Microsoft

Microsoft®
Word®

VUK DRAŠKOVIĆ

CONSULUL RUS

Versiunea românească:
Duşan Baiski

TIMIŞOARA - 2001

Umbrelor lui Ivan Stjepanovici Jastrebov, viceconsul şi consul al Rusiei la Prizren şi Shköder între anii 1870 şi 1886. A fost poliglot, geograf, etnolog, scriitor, istoric, dar şi haiduc atunci când diplomaţia şi pana nu-i puteau fi de ajutor. Despre lupta lui cu fărădelegile turceşti şi arnăuţeşti sârbii au brodat o mulţime de legende.

Adu-Ţi aminte, Doamne, de cele întâmplate, şi vezi ocara noastră!

Moştenirea şi casele noastre au căzut în mâna celor străini, de alt neam.

Bem apa noastră cu bani, lemnele noastre le primim cu plată.

Pe grumajii noştri stau prigonitorii şi, deşi n-avem puteri, nu ne dau răgaz.

Flăcăii au învârtit la râşniţă şi tinerii s-au poticnit cărând lemne.

Bătrânii nu mai stau la poartă, cei tineri nu mai cântă din alăute.

S-a dus veselia inimii noastre, jocul nostru s-a schimbat în plâns.

Căzut-a cununa de pe capul nostru; vai nouă, că am păcătuit!

Întoarce-Te către noi şi ne vom întoarce; înnoieşte zilele noastre ca în vremea cea de demult!

(Plângerile lui Ieremia, capitolul 5, versetele 1, 2, 4, 5, 13, 14, 15, 16 şi 21)

ÎN FAŢA LUI DUMNEZEU LUMEA TOATĂ-I UN NIMIC. ÎN FAŢA LUI DUMNEZEU NIMICUL E UN MARE LUCRU

Era o după-amiază înnorată şi ceţoasă, în cea de a doua zi a Crăciunului pravoslavnic al anului 1894, când, în cimitirul grecesc din Salonic, coborâră cu funiile sicriul de nuc laolaltă cu trupul pe neaşteptate neînsufleţit al consulului general al Rusiei în acel oraş, Ivan Stjepanovici Jastrebov.

Paşa Salonicului, de naştere arnăut din Đakovica, care stătea la vreo zece paşi de groapa deschisă, aproape că nici nu mai trebuia să-şi ascundă satisfacţia. Nu din cauză că murise Jastrebov, cu toate că la vestea decesului nu suferise prea mult, ci pentru că - lucru pe care îl şi observase - fusese îndeplinită porunca lui tainică prin care stăpânirea turcească împiedicase miile de sârbi din Salonic şi de prin împrejurimi să pătrundă în cimitir şi să ia parte la înmormântare. Departe de gândul că paşa se temea de cine ştie ce tulburări sau răscoale din partea acestei lumi păgâne: ba, dimpotrivă, fusese dorinţa lui intimă ca sârbii, doar ei, să nu-şi poată lua un ultim rămas bun de la Jastrebov.

În discuţie fusese ranchiuna şi pentru aceasta paşa avusese motive îndeajuns de puternice. Soseau la Istanbul plângeri şi reclamaţii de peste tot pe unde slujise acest rus mare şi bărbos: din Ianina şi Prizren, din Shköder şi Salonic. Cu pistolul în mână, oprea turcii şi arnăuţii dinaintea caselor şi bisericilor sârbeşti, risipea nunţile mahomedane şi răpea sârboaicele răpite, aresta criminali şi forţa cadiii să judece după lege, ascundea la consulatul rusesc dezertorii şi cetnicii pentru ca apoi, pe ascuns, să-i treacă în Serbia! Ajungea până şi în Herţegovina şi acolo, "în numele ţarului rus", îi conducea pe răsculaţi în lupte! Nouă hagii herţegovineni se juraseră pe Coran că numai acesta era adevărul, rugându-l pe sultan să-l "ucidă pe tâlhar". Din nefericire, alte dovezi despre o asemenea implicare a lui Jastrebov la răscoală nu existau, iar sultanul, cu

toată bunovăinţa, nu putea, iar aceasta fiindcă nu îndrăznea, să recunoască jurământul turcesc drept o condamnare la moarte a consulului rus.

Ce e drept, sultanul a protestat de câteva ori la împăratul rus, chiar şi foarte energic, din cauza "purtării deloc diplomatice şi criminale" a consulului Jastrebov, îndeosebi în Kosovo. Dar, din Petrograd, îi ajungeau răspunsuri precum că Majestatea Sa, ţarul Rusiei, nu găseşte că "protecţia bisericilor pravoslavnice şi a popoarelor pravoslavnice în faţa barbariei şi fărădelegilor" poate fi considerată drept o "purtare criminală".

Din cauza unei asemenea recente întâmplări, însuşi paşa rămăsese cu o amintire extrem de neplăcută despre Jastrebov. Fără a se anunţa şi în afara oricăror reguli de protocol diplomatic, acest rus robust a dat năvală în casa rezidenţială a paşei şi a întrerupt convorbirea acestuia cu consulul Austriei. Paşa a reacţionat politicos, dar nu fără ironie. "În această casă până şi musafirul nepoftit are un loc alături de gazdă!" - i-a spus, oferindu-i lui Jastrebov un scaun din lemn de mahon. "Paşă, fiindcă tot veni vorba, cu respect şi pe de-a-ntregul după protocol trebuie să-ţi spun că amândoi suntem oaspeţi şi amândoi suntem nechemaţi" - i-a răspuns Jastrebov pe turceşte. "Eu sunt nepoftit în această casă, însă dumneavoastră sunteţi nepoftit de acest popor!" - se aplecă el dinaintea colegului său austriac şi, cu aceeaşi cutezanţă, repetă şi în limba germană cele spuse. Austriacul se ridică şi spuse că pleacă. Aşa socotise el că era cel mai bine. Paşa ştiuse că domnul austriac se afla de partea sa, însă el unul nu voia vroia să dea de gol, în faţa consulului rus, tainica prietenie dintre Viena şi Istanbul. Şi doar ce plecă austriacul că Jastrebov scoase cuţitul şi-l puse paşei sub gât! Iar cu cealaltă mână scoase din buzunar un creion şi o bucată albă de hârtie cu antetul oficial al consulatului rus la Salonic.

Apoi şopti: "Te voi scurta de cap dacă nu scrii şi nu semnezi, vorbă cu vorbă, tot ceea ce-ţi voi spune!" Luat prin surprindere, în plin şoc, paşa îngăimă: "Ex...Exce...domnule Jastre...ce să scriu, Excelenţă?" Rusul îi dete capul pe spate, de parcă voia să-l înjunghie. Şi-l întrebă: "Unde-i Milica? Unde o ascunzi pe fata târgoveţului sârb Dušan Smiljanić?" La care paşa îngăimă: "În harem, în ha...ha...remul meu, voi elibera-o de îndată, Excelenţă!" Jastrebov îi întinse creionul şi bucata de hârtie. Şi-i dictă: "Eu, paşa Salonicului, de bunăvoie şi după ce mi-am făcut un proces de conştiinţă şi mi-am dat seama ce faptă ruşinoasă am înfăptuit, mă angajez solemn, aici, la Consulatul Rusiei la Salonic şi în prezenţa consulului general al Rusiei la Salonic, I. S. Jastrebov, că o voi elibera din haremul meu şi o voi preda părinţilor pe Milica Smiljanić, o fată de 12 ani, pe care, spre ruşinea mea şi spre ruşinea sultanului turc, am răpit-o ieri. Mă oblig, în acelaşi timp, în genunchi să-mi exprim regretul în faţa părinţilor fetei şi să le plătesc, în aur, atâta cât vor crede că este drept atât ei, cât şi Excelenţa Sa, consulul rus, domnul I. S. Jastrebov...". Şi, când se terminară toate acestea, Jastrebov îi spuse paşei să-l însoţească până la poartă şi încă vreo sută de paşi mai încolo. "De veţi face, paşă, un semn cât de mic către soldaţii dumneavoastră, să ştiţi că pistolul meu e cu piedica trasă şi veţi fi primul care va pieri de pe faţa pământului!" - îl ameninţă consulul. Pe stradă, când se despărţiră, se plecă amabil dinaintea paşei...

Arborând o mină tristă, ca un om ce s-a şcolit la Londra şi care şi-a însuşit manierele elegantei guvernări englezeşti, paşa privea la corul preoţilor ce cântau veşinica pomenire şi la groparii ce adunau grămadă ţărâna gălbuie şi smocurile de iarbă peste tâlharul care, până mai ieri, adusese atâtea jigniri şi rele şi lui şi obositei sale împărăţii. Da, obositei sale împărăţii întrucât

nu avea putere să se elibereze şi să-l alunge nici măcar pe răposatul Jastrebov. De altfel, paşa telegrafiase la Istanbul şi întrebase: De ce nu a fost "leşul banditului" dus în Rusia? De aceea - i se răspunse - pentru că în urmă cu şapte ani, Jastrebov a spus, la o cină împreună cu patriarhul sârb, să fie înmormântat de prietenii lui sârbi acolo unde va fi să moară ori să piară.

Şi, iată, prietenii îi erau alături, să-i îndeplinească această dorinţă! Paşa jubila pentru că, după cum i se părea, nu se strecurase nici un sârb pentru a-şi lua adio de la Jastrebov. Văduva, cu cei trei copii, slujbaşii consulatului rus, câţiva greci şi ţinţari, o duzină de diplomaţi şi tot atâţia spioni de-ai paşei, aceştia erau toţi prietenii care veniseră la înmormântare.*

Consulul Angliei, care stătuse în tot acest timp alături de paşă, privi la ceas şi turcul înţelese gestul. Se îndreptă spre văduvă pentru ca, înainte de plecare, să-i transmită acesteia, cu o mină tristă, condoleanţele de rigoare. Ea, însă, nu luă în seamă ori nu voi să ia în seamă nici pe englezul acela pistruiat, nici pe stăpânul Salonicului. Îngenunchie lângă mormânt pentru a îndrepta pământul îngrămădit, dar cu asemenea gesturi de parcă îngenunchiase alături de soţul ei viu şi de parcă îl mângâia.

- Iartă-mă, porumbelul meu, iubitul meu, iubitul meu...copilaşul meu, Vania, Vaniuşka...- bolborosea ea mai mult decât ce plângea. - Spune-mi, dragoste, ce să-ţi sădesc la primăvară la căpătâi? Un mesteacăn, vrei un mesteacăn din Gromuşka ta, să-mi ţină de răcoare şi să-mi fie ca în Patrie? Sau un plop, un plop sârbesc, din Prizren? Dar poate fi... ce zici, un porumbar, să le sădesc pe amândouă: un plop din Kosovo şi un mesteacăn din gubernia Tambov?

- Ce tot spune asta? Înţelegeţi ruseşte, Excelenţă? - se adresă paşa, în şoaptă, în engleză, consulului englez.

- Patetică! - răspunse britanicul tot în şoaptă. Tipicul primitivism rus - adăugă el şi mai încet şi mai discret.

- Vania al meu, odihneşte-te în pace! - gângăvea ea lângă mormânt, dar nu la fel de adulator, ci mai serios, mai oficial.. - Fie după cum ai spus, porumbelul meu. Şi ceea ce a scris Fiodor al nostru pentru Constantinopol şi Aia Sofia. Şi ceea ce ai dorit şi te-ai rugat lui Hristos în vreme ce, ţi-aduci aminte, priveam Metohia şi Kosovo de pe Koritnik şi muntele Šar. Şi acele lucruri de la urmă, de la urmă, toate se vor împlini...

- Doamnă Nina, liniştiţi-vă, vă rog - i se apropie unul dintre ruşii prezenţi, ajutând-o să se ridice. Nina, Ninocika, nu, nu faceţi asta, pentru copii şi pentru...pentru...Ninocika, haideţi, vă rog, să mergem!

- Adio! - se sculă ea încet de lângă crucea de lemn. Deodată, se întoarse, de parcă ar fi uitat ceva. - Dar şcoala, şcoala sârbească din Salonic...va fi acoperită, în sfârşit, în sfârşit, când doreşti tu...pe cuvânt de onoare, înainte de începutul toamnei....Şi spitalul pentru sârbi din Shköder...va fi, va fi şi şcoala din Prizren...Iar cărţile, manuscrisele tale...la revedere, iartă-mă, Vania!

Atunci doi ruşi o luară de subsuori şi o duseră, pe cărare, pe lângă paşă şi consulul englez.

Unul dintre oamenii paşei, care vorbea ruseşte, tocmai traducea vorbele ei de rămas bun către soţ, fiindcă atât turcului, cât şi englezului li se păru suspect faptul că văduva pomenea Constantinopolul, Prizrenul, Shköderul, Aia Sofia. Paşa asculta încruntat şi, când trecu femeia pe lângă el, uită să i se încline.

- Primitiv şi scandalos! - zise englezul pornind spre ieşire. - Dragă domnule...cinstite paşă, aceasta este o provocare!

- Excelenţă! - se opri paşa. - Credeţi că Jastrebov a lucrat pe cont propriu ori după ordinele oficiale ale Rusiei?

- După ordinul acelui vis rusesc ce trăieşte încă de pe vremea lui Petru cel Mare, cinstite paşă. Ursul siberian vrea să se scalde într-o mare caldă, drumul cel mai scurt fiindu-i peste Serbia.

- Sârbii ne sunt osul în gât şi noi...ei doresc toată Turcia de până la Salonic şi încă...nu e nici un secret faptul că sârbii se pregătesc pentru un nou război, Excelenţă!

- Sârbilor trebuie să li se dea puţin drumul la sânge! - răspunse englezul. Acest lucru l-a proclamat contele Salburry cu douăzeci de ani în urmă.

- A da drumul la sângele sârbesc! Da, da... Minunat spus, şi prietenesc, Excelenţă. Numai că...de-ar împiedica Anglia Rusia să se amestece şi atunci când am...am face-o la o scară mai mare - zâmbi paşa - despre asta vom discuta deseară, la reşedinţa mea.

Această convorbire, din păcate, niciodată n-a mai avut loc. Paşa Salonicului şi-a dat duhul de cum s-a întors de la înmormântare!

- Jastrebov! Va...va...vampir! îşi dădu paşa duhul, strigând la aghiotantul său.

* * *

Opt decenii după această întâmplare, în noaptea dintre 17 şi 18 aprilie 1973, eram medic de gardă la spitalul din Prizren. Nu au fost cazuri urgente şi nici nu m-a deranjat careva prea mult la telefon. O noapte liniştită şi făcută parcă pentru somn. Un somn grăbit şi ploaia, care ore-ntregi nu s-a oprit.

- Doctore, avem un rănit! mă trezi după miezul nopţii infirmiera Mirjana.

- Un rănit...cine e rănit? - am căscat eu alene.

- Au adus tovarăşii un rănit - îşi schimbă ea tonalitatea glasului, apoi tuşi semnificativ. Eu nu am priceput acest mesaj de atenţionare al ei.

- Un accident rutier... ce e? - am pornit eu înspre colţul încăperii pentru a mă spăla pe faţă.

- Un accident politic! - am auzit în urmă o voce bărbătească.

Când m-am întors, mă întâmpină chipul lăţit de zâmbet al unui tânăr în uniformă de miliţian. Îşi duse mâna la frunte salutând cu lejeritate.

- Periculos...ăştia, muntenegreanul, doctore. Un mare şovin şi un bandit împotriva socialismului nostru.

Rănitul zăcea pe coridor, pe cimentul spart, imediat lângă intrarea în spital. Mai păzeau două uniforme lângă el.

Era plin de noroi, stropit cu sânge, fără sacou, fără pardesiu şi cu cămaşa sfâşiată. Duhnea a transpiraţie stătută şi a alcool. De cât de lovit şi de umflat îi era ochiul drept nici nu şi-l putea deschide.

Mirjana îi şterse crusta de sânge şi noroiul de pe faţă. Am dat dispoziţie portarului să trezească doi infirmieri şi să aducă targa.

- Asta nu se poate, doctore - spuse miliţianul acela care mă vizitase şi în camera de gardă. Nu permit aşa ceva!

- Ce anume nu permiteţi?

- Dumneavoastră, tovarăşe doctor, să-i trageţi o injecţie, să-l pui în simţuri şi să vezi de nu cumva din întâmplare..., mă gândesc să nu fie din întâmplare fără ochi şi ca noi să facem treaba.

- Care treabă?

- Să recunoască...el terorist, să-l interogăm!

Răsufla adânc, dar cu intermitenţe. Mi-am lepădat halatul pentru a-l acoperi. Am îngenuncheat lângă el. Îl năpădeau deja frigurile, iar inima îi bătea tot mai iute. În timp ce, ţinându-l de mână, îi luam pulsul, i-am privit faţa tumefiată

şi brăzdată de cute vineţii: mi se păru că îl ştiu pe bolnav de undeva.

- Cine-i ăsta? - m-am adresat uniformei.

- Un muntenegrean...mare bandă şi şovinist pe frăţie şi unitate. El terorist şi fals...

- Are...are el un nume şi prenume?

- I-a rămas buletinul de identitate la şeful meu, la siguranţă...vrei să-l aducă? Să telefonez?

Nu trebuia. Recunoscându-l pe cel de la picioarele mele, abia reuşeam să-mi stăpânesc nevoia de a izbucni: ridică-te, fiu de căţea, să ne luăm la trântă!

Miliţienii, Mirjana, portarul, infirmierii de lângă cărucior - au băgat cu toţii de seamă că se întâmpla cu mine ceva neobişnuit şi poate mi-au recunoscut în priviri lucirea răutăcioasă care mă cuprindea. Mă holbam la el, aşa, nemişcat şi neputincios, însă în sinea mea mă aflam într-o altă noapte, într-un alt oraş şi într-un alt timp...

Februarie, 23 februarie 1963...n-am uitat nici faptul că fusese într-o sâmbătă şi ziua de naştere a lui Ljuba Božović, ziua de naştere a lăudărosului de Ljuba Nikšićanin. În acea noapte, la Sarajevo, într-un cămin studenţesc, pe Bjelava, Ljuba a dansat cu Milica, cu Milica mea...îi strângea mijlocul cu mâna, îi şoptea ceva şi-i îngâna ceva la ureche...pe urmă s-a năpustit asupra mea, m-a provocat să ne luăm la trântă şi să ne omorâm. M-a umilit în faţa tuturor, a vrăjit-o pe Milica, a liniştit cumva lucrurile cu ceva...eu am fugit de ruşine, Milica a rămas cu el şi a devenit a lui. Câteva zile mai târziu, a plecat din Sarajevo. Nu i-am mai văzut niciodată nici pe el, nici pe ea... Care fusese norocul - mă gândeam - care l-a nenorocit pentru ca, după atâţia ani, să-l întâlnesc într-un coridor de spital, desfigurat şi abia mai răsuflând?

- Cu ce a greşit? - l-am întrebat pe miliţianul a cărui vorbire stricată oarecum mă înveselea.

- Mult periculos omul, doctore. Vrea ca în ţară la noi să aducă nu ştiu ce pasăre de

pradă*...vrea o pasăre de pradă rusească, doctore!

- Ce vrea?

- Vrea pasărea ăla periculos...răpitorul ăla ce vânează pui... muntenegreanul ăsta vrea răpitor rus!

- Prostii. Vorbiţi prostii...Când a fost arestat?

- În seara asta, pe Dumnezeu meu.

- Unde?

- La cafenea...Arestat cu ţarul rus şi...mare bandă, a înjurat republica noastră şi mareşal Tito...a băut cel puţin banda asta un litru de ţuică.

- L-aţi arestat în Prizren?

- El trăieşte la Đakovica.

- Este căsătorit? - am simţit eu un nod în gât.

- Are, zice-se, multe muieri frumoase...nu este aşa femei frumoase în Đakovica.

- Cine l-a bătut în halul ăsta? - am întrebat eu după câteva clipe de tăcere şi abia înăbuşindu-mi dorinţa de a-l lovi şi eu, măcar o dată.

- Nimeni, pe Dumnezeul meu! Noi trei am fost doar în legitimă apărare, iar el...când a început muntenegreanul ăsta, doctore, să se lovească de unul singur în cap, să-şi sfâşie pardesiul...a fost un pardesiu frumos... iată, pentru pardesiul ăsta, uite...aici a început să mă doară!

- Du-te şi pregăteşte röentgenul - i-am zis Mirjanei. Puneţi-l pe cărucior, dar cu atenţie - le-am spus infirmierilor.

- Numai de nu sunt viu, doctore! Ăsta mare bandă trebuie la închisoare...poate se duce mâine la Priština** Tu fă-i ceva numai să nu fie ochiul afară din ochi şi o injecţie pentru conştiinţă...dacă va fi ochiul afară din ochi, noi ţi-l întoarcem ţie!

- Viaţa lui este în primejdie, este foarte grav rănit!

- Pe Dumnezeul meu, doar se preface - zise celălalt, apoi apucă de cărucior şi se propti dinaintea infirmierilor. - Trei zile să-l baţi, că el a patra zi sare în picioare...tu fă-i numai ochiul să

nu-i fie în afara ochiului, să nu se povestească şi să ne eticheteze de şovini!

Burniţa timpului şi-a adus obolul. S-au amestecat şi şi-au pierdut prospeţimea în amintire imaginile de-atunci. Mie mi se părea că l-am împins pe bolnav de pe cărucior şi că, în clipa aceea, unul dintre cei doi miliţieni tăcuţi m-a înjurat. Ajunsesem să pricep atât de multe cuvinte albaneze încât la înjurătură nu m-am putut abţine.

- Ceee? Cine-i porc de sârb? - am lăsat eu căruciorul din mâini şi m-am îndreptat spre el.

El dădu din umeri. Nu ştia, zise, despre ce anume vorbesc eu. El n-a înjurat. Nimeni nu a înjurat.

- Am auzit...au auzit şi...

- N-ai auzit nimic, doctore! - mă întrerupse, la jumătatea gândului, miliţianul cu vorba stricată. - Acest vânt îngheţat şi faptul că e foarte târziu....să dormi, asta e cel mai bine.

- Regepi! Zeciri! - m-am adresat eu infirmierilor. - Repetaţi ce v-a înjurat acest om pe limba voastră.

- Nimic! - răspunse Regepi fără să clipească.

- N-a scos nici o vorbă! - întări Zeciri.

Lucram deja de doi ani cu aceştia doi, ne întâlneam aproape zilnic. Mă priveau drept în ochi şi depuneau mărturie că miliţianul a tăcut şi ceea ce am auzit nu am putut să aud. De ce ar minţi? Eu ştiam albaneza cum poate şti un începător, poate am înţeles greşit înjurătura.

- Pentru că înjuri mama albaneză...ai să plăteşti pentru asta...şi pentru că ne ameninţi că sârbii ne vor mătura pe toţi în Albania!

Nu aveam timp nici să mă mir, nici să judec, nici să-mi revin. Miliţianul de a cărui vorbă râdeam mă apucă de mână şi mă bătu pe umăr.

- Fără supărări, doctore! Tu să întorci acest bandă muntenegreană la simţ şi ochiul să fie la el

în cap...asta să faci şi să ne dai pe bandit, iar noi tăcem că tu ai înjurat la om şi-l mâni în Albania!

Nu am băgat de seamă când s-a întors Mirjana. Nici nu am auzit când m-a chemat la o convorbire telefonică inventată. Mi-a povestit mai târziu că am tremurat. Şi că, luându-mă cu amândouă mâinile de cap, am ţipat la cei doi infirmieri: "Oameni buni, auziţi ce spun ăştia?!" Nici de asta nu-mi aduc aminte. Dar îmi amintesc de faptul că şi Regepi şi Zeciri au confirmat că am înjurat! Ceea ce a urmat era acoperit de negura uitării. Nu-mi amintesc nici că m-a ajutat Mirjana să împing căruciorul cu bolnavul sub röentgen...

Preocupat poate cu controlul bolnavului, în sala de radiografie m-am mai liniştit. Fotografiile au dezvăluit trei coaste rupte, iar vânătăile de la loviturile miliţienilor, peste tot spatele, mă duceau la concluzia deloc liniştitoare că lui Božović i-au fost afectaţi şi rinichii. L-am trimis în salonul de urgenţe, recomandând medicamentele de extremă urgenţă şi am plecat la culcare. Am rugat-o pe Mirjana să-l viziteze pe bolnav la fiecare cincisprezece minute şi, de se va ajunge la înrăutăţirea situaţiei, să mă trezească imediat. Nu mă temeam numai pentru rinichi, ci şi pentru ochiul drept: era tot plin de sânge, iar în noaptea aceea nu se găsea în spital nici un specialist oftalmolog şi nici eu nu puteam face pentru Ljuba Božović mai mult decât ceea ce făcusem.

Somnul fugea de mine, iar cu el şi efortul de a mă îndepărta de întîlnirea aceea tulbure cu miliţienii. La un moment dat, după ce mi-am aruncat pe umeri halatul de spital, am ieşit afară. Trebuiau să treacă mai multe minute până ce se obişnuiau ochii cu întunericul dens care, aidoma unei pelerine călugăreşti, învăluia Prizrenul şi Metohija. Mă plimbam prin curtea pustie a spitalului şi fumam. Ploaia se oprise, dar deasupra munţilor Paštrik, Šar şi Koritnik încă mai fulgera

şi tuna. Ascultam geamătul torentelor de primăvară ce coborau din aceşti munţi, la fel ca şi clocotul încă nenumăratelor pârâiaşe de peste tot în jur. Nu-mi vine a crede că există oriunde altundeva atâtea izvoare câte există în Prizren. În primăvara timpurie şi la începutul toamnei, ţâşnea apa aproape de sub fiecare stâncă, din miile de crăpături în jurul Prizrenului.Într-un singur loc doar, denumit Krk-bunar, există vreo patruzeci de asemenea izvoare... Ciudat poate, însă pe mine, care iubesc şuvoaiele de munte şi care am crescut la marginea lor şi scăldându-mă în ele, în noaptea aceea murmurul apei m-a tulburat deosebit de mult. Mi-ascultam parcă propria copilărie şi parcă aceste puhoaie o duceau cu ele şi pe Milica, pasul ei, surâsul ei, stricatul ei accent de Sarajevo, minunaţii ei genunchi.

Am recunoscut atunci, probabil şi cu voce tare, că, aidoma copilăriei, nu o pot uita nici pe Milica. Nu pot, numai că viaţa m-a silit să le dau la o parte şi să le uit pe amândouă. M-am hotărât ca, de cum se va face ziuă, să pornesc spre Đakovica. Să o anunţ că soţul ei este făcut zob şi că se află la mine la vindecare. Doar atât îi voi spune, oficial, cu o reţinere politicoasă. Ea nu trebuie să bănuiască nimic altceva în afara grijii medicale faţă de bolnav. Dar ce se va întâmpla dacă se va ajunge la hemoragie internă iar Ljubo va fi răpus de lovituri?! Nu ştiu dacă m-am speriat de la un asemenea gând ori m-am bucurat. Am stins repede ţigara şi m-am întors în spital, să-l vizitez.

Dormea. Am luat un scaun şi m-am aşezat la căpătâiul lui. În ciuda faptului că-i era faţa desfigurată şi tumefiată şi cu toate bandajele de pe trup, că avea o crustă de sânge şi bale în jurul buzelor, mi se păru că plesneşte de puterea ca de bivol şi necunoscută era doar clipa în care îşi va recăpăta conştiinţa şi, la fel ca în noaptea aceea de demult, de la Sarajevo, va sări asupra mea! Nu-l

priveam cu ochi de medic, ci cu ochii răzbunării, ai invidiei şi a unei gelozii fierbinţi.

Şi-atunci se trezi în mine şi o boală pe care o ştiu de când mă ştiu pe mine însumi, despre care n-am spus vreodată nimănui nimic şi de care, când trecea, mă ruşinam în mod regulat. Această boală m-a lovit prima dată încă înainte de a începe şcoala. Am privit, şi-mi aduc aminte de asta, la un schilod: se târa în patru labe de la o casă la alta şi cerşea. Mi-am închipuit că schilodul gândea cam aşa: *Mă pot îndrepta, însă nu vreau, aşa-mi place mai mult, de ce m-aş îndrepta!* De nenumărate ori după aceea, dar şi după ce am crescut, mă surprindeam în ruşinosu-mi obicei de a pune pe seama altor oameni, cel mai adesea bolnavi şi nenorociţi, gândurile mele denaturate. Se întâmpla, astfel, să-i spun condoleanţe mamei mele pentru moartea copilului, iar geamătul ei să-l strecor, de undeva, în gândul ei: *Trebuie să plâng, dar nu-mi vine a plânge, eu doar mă prefac, mă prefac!* Ba odată mi s-a părut că până şi mortul, la a cărui faţă mă uitam, gândea: *Nu am murit, eu sunt viu, viu, văd şi aud totul în jurul meu!* Am sperat că, în timpul studiilor, voi găsi în vreuna din cărţi numele şi cauza acestei bizarerii. Dar nu am citit despre nimic asemănător, iar a căuta explicaţii de la profesorii mei nu îndrăzneam din pricina ruşinii. Trăiesc cu acest cusur, conştient de el şi fără putere de a-l învinge. Această boală, fiindcă este fără îndoială o boală, nu a cedat în faţa studiilor mele medicale, nici nu slăbea cu trecerea anilor. Poate cu numai două zile înainte ca miliţienii să-l fi adus la spital pe Ljubo Božović, drumul m-a dus lângă un cimitir sârbesc, la o oră şi ceva de mers de Prizren. Am nimerit, îmi amintesc, peste o mulţime de oameni. Adunau, în vaietele bătrânilor şi ale femeilor îmbrobodite în negru, osemintele răposaţilor din gropile deschise, le băgau în saci pe care-i încărcau apoi, pe spinarea unor mârţoage, de cealaltă parte a gardului cimitirului. Am

întrebat: "Ce faceţi acolo?" Unul dintre bărbaţi trecu peste gard şi, cu lopata în mâini, porni spre mine: "Cine eşti tu, de ce întrebi?" Înfricoşat în faţa privirii lui, nu am ştiut ce anume să răspund. "De unde eşti, amice?" - se opri el. Am răspuns: "Lucrez aici, la spitalul din Prizren şi sunt de loc din Herţegovina." Chipul lui se schimbă dintr-o dată. În ochi îi fulgeră suferinţa unei umilinţe omeneşti de nedescris. Chemă pe careva pe nume şi ceru o sticlă cu rachiu. Am ciocnit şi el ură. "Nici morţii nu mai pot rămâne în Kosovo şi Metohia!" A mai povestit ceva şi încă multă vreme, dar parcă se adresa unei pietre. Nu eram îndeobşte impresionat de această scenă. Mi se părea că niciunul dintre aceşti oameni nu era nefericit şi se prefac cu toţii. Iar când ei îşi terminară treaba, când îşi încărcară morţii, când îşi luară de la mine rămas bun şi când, cu vaiete şi gemete, cortegiul funebru porni în josul muntelui, mi-am închipuit că osemintele răposaţilor, lovindu-se unul de altul şi de scăriţele samarelor, strigau vesele: *"Noi călătorim, călătorim, călătorim!"*

Aceeaşi ruşine, fiindcă această boală a mea o trăiesc şi ca pe o ruşine, puse stăpânire pe subconştientul meu, ori poate şi pe conştiinţa mea, în timp ce stăteam în camera de urgenţă, la căpătâiul lui Božović. În mintea mea întunecată răsuna un gând de-al lui: *Minunaţi ăştia care m-au bătut, măcar acum mă voi sătura de somn, mă voi sătura de somn!* Nişte gânduri urâte, ce o priveau pe Milica, mi-e ruşine şi să le amintesc...Bolnavul se holba la bolnav, chiar ştia că judecă aşa, ca un bolnav, însă nu reuşea să oprească acest ciudat curs al gândurilor.

Din delir, fiindcă era şi această stare o formă de delir, m-a trezit infirmiera Mirjana. Îmi spuse că infirmierii Regepi şi Zeciri au părăsit cu de la sine putere garda şi că, înainte de asta, au dat cuiva

un telefon. I se părea că Zeciri i-ar fi spus celui căruia i-a telefonat: "Dacă moare acest câine ori rămâne fără ochi, noi vom depune mărturie că miliţia nu a fost la spital şi că nu ştim cine la adus pe porcul ăsta de sârb la spital!"

- Toate acestea să i le spui şi directorului Mirić. Mă vor ţine minte gunoaiele astea! - i-am zis eu în şoaptă, în vreme ce-i luam bolnavului pulsul şi tensiunea. Am îmbiat-o cu o ţigară.

- Pentru Dumnezeu, asta este camera de urgenţe - nu scăpă ea ocazia de a-mi atrage atenţia.

Am fost tentat să o îmbrăţişez, dar mâneca mi se agăţă în acul ei de păr şi acesta căzu. L-am căutat împreună şi l-am găsit, după câte mi-aduc aminte, într-o crăpătură din parchetul uscat, de sub patul bolnavului.

- Eşti deosebit de frumoasă în această noapte - i-am spus spălându-mi mâinile de praf.

După surâsul şi roşeaţa din obrajii ei am dedus că o bucuraseră aceste cuvinte şi că se aşteptase la o asemenea revărsare a tandreţii mele. Poate mi-ar fi răspuns ceva şi poate nici eu nu m-aş fi limitat doar la nevinovata îmbrăţişare de adineaori dacă nu şi-ar fi venit bolnavul în simţiri. Ne-am dat seama, de fapt, abia în clipa aceea că îşi revenise şi că ne privea cu ochiul sănătos, larg deschis.

Surprinzător, însă, în privirea lui nu era nici urmă de tulburare. Fără îndoială, îşi revenise cu două-trei secunde mai înainte, se reculesese şi-şi dăduse seama unde anume se afla.

- Ljubo! - am strigat. Mă cunoşti?

Îşi ridică mâna cu greutate şi-şi şterse saliva din jurul buzelor. Zise:

- Eu sunt Ivan. Mă confundaţi, doctore!

- Te-am confundat, Ljubo, cu un anume Božović, un tip din Nikšić, care a studiat cu mine la Sarajevo.

- Eu sunt Ivan, doctore.

Eram mai mult dezorientat decât şovăielnic. Mă gândeam: el m-a recunoscut, dar ceva îl determină să se prefacă. Am strigat:

- Ooo Milutineee!

Bolnavul trecu şi peste această verificare. Ba şi tresări, de parcă s-ar fi speriat.

- Eu sunt Ivan, şi nu Milutin, domnule!

- Ce-aţi păţit, doctore? - se miră Mirijana. - Ljubo, Ivan, Milutin...cu care dintre aceştia trei aţi fost coleg de facultate?

M-am grăbit să-i explic, dar cuprins deja de îndoială că dinaintea mea nu se află Ljuba Božović, ci cu totul altcineva care-i seamănă, şi această explicaţie i-am dat-o şi lui. Am avut la facultate, i-am spus, un coleg care, în fiecare noapte, la miezul nopţii, nici un minut mai devreme, nici un minut mai târziu, striga: "Ooo Milutineee!" Ne lua peste picior îmbrăţişând fetele, ne trezea din somn, ne întrerupea din învăţat. La început l-am înjurat, dar mai apoi l-am acceptat ca pe o pată de culoare în viaţa noastră, iar în cele din urmă abia aşteptând chemarea lui nocturnă, pentru a-i întoarce cu o altă chemare şi pentru a ne mai relaxa.

- Semănaţi, incredibil cât semănaţi cu acest prieten al meu - m-am întors eu spre bolnav. - Am crezut...scuzaţi-mă, eu şi pe mai departe cred că dumneavoastră sunteţi Ljuba Božović.

- Puteţi crede tot ceea ce vreţi, dar...dar...- dădu el din mână, de parcă-i era lene să continue.

- Ştiţi - l-am întrebat eu - că astă-noapte aţi fost arestat? - Adresându-mă cu dumneavoastră, îmi recunoşteam parcă mie însumi că el era într-adevăr un oarecare Ivan şi că eu nu-l cunosc.

- Sunt eu oare aici, baciuşca, pentru interogatoriu ori pentru vindecare? - mă întrebă el cu ironie. - Sunteţi dumneavoastră doctor ori Sigurimi*? - mă descumpăni el şi mai mult cu accentul său ekavian. - Dacă şi spitalele au

devenit...dacă şi spitalele...- tăcu şi se uită cu teamă peste umărul meu.

Acelaşi miliţian, a cărui vorbire îmi provoca râsul, stătea în cadrul uşii larg deschise. M-am gândit: a venit să-l ducă pe bolnavul Ivan! S-a sfătuit cu stăpânii lui şi a hotărât arestarea. M-am întrebat în sinea mea: pot şi îndrăznesc să mă împotrivesc?

- Doctore, tu fumezi să moară bolnavul! - dădu el din cap. - În camera ta doar telefonul...sună, sună...tu nu eşti la slujbă când sună. Tu stai şi fumezi, iar unul mult bolnav...mă rog, prieteneşte mă rog să ajuţi!

- Unde...care om?

- L-a găsit patrula noastră pe drum...doctore, cu oasele frânte!

M-am luat grăbit după el, iar Mirjanei i-am zis să pregătească sala de operaţie şi să găsească numerele de telefon de acasă ale anestezistului şi căruiva dintre chirurgi.

La parter, lângă biroul de internări, am dat şi peste ceilalţi doi miliţieni. Fără halate albe, în uniformele lor, cu ei se găseau şi infirmierii Regepi şi Zeciri.

- Unde-i bolnavul? - am întrebat gâfâind.

- Poftim? - mi se postă dinainte o uniformă. - La doi metri de om, iar tu nu vezi...geme de durere şi tu nu vrei să-l ajuţi!

- Dar unde este...unde este? - am început eu să ţip.

- Să nu strigi, tovarăşe doctor. Rog ajutor, omul moare.

M-am frecat la ochi şi am privit din nou în jur. Nimeni în afară de cei trei miliţieni, de Regepi şi Zeciri. Doamne, ce se întâmpla cu mine?!

- Căruciorul...vă rog, căruciorul! - mă prostea uniforma. - Iată, îmi dau şi sângele pentru om...nici unul dintre noi cinci nu regretă după sânge, numai să nu moară omul!

- Care om, pentru Dumnezeu?!

- Eu...eu acest om! - spuse una dintre uniforme. - Pe mine m-a călcat trenul în curtea mea...te rog să mă ajuţi!

- Afară! - Curios, am spus asta foarte liniştit.

- Poftim?

- Sârbeşte vorbesc.

- Dar omul bolnav? Şi el afară?

- Şi el, afară cu toţii. A-fa-ră!

- Cum spui dumneavoastră, tovarăşe doctor. Mă rog, mă rog - făcea el pe învinsul.

- De eram sârbi şi de era acest bolnav sârb, nu ne-aţi fi scos afară - spuse infirmierul Zeciri. - Haideţi. Există în Prizren şi doctori de-ai noştri! - trase el una din uniforme de mână şi, când ieşiră cu toţii, trânti uşa.

Înjurând şi fumând, m-am plimbat multă vreme prin coridorul pustiu ce dădea la uşa de intrare în spital: încolo-încoace, cu minţile rătăcite, nebun de furie. Portarul nu era, dispăruse pe undeva. I-am telefonat Mirjanei. Totul e-n regulă, i-am spus, nu trebuia să pregătească sala de operaţie şi nici să trezească pe careva dintre chirurgi. M-am trântit pe scaun şi am încercat, muţeşte, să stau de vorbă cu mine însumi. Ce se întâmplă? Ce să fac?

Apăru de undeva portarul şi eu, furios, m-am năpustit asupra lui.

- Unde-ai fost? Să ştii că diminieaţă vei fi dat afară!

- Tovarăşe doctor, eu om cinstit... nouă copii - începu el să se dezvinovăţească. - Mare sărac... nouă copii... iartă-mă, tovarăşe doctor, dar eu a trebuit... eu am fost la closet - se apropie el precaut de mine .

- De ce le-ai descuiat?

- Vă rog, tovarăşe doctor, tu eşti şef în spital, dar miliţia stăpân peste stăpân... eu sunt pentru tine, însă eu nimic auzit şi nimic văzut. Tu pe mine doar chemi şi eu îţi fac curăţenie, îţi spăl... şi

pantofii, şi pe acasă... nouă copii, dar plata mică... eu om cinstit.

Continuă să vorbească, insista să se dezvinovăţească şi să se pună bine pe lângă mine. Îşi exprima, în felul său, bunăvoinţa faţă de mine, dar îmi dădea de înţeles că va depune mărturie aşa cum trebuie şi aşa cum i se va cere. Stătu cu mine până în clipa în care am întâlnit-o pe Mirjana, dându-mi impresia că seamănă cu un câine învăţat să-şi arate colţii şi să dea din coadă în acelaşi timp.

Pe coridor, în faţa sălii de urgenţă, am nimerit peste bolnavul Ivan. Cu o mână îşi ţinea pansamentul în jurul coastelor, iar cu cealaltă se sprijinea de perete: se îndreptă când mă văzu şi doar un muşchi tresărind pe faţa lui arătă că această mişcare bruscă îl duru foarte tare.

L- am ajutat să se întoarcă la pat şi i-am spus, supărat, că trebuie să se odihnească.

- De cum se luminează de ziuă, Înălţimea Sa Împărătească va trebui anunţată despre toate acestea! - strigă el şi mă ţinu să nu ies din încăpere. - Acesta, baciuşca, este un atac la suveranitatea şi demnitatea Rusiei!

- Ce tot spuneţi? Dumneavoastră deliraţi! - mi-am trecut eu palma peste fruntea şi obrazul lui. - Mirjana, adu termometrul.

- Nu-i nevoie, doctore. Ştiu cine sunt, unde mă aflu, ce şi cui vorbesc.

- Ljuba Božović... Ivane... Satano! - am ridicat eu vocea, învins de proasta dispoziţie. - Destul, pentru Dumnezeu. Se pare că în noaptea aceasta am numai halucinaţii. Aceasta este noaptea nălucilor.

- Depinde cum o iei, doctore - replică el. - Nu sunt Ljuba Božović, dar sunt cineva care l-a cunoscut bine. Aveţi unele închipuiri, dar ceva aţi nimerit... Da, aveţi dreptate, semăn cu el!

- Dar el... unde este el?

- El, doctore, este demult printre cei drepţi.

De parcă m-ar fi lovit cu ceva în moalele capului. Chiar şi stând, m-am prins cu mâna de pat, să nu cad.

- Ce-aveţi, doctore? Regretaţi ori vă bucuraţi?

- Dar copiii, femeia... a fost căsătorit?

- Au avut cu toţii un accident! Tot ceea ce a fost al lui... - spuse cu o voce tremurândă, apoi se opri. - Aş fuma, pot să aprind o ţigară?

Tăceam şi fumam. Milica, Ljubo, un oarecare Miralem, unul Saša Nevesinjac, gramofonul în colţul camerei, o melodie din vremurile acelea, clubul de şah de pe Bjelava. Cartierul nemusulman, o bătaie nocturnă la barul Hamam din Sarajevo, toate astea roiau sub calota craniului meu. Se năşteau parcă în ceaţă şi fără legătură între ele închipuiri ale unor vremuri apuse şi repede trecute.

- Îi sunteţi frate... poate geamăn ? - întrerupse Mirjana tăcerea.

- Frate? Nu, nu suntem fraţi deşi semănăm leit. "Scapă, frate Ivane!" - zicea el mereu, atunci când ajungea să se plângă de fărădelegile şi actele lor de violenţă.

- Ale cui fărădelegi? - clipi Mirjana.

- Vă rog, doctore, aduceţi-mi un creion şi o hârtie. Trebuie anunţat la Moscova şi Petrograd de cum se luminează de ziuă... va ţine minte canalia că nu se poate comporta după cum îi este cheful cu un consul rus, împărătesc!

- Abia acum nu mai înţeleg nimic. Cine sunteţi de fapt, pentru numele lui Dumnezeu?

- Ivan Stjepanovici Jastrebov! Trag nădejde că aţi auzit de mine.

- Nu, din păcate.

- Veţi auzi, mai este timp. Deşi...deşi, credeţi-mă, este ruşinos pentru un om cu pregătirea dumneavoastră să nu ştie cine apără aici interesele lui baciuşca ţarul.

- Scuzaţi, l-am căinat eu. - Asta nu se va mai întâmpla, domnule consul. Compătimirea faţă de bolnavul mintal se prefăcu, în aceeaşi clipă, în ideea fixă de a lua în derâdere nenorocirea altuia. - Spuneţi-mi, vă rog, cine v-a aranjat astă-noapte în halul ăsta? Cine v-a acostat, dacă ştiţi acest lucru?

- Baba Kristina - răspunse el pregătit. Toate astea - zise, arătând spre ochi şi spre pansamente - de la baba Kristina, doctore!

- O babă periculoasă, pesemne... o babă trăsnet - glumi Mirjana.

- Mai mult ca sigur, domnule doctor, dumneavoastră, din anumite motive, nu vă place Njegoš. Aş recita, totuşi, cu voia dumneavoastră, câteva din versurile sale.

- Poftiţi, domnule consul.

- Într-un anume loc... poate *Sćepan cel Mic*, zice vlădica:

Pentru Dumnezeu clipa-i cât un veac
Pentru Dumnezeu, veacul e cât o clipă
În faţa lui lumea e nimic
În faţa lui nimicul este mare lucru!

Recită asta cu patos, strălucind. Tipic, mă gândeam, pentru un schizofrenic: s-a identificat pe de-a-ntregul cu poetul, l-a invocat şi doar ochiul, de fapt strălucirea din acel singur ochi şi schimbarea bruscă a direcţiei şi temei discuţiei trădau că era boala în discuţie.

- În faţa lui Dumnezeu nimicul este mare lucru... care Einstein, care teorie a relativităţii... toate acestea le-a spus Njegoš, şi mai frumos şi înaintea lui - continuă el cu entuziasm. - Dinaintea lui Dumnezeu, baciuşca, lumea toată parcă nici nu există. El nici nu ne ia în seamă - începu să explice bănuind poate că nici nu am înţeles prea bine unele versuri. - Dinaintea aceluiaşi Dumnezeu, însă, şi cel mai mic mărunţiş este în stare să capete forme cosmice. Dinaintea lui nimicul e... nimic...

dinaintea lui până şi ceaiul babei Kristina este un lucru mare.

- Ceaiul babei Kristina - nu m-am putut eu abţine să nu surâd.

- Cu siguranţă că dumneavoastră, baciuşca, ştiţi că o oarecare doamnă Hitler, care a rămas fără bărbat şi fără urmaş, a adoptat la bătrâneţe un copil. Acesta a crescut, s-a căsătorit, a avut un fiu. Şi acestui fiu i s-a dat numele de Adolf..., dar, să scurtez, poate vă obosesc.

- Dar de unde, Excelenţă!

- La vreo trei ani de viaţă, mucosul ăsta s-a îmbolnăvit de dezinterie. Într-un târziu l-au dus la doctori, însă aceştia şi-au luat mâinile de pe el. Părinţii, deznădăjduiţi, văzură că nu mai există nici o salvare şi pregătiră sicriul. Atunci, careva pomeni de baba Kristina şi de ceaiurile ei. A salvat, se zicea, un băiat de prin vecini, care, la fel ca şi Adolf, a suferit de dezinterie. O căutară pe baba Kristina şi ea începu să-i descânte micuţului Adolf şi să-i pregătească ceaiuri. Într-a cincea zi copilul deschise ochii şi se însănătoşi repede şi pe deplin.... Iată, doctore, nădăjduiesc că acum l-aţi înţeles pe Njegoš!

- Înseamnă, Excelenţă, că Njegoš a cunoscut-o pe baba Kristina?

- Njegoš a cunoscut miracolele dumnezeieşti şi legile! În faţa lui Dumnezeu nimicul este mare lucru... asta a putut spune doar un semizeu, doar cel mai mare geniu!

- Dar, domnule consul, ce legătură are baba Kristina şi ierburile ei cu bătaia pe care aţi încasat-o şi cu arestarea dumneavoastră de astă-noapte?

- În faţa lui Dumnezeu nimicul este mare lucru - repetă el. De nu ar fi existat baba Kristina şi descântecele ei, mucosul acela nu ar fi supravieţuit. N-ar fi ajuns conducătorul Reich-ului, nu s-ar fi năpustit asupra întregii lumi, nu ar fi îmbucătăţit, în patruzeci şi unu, Iugoslavia... nu ar fi existat nici eliberatorii noştri, eroii... nu ar fi...,

iar ruda mea, doctore, de nu ar fi fost ceaiurile babei Kristina, încă ar fi cărat cu măgarul lemne la târg şi niciodată nu ar fi ajuns colonel!

Am zâmbit cu tristeţe. Gândeam că medicina este o minciună. Niciodată nu va reuşi să pătrundă cu privirea în nebunie, în haosul mental şi sufletesc al unor astfel de nefericiţi.

- Sunteţi obosit, domnule consul. Dormiţi, iar eu voi anunţa despre toate acestea la Petrograd - am vrut eu să-l scutesc de continuarea discuţiei.

- Baba Kristina - se precipită el - a făcut din Vukota un colonel, iar dintr-un cioban slinos pe nume Đuka a descântat şi a scos cu ceaiul acela un ambasador! De ce mă priviţi astfel, doctore? Nebun, scrieţi că sunt nebun... nu veţi fi primul, nici ultimul... Mulţumită babei Kristina, atâţia fierari, ucenici, lăcătuşi, elevi codaşi şi studenţi rataţi... aceştia au devenit unica inteligenţă, unica lege, unicul adevăr, istorie, viitor, totul şi toate. Baba Kristina, baciuşca, a predat Kosovo şi Metohia Albaniei! Baba Kristina a stins vatra bărbătească şi a făcut ceea ce nu au putut turcii şi arnăuţii în cinci sute de ani! Baba Kristina, ea... ea l-a arestat azi-noapte pe consulul rus Ivan Stjepanovici Jastrebov, l-a bătut ca pe un animal şi... ea, pentru a mă îmbăta, mi-a turnat cu de-a sila pe gât un litru de ţuică! Dar baba Kristina a aranjat până şi faptul ca fiii ei să mă predea în mâinile dumneavoastră... scuzaţi, pentru asta este vinovat altcineva, unul Jugović!

- Jugović! - am sărit eu de pe scaun în clipa când mi-a pronunţat numele.

- El, domnule doctor. Fiul lui Bogdan, Boško Jugović...

Ne duse prin bătălia de la Kosovo, pe departe şi pe îndelete, de parcă nici Mirjana, nici eu nu ştiam nimic despre acel eveniment. Cântărea cuvintele şi se străduia, dintr-o anume pricină, să le insufle un înţeles sarcastic. În acest timp, nu şi-a coborât privirea de pe faţa mea, obligându-mă să

ascult şi să înving cu greu somnolenţa ce mă cuprinsese... Spuse, într-un târziu, că el, citind nişte cronicari turci din vechime, dar şi pe conaţionalul său, Aleksandar Fiodorovici Ghiliferding, a dat peste un amănunt pe care-l prevăd toţi istoricii şi care a influenţat soarta Balcanilor şi poate şi a Europei cu nimic mai puţin decât baba Kristina şi farmecele ei. Îmi amintesc de faptul că, în clipa aceea, Mirjana a izbucnit în râs. Chicotul femeiesc parcă l-a înfuriat pe consulul Jastrebov. I-am spus:

- Grăbiţi-vă cu povestea, de îndată se va lumina de ziuă, domnule consul.

- Vă grăbiţi, vă plictiseşte ceva şi vă plictisiţi să ascultaţi despre bătălia de la Kosovo! - se înfurie el dintr-o dată şi începu să strige. - Vă înţeapă ceva, dar nu între coaste şi ochi, ca pe mine, ci acolo unde nu există leac şi unde nu ajută medicamentele!

Nu mai încăpea nici o fărâmă de îndoială: această voce, această ură destinată mie, aceste provocări şi tachinări nu puteau fi ale nimănui altcuiva decât ale lui Ljuba Božović! Dacă până la acel moment, şi cel mai mult din cauza pronunţiei sale ekaviene, am gândit că întâmplarea a aranjat o asemenea asemănare între bolnavul meu şi, cândva, întâi prietenul şi apoi duşmanul meu, atunci înseamnă că a căzut şi cea din urmă nedumerire, iar eu, atins de ura lui şi atins la rana încă neînchisă pe care mi-a pricinuit-o demult, eram pregătit şi pentru o nebunie, pentru o acţiune prin care să mă folosesc de puterea mea şi sănătatea mea asupra unui Ljubo Božović atât de bătut şi aproape în imposibilitatea de a se mişca. Ura a întunecat şi acea din urmă frână şi anume că eu sunt medic, iar el, bolnav, care trebuia să mă readucă la raţiune şi să mă oprească. Din fericire, m-a reţinut Mirjana, deşi nici nu bănuia ce se întâmpla în mintea mea. Se apropie de Božović, îi puse o picătură de medicament în ochi şi-i şterse

transpiraţia de pe frunte şi obraji. El încercă să se îndrepte în pat, să se ridice. Făcu asta cu imprudenţă şi gemu de durere.

- Încet, fără mişcări bruşte! - zise Mirjana. - Ceaiul babei Kristina. Chiar că m-aţi distrat astă-noapte, cu toate chinurile.

- Nu aceasta mi-a fost intenţia, măi, fată.

- Dar ce anume aţi început cu câteva clipe mai înainte? Drag îi va fi şi doctorului să audă... nu trebuie să vă grăbiţi, el doar a glumit.

- Mă voi grăbi, dar bine nu va fi pentru că mă grăbesc. Şi Boško Jugović s-a grăbit şi... şi - amuţi el de parcă şi-a uitat gândul. - Aşadar, un vechi cronicar turc, martor vizual al bătăliei de la Kosovo, împreună cu multstimatul şi iubitul meu conaţional Aleksandar Fiodorovici Ghiliferding, depun mărturie că, întrucât Miloš l-a ucis pe Murat, iar Baiazid a preluat comanda, Boško Jugović s-a grăbit ca să-l despartă de viaţă şi pe noul sultan. Trei cai au ucis turcii sub el, însă el a zorit spre cortul lui Baiazid. Şi ar fi ajuns, zice-se, la o depărtare de o suliţă de sultan... din păcate, mai departe n-a ajuns - oftă şi iar se holbă la mine. - Iată, domnule doctor, ce poate să însemne un mic şi, s-ar putea spune, un cu totul neînsemnat amănunt în istorie. De ar fi mers Boško încă zece paşi, doar încă zece paşi... n-ar fi reuşit turcii atunci să-l ia cu ei în Asia pe Baiazid străpuns de suliţa lui Boško... n-ar fi, i-ar fi măcelărit cuirasierii sârbi. Şi niciodată nu s-ar mai fi văzut pe meleagurile noastre semiluna şi cuţitul acestui fiu de căţea. Niciodată nu ar fi văzut beduinii lui Muhamed nici Viena, nici Buda, niciodată nu ar fi cotropit arnăuţii Kosovo, n-ar fi..., dar şi dumneavoastră, domnule doctor..., dar şi tu ai fi purtat astăzi un alt nume şi un alt prenume, doctore Alija Osmanović.

Doar cu o clipă mai înainte nu aş fi suportat asta. Cu toate acestea, a ţâşnit ura din mine şi el a

simţit asta. Dar, în acelaşi moment a izbucnit şi ceva care a mai calmat furia, dacă nu chiar a înlăturat-o. De fapt, m-a cuprins mirarea când am auzit că sunt pentru el Alija Osmanović, acela şi acelaşi ca şi în ziua când ne-am despărţit, la Sarajevo, eu şi Ljubo Božović. Şi am înţeles: el m-a recunoscut de cum şi-a venit în simţire şi m-a văzut. A interpretat cu abilitate rolul unui bolnav de minte, m-a ademenit cu ceaiul babei Kristina şi funcţia de consul: el s-a jucat cu mine! M-am hotărât să i-o întorc cu aceeaşi măsură, în aşa fel încât vom continua jocul pe care el l-a început şi l-a impus. Avantajul a trecut de partea mea: nu ştia că există în mine doi oameni şi că el îl cunoştea doar pe unul din cei doi.

- Săturaţi-vă de somn, Excelenţă - i-am strâns eu mâna şi am ieşit din încăpere.

SKENDER-BEI ŞI RAJKO UŽIČANIN

Spectrul nopţii din Prizren s-a întins şi peste dimineaţa de 18 aprilie, când a răsărit soarele şi au sosit la lucru medicii şi salariaţii spitalului. M-am grăbit să-l înştiinţez pe directorul spitalului, medicul primar Sefcet Murici, despre purtarea patrulei de miliţie şi a celor doi infirmieri.

Directorul mă primi mai mult decât cordial. Nici nu am închis bine uşa în urma mea că el se şi ridică de pe scaun, îmi porni în întâmpinare şi mă salută ca pe unul a cărui vizită îl bucura foarte mult.

- Frumos din partea dumneavoastră că aţi venit, colega Jugović - zâmbi el. - Poftiţi - arătă cu mâna spre un fotoliu şi, doar ce m-am aşezat, că el aduse două pahare şi o sticlă de rachiu.

Asta m-a tulburat. Parcă pentru o clipă s-a diminuat furia din mine şi parcă am uitat pentru ce anume am venit aici. Am acceptat băutura pentru a nu-i răni bunăvoinţa şi solicitudinea.

- V-aţi acomodat cu Kosovo? - mă bătu el pe umăr, dar nu-mi aşteptă răspunsul. - E greu - continuă el imediat - să dezrădăcinezi analfabetismul, bolile, sărăcia, unele prejudecăţi. Dar aici trăiesc oameni buni şi harnici..., credeţi-mă, albanezii sunt o lume harnică şi cinstită, colega Jugović.

- Bineînţeles, bineînţeles că sunt cinstiţi şi...şi... - limba mi-era pregătită pentru laude, însă nu o susţinu şi gândul.

- Numai că, tovarăşe director, eu trebuie să vă aduc la cunoştinţă ceva prin ce am trecut astă-noapte, ca medic de gardă şi pentru că, mi se pare, nu s-a petrecut întâmplător. Este posibil şi să exagerez, fiindcă sunt personal atins şi personal umilit, însă cred că... de fapt ... faţă de... - m-am poticnit eu şi m-am oprit nu din cauza tulburării

mele, ci din teama de a nu spune lucrul pe care am intenţionat să-l spun şi pentru care am venit la directorul Murici.

Amintirile mele, şi ele ajung până la cel de al patrulea, dar poate şi la al treilea an de viaţă, sunt legate de poveştile că toate relele, toate murdăriile şi duşmăniile încep de la "câinii de valahi*", de sârbi. Am crescut în blestemele mamei mele adoptive Rabija şi ale mătuşii Hikmeta, potrivit cărora trebuia ca "Allah să smulgă şi ultimul vlăstar al acestui neam de câine şi de sământă de criminali". Mai târziu, la şcoală şi la studii, la fel au vorbit şi învăţătorii şi profesorii mei, doar că ştiinţa şi-o exprimau prin cuvinte mai rafinate, selectate. În noi toţi, în toată generaţia noastră de elevi de după război** a fost insuflată în oase teama de *şovinismul sârb şi hegemonia velikosârbă*. Copil fiind, aceste cuvinte înspăimântătoare mi se păreau nişte balauri cu şapte capete şi nişte vârcolaci din basmele mătuşii, mă trezeau din somn, mă făceau să ţip şi să delirez. Evident, cum creşteam şi înaintam în ani, aceste şi asemenea coşmaruri au dispărut. Stafia *hegemoniei velikosârbe* mă pândea însă şi pe mai departe de după fiecare colţ şi din fiecare por al vieţii. De neprins şi nevăzută, însă pretutindeni prezentă, mereu şi cu încrâncenare bătută şi căzută la pământ, dar niciodată ucisă ori învinsă, îmi semăna cu o umbră uriaşă şi întunecată ce scăpa de ameninţări şi urmăriri. Mă mira faptul că în toată prigoana şi zarva în jurul acestui bau-bau se aflau în frunte profesorii, veteranii de război, judecătorii, ofiţerii sau ziariştii cu nume sârbeşti. Dinaintea acestor recunoaşteri în cor şi pe nerăsuflate ale nenumăratelor păcate ale părinţilor, moşilor şi strămoşilor lor se topea până şi ultima mea bănuială şi posibilitate ca, totuşi, măcar ceva este exagerat în prezentarea răului... Terminam gimnaziul când poliţia sud-africană ucidea copii la Sharpville. Chiar şi cu această ocazie, adunarea de

protest de la şcoală a răsunat de strigăte împotriva *hegemoniei velikosârbe*. Îmi amintesc, ne povestise profesorul de istorie, cum, probabil la începutul acestui secol, în Serbia "burgheză şi nepopulară" de atunci, un ofiţer strângea voluntari care să meargă în Africa de Sud să-i apere pe buri în războiul lor împotriva englezilor. La care noi am strigat, ca o haită: "Moarte hegemoniei velikosârbe!". Mai mult ca sigur, ne-au furat reflexele însuşite şi impulsurile exersate...

Dar la ce bun toată această poveste şi cui îi este ea adresată? Poate îi va fi bună doar conştiinţei mele, ca pretext şi încercare de dezvinovăţire pentru abaterea şi teama ce m-a înhăţat de gât dinaintea directorului Murici. Mă linişteam cu gândul că nu mă blocase laşitatea, ci stăpânirea de sine şi prejudecăţile câştigate.

- Am venit, tovarăşe director, pentru a mă plânge de comportamentul miliţienilor... de fapt, de comportamentul celor doi infirmieri şi... l-au snopit în bătaie pe un om ...nu l-au, vreau să spun, nu infirmierii l-au snopit, ci miliţienii - abia am adunat eu acest gând nenorocit şi confuz.

În tăcere, dar extrem de amabil, medicul primar Murici îmi umplu paharul. Acest lucru mă răni. De parcă mi-ar fi spus: "Adună-te puţin, omule, şi învaţă să vorbeşti!"

- Miliţienii şi-au făcut de cap în spital, iar infirmierii... - mi se împletici iar limba. - Dumneavoastră sunteţi oftalmolog specialist, tovarăşe director, cel mai bine ar fi să-l consultaţi pe bolnav şi abia după asta să continuăm discuţia.

- Unde v-aţi terminat studiile? - mă întrebă pe neaşteptate.

- La Sarajevo.

- Nu mă mai trataţi, vă rog, atât de oficial şi de distant. Eu sunt colegul dumneavoastră, iar faptul că sunt director este trecător şi lipsit de importanţă. Vedeţi, această predispoziţie spre a fi

direct şi înclinat spre un fel de comportament familiar eu am luat-o cu mine de la Belgrad.

- Vorbiţi sârba de parcă vă este limba maternă - am replicat eu fără să mă gândesc şi de îndată am regretat şi m-am speriat să nu caute în această laudă spontană ceva care să-l fi jignit.

El dădu din mână şi spuse că, din păcate, sârba îi şi era limba maternă. Albaneza o vorbea foarte rău. Pe când în sârbă a terminat şi şcoala elementară, şi gimnaziul, şi studiile. Zicea că aşa au vrut, în acele timpuri, părinţii lui. Pe-atunci, la Priština, nici nu exista o facultate de medicină. Aproape toată inteligenţa albaneză de după război s-a maturizat şi s-a educat într-o limbă străină, în general la Belgrad. Acum - zicea - este altcumva. Pentru alţii, pentru cei mai tineri şi nu pentru el, era altfel. Iată, el este un străin în propria-i casă şi în propriul popor. S-a căsătorit cu o fată din Bosnia, din Doboj. Copiii îi învaţă la şcoală în albaneză, însă cu tatăl şi în special cu mama lor trebuie să se înţeleagă în limba poporului care niciodată n-a avut o atitudine prietenească faţă de poporul lor. El, zice, este un "ienicer", şi încă din cel mai curat soi de "ieniceri"!

- Nu este chiar aşa - m-am grăbit eu să-l consolez şi să-l binedispun. - Şi în casa lui Vuk Karadžić s-a vorbit doar germana, iar aristocraţia rusă se folosea de limba maternă doar pentru a porunci slugilor ori când erau beţi.

Am spus asta mânat de cea mai bună intenţie, însă Murici înţelese aşa cum a vrut să înţeleagă. Pe drumul până la creierul lui, strecurate printr-o muţime de filtre subconştiente îndreptate spre nesiguranţă şi suspiciune, cuvintele mele primiră un înţeles ironic.

- Albaneza şi este o limbă de slugă... da, da, aţi găsit adevărata comparaţie! Să taie lemne, să fie mercenari, să mături praful şi gunoiul de pe caldarâmurile din oraşe, doar pentru asta sunt capabili albanezii... şi sunt doar... noi suntem

slugi, argaţi, semioameni, animale de povară... ştiţi foarte bine ce se gândeşte şi se vorbeşte despre noi!

- Dumneavoastră vă închipuiţi, dumneavoastră... - dintr-o dată am tăcut, deoarece mi s-a părut că orice altceva, în afară să tac, ar fi fost lipsit de respect.

Tăcu şi el. În privire îi încolţi teama că prin confesiunea sa depăşise limitele mândriei şi se umilise. Dar teama aceasta poate nici nu răzbătuse la suprafaţă din lamentarea sa, ci din ochii mei, în care recunoscuse ceva asemănător compasiunii. Asta îl şi oprise şi-l făcuse să se ruşineze. Din fericire, sub sprâncenele şi dincolo de faţa mea el nu putea totuşi să pătrundă până la originea acestei compasiuni şi unde m-a dus gândul ascultându-l...

În gimnaziu, la Gacko, am cunoscut primii albanezi. Fuseseră doi, veniseră în oraş pe la jumătatea toamnei, încărcaţi cu două ferăstraie mari, slabi, cu hainele rupte şi murdare, tăcuţi şi speriaţi. Locuiau vizavi de şcoală, într-o pivniţă. Tăiau lemne, descărcau cărbune, cărau saci de făină pe la case. După ce-şi terminau treaba, nu-i chema nimeni în casă, la masă ori la o cafea. Îi plăteau afară, şi-atunci de la distanţă, de parcă erau leproşi. Iar când treceau pe la prăvălie să cumpere pâine şi câte o căpăţână de ceapă, vânzătorii luau şi banii din mâna lor de departe, cu atenţie. Nu-i întreba nimeni nici de unde sunt, nici de nume, nici de prenume. Pentru opinia publică ei erau arnăuţii, şiftarii, arbanasii, şiptarii* - şi asta era tot, asta era îndeajuns. Într-o bună zi, noi câţiva, un grupuleţ de elevi de gimnaziu, am trecut pe la pivniţa lor. I-am găsit dormind pe paie. Am strigat, i-am trezit din somn şi, văzând cât erau de speriaţi, i-am îmbiat cu ţigări, am încercat să însăilăm o discuţie, dar în zadar. Veni careva dintre noi cu ideea de a le plăti pentru fiecare cuvânt câte cinci parale*, pentru cinci cuvinte câte un kilogram de

pâine, pentru zece - un bilet la cinematograf. Acceptară. La început pronunţia lor caraghioasă şi încurcarea cazurilor de vorbire ne-au distrat. În curând, însă, ne-am plictisit şi am hotărât să plecăm. Unul dintre ei porni să ne petreacă şi atunci, prin şliţul descheiat, îi alunecă... mi se păruse - un morcov gros, dar că nu era legumă mi-am dat seama când el l-a acoperit cu palmele sale aspre şi murdare. Ne-am întors, nu voiam să ieşim. "Arată-ne, arată-ne!" - strigam la el, însă el doar ne privea tâmp, ruşinat. "O să plătiţi!" - spuse celălalt şi începu să se descheie. "Dă o mie şi să arătăm!" Am adunat cumva paralele, ne-am scuturat buzunarele. "Şi să iei în mână numa plăteşte!" - spuse unul din ei, numai că noi nu mai aveam nici un dinar. În zilele următoare, am luat pe ascuns de pe la casele noastre ouă fierte, unt, roşii, miere de stup, duceam toate astea la pivniţă şi plăteam spectacolele lor de onanie... Au plecat din oraş înainte de cea dintâi zăpadă, fără a-şi lua rămas bun, fără a fi petrecuţi, în tăcere îmbrăţişaţi de ferăstraiele lor.

Mai mult ca sigur, medicul primar Murici se văzuse pe sine în privirea mea compătimitoare în clipa în care cei doi argaţi nevoiaşi reînviaseră în amintirile mele. De fapt, aceasta nici nu fusese doar amintire adevărată, ci şi un avertisment, o recunoaştere pe jumătate reprimată că nu mă lecuisem de aversiunea faţă de albanezi şi că Murici spunea adevărul. Dacă - m-am gândit eu atunci - ar face rost spitalul de vreo aparatură care să dea la iveală ceea ce este la om cel mai ascuns, eu ar trebui să fug de o asemenea verificare. Altfel s-ar demonstra că, undeva în subconştient, eu îi împart şi pe doctori, şi pe infirmieri, şi pe bolnavi în "noi" şi "ei", în civilizaţi şi albanezi. S-ar dovedi că mă îndoiesc de şcolile şi diplomele "lor" şi că, la modul real, îi accept doar ca hamali, ciobani, săpători, bişniţari mărunţi, vânzători stradali de seminţe şi îngheţată. Dar s-ar dovedi şi faptul că -

m-am şi ruşinat de acest gând - cu totul altfel aş fi primit mitocăniile celor doi infirmieri şi ale celor trei miliţieni dacă asta s-ar fi întâmplat la Kragujevac ori Belgrad. Furia îmi creştea de la faptul că ştiam că sunt umilit de cei cărora li se cuvenea - potrivit unui curs firesc al lucrurilor - doar să fie umiliţi!. Şi cât pe-aci să-i recunosc lui Murici totul. Dar el se ridică de pe scaun, deschise dulapul şi aduse o fotografie deja îngălbenită.

- Iată, priviţi, cum am fost eu ca student în primul an la Belgrad. Ne-am fotografiat Skender şi cu mine dinaintea cantinei, în orăşelul studenţesc... scuzaţi, nu ştiu de ce vă povestesc şi vă arăt eu toate acestea.

- Aţi fost - am spus - foarte slab. Dar pe acest viteaz, pe acest prieten al dumneavoastră parcă îl cunosc.

- Imposibil - luă el fotografia din mâna mea. - Skender a fugit de mult timp peste graniţă, în Albania.

Începu să-mi povestească despre el. Nu credea - zise cu o undă de mândrie - că a fost în întreaga Serbie vreun tânăr mai puternic decât Skender. Putea să ridice în spinare o căruţă încărcată cu fân. Când trăgea el înapoi, doi boi puternici nu erau în stare nici să mişte sania din loc. Cu uşurinţă îndoia cu dinţii furculiţe, bani de metal şi cuie, de parcă erau din gumă. Pe 5 octombrie 1958 s-au înscris împreună la medicină. Şi, în curând, se născu povestea că în orăşelul studenţesc nu era un băiat mai puternic decât "un albanez". Dar trebuia recunoscut faptul că, în felul său, Skender se străduia să şi demonstreze acest lucru. În fiecare dimineaţă, în compania conaţionalilor săi din Kosovo, se ducea la cantină, bea doi litri de lapte, făcea gimnastică, spărgea cărămizi cu palmele, întindea arcuri, răsucea metale cu dinţii, iar aceasta întotdeauna gol până la brâu, în aer liber, între pavilioanele studenţeşti. Este posibil - spuse Murici - ca Skender să fi

provocat prin asta. Numai că el era o fire blândă şi un suflet moale, în esenţă taman invers decât ceea ce arăta corpul său uriaş şi muşchiulos. Se supăra pe companionii săi, pe studenţii albanezi, care participau la încăierări: aproape în fiecare zi băteau pe careva, îi luau banii, atacau fetele, întotdeauna în gaşcă şi apăraţi de numele lui Skender. Asta a durat cu lunile. Orăşelul studenţesc fu poreclit, în batjocură, Tirana. Iar pe Skender - îmi arătă el din nou fotografia - l-au numit Skender-bei. La dans, la etajul de deasupra cantinei, orchestra cânta numai ceea ce comanda Skender-bei. Înconjurat de gaşcă, alcătuită în general din lingăi, se schimbă singur. Ştia, astfel, să dea buzna în cantină, în timpul prânzului, şi, cu un glas căruia nu îndrăznea nimeni să i se împotrivească, striga: "În picioare, păgânilor, când vă intră beiul!" Şi ei ascultau, se ridicau. Dar, prin luna mai 1959, fusese într-o duminică, se întâmplă ceva neaşteptat: un tânăr refuză să se ridice de la masă şi să i se închine lui Skender! El lua în furculiţă fasolea din farfurie cu nişte mişcări încete şi se prefăcea că nu bagă în seamă pe nici unul dintre ei, nici pe uriaşul cel musculos, nici suita lui. Skender se apropie de masa tânărului şi-i spuse din nou să se ridice. Dar acesta, după ce înghiţi dumicatul, îi răspunse: "Ori mi te dai la o parte din lumină, ori te dau eu!" Murici spuse, că în primul moment, Skender nici nu putu să-şi creadă urechilor. Dădea roată mesei, îl privea pe tânăr şi doar râdea. Era în mod vizibil tulburat şi neobişnuit că i se împotrivea cineva. Şi, de fapt, nici nu se aşteptase ca asta să i-o facă un tânăr care nu se distingea nici prin statură, nici prin forţă şi care avea cumva o faţă şi o statură de fată. Sub această impresie, că este mai puternic decât zece ca tânărul cu pricina, Skender uită pentru o clipă de muşchii săi şi se hotărî să glumească puţin. Luă de pe o masă vecină o farfurie cu fasole şi o deşărtă în creştetul tânărului. Şi începu să râdă: "Şi

acum, frumos, la baie!" Tânărul se ridică, dar fără grabă, îşi şterse cămaşa şi obrajii cu faţa de masă... - şi aici, dintr-o dată, Murici tăcu şi rămase cu privirea fixată la fotografia de dinaintea sa. Ori, de fapt, din cauza unui anume lucru nu voia să continue povestea sau, cu şiretenie, aştepta curiozitatea mea. Îi telefonă secretarei şi ceru cafele şi răcoritoare. După care privi la ceas de parcă se grăbea undeva.

- Spuneţi, colega Jugović, ce anume vi s-a întâmplat azi-noapte.

Mă surprinse şi mă găsi nepregătit. Aşteptasem continuarea poveştii despre Skender şi-mi închipuiam rezultatul bătăii care, fără îndoială, urmase. În clipa aceea cel mai important lucru a fost să aflu ce s-a întâmplat în continuare.

- De ce - am întrebat eu - a fugit Skender peste graniţă, în Albania? Nu cumva l-a ucis pe tânărul acela?

- Aveţi un suflet bun, reacţionaţi ca un copil - în mod spontan, nealterat. Numai că, nu uitaţi, un fel de a fi atât de deschis vă poate aduce şi necazuri - aduse el ţuică pentru amândoi. - Iar Skender... dacă tot insistaţi atât, vă voi spune ce a fost cu Skender.

Asemenea unei pisici - reluă el - tânărul zbură pe masă, însă în aşa fel că-i zburară înainte nu mâinile, ci picioarele. Lovea în bărbia şi în dinţii lui Skender cu pantofii: şuvoiul de sânge era semnul că nu dăduse pe alături. Abia atunci se dezlănţui uriaşul. Se avântă cu toată puterea să-l înşface pe îndrăzneţ, să-l strivească cu palmele sale noduroase. Tânărul aşteptă să pornească şi să se avânte Goliat şi atunci, fulgerător, sări la o parte: uriaşul trup al lui Skender se izbi de perete, risipind şi sfărâmând mesele în drum. Se ridică, se avântă din nou şi iar se repetă totul. David îl bătea pe Goliat cu puterea lui Goliat, numai că asta întărâtatul şi buimăcitul de Skender nu pricepea. În final, cînd era deja plin de sânge şi fără

conştinţă, tânărul îi turnă pe cap o farfurie de fasole şi, fără emoţie, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, porni spre ieşire. Încurajaţi, studenţii îl aplaudară. El se întoarse pe neaşteptate, porni printre tinerii înmărmuriţi din suita lui Skender şi spuse: "Afară cu toţii, dar ca animalele, în patru labe, în coate şi în genunchi!" De neînţeles şi ruşinos - spuse Murici - dar îl ascultară cu toţii. Făcuse asta, recunoscu, şi el, fără a scoate vreun cuvânt.

- Ne-a mânat banditul, pe dinaintea lui, ca pe nişte animale. De-atâta batjocură, nu am ieşit cu zilele din camerele noastre, iar Skender... el a fost dus la spital şi, de îndată ce a ieşit, a fugit în Albania. I-a ucis Rajko, banditul acela ... mai târziu am aflat că era din Užice... i-a ucis şi ultima fărâmă de mândrie, astfel că nu a avut de ales. S-a povestit, cu toate că nu s-a verificat, că acolo s-ar fi spânzurat - oftă Murici, ascunzându-şi privirea de mine.

- Cu siguranţă că acest Rajko a devenit noua putere, noul şef în oraşul studenţesc - mă îmboldi iar curiozitatea.

- Nu. Nemernicul a fost arestat imediat a doua zi şi de urgenţă condamnat la trei ani de închisoare.

- Pentru ce? - nu mi-am ascuns eu mirarea.

- Din cauza şovinismului velikosârb, pentru spargerea frăţiei şi unităţii, colega Jugović!

- După cum mi-aţi povestit, asta nu este adevărat. A fost atacat, provocat.

- Atunci nu aţi ascultat cu atenţie această poveste ori aţi înţeles-o greşit... Spuneţi-mi, ce vi s-a întâmplat astă-noapte? Mă scuzaţi, într-o jumătate de oră trebuie să merg la Comitet, la o întâlnire.

- A mai fost... mă scuzaţi, tovarăşe director, în afară de Rajko a mai fost careva judecat?

- Cine anume să fie judecat? - mă şfichiui el atunci pentru prima dată cu o privire rea.

- Skender şi ceilalţi ai lui. Ei, deoarece ei au şi iscat totul.

- Doctore Jugović, dumneavoastră sunteţi membru de partid? - se ridică el şi înţepeni privindu-mă de sus.

- Sunt, şi încă din anul trei de gimnaziu. Poate m-aţi observat pe la şedinţele de partid.

- Ciudat, de-a dreptul ciudat că un comunist vorbeşte aşa ceva!

- Eu, tovarăşe director, am spus doar că... - nu mi-am terminat eu ideea, fiindcă el mă întrerupse într-un mod brutal.

- Aţi spus taman ceea ce, în o o mie nouă sute doisprezece şi apoi în o mie nouă sute optsprezece, ne-a fost transmis din Belgrad: dobitoacelor arnăuţeşti, voi aţi pus totul la cale şi meritaţi toate nenorocirile care v-au lovit!

Mă năpădiseră atunci, mi-aduc bine aminte, broboane de sudoare, asta atât din pricina zarvei lui Murici, cât şi din neputinţa de a porni pe urmele unei asemenea schimbări subite.

De ce pomenea anii o mie nouă sute doisprezece şi o mie nouă sute optsprezece? Ce s-a întâmplat atunci? Şi de leagă de mine aceste evenimente? Nu puteam să tac, dar nici nu ştiam ce anume să spun.

- Dumneavoastră, colega Jugović, oricum ştiţi că în o mie nouă sute doisprezece şi în o mie nouă sute optsprezece, armata sârbă a comis asupra poporului nostru, asupra poporului meu, nenumărate fărădelegi - se aşeză el din nou şi zâmbetul dezveli dinţii lui albi. - Pentru armata sârbă şi pentru jandarmii sârbi albanezii au fost sălbăticiuni, sălbăticiuni neocrotite şi nu oameni. Au omorât, au ars, au incendiat, ne-au prădat casele, ne-au alungat în Turcia şi Albania, iar pe pământurile strămoşeşti au adus sârbi din Lika, din Muntenegru, din Šumadija, din Herţegovina ta. Şi la toate protestele noastre, la toate rugăminţile şi plângerile noastre primeam acelaşi răspuns: să

culegem ceea ce am semănat şi să mâncăm terciul pe care l-am frământat! Veacuri de-a rândul noi i-am tiranizat pe sârbii din Metohija şi Kosovo, aşa că sârbii doar îşi plăteau vechile datorii şi răspundeau la crimele de până atunci ale albanezilor!

- N-am ştiut, îmi cer scuze - m-am plecat eu în faţa lui.

- Vă cred, aţi studiat medicina şi nu istoria. Totuşi, nu uitaţi că sunteţi comunist şi comportaţi-vă ca atare, judecaţi ca atare dacă doriţi să trăiţi alături de acest popor. Aveţi înţelegere şi pentru ura lui, dar ură nu există, de asta vă încredinţez. Albanezii sunt mândri, au inimă bună, veşnic recunoscători şi pentru cel mai mic bine care li se face. Îşi pun şi capul la bătaie pentru un prieten, însă pentru un duşman... mă lungesc, dar mă grăbesc, v-am spus deja, la Comitet, la întâlnire. Să aud, colega, ce anume s-a întâmplat... dar scurt, cât mai scurt, vă rog.

Şi-a dat jos ceasul de pe mână şi a început să-l întoarcă. Aştepta plângerea mea, numai că eu tăceam. Sub proaspăta impresie a acuzaţiei lui păleau toate cele pe care le trăisem cu o noapte înainte, primeau cu totul o altă culoare şi un întru totul alt înţeles. Totul se întoarse în oftatul meu înnăbuşit: Sărmanii albanezi! La o asemenea răsturnare a contribuit, fără îndoială, şi amintirea mea proaspăt răscolită despre pivniţa aceea igrasioasă de vizavi de gimnaziu. Când se înlănţuiră toate, eu nu am mai avut curajul să acuz: mă simţeam eu însumi acuzat. Am devenit, într-o clipă, armata sârbă, jandarmii sârbi, hegemonia velikosârbă! Şi deja în momentul următor, porni să se zvârcolească în mine toate blestemele copilăriei: mi-am dat seama, cu groază, că zadarnic le-am îngropat în uitare şi, ca pe un gând de moarte, le-am îndepărtat de mine. "Valahii, valahii, piei-le-ar sămânţa!" - parcă spuse mama mea vitregă, Rabija. Şi parcă...

- Colega Jugović, ce e cu dumneavoastră? - Glasul lui Murici mă trezi. - Veniţi mâine, dacă nu vă simţiţi bine... ştiţi, aţi devenit deodată palid.

- Nimic, totul e-n regulă... nu am dormit întreaga noapte, dar şi fumez mult... nu e cazul să amân până mâine, mai bine să vă povestesc totul acum, nu vă voi reţine mult.

Îmi alegeam cuvintele de parcă eram desculţ şi călcam printr-o livadă plină cu spini. Mă feream de orice ton ridicat, de generalizări, de orice aluzie nedorită. Am redus totul la un singur lucru şi anume că nişte miliţieni au adus la spital un om fără conştinţă şi că, după părerea mea, spitalul nu poate trece în tăcere peste faptul că miliţienii l-au bătut pe acest om şi că i-au cerut medicului de gardă să le aducă victima în simţire, iar apoi să li-l dea să-l bată în continuare. Cântăream pe furiş cum reacţiona Murici. "Oh, oh, oh" - dădea el din cap, cu mirare şi repeta asta din nou. Asta mi-a dat curaj, astfel că am renunţat de la intenţia de a trece sub tăcere cum i-au susţinut infirmierii Yeciri şi Regepi pe miliţieni şi, în cele din urmă, fără acceptul medicului de gardă, şi-au părăsit locul de muncă.

- Au părăsit locul de muncă? se încruntară sprâncele înguste ale lui Murici. - Când l-au părăsit?

- Imediat după miezul nopţii, tovarăşe director.

- Ciudat, eu i-am găsit azi-dimineaţă la spital. Lucrau ceva şi făceau rânduială prin laborator!

Neîncrederea de pe chipul lui se mută pe chipul meu, dar nu pentru multă vreme. Îmi năvăli sângele în obraji de parcă m-ar fi pălmuit Murici: mi-am dat seama că sunt prins la colţ. Au părăsit locul de muncă în intenţia de a mă face să-i reclam pentru asta, iar dimineaţa, pe ascuns, s-au întors la spital, cu intenţia de a mă împinge la minciună şi de a mă face de ruşine în faţa directorului. Atunci m-am gândit că festei lor nu-i va dăuna nici

mărturia Mirjanei. Directorul a dat peste ei la spital şi acestui fapt nu putea nimeni să nu-i creadă. În afară de asta, depoziţiei Mirjanei i s-ar fi putut adăuga şi intenţii naţionaliste. Ieşirea era una singură: să-mi recunosc minciuna şi să mă căiesc.

- E posibil, e posibil... - să mă fi înşelat - am mormăit. I-am văzut cum ies din spital în halatele albe ... cu siguranţă că au răspuns vreunui apel urgent, dar poate că, poate că...important e că s-au întors şi că, şi că...am mormăit eu din nou, fiindcă l-am întrezărit în uşă pe infirmierul Zeciri.

Dacă nu cumva se prefăcea, prezenţa mea parcă l-a surprins puţin. Zile, luni, dar şi ani după aceea, mi-am tot pus o întrebare: să fi nimerit acolo întâmplător? Nu ştiu răspunsul nici acum, când invoc acel moment şi amintirile despre el în albul pătrăţelelor caietului din faţa mea. De aceea nu ştiu nici dacă medicul primar Murici a fost doar atras în farsă ori, de la bun început, a participat la ea.

- Bate, amice, când mai intri altădată pe-aici! - îl dojeni el pe infirmierul Zeciri. - Şi de ce nu mi-ai spus azi-dimineaţă nimic despre scandalul de azi-noapte cu unul din pacienţi şi cu miliţia?

- Nu a fost nici un fel de scandal, tovarăşe director!

- Colegul Jugović spune că miliţienii au bătut un om şi că Regepi şi cu tine aţi fost împotriva primirii acestui nenorocit la spital? Şi pe unde aţi hoinărit voi doi astă-noapte?

- Bătut om... miliţia... care om şi care miliţie, tovarăşe doctor? - se holbă el la Murici. - Eu nu ştiu, nimeni nu e bătut şi nu a fost miliţia.

- Să vă fie ruşine, Zeciri - am strigat la el. - Mă priviţi în ochi şi minţiţi, de parcă acest pacient ar fi un băţ de chibrit, de parcă ar fi un nasture, de parcă ar fi... - mă linişti gândul cum că minciuna infirmierului Zeciri se poate uşor dovedi - să mergem, tovarăşe director, până la acel bolnav, să nu pierdem timpul şi... luaţi, vă rog, cu

dumneavoastră, şi ceva instrumentar, să-i controlaţi ochiul.

Pe drum, Zeciri repeta cu încăpăţânare că nu-şi aduce aminte nici de omul bătut, nici de năvala miliţiei şi că, din câte ştia el, cu o noapte înainte la spital nu a fost primit nici un pacient. Eu râdeam. Iar când am ajuns la sala de urgenţe, am deschis uşa cu o vizibilă satisfacţie.

- Ljubo! - am strigat eu de cum l-am văzut. - Acest om pretinde că nu eşti tu, că nici nu exişti! - am privit eu victorios la Zeciri. - Spune-i, te rog, tovarăşului director, cine te-a arestat, cine te-a îmbătat cu forţa şi te-a bătut - am păşit eu spre patul în care zăcea.- Şi spune, spune... - am amuţit eu când am văzut că patul e gol, iar bolnavul dispăruse!

Şi acum, după atâta timp, iată, povestesc şi scriu cum mi s-a năzărit că Božović nu era nici în pat, nici în încăpere. Nu m-a crezut nimeni niciodată şi niciodată nu mă va crede nimeni, dar eu l-am văzut! Stătea, retras spre capătul patului, cu o pernă la spate. Când am deschis uşa, Ljubo Božović chiar mi-a zâmbit, şi-a stins ţigara şi a pus scrumiera pe dulăpiorul de spital de lângă pat. Ţin minte atât de clar aceste detalii încât, în ciuda tuturor faptelor, nu pot să le numesc închipuiri. Uneori, sub presiunea puternică a celor văzute şi trăite, într-atâta deviez în încăpăţânarea mea de a apăra ceva ce n-a existat, încât încep să mă îndoiesc de tot ceea ce a urmat mai târziu.

- Colega Jugović! - strigă doctorul primar Murici. - Salonul este gol, nu există înăuntru nici un fel de bolnav!

- Dar acum a fost aici - am replicat eu cuprins de panică. - Ljubo! Ljubo, unde te-ai ascuns? - Am privit sub pătură, sub pat, am alergat pe coridor, l-am căutat prin saloanele vecine.

- Spun eu la dumneavoastră, tovarăşe doctor, că nu există om bolnav, nici miliţia - spuse Zeciri.

- Sunteţi bolnav, colega Jugović - mă luă Murici de braţ şi mă luă cu el spre secţia de neuropsihiatrie. - Dumneavoastră halucinaţi! - adăugă el compătimitor.

Neuropsihiatrul Bogdan Krstić mă examină imediat, de faţă cu Murici. Îmi spuse că, mai mult ca sigur, asta mi se trage de la nesomn şi de la încordarea nervoasă a cărei cauză trebuie stabilită. Îmi prescrise o injecţie de calmare pe care o infirmieră imediat mi-o şi făcu şi mă rugă să mă prezint a doua zi de dimineaţă la un "examen detaliat"

- Voi veni - am şoptit eu ruşinat. - Dar miliţia a fost aici, s-a aflat în salonul de urgenţe şi Ljubo Božović... pentru toate astea, doctore Bogdan, infirmiera Mirjana va depune mărturie.

Spre bucuria mea, directorul Murici dispuse să fie de îndată găsită Mirjana. I se anunţă că, în urmă cu două ore, plecase acasă şi, de va fi nevoie, lăsase un număr de telefon de la care o puteau chema de la spital.

- Aici Murici - spuse el când îi întinse doctorul Krstić receptorul. - Ce anume s-a întâmplat azi-noapte, tovarăşă Mirjana?

- O gardă ca oricare altă gardă... nimic deosebit, tovarăşe director!

Auzind ce spune am încremenit.

- Doctorul Jugović pomeneşte miliţia, de o bătaie, de un om la sala de urgenţe... ştiţi ceva despre aceasta?

- Aud asta pentru prima dată, tovarăşe director! - i se strecură glasul în urechea mea aidoma unui şarpe, deoarece am luat, chiar am smuls receptorul de la Murici.

- Să-ţi fie ruşine, Mirjana! - am replicat eu isteric. - Tu ai fost aceea care l-ai bandajat... tu ai... alo, mă auzi, Mirjana?!

- Nu sunt, mă scuzaţi... nu sunt vinovată... o să vă explic, doctore! - mi se păru că izbucni ea în plâns.

- Mâine vom discuta despre tot, colega Ilija - mă bătu pe umăr doctorul Krstić. - Du-te, satură-te de somn, acesta este acum pentru tine cel mai bun lucru .

- Dar îl cunosc pe om, Bogdane! - m-am apucat eu de cap cu amândouă mâinile. - Nu sunt halucinaţii, nu este nebunie! Îl cunosc, am studiat împreună la Sarajevo.

- Aici e Prizren... Dumneavoastră sunteţi la Prizren şi nu la Sarajevo - îmi explică Murici şi, pentru a mă consola, se aşeză lângă mine.

- Vă înşelaţi, directore - am încercat eu să fiu ironic. - Aceasta este Moscova, poate şi Tirana... Asta este o casă de nebuni! - am ţipat eu, însă raţiunea îmi atrase atenţia că sunt deja suspectat de nebunie şi că sunt nevoit să mă abţin de la ironie şi orice cuvânt care ar putea susţine teama lui Murici şi a lui Krstić că am sărit de pe fix. - Mă scuzaţi - i-am privit eu speriat. Ljubo Božović trăieşte la Đakovica şi este profesor de istorie.

- La Đakovica? - repetă Murici bănuitor. - Aveţi, colega Krstić, o carte de telefon a provinciei Kosovo?

Acele câteva minute cât a răsfoit Murici cărţoiul acela gros s-au lungit cât o jumătate de veac. Mi se pare că îmi înăbuşisem până şi răsuflarea.

- La Đakovica există cu adevărat un Ljubo Božović - spuse el surprins, fără a-i veni să creadă.

- Telefonaţi-i, tovarăşe director - am păşit spre el. - Întrebaţi-l dacă l-au primit azi-noapte în spital, la Prizren. Şi dacă...

- Dacă a fost primit, atunci ar fi fost la spital - nu mă lăsă el să termin. - Telefonaţi-i dumneavoastră, eu nu-l cunosc pe acest om - îmi întinse el cartea de telefoane deschisă, îmi arătă numărul pe care l-am şi încercuit cu creionul.

- Cine-i? - mă întâmpină o întrebare, de cum fu ridicat receptorul de mâna nevăzută. - Cine-i acolo? - am recunoscut eu glasul cuiva.

- Este cumva locuinţa lui Ljubo Božović?

- Mama, cineva îl caută pe tata - răspunse copilul.

- Alo! - răsună în receptor glasul Milicei.

- Este locuinţa lui Ljubo Božović?

- Da, poftiţi.

- Este cumva Ljubo acasă? - abia am scos eu din gâtul uscat această întrebare stupidă.

- Cine sunteţi dumneavoastră? - mă întâmpină ea cu o îngrijorare pe care atunci nu am înţeles-o.

Chiar aşa: cine sunt eu? - îmi fulgeră prin cap. Eu, Milica, sunt acela care, pe Trebinje, în luna mai, pe ploaia cea mai mare, am îngenuncheat în faţa ta. Care s-a rugat să nu te adăposteşti sub norul acela spart şi care, stând în genunchi, cu gura deschisă, aşteptam şuvoaiele limpezi ce se scurgeau în josul părului tău, în josul nasului tău, în josul bărbiei tale, în josul unghiilor de la mâinile tale. Îţi mai ronţăi unghiile ori te-ai dezvăţat de acest obicei? Eu, Milica, sunt acela care te-a rugat să smulgi cu buzele căpşunile de iunie din degetele mele pentru ca mai apoi cu buzele mele să le smulg dintre buzele tale. Îţi mai plac căpşunile? Eu, Milica, sunt acela care, la izvorul Bosnei...

- Cine sunteţi dumneavoastră? - repetă ea şi nu mă lăsă să retrăiesc acel moment de la izvorul Bosnei când, ruşinat şi încurcat, am cerut-o în căsătorie.

- Eu sunt doctorul Ilija Jugović - am spus cu răsuflarea tăiată.

- Poftiţi, doctore! Dar nu cumva i s-a întâmplat ceva soţului meu?

- Milica! - m-am scăpat eu. - Tu nu-ţi aduci aminte, tu ai uitat?

- Vă rog, doctore, i s-a întâmplat ceva soţului meu? - trecu ea peste amintirile mele despre mine.

Întrebase asta tulburată, pe un ton mai ridicat. Au auzit-o şi Krstić şi Murici, mirându-se de stingherea la şi de apropourile mele.

- Milica, eu sunt Ilija Jugović, eu sunt... şi abia atunci mi-am adus aminte că ea pe Ilija Jugović nici nu-l cunoaşte. - Eu sunt... eu sunt... - am vrut să-i spun cine sunt, însă nu m-am încumetat să fac asta de faţă cu martori. - Unde vă este soţul? - abia mi-am scurtat eu bâiguiala.

- A plecat ieri într-un sat în apropiere de Prizren... Vă rog, doctore, i s-a întâmplat ceva?

- Nu, nu... este totul în regulă - n-am ştiut eu ce altceva să-i răspund.

- Dar de unde telefonaţi, doctore?

- De aici... chiar din Sarajevo - îmi scăpă mie, probabil din dorinţa-mi ascunsă de a o întoarce acolo unde, măcar printre amintiri, să mă găsească şi pe mine.

- Du-te şi dormi, trebuie să dormi - îmi spuse, speriat, doctorul Krstić când am terminat convorbirea. - Se întâmplă... eşti la Prizren şi nu la Sarajevo... nu-ţi fă probleme... sper că nu e nimic serios - mă însoţi el pe coridor.

DIN NOU ÎL VA OMORÎ DANTE PE PUŞKIN

Despărţindu-mă de doctorul Krstić şi de directorul Murici am fugit afară ca beat. Nu simţeam nici oboseală şi nici răcoarea dimineţii. Mă grăbeam să merg la Đakovica să o găsesc pe Milica. Răsuflând, parcă horcăiam şi transpiram în valuri. Să fi înnebunit? Tulburat, mi-am căutat în parcare maşina. Uitasem să mă schimb, eram în halatul alb şi căram după mine trusa medicală. Mâinile îmi tremurau şi am scăpat jos cheile. Vocea Milicei se fixase în gândurile mele. "Doctore, i s-a întâmplat ceva soţului meu?" Era speriată, era... dar dacă, mă trecură fiorii, dacă ea nu se afla la Đakovica şi dacă şi această convorbire telefonică se derulase în închipuirea-mi bolnavă?! Poate nici nu-mi petrecusem noaptea în spital, poate nici nu descuiam portiera maşinii, ci eram în pat şi visam, visam... îmi apăsam dinadins degetul în portieră şi durerea mă atenţiona că eram aici unde eram şi că, din nefericire, nu mi se păruse nimic.

Dar pe unde, când şi cum l-au ascuns pe Ljubo, dacă nici nu am visat şi nici nu am înnebunit?! - am strigat eu în maşină. Conduceam absent, dădeam în gropile din drum, speriam cu claxonul pietonii şi-i făceam să să se dea la o parte, ei mă înjurau, iar pe mine mă încolţea teama că până şi această călătorie era un coşmar, o închipuire.

Stăteam în faţa uşii de la parter a unei căsuţe de pe strada Sârbească numărul 4 fără să mă încumet să sun. Ce va spune Milica când mă va vedea? Mă gândeam doar la ea. Pe Ljubo îl uitasem.

În timp ce eu mă îndemnam, uşa se deschise şi am văzut un băieţel ieşind din casă. S-a holbat

la halatul meu alb şi după un pas-doi s-a retras în hol.

- Intraţi, nene doctore - se reculese băiatul şi o zbugi afară pe lângă mine.

- Boško... cu cine vorbeşti, Boško? - am recunoscut eu glasul ei şi, clătinându-mă pe picioare, m-am îndreptat către el.

Nu puteam să cred. Gol până la brâu şi înfăşurat peste coaste şi frunte cu bandaje, în pat zăcea Ljubo Božović, iar ea, întoarsă cu spatele, îi acoperea vânătăile şi rănile cu comprese reci!

Nu mă observase. Stătea îngenuncheată la căpătâiul soţului. Alături de ea, un lighean cu apă, iar pe măsuţă, ceaiul abia fiert, din care ieşeau aburi. El îi mângâia părul şi din când în când gemea. Îi voi speria de tuşesc sau vorbesc. Să ies neauzit afară şi să sun?

- Ninocika, ne-a venit cineva - mă observă el şi, după vocea lui, mi-am dat seama că nu eram dorit.

Milica îşi întoarse capul şi pentru o clipă privirile noastre se întâlniră . Deschise gura, să spună ceva, dar se poticni, se îmbujoră şi se ridică. Se învârtea pe loc, îşi dădea la o parte cu degetele părul de pe ochi, îşi verifică de-i sunt încheiaţi toţi nasturii la bluză.

- Mă scuzaţi că vă dau astfel buzna în casă şi pentru că... pentru că - am început eu să tuşesc, gâtul mi se uscase. - Mi-a deschis fiul vostru şi eu am...

- Care va să zică dumneavoastră sunteţi aici nechemat! - mă întrerupse el fără menajamente.

- Luaţi loc... poftiţi, doctore - parcă îşi dojeni ea soţul, apoi îmi aduse un scaun şi începu să adune de pe masă vasele murdare.

- Acesta, domnule Sigurimi, este consulatul Rusiei - rânji el. - Acesta nu este un grajd în care să dea buzna cine vrea şi când i se năzare.

- El glumeşte... nu i-o luaţi în nume de rău, vă rog!

Ardeam de bucurie că ea-mi lua apărarea.

- Pune de-o cafea, Ninocika, şi adu-ţi aminte de... adu-ţi aminte de ceva - îşi miji el cu răutate ochii .

Milica dădu din umeri, mormăi ceva şi se duse la bucătărie. Pe neaşteptate, el întinse mâna înspre mine, mă prinse de halat şi începu să-l pipăie şi să-l privească.

- Descoaseţi tighelul şi veţi înţelege totul! Domnule Sigurimi, numai desfaceţi dumneavoastră această cusătură.

- De ce să o descos?

- De aceea pentru că la cusături se adună cea mai multă murdărie.

- Te rog, Ljubo, dacă ai putea fără aluziile pe care doar tu le înţelegi. Nu suntem la Sarajevo! - am spus eu tăios. - Am venit să-mi spui cum ai dispărut şi cine...

- Fără intimităţi, domnule Sigurimi! Noi doar ce ne cunoaştem. Iar în ceea ce priveşte Sarajevo şi viaţa de atunci... se poate, totuşi, să fi studiat probabil, dar nu împreună cu mine, ci împreună cu trupul meu. Da, da..., baciuşca, omul este în stele şi în afara trupului său. Omul este..., dar de ce, v-aş ruga, aţi găsit de cuvinţă să mă spionaţi? De cine vi s-a făcut atât de mult: de consulul Jastrebov ori de soţia lui?

- Eu, Ljubo, am venit şi ca medic, şi ca prieten - am spus cu voce tare, să se audă şi în bucătărie. - Mă îngrijorează sănătatea ta, iar în afară de asta...

- Vă îngrijorează... ştiu eu bine ce vă îngrijorează, doctore - nu mă lăsă el din nou să termin. - Dumneavoastră doriţi să se repete Saraievo. Omeneşte şi de înţeles, numai că asta nu se poate, baciuşca. Trebuie ca stelele, sus, chiar sus, departe de această dorinţă a dumneavoastră şi independent de ea, trebuie să se găsească în conjuncţie, să fie la aceeaşi distanţă şi în aceeaşi poziţie cum au fost şi atunci, la Sarajevo. Până

atunci, însă, domnule Sigurimi, ea va fi soţia mea. Luaţi aminte, la timp, să vă intre în cap şi să ştiţi...

- Ce e cu tine? Eşti în toate minţile? - strigă ea din bucătărie.

- Pitagoreicii au spus adevărul, credeţi-mă - continuă Božović mai calm. - Faţă de o poziţie dată şi de configuraţia stelelor trebuie ca totul aici, pe pământ, să se repete. În iulie 1879 şi în mai 1970, a fost aceeaşi distanţă între Pleiade şi Steaua Polară, de la Carul Mare până la Marte şi Jupiter. De aceea, în mai 1970, Ivan Stjepanovici Jastrebov, adică eu, am fost din nou numit consul al ţarului la Prizren. Nu chiar la Prizren, ci aici, la Đakovica, însă distanţa este mică şi fără însemnătate... Moartea este o aparenţă, ea nu există. Viitorul se află în trecut şi trecutul în viitor: totul se învârte într-un cerc pe care mai multe forţe îl rostogolesc pe boltă. Şi-atunci când, în această rostogolire a timpului, se repetă circumstanţele de cândva, din nou se va lega stoicul cu epicurianul şi-l vor ucide pe Cezar, din nou va trage aventurierul acela în Puşkin, iar va fi Rusia Rusia pravoslavnică, iar vor... iar vor elibera sârbii Kosovo!

Cu privirea fixată la vârfurile pantofilor săi şi parcă vrăjit, grăbeam în gândurile mele schimbarea ordinii cereşti care va aranja ca eu şi soţia acestui vampir să ne plimbăm îmbrăţişaţi prin Sarajevo. Mă cuprinse o nelinişte dulce, însă el începu să vorbească zgomotos, intuind parcă ce anume visez.

- Cu ce drept, domnule Sigurimi, năvăliţi în rezidenţa consulului rus fără acceptul meu şi fără permisiunea ţarului meu?

- Am permisiunea - m-am hotărât eu să intru în jocul pe care îl începuse el la spital. - Şi eu nu sunt Sigurimi, de aceea roagă-l pe domnul consul să nu mi se mai adreseze astfel.

- Dar de unde aveţi permisiunea? - se miră el.

- Pentru a vă găsi şi pentru a vedea în ce stare vă aflaţi, asta m-au rugat azi-dimineaţă, telegrafic, din Leningrad.

- V-au telegrafiat din Leningrad... În numele lui Hristos, dar dumneavoastră deliraţi, baciuşca. Poate din Piter, din Petrograd... dar s-a semnat ţarul pe telegramă?

În încăpere intră gâfâind băieţaşul cu care m-am întâlnit la uşă când am venit. Declamă, din câte îmi amintesc, cum că în strada lor se găseau trei camioane: îi mutau pe Rašovicii, Simicii şi Petrovicii. Dar şi vecinii Kostić şi Lazović au pus table cu anunţuri precum că-şi vând posesiunile şi casele... Spuse toate acestea dintr-o suflare, confuz, după care se trânti pe patul tatălui său.

- Tati dragă, du-ne în Serbia! - se înecă micuţul în plâns.

- Asta este Serbia... şi asta este Serbia, futu-le mama lor! - îşi îmbrăţişă el fiul şi scrâşni din dinţi. - Se află la cusătura tuturor religiilor şi a tuturor lumilor, la cusătura tuturor cusăturilor... iată, doctore, de ce fug sârbii din Serbia! - mă fixă el şi nu-mi era limpede dacă din ochiul său înlăcrimat mă ţintea ura sau deznădejdea.

Aducând pe o tavă cafea şi rachiu, în cameră intră şi Milica. Am observat că plânge şi că mâinile-i tremurau.

- Mă scuzaţi, mă duc până la Rašović să-mi iau rămas bun - şopti ea şi dispăru ca o umbră.

De ce plângea? Unde i-ar fi fericirii mele capătul - mă gândeam - dacă, în hora cerească a sorţii, lacrimile i-ar izvorî din dorinţa ca ei şi mie să ni se repete Sarajevo cât mai repede! Dar nu pentru asta plângea Milica mea şi Ninocika lui. Se întristase din pricina nebuniei soţului. Pe mine poate nici nu m-a recunoscut. Îmi venea să mă duc în faţa oglinzii! Să alung ori să mă conving de neaşteptata bănuială că am un cap alungit, ca la un cal, buze de cinic, un nas uriaş şi că, după plecarea

din Sarajevo, m-am urâţit până la a nu fi recunoscut. Iar ea? La fel ca altădată, doar că ei căsnicia şi maternitatea, ori o durere adâncă, i-au înfăşurat în maturitate frumuseţea şi acea aproape sfântă tristeţe a ei, care nu se poate descrie în cuvinte şi care se poate întâlni doar pe icoane şi fresce.

- Nu vă spargeţi capul cu tâmpenii, ea v-a recunoscut! - pătrunse consulul Jastrebov în gândurile mele. - Boško, fiule - se adresă el copilului - acest nene şi mama ta au fost... asta este, au fost colegi de şcoală la Sarajevo. Numai că mama a trebuit să te nască pe tine, şi pe Vojin, şi pe Komnen, astfel că nu a avut timp să se facă doctoriţă.

- Boško, Vojin, Komnen. Nume frumoase, dar nu sunt ruseşti, domnule consul - am vrut eu să glumesc.

- Şi îi va mai naşte mama pe Andrija, Ognjen, Damjan, Jovan, Milutin... îi va naşte pe toţi cei zece fii ai bătrânului Jug Bogdanović - îi spunea el copilului, de parcă pe mine nici nu mă observa.

L-am rugat să-şi dea jos pijamaua, să-l examinez. El doar dădu din mână şi spuse că orice tandreţe şi în special cea bărbătească îl oboseşte şi-l umileşte. Adăugă, după aceea, că ar fi mai bine să mă controlez pe mine însumi. M-a devorat, spuse, impulsul răzbunării, eu urăsc multă vreme şi cu perseverenţă. Asta, zise, mi se citeşte în voce, în ochi, în mişcări, dar şi culoarea îmi este rea şi nesănătoasă. A fost dat afară din spital, dar de ce îl urmăresc şi în casa lui? Toate aceste maliţiozităţi mărunte parcă le strecura printre dinţii săi mari.

- Răzbunător şi fumezi! - strigă pe neaşteptate. - Parcă te hârâi cu ţigara, de parcă l-ai apucat pe duşman cu dinţii.

- Iar ţie - nu i-am rămas eu dator - cearta cu mine îţi este mai trebuincioasă decât medicamentele. De ce mă urăşti atât de mult şi mă numeşti Sigurimi? O umileşti şi pe Milica şi pe

tine însuţi dacă... dacă... - am tăcut, fiindcă apăruse ea.

- Şi aşa v-am spus eu lui baciuşca ţarul, domnule doctor! - spuse el vesel.

- Dar ce anume i-aţi spus? - am râs eu de neputinţa lui de a se preface, într-o clipită, în consul, şi de a restabili urgent, prin vorbă şi purtare, distanţa între noi.

- Cum ce.. păi, dumneavoastră, baciuşca, nici nu mă ascultaţi. I-am spus că sârbii sunt un popor care crede că a fi lângă Domnul este la fel ca şi când te-ai jertfi pentru Domnul.

- Asta i-aţi spus nu demult?

- Nu demult? Baciuşca, se şi poate spune că nu a fost demult. Am spus că... da, chiar îmi amintresc, i-am spus asta în iarna lui 1883. Ştiţi, m-a primit imperatorul nostru să-i povestesc despre situaţia din Turcia, dar în special îl interesau sârbii şi Serbia. Eu îi povesteam, iar secretarii Înălţimii Sale notau totul... mai târziu asta a şi fost pecetluit în *Slova rusească*. Zice ţarul. "Dumneavoastră, excelenţă Jastrebov, nu sunteţi un consul obişnuit, ci sunteţi şi arheolog, etnograf, istoric. De aceea am ţinut atât de mult să-mi spuneţi ce credeţi despre sârbi...

- Nu-l obosi pe om, - spuse Milica râzând - ci întreabă-l dacă-i este foame, să prânzim.

- Nina! - strigă el. - Este pentru ultima dată când mă întrerupi... Da, baciuşca, exact cu aceste cuvinte mi s-a adresat ţarul - mă împinse el cu mâna pentru a-mi atrage atenţia şi mă îmbie şi cu o ţigară. - Eu i-am răspuns că sârbii trăiesc la cusătura dintre Răsărit şi Apus, între islam şi Vatican şi e ciudat până şi faptul că ei mai şi există. Când am spus toate acestea, sprâncenele ţarului se arcuiră a neîncredere şi tulburare. Înălţimea Voastră Împărătească, am reluat eu, este tristă soarta acestui popor înrudit cu noi şi după sânge, şi după credinţă, şi după limbă. Turcii ucid şi turcesc acest popor deja de cinci veacuri, iar

Vaticanul... - credeţi-mă - m-am aplecat eu dinaintea împăratului - sârbii apără şi astăzi Rusia de ciuma romană!

- Nu cumva aţi exagerat? - am întrebat fără a bănui că îl înfurii.

- Ceea ce-i scapă sabiei - tună el furios - nu scapă de islamizare, de greco-catolicizare, de catolicizare. Aproape în întreg Balcanul cresc astăzi din rădăcini sârbeşti trunchiuri trădătoare care, prin ura faţă de originea lor, îşi lecuiesc ruşinea şi-şi ascund trădarea! - dădu el cu pumnul în masă şi, aproape ciudat, îşi fulgeră soţia cu acel singur ochi. Poate se speriase că ea-l va dojeni pentru această inutilă revărsare de mânie. Apoi se linişti, dar nu pentru multă vreme.

- Ne aflăm la cusătura a două fanatisme religioase ucigătoare şi uzurpatoare, iar în lume nici nu există un al treilea. Cum să ne punem chiar noi în calea lor? Veacuri de-a rândul am apărat Austria cu piepturile noastre pentru a nu-i trece graniţa iapa lui Mohamed. Dar şi acum suntem cel dintâi şi de netrecut stăvilar în faţa mării romane care ar dori ca pe valuri să aducă la Kiev şi Kremlin greco-catolicismul şi pe Marele Inchizitor! - spuse cu mândria omului care crede în înţelepciunea sa şi care prin ea şi trăieşte. - Dar numai de nu ar fi aceste secături sârbeşti! - se prinse el cu mânile de cap, cu o îngrijorare accentuată şi aproape teatrală. - De n-ar fi leprele şi murdăria noastră, de n-ar fi... - îşi întrerupse el fără chef ideea. - Iată, baciuşca, toate acestea, pe care vi le-am povestit acum, le-am povestit şi ţarului meu.

Ea se duse în camera alăturată, de unde o chemase un plâns de copil, astfel că rămaserăm din nou singuri, el şi cu mine. Mă aşteptam să se folosească de ocazie şi să se întoarcă la ceea ce începuse mai devreme şi ce ne era amândurora nelămurit încă de la plecarea lui din Sarajevo. El,

însă, începu să răsfoiască ziarele. Astfel, îmi aduc aminte, a citit cum şi-au legat albanezii din Kosovo soarta de frăţie şi unitate, de revoluţia socialistă şi de Iugoslavia lui Tito. Titlul acelui articol era lung şi greu pentru ureche, dar poate nici nu am reţinut fiecare cuvânt. Însă am reţinut hlizeala lui şi ceea ce mi-a spus.

- Albanezii din Kosovo! - strigă el surâzând. - Sunt periculoşi, dragă doctore - pentru întâia oară mi se adresă astfel, cu intimitate. - Lor, albanezilor, nu trebuie niciodată să le întinzi mâna, ci doar laba, dar şi atunci nu înainte de a verifica dacă nu au gheare! Ei şi frăţia! Ei şi revoluţia! Toate astea mi se trag de la frăţia şi revoluţia lor! - îmi arătă el spre faţa-i tumefiată şi spre bandaje.

- Dar - îmi scăpă mie - nu vi se trage asta de la baba Kristina, domnule consul?

A râde în astfel de împrejurări ar fi fost urât şi jignitor, iar eu nu doream asta. Am vrut numai să-i amintesc de noaptea trecută, de la spitalul din Prizren, când a vorbit altfel.

- De ce anume vă bateţi jog, domnule Sigurimi? - se zbârli el. - Credeţi că aiurez şi că... baba Kristina... asta este ... Albanezii şi Kristina... asta este - se poticni el, dar cum se întoarse Milica în încăpere parcă se topi şi tulburarea lui. - Eu am citit în *Gândirea rusă*, undeva prin toamna lui 1911, despre viaţa de mucenic a lui Uspenski, un poet foarte talentat, însă foarte sărac, pe care, întâmplător, l-am cunoscut şi personal. O bătrână...

- Scuzaţi, domnule consul - nu m-am putut abţine să nu-l întrerup. - Dumneavoastră... când aţi murit dumneavoastră?

- De Crăciunul nostru, la Salonic, în 1894 - răspunse el, pregătit. - Dar de ce vă interesează?

- Spuneaţi mai adineaori că aţi reînviat doar acum trei ani, când stelele au aranjat ca... cum aţi putut citi în 1911 *Gândirea rusă*?

- Din cauză că, doctore, eu am participat şi la propria-mi înmormântare. Cum altfel l-aş fi putut

ucide pe paşa Salonicului? Dar despre asta aţi citit ori aţi auzit?

- Despre ce, domnule consul?

- Despre cum l-am îndreptat eu, la un ceas după înmormântarea mea pe acel sârb albanizat, apoi pe acel albanez turcit... vreau să spun cum l-am îndreptat eu pe paşă... Dar în iarna următoare i-am venit de cap şi acelui englez pistruiat şi slăbănog, acelui... acelui... auzi tu la el, să dea drumul la sânge Serbiei!

- Scuzaţi, eu nu pricep nimic.

- Altădată... cu un alt prilej, vă voi povesti pe îndelete. Iar acum să vă spun despre Uspenski şi despre blestemata aceea de cămătăreasă... Eu, baciuşca, nu-i cunosc numele, dar ştiu că a fost o şi mai mare... şi mai mare... decât baba aceea pe care, cu deplină dreptate, a ucis-o Raskolnikov. Pentru o mie şi ceva de ruble datorie l-a urmărit pe Uspenski prin toată Rusia. Uspenski a fost prieten foarte apropiat cu Mihailovski şi Nekrasov. Ei nu au ştiut ce să facă cu rublele, iată, atâţia bani au avut, dar n-au mişcat un deget pentru a stinge datoria lui Uspenski şi pentru a-l scăpa de potera acelei babe. Nu mă exclud nici pe mine, fiindcă şi eu aş fi putut ajuta, dar nu am făcut-o. De ce? De unde să ştiu de ce, trebuie că există anumite motive tainice şi mai înalte. Dar când, în 1918, le-am atras atenţia bolşevicilor asupra acestor motive, puţin a lipsit să mă ucidă!

- Explicaţi-mi asta, vă rog. După câte înţeleg, bolşevicii au intenţionat să vă ucidă pentru faptul că nu aţi stins datoria lui Uspenski?

- Doctore! Dragul meu doctor! - întinse el braţele şi mă privi cumva compătimitor. - Eu, baciuşca, le-am spus lui Troţki şi Stalin cuvânt cu cuvânt: De ce să vă cedeze fabricanţii, vouă şi proletarilor dumneavoastră, bogăţia lor, când nici Mihailovski, nici Nekrasov, nici eu, nu i-am cedat nimic lui Uspenski? Şi, la urma urmei, nici bogatul Herţen nu i-a cedat nici o copeică sărmanului său

prieten, Bielinski? Asta... exact asta i-am întrebat, baciuşca. Şi vă voi arăta cu vreun prilej şi ce anume am scris zilele acelea, în intenţia de a-i trimite scrisoarea ţarului Nicolae. Această scrisoare o păstrez în arhivă, dar şi din amintire pot, totuşi, să vă fac cunoscut conţinutul ei.

Am surprins pe faţa Milicei un amestec de ruşine, frică şi compătimire. De parcă se ruşina de delirul soţului ei, se temea de năravurile lui violente şi, cumva ca o soră, ca o rudă şi nu ca soţie, îl compătimea şi suferea.

- Cei flămânzi uşor vor fi flămânzi şi de aceea revoluţia va avea uşor dreptate - striga el. - Numai că - bătea el în măsuţă - nu trebuie să ne scoatem din minte faptul că revoluţia nu are dreptate din punct de vedere al raţiunii, ci al asaltului, al disperării. Toate teoriile socialiste încep şi se termină cu lozinca: Eu sunt flămând! Exact! Şi acestei filosofii a stomacului gol nu i se mai poate spune nimic. Vizionarul se dă totuşi la o parte, deoarece lui mai mult decât cartofii îi plac propriile vise - vorbea el parcă exaltat şi eu îl ascultam tot mai atent. Spunea că el, încă în 1918, într-o scrisoare către ţarul Nikolai, a prorocit că raiul bolşevic se va prăbuşi înainte de toate din cauză că în el nu există ceva la care se poate visa. Rusia cea nouă nu va fi niciodată construită. Să construiască poate doar acela care poate liber să viseze. Revoluţia îi va reteza pe toţi visătorii şi fiecare floare se va ofili pe trunchiul sterp al unicului ei adevăr.

- Acesta, baciuşca, este un rai cu însuşiri măgăreşti. În el se întunecă şi se prăbuşeşte tot ceea ce nu este pe placul..., da, pe gustul nepoţilor şi fiilor babei Kristina - se văzu că durerea de sub coaste îi reteză elanul şi pentru moment el se opri. - Dar ştiţi ce? - bătu el din palme. - Când vor distruge totul, se vor prăbuşi şi ei. În scrisoarea către ţarul Nikolai eu am prevăzut că edificiul lor se va nărui la a cincea generaţie.

Jastrebov se înflăcărase, însă îl perturbă apariţia unui nou ascultător, la care nu se aşteptase. L-am observat abia când se apropie de chiar patul bolnavului şi aici se opri.

- Aceasta este casa lui Halit Berişa? - întrebă necunoscutul, privind fix la o hârtiuţă pe care o ţinea în mâini.

- Aţi greşit - îi răspunse Milica.

- Cum, vă rog? Strada Sârbească nr. 4 - se zgâi el la hârtie.

- Da - spuse ea - aici este această stradă şi acest număr, dar dumneavoastră aţi greşit.

- Nu poate fi greşeală când aici scrie frumos: Halit Berişa, strada...

- Marş afară! - strânse Jastrebov din dinţi şi se ridică cu greutate. - A-fa-ră! - i se puse el în faţă şi atunci am observat ţeava unui pistol lipită de pieptul musafirului.

- Vă rog... doar întreb... vă rog, eu nimic rău... - bolborosea celălalt dând înapoi.

- Bate, animalule, şi în patru labe, în genunchi, când mai intri altădată în consulatul Rusiei! - ameninţa. - Şi să intri, animalule, abia atunci când îţi dau drumul şi când îţi deschide servitorul uşa - zise şi, ţinându-se cu mâna stângă de piept, îl împinse afară. Se întoarse şchiopătând şi aruncă pistolul pe masa din faţa mea. Îşi îmbrăţişă soţia. Şi pentru o unghie de a ta, Ninocika, toate animalele astea...Nina, draga mea Ninocika... nu-ţi fă tu nici un fel de probleme!

Deranjam această izbucnire de tandreţe şi orice om cu bună cuviinţă, dacă ar fi fost în locul meu, s-ar fi ridicat şi ar fi plecat. De fapt, asta îmi şi dete el de înţeles din priviri.

- Trebuie să plec - am privit eu la ceas - şi de aceea, Ljubo, te rog să-mi spui ce s-a întâmplat azi-noapte. Pe mine numai ce nu m-au declarat nebun... ei susţin că tu nu ţi-ai petrecut noaptea la

spital. Spune-mi, când te-au dat afară din sala de urgenţe şi cine...

- Ce sală de urgenţe? Ce tot spuneţi? - întrebă Miliţa uluită. - Soţul meu a înoptat la Prizren, la prietenii noştri!

- Asta înseamnă că... vă rog... nu se poate... - mă bâlbâiam eu speriat că, totuşi, am înnebunit. - Spune-mi Milica, te implor, că azi-dimineaţă cu tine am vorbit la telefon?

- Dumneavoastră aţi discutat cu mine la telefon? Doamne fereşte! Sunteţi inconştient... sunteţi... - se lipea tot mai mult de soţul ei şi se uita la mine ca la o sperietoare. - Ne vor ucide copiii! Gata, e gata... să fugim în Serbia.

- Ninocika, Ninocika suflete - o sărută el. - Am înnoptat la spital şi el... Alija m-a primit. Nu minte, eu am minţit... Linişteşte-te, îţi voi explica mai târziu.

- Explică-mi acum! - m-am mutat pe pat, lângă el. - Unde ai fost arestat, cine te-a bătut... îi cunoşti pe acei miliţieni... cine te-a dat afară din sala de urgenţe, cu ce şi cum ai ajuns aici de la Prizren?

- Dă-te la o parte din patul meu - mă repezi el. Nu-mi eşti nevastă! Şi-n afară de asta... mulţumesc pentru îngrijire, doctore Alija. Iată, m-ai văzut, am stat de vorbă, am băut o cafea... spune-le alor tăi că sunt sănătos şi că...

- La care ai mei? - am strigat la el.

- Ălora, Alija Osmanović, care azi-dimineaţă te-au şi trimis aici! Întâi mă daţi afară din spital, iar apoi... mulţumesc pentru îngrijire, dar noi doi nu avem despre ce să discutăm.

- Intenţiile mele sunt cele mai sincere şi eu nu... voi nici nu ştiţi cine sunt eu, de aceea vă e şi teamă de mine - m-am ridicat eu furios. Tu şi Milica credeţi că... voi mă ţineţi minte din Sarajevo şi credeţi că eu... eu sunt... eu nu sunt... - şi mai departe nu am mai putut, fiindcă mi s-a

părut că, aidoma unei prostituate, mă dezgoleam dinaintea lor.

- Avem noi - interveni Milica - suferinţe mai mari... ce vă împiedicaţi atât de mult de acel Sarajevo, doctore?

- De ce mă împiedic? Adevărat, de ce mă împiedic? - insensibilitatea ei parcă mă făcu să-mi revin. - De aceea, Milica, fiindcă tu... fiindcă dumneavoastră, doamnă Nina, l-aţi îndemnat şi l-aţi determinat pe Alija Osmanović să-şi caute părinţii. De ce dumneavoastră...

- A fost demult, cine mai ţine minte, doctore! - asprimea cuvintelor ei se înmuie în ochii mei, deoarece am observat că roşise.

- Tu, Milica, m-ai împins în iad şi nu m-ai ajutat... nu ai aşteptat să ies din el. Tu... tu... - am amuţit eu din nou - ai schimbat ţara, vorbirea aceea stricată, de Sarajevo... acum vorbeşti cu accentul ekavian şi doar că îţi mai scapă câte un accent jekavian din ţinutul tău natal. Ţi-ai schimbat numele, prenumele. Ţi-ai schimbat... Dar eu? Poate am schimbat şi eu ceva. Ce ştiţi tu şi cu Ljubo, mă rog, despre mine? Pentru voi eu sunt Alija Osmanović, turcitul, un nenorocit de ţăran musulman, duşmanul vostru. Pentru voi eu sunt Sigurimi! Sunt un ciumat din pricina numelui, doar din pricina numelui... Voi vă temeţi de ceva ce nu există, nu există, nu există! - am strigat eu cu toată puterea, apoi am scos din buzunar şi am aruncat pe masa din faţa lor cartea de identitate, nişte adeverinţe, permisul de conducere...

Se uitau ba la hârtii, ba la mine ca la nişte ciudăţenii: verificau, probabil, dacă seamăn cu cel din fotografie. Niciodată nu m-am ruşinat atât de mult ca atunci. Nu din cauza recunoaşterii, întrucât eu nu am ascuns nimic pentru a recunoaşte. Eu doar le-am arătat numele şi prenumele pe care le purtam deja de atâţia ani. A reieşit, totuşi, că mă ruşinez şi mă lepăd nu de numele pe care l-am

purtat cândva, ci şi de mine sub acest nume şi încă mă mai rugam de Ljubo şi de Milica să mă ierte!

- Nu am ştiut, efectiv nu am ştiut, dacă mă crezi - mă mângâie acelaşi drag şi de cândva glas din Sarajevo al prietenei mele Milica .

- Singur ai încurcat lucrurile - mă bătu el pe umăr. - De obicei doctorii îşi afişează numele pe buzunarul de la halat... de unde să ştiu eu că teai sârbit... De ce - zâmbi el - ţi-ai schimbat numele şi prenumele?

- Ascultă, Božović! - m-am încruntat eu gata de ceartă. - Am întrebat-o eu pe Milica de ce e Nina şi te-am întrebat eu pe tine de ce eşti Jastrebov?

- Nu ai întrebat, dar şi de-ai fi întrebat, eu ţi-aş fi spus. De aceea, frăţioare, pentru că ea este Nina şi pentru că eu sunt Ivan Stjepanovici Jastrebov.

- În regulă, aşa să şi rămână!

- Da, da... acum mi-am adus aminte - spuse Milica cu acea bucurie tipic feminină atunci când se descoperă o taină. - Tu, Alija, scuză-mă, m-a luat gura pe dinainte... tu ai aflat totuşi din ziare cine eşti şi de unde eşti!

- Am aflat. Am aflat, Milica, chiar şi mai mult decât am îndrăznit şi cât a trebuit!

Mi-am adunat puterile şi am început să mă dezvinovăţesc. Cred că exact acesta este cuvântul şi cu greu se poate găsi o altă denumire pentru ruşinea-mi neascunsă şi arzătoare.... Am crescut povestindu-mi-se că pe părinţii mei i-au ucis cetnicii şi, de nu m-ar fi găsit salvatorii, ustaşii din Osmanovicii, cetnicii m-ar fi ucis şi pe mine.M-au adus în Osmanovicii în copaie, m-au adus de undeva dintr-un sat de lângă Foča ori Goražde... Eu am văzut în sârbi pe aceia care m-au lăsat fără părinţi şi această boală, această ură nu am putut-o ascunde. Atunci... atunci m-a convins Milica să dau un mic anunţ în ziarele din Sarajevo, un fel de poteră pentru a-mi găsi rădăcinile.

- Îmi aduc bine aminte de asta - spuse ea. Primeai grămezi de scrisori.

- După ziua de naştere a lui Ljubo am plecat la Gakco, până la Sikter Efendija..., dar de asta, Milica, tu şi cu Ljubo nu vă aduceţi aminte.

- Parcă a fost ieri - spuse Božović. - Eu am citit ceva despre mândria sârbească, dar tu...

- Nu despre asta vom discuta acum, Ljubo - nu l-am lăsat eu nici să-şi termine amintirea. - Vă spun că tu şi cu Milica nu vă amintiţi de Sikter Efendija, fiindcă niciodată nu v-am povestit de el. S-a întâmplat înainte de război şi în primele zile a ocupaţiei localităţii Gacko de către hogi, iar adevăratul lui nume este Halil Barbarić. De la el am aflat adevărul. El mi-a destăinuit cine sunt şi de unde sunt, dar tu, Milica... tu şi cu Ljuba nu aţi aşteptat să mă întorc din Gacko... Chiar, de ce aţi părăsit Sarajevo atât de brusc?

- Lui - roşi ea - i-au trimis o scrisoare anunţându-l că aici, la Đakovica, îl aştepta un loc de muncă şi eu... eu am fugit după el! Mi-au interzis părinţii să mă mărit până nu-mi termin studiile.

- Lasă, asta nu are importanţă - dădu el din mână. - Să auzim ce ţi-a spus acest... acest hoge Sikter Efendija.

M-am gândit atunci că în viaţă totul este dur şi necinstit. Ceea ce m-a ars pe mine timp de zece ani, iată, pentru el nu avea nici o importanţă. Îl aţâţa taina noului meu nume şi nu era răbdător şi rezonabil nici atâta cât să-mi revin de la taina pe care şi eu am aflat-o.

De aceea m-am şi grăbit cu povestea, pentru a mă disculpa şi a le satisface cât mai repede curiozitatea. Totul, am spus, e-atât de ireal de parcă ar fi inventat. La un ceas de mers de satul Osmanovicii, unde am crescut, a existat, până la Crăciunul pravoslavnic din 1942, şi satul Jugovicii... acesta este un sat la chiar izvorul Neretvei...Copil fiind, treceam Neretva prin vaduri

şi pescuiam păstrăvi... iar sus, pe munte, era... era cimitirul, cimitirul, cimitirul! - mă trădă vocea şi mă podidiră lacrimile.

- Alija! - strigă Milica. - Ilija, ce e cu tine?

- Asta e - am răspuns eu după o tăcere mai lungă - pentru că m-am născut în acel sat... pentru că acel sat... eu m-am născut chiar în Ajunul Crăciunului, iar salvatorii mei au sosit în dimineaţa de Crăciun, au ucis întreg satul... pe unii în biserică, iar pe alţii... pe mama mea, Ljubica, pe tatăl meu Bratomir, pe străbunicul Ničifor... pe cei din casa noastră i-au ucis la masa de Crăciun! Şi asta - vorbeam eu tot mai încet şi cu noduri - pentru că salvatorii mei... puţin m-am tulburat, pentru că pe bunicul Ničifor l-au ars în biserică, iar pe mama... salvatorii mei Osmanovici mi-au dat numele lor de familie, i-au spus Rabijei că sunt un musulman din Foča... Iar Husein... acesta a fost soţul Rabijei şi tatăl meu vitreg... Husein, da, Milica, a si... silu... el a necinstit-o, iar ea l-a ucis!

Mă fixau cu ochi mari şi gurile deschise. Mă apucară regretele. Mi se păru că m-am înjosit. Nu din cauza celor pe care le-am povestit, ci pentru că mi-am deschis inima în faţa lor atât de confuz şi plângător. Imediat după aceea, dar poate şi în acelaşi timp, mi se strecură în creier acea veche boală a mea de a pune în seama altuia propriile mele gânduri. *Minte, mincinosule, în zadar spui baliverne şi te smiorcăi, turcule!* - gândeam eu că gândeşte Ljubo Božović. Dar Milica... ea, gândeam, ea acum gândea astfel: *Mă doare-n cot de mama ta, tu eşti... m-am culcat cu tine şi ştiu că eşti...*

Ei se holbau la mine, iar eu la ei, fiecare cu necazul lui şi cu motivul lui. Nu ştiu cât a durat asta.

- Ai pe cineva dintre neamurile apropiate? - mă întrebă Božović.

- La Jugovicii, în afară de acel cimitir nu am pe nimeni. Dar am în satul Ljeskovina - le-am

povestit că în satul acela, pe linia feminină a Jugovicilor, am un bunic şi un unchi. Nepoata de frate a protopopului Ničifor Jugović, Borika, s-a măritat la Ljeskovina după Lazar Vukotić şi cu el a născut patru unchi ai mei. Pe Borika şi pe unchiul Uroš i-au ucis ustaşii în acelaşi an când m-am născut eu. În acelaşi an, cetnicii l-au omorât pe Grgur, iar partizanii, pe Jovan. Au supravieţuit războiului doar moş Lazar şi unchiul Danilo.

- Iar ei? - întrebă Božović. - Osmanovicii sunt cu siguranţă, cu toţii la număr?

- Presupun. Pe câţiva i-au omorât cetnicii, pe caţiva partizanii, pe câţiva ruşii... ştii, Ljubo, oase de-ale lor au rămas şi în faţa Stalingradului!

- Exact aşa mă şi gândeam - se adresă el soţiei sale. - Jugovicii nu mai există, dar vinovaţii, doar cu jumătate mai puţini! Şi după cum se înmulţesc... Câţi păduchioşi - se întoarse el înspre mine - există astăzi în casa aceea a Osmanovicilor, în care ai crescut?

Parcă în clipa aceea m-ar fi plesnit cu o gheară nu peste piele, ci pe sub piele. S-a înfăşurat biciul în jurul copilăriei şi a tot ceea ce am învăţat şi am memorat în Osmanovicii. Păduchi! Cum de a găsit chiar acest cuvânt? De ce şi de unde şi până unde mama mea vitregă şi fratele meu Fahrudin erau păduchi? Opt ani nici măcar nu am păşit afară din Osmanovicii şi opt ani m-am forţat pe mine însumi să-mi urăsc mama vitregă şi tot ceea ce am trăit la Osmanovicii să distrug şi să uit. Nu am reuşit. Iar când în decembrie 1971 m-a determinat Sikter Efendija să o vizitez pe Rabija şi când m-a rugat moş Lazar Vukotić să-i duc şi daruri... despre cum mi-a fost şi ce am simţit atunci atunci aş putea zile-ntregi să le povestesc lui Ljubo şi Milicei, dinainte convins că nici unul dintre ei nu va putea să prindă, să pună totul laolaltă şi să înţeleagă. Opt ani am visat răzbunarea şi opt ani mi-am imaginat ce voi face. Aruncam, în visele mele, dinamită în geamia pe care au construit-o Osmanovicii, după

război, în satul meu mort, Jugovicii, şi asta pe temelia bisericii pe care au incendiat-o şi în care a ars protopopul Ničifor. Cumpăram butoaie cu benzină, să o torn pe casa Rabijei şi pe casele tuturor celorlalţi Osmanovici, dar să aprind un băţ de chibrit nu am putut nici în imaginaţia mea. Şi să trag în ei, să-i sugrum de Bairam, şi la asta m-am gândit. Ba, odată, chiar m-am hotărât să fac rost de cianură de potasiu, să otrăvesc toate izvoarele de la care beau Osmanovicii apă! Toate astea am vrut să le fac, am dorit să le fac. Dar întotdeauna mă oprea ceva mai tare decât dorinţele mele de a mă răzbuna. Îi urăsc, îi urăsc! -îi spuneam şi în decembrie 1971 lui Sikter Efendija, pe când coboram pe o cărăruie de pe Čemerno spre Osmanovicii. Iar când am ajuns? M-am sărutat cu toţii: nu doar cu Rabija şi cu Fahrudin, ci şi cu vecinii! La întoarcere, Sikter Efendija mi-a spus: "Tu doar ai dorit să urăşti, dar nu ai urât niciodată!" Cum să le explic eu asta lui Ljubo şi Milicei? Ce vor spune dacă le voi recunoaşte că, în august, mă voi duce din nou în Osmanovicii, să o duc pe Rabija la Sarajevo, la operaţie? Fahrudin mi-a scris că Rabija aproape că nici nu mai vede, cataracta atacându-i şi ochiul stâng...

- Câţi sunt? - repetă Božović. - Cât s-au puiat păduchii ăştia?

- Patru... de fapt doar unul s-a pu... trei adulţi şi unul care s-a născut nu demult - am răspuns eu ruşinat.

- Unul... unul câte unul şi, cât ai bate din palme, iată-i zece! Aici, concetăţene, nu există albaneză care să nu puie... iată, înainte cu două-trei zile, televiziunea din Priština a filmat-o pe una care a puiat şaptesprezece! Noi, unul sau nici unul, iar ei, şaptesprezece! Calcă viitorul, vor să... scuză-mă, Ninocika... vor, prietene, vor albanezii să ne învingă cu p...a!

Am râs auzind asta, iar el, cu o cafea în faţă, continuă să împletească la poveşti, diferite poveşti,

care nu se legau una de cealaltă. Ba a fost la Sarajevo, ba la Đakovica şi Prizren. Începea cu zilele studenţiei, apoi rătăcea prin Egipt şi Libia, arătând cu că degetele muftiilor şi fanaticilor religioşi de acolo sunt amestecate şi în crimele albaneze din Metohia şi Kosovo. În aceeaşi clipă, sărea la Vatican şi, imediat, în felul său, înjurând suculent, insulta soarta care s-a abătut asupra pravoslavnicei Rusii. Voia poate să-şi verse necazurile, să reverse din el tot ceea ce l-a apăsat şi ce, până acum câteva clipe, până am fost eu Alija, n-a putut să povestească din dezgust faţă de mine.

- Macin, macin, de ce nu mă opreşti? - mă bătu el pe umăr. - E ciudat, de cum sunt Ljubo Božović eu...nu mai pot, nu mai ştiu nimic omeneşte să povestesc. Înjur, bat câmpii... nu am încotro decât să fiu ceea ce sunt: consulul rus Jastrebov!

- Se pare că - i-am spus Milicei - Ljubo nici nu e departe de adevăr. Ca şi consul, povesteşte mult mai interesant. Cât de mult a repetat pentru a se confunda cu rolul?

- Eu să repet! - se miră el. - Dar ce anume să repet? Cum să repet şi să aranjez pentru ca astăzi în Metohia şi Kosovo să-şi facă de cap tirania albaneză mai rău ca acum o sută de ani când, aici, violenţelor turcilor şi albanezilor li s-a opus consulul rus Jastrebov? Nu, dragă doctore. Eu nu am repetat nimic.

- Despre asta vom discuta cu altă ocazie, când vom avea mai mult timp. Mă grăbesc, dar sunt şi foarte obosit. De aceea te rog să-mi spui, Ljubo, cum ai dispărut din spital? Ai fugit?

- Nu am fugit, dar cum am... nu ştiu, dacă mă crezi!

- Cum să te cred? Cum de nu ştii... tu glumeşti cu mine!

- Nu te înfuria, Ilija - oftă el. - Pe mine m-au răpit. Dar, crede-mă, nu ştiu cine a făcut-o.

Oamenii care l-au scos din spital pe mâini - reluă el, fuseseră mascaţi. Înainte de asta, i-au astupat gura cu o cârpă şi au strâns-o cu tifon, dar în aşa fel încât să-i acopere şi ochiul sănătos. S-au grăbit tare mult. În maşină, în faţa spitalului, i-au legat mâinile la spate. A crezut că-l duc pe drumul spre satul Vrbica, înspre graniţa cu Albania. Iar acolo îl vor sugruma în pădure, vor aştepta întunericul şi-i vor duce leşul în Albania, prin oamenii lor de legătură. La asta s-a gândit, spuse, şi de asta s-a temut pe parcursul călătoriei.

- Aşa fac ei, Ilija. Te omoară, ascund cadavrul în Albania, iar apoi declară că ai dispărut. Alarmează poliţia şi în căutarea celui dispărut cheamă cetăţenii, armata, pescarii, pădurarii, câinii... te caută şi cu ajutorul ziarelor... Au câştigat experienţă în aşa ceva. În curând se vor împlini cinci ani de când vecinii mei, Rašovicii, îşi caută fiul: nu-l găsesc niciunde, de parcă l-ar fi înghiţit pământul, parcă s-a evaporat şi s-a amestecat cu norii ori l-a supt vreun râu! Criminalii se află în libertate, iar cei care îi bănuie ajung la închisoare, sunt bătuţi la tălpi. Nu există dovezi, însă aceasta este - vocea îi deveni zeflemitoare - o ţară socialistă, este ţara lui Tito! Cu asta îţi închid gura pentru ca deja a doua zi, undeva pe Paštrik, Šar sau Prokletije, aceiaşi indivizi să o siluie pe fiica văduvei Marija Lukić şi apoi, sugrumată, s-o ascundă dincolo de piatra de hotar. Nu există dovezi! Aceasta este, stimaţi tovarăşi, ţara autoadministrată a lui Tito! Aceasta nu este Iugoslavia nepopulară, velikosârbă! Lor le pare rău, lor le pare tare rău pentru că tovarăşul Mitar Rašović nu-şi poate găsi fiul. Puterea populară face totul, încă-l mai caută şi poate-l va şi găsi. Poate şi tovarăşa Marija îşi va vedea fiica revenind. O fetişcană tânără şi frumoasă, cine ştie unde este, cu cine şi de ce a fugit... Trebuie răbdare şi fără bănuieli, fără revărsări ale naţionalismului

velikosârb, trebuie aşteptat să se termine cercetările. Iar până atunci: nu există dovezi! Rašovicii îşi vând averea, se mută în Serbia. Fie-le drumul uşor, dar că din cauza pălăvrăgelilor lor şovine cutare şi cutare le-a ucis fiul şi i-a dus acestuia leşul în Albania, pentru asta nu există dovezi! Acestea sunt acuzaţii periculoase şi pentru ele poţi fi tras la răspundere. Şi Simicii şi Petrovicii n-au decât să se mute, să se mute cu toţii. Să le fie cu noroc, dar asta asta nu este o ţară velikosârbă, ci una populară şi socialistă!

Povesti asta dintr-o suflare, aprins. Încă din Sarajevo îmi aminteam de înclinaţia lui spre exagerare şi cunoşteam cuvintele lui Božović, cu cât erau mai mari, cu atât trebuia să fi mai atent a le lua în considerare. Indiferent de propria-mi experienţă din noaptea trecută, toată această poveste am umbrit-o şi am întunecat-o cu bănuiala că multe erau exagerate.

- Inventez? Asta vrei să spui, doctore? - probabil că prinsese el această bănuială în ochii mei. - Ai nevoie de dovezi? Vrei dovezi?

- De unde ştii tu, Ljubo, că pe fata aceea şi pe tânărul acela i-au... că leşurile lor au fost făcute dispărute în Albania?

- Eu îţi sunt dovada, naivule - spuse cu reproş, dar fără intenţia de a minimaliza şi de a jigni. De m-ar fi ucis pe mine şi de m-ar fi ascuns în Albania, dar au putut şi poate au vrut să facă aşa ceva, cui şi cum ai fi dovedit tu atunci că am fost la spital şi că m-au răpit de acolo? Tu ai fi înnebunit, omule. Ei şi-ar fi bătut joc de tine şi doar ar fi repetat: Dovedeşte, doctore, unde sunt, mă rog, dovezile!

- E-adevărat - spuse Milica. - Aşa, legat, orb şi mut l-am găsit în faţa uşii. Mi-a spus că a înnoptat la avocatul Hajduković... la un prieten de-al nostru din Prizren şi că, la întoarcere, înainte de Đakovica, l-au atacat nişte hoţi.

- De ce - m-am mirat eu - ai ascuns de ea ceea ce ţi s-a întâmplat?

- Să o apăr, să nu cerceteze. Cine m-a adus? Nu ştiu. Cine m-a legat? Nu ştiu. A fost o maşină de salvare? Nu ştiu. Eu nu ştiu nimic, iar ei, mă rog, caută dovezi. Acesta este, mă rog, statul popular, care nu acceptă bănuielile, ci caută dovezile!

- Pe mine m-ai fi putut invoca. Ştiai numele doctorului care te-a internat în spital.

- Până mai înainte acest martor pentru mine nu a existat. Ai fost Alija... ai fost unul dintre ei... scuză-mă, dar aşa este.

- Voi depune mărturie pentru tine. Acum ştii că nu sunt Sigurimi.

- Acum ştiu şi acum... dar eu îţi datorez viaţa! - strigă el deodată. - Ei m-ar fi... m-ar fi omorât, omule, dacă tu, dacă doctorul Ilija Jugović nu m-ar fi internat!

- Dar cum i-am putut eu opri?

- Prin faptul că nu eşti nici Murici, nici Berişa, nici Dautai. Prin faptul că tu, Ilija, ai fi fost dovada, dar în urma lor nu rămân dovezi. De m-ar fi ucis pe mine, ar fi trebuit să te ucidă şi pe tine şi asta chiar astăzi, pentru a raporta în Albania! Atunci ar fi trebuit şi pe infirmiera Mirjana... să meargă atât de departe n-au îndrăznit. Sigur, sigur... tu şi Mirjana mi-aţi salvat viaţa...

Povesti în continuare, iar eu am simţit cum mă ia cu friguri. Doamne Dumnezeule, ce pot să aflu şi unde mă găsesc?! Sunt la Prizren de aproape un an de zile şi nimic din toate acestea... nimic până aseară... de unde să curgă atâta puroi în aceeaşi noapte şi-n această zi şi asta pe neaşteptate! Pe neaşteptate? *Pe cine vrei tu să amăgeşti?* - vorbi în mine un altul. *Oare după tine, în cea de a treia zi de la venirea ta la Prizren, nu au aruncat copiii albanezi cu pietre?* Copiii sunt copii şi asta mi s-ar fi putut întâmpla şi la Sarajevo

- i-am răspuns acestui al doilea Ilija. *Dar călugăriţa aceea? Trei luni de zile a stat în spital, tu ai îngrijit-o. Cine i-a zdrobit mâna, mâna dreaptă, că de atunci trebuie să-şi facă cruce cu mâna stângă?!* Eu sunt medic, nu este sarcina mea să cercetez cine anume bate călugăriţele! Sarcina mea este să-i îngrijesc şi pe aceşti maniaci, când sunt prinşi - am continuat eu să mă acuz şi să mă apăr. *Dar vlădica? Adu-ţi aminte; totul se întâmpla în faţa casei tale şi ai urmărit totul din geam. La ce ai râs?* Vlădica a... eu atunci nu am ştiut că el este vlădică, am crezut că este un preot obişnuit. Păşea încet în susul caldarâmului sprijinindu-se de baston. O mulţime de copii îl urma şi urla cuvinte de batjocură. De mantia lungă a bătrânului, la spate, aceşti copii au legat trei cutii goale de conserve. Această coadă sărea şi se bălăngănea în urma lui, dar el nu se întorcea. Mergea încet, pas cu pas, sprijinindu-se de baston. Trecătorii se opreau şi doar câte unul, am auzit, striga: "Maşala"! Locuinţa mea... de fapt nici nu e locuinţă: doar o cameră cu bucătărie şi baie. Nu mă plâng, la Sarajevo nici atât n-am avut. Am vrut să spun că locuinţa îmi este în vârful colinei, în trecătoare. Aici strada se frânge brusc şi coboară înspre Bogoslovije. Şi cum porni vlădica în josul pantei şi grăbi pasul, conservele acelea începură să se izbească de caldarâmul turcesc, inegal, lovindu-l pe bătrân la picioare. Atunci am râs. Şi eu, copil fiind, m-am bucurat de năzbâtii asemănătoare. Şi eu i-am legat pisicii lui Dedaga, de coadă, nişte conserve asemănătoare. Motanul sforăia de furie, sărea peste şanţuri şi în mod ciudat se învârtea în cerc, pentru a-şi ajunge coada. O asemenea satisfacţie cum mi-a oferit mie motanul lui Dedaga bătrânul episcop de Prizren şi Raška nu le putea oferi copiilor pe care îi priveam de pe geam. De aceea am şi râs... *Dar opinia publică? Povesteşte-mi de opinia publică din Prizren* - mă îmboldi iar cel ce se mutase în mine.

Prizren este un oraş tipic turcesc, făcut pentru dorinţă şi suflet, iar turcul, şi asta trebuie să i se recunoască, a ştiut să trăiască. Nu ştiu ce a dărâmat turcul şi cum a arătat înainte ceea ce a fost dărâmat. Judecând după vechile clădiri şi biserici din partea sârbească a oraşului, în Prizrenul Nemanjicilor exista ceva mai mult din duhul solemn şi din nobleţea Bizanţului, însă mai puţină...*Ilija Jugović, tu iarăşi te amăgeşti!* - mă opri propriul meu gând. Prizren nu este nici baie turcească, nici o culă albaneză cu fante pentru tras cu puşca, nici biserica Maicii Domnului Ljeviša, nici geamia lui Sinan Paşa. Prizren nu se regăseşte nici în locuinţa pe care am primit-o, nici în creşterea salariului, nici în maşina pe care de curând am cumpărat-o. Nu este acesta oraşul nici de praznice când, de sărbătorile de stat, se adoarme în jurăminte de frăţie şi unitate, când îl împodobesc cu steaguri, când taie panglica unei noi victorii muncitoreşti în faţa vreunei şcoli sau grădiniţe pentru ca apoi să fugă pe Šar ori Paštrik, să se îmbete şi să se umfle de mâncare, să vâneze capre sălbatice şi urşi. Da, de câteva ori m-au dus şi pe mine la aceste chiolhanuri. Le-am servit ca accesoriu de vânătoare, ca u trusă medicală vie când vreunul din aceşti tovarăşi îşi bulbuca ochii şi se topea de pofte. *Frumos e Prizrenul şi e frumos în Kosovo!* - spuneau novicii din Herţegovina. E tare frumos! - le răspundeam eu cu umilinţă, fericit că mă aflu în compania unor atât de importanţi tovarăşi care, după fiecare partidă de vânătoare, mă recompensau cu băuturi şi ţigări străine... Însă este frumos cu-adevărat. Dar, când mă întorceam la Prizren nu aveam cu cine să beau sticla de coniac franţuzesc ori albanez. Amândouă locuinţele, cea mai mică de lângă a mea şi cea mai mare, sub aceasta, erau în permanenţă încuiate. Pe o uşă scria: Tatjana Borojević. Iar pe cealaltă: Rade Vuković.Niciodată nu m-am întrebat unde sunt aceşti oameni. Niciodată nu am încercat să

calc în indispoziţia vecinului Azimi, care întotdeauna trecea pe lângă mine tăcut şi ai cărui copii au şi aruncat în mine cu pietre de cum m-am mutat la Prizren. Am trecut însă peste asta şi m-am mulţumit cu scuzele mamei lor: "Copiii ca şi copiii, doctor muntenegrean." Nu ştiu de ce, dar eram pentru încă destui albanezi din Prizren: doctor muntenegrean. Credeau probabil că eram din Muntenegru şi exprimau acest cuvânt numai pe jumătate, însă şi această jumătate, cu ironie. Abia începând din noaptea trecută noaptea trecută, abia acum, am recunoscut ironia, dar patrusprezece luni am crezut că este în discuţie doar o glumă ori o naivă greşeală de pronunţie. Pentru mine albanezii erau nişte oameni săraci şi cu sufletul deschis, nicidecum în stare de răutăţi grosolane ori feste. Adică aşa cum au fost acei săraci tăietori de lemne pe care i-am cunoscut la Gacko, în pivniţa aceea. Şi pe corsoul din Prizren, unde sârbii se plimbau pe o parte, iar ei, pe cealaltă parte a străzii, vina pentru separare şi împărţire o căutam în mine. În raportul de superioritate şi subapreciere oamenii de care aparţineam prin nume şi cultură, prin tradiţie şi simţ al majorităţii... Pe lângă mine, pe uliţele pline de hârtoape ale Prizrenului, zdrăngăneau camioane încărcate cu mobilă veche: aproape în fiecare zi se muta careva din Prizren. Unii dintre aceşti călători spre nord mi se şi destăinuiau: "Tirania lor, doctore, a devenit insuportabilă!" Nu le credeam. Fugeau, gândeam eu, din cauza aroganţei lor şi a neacceptării umilirii de a fi egali cu un simplu arnăut. Nu puteau accepta, gândeam eu, ca fiii tăietorilor de lemne să fie directori, ca vânzătorii de seminţe de floarea-soarelui să fie parlamentari şi să le fie copiii îngrijiţi de doctori albanezi. Ce e drept, ceva din această aversiune mocnea şi în mine, însă educaţia şcolară, dar îndeosebi educaţia Partidului al cărui membru eram, repede mă determinau să mă ruşinez şi toate aceste mutări, toată această bejenie din Prizren,

fără cap şi fără motiv, să le pun pe seama acelora care fugeau... Este natural faptul ca, în cele din urmă, omul să înţeleagă un chin abia atunci când cel lovit este el însuşi. Cel sănătos niciodată nu-i va crede celui bolnav: întotdeauna este prezentă bănuiala că bolnavul exagerează. Fiecare om ştie că timpul îi este limitat iar moartea, inevitabilă, însă atât flăcăului de nouăsprezece ani, cât şi bătrânului de nouăzeci de ierni li se pare că această cupă, printr-o minune, pe el îl va ocoli. De n-ar fi aşa - m-am gândit - atunci astăzi aş fi avut o mamă, aş fi avut satul meu Jogovicii şi niciodată nu aş fi fost Alija Osmanović. De cum au ucis ustaşii primul om şi de cum au incendiat prima casă, prima biserică sârbească, în luna mai, o mie nouă sute patruzeci şi unu, ar fi trebuit... a fost clar ce anume va urma. Cu toate acestea, cei rămaşi în viaţă se consolau şi se amăgeau că acest măcel, că acel măcel, că toate măcelurile s-au petrecut doar altora şi doar întâmplător, că se scorneşte şi se exagerează. Ustaşii umpleau gropile comune, dispăreau sate întregi, iar Jugovicii mei încă nu-şi dădeau seama că se aflau şi ei în rând, la ucis, şi-l întrebau pe Ničifor: "Pentru Dumnezeu, părinte, să fie adevărat?" Iar când au ajuns cuţitele Osmanovicilor prin casele Jugovicilor... atunci a fost prea târziu a fugi de adevăr! Atunci... dar acum ce e? Repet eu, la Prizren, greşeala părinţilor mei? Şi se repetă...

- Dar ţie... tu tremuri tot! - mă întoarse Milica din meditaţia care a durat puţin, dar care, de ar fi şi exprimată, ar necesita timp mai mult.

- Ninocika, împinge puţin fereastra aceea şi dă-i paltonul meu să şi-l pună pe umeri - spuse Božović.

- Nu trebuie, nu mi-e frig, ci am... m-a cuprins oboseala, n-am dormit.

- De ce nu spui, omule. Dormi, odihneşte-te... imediat îţi va aşterne Ninocika patul.

- Îţi mulţumesc, dar s-a făcut târziu, trebuie să mă întorc la Prizren.

- Asta nicidecum. În starea asta nu o să conduci maşina prin Albania! În afară de asta... în afară de asta - râse el - ai răni cinstea consulului rus Jastrebov.

GAPO, BAS MURI

Când m-am trezit, soarele tocmai apunea. M-am spălat pe faţă şi m-am pregătit în grabă pentru a ajunge la Prizren pe lumină. Ljubo şi Milica insistară să rămân şi peste noapte. M-am opus taman atât cât mi-a permis buna-cuviinţă: am acceptat ceva mai devreme de ce-au renunţat ei de la ofertă.

L-am examinat pe Božović şi i-am schimbat pansamentul. Singurul lucru de care se plângea era durerea de la coaste, dar mi-a respins propunerea de a-l duce a doua zi la spital. Va aştepta, mi-a spus, o zi-două, iar dacă vânătăile nu dispar, se va duce la Skopje ori Niš. El, în vilaietul Kosovo, nu se va mai da pe mâna lor. Aceasta a fost ultima dată când l-au arestat pe consulul Jastrebov!

L-am întrebat: arestat unde şi când? Aseară, spuse el, în satul Dušanovac, lângă Prizren. Primăvara trecută, fraţii Dautai au tăiat livada lui Miloš Pantić, i-au otrăvit doi câini-lup, au aruncat o căruţă de gunoi în fântâna cu apă de băut şi după toate acestea, au atârnat pe casa lui Miloš steagul albanez. Miloš n-a fost prezent, dar a fost nevasta acestuia, care i-a rugat şi implorat săraca pe fraţii Dautai: i-a rugat până a putut şi a îndrăznit, până n-au ameninţat că, de nu tace, îi vor aprinde casa şi-i vor omorî copilul! Miloš a chemat miliţia din Prizren. Miliţia i-a chemat pe fraţii Dautai. Fraţii Dautai i-au chemat pe fraţii Alieti din satul Vrbnica, care s-au jurat că în ziua respectivă fraţii Dautai i-au ajutat să ia în zeflemea şi să consoleze nişte trunchiuri de copaci! Miliţia, aşa cum e regula într-o ţară care nu doreşte şi nu îndrăzneşte nimic fără dovezi, i-a iertat pe fraţii Dautai şi l-a ameninţat pe Miloš să nu mai apeleze la minciuni. S-a plâns Miloš la Priština, a scris la Belgrad. De la Belgrad i-au trimis plângerea la Priština, cu

rugămintea ca tovarăşii din Priština să raporteze to-varăşilor de la Belgrad de îndată ce vor verifica totul. Din Priština jalba a călătorit la Prizren, din Prizren la Dušanovac, din Dušanovac în casa fraţilor Dautai. Fraţii Dautai i-au chemat iar pe fraţii Alieti şi pe încă douăzeci şi şapte de noi martori care să dea declaraţii în faţa miliţiei. Cu aceste dovezi, plângerea s-a întors la Prizren, din Prizren au dus-o la Priština. Tovarăşii din Priština i-au anunţat pe tovarăşii din Belgrad că, potrivit celor de mai sus, toate argumentele lui Miloš sunt lipsite de fundament! De altfel, respectivul Pantić este predispus la a provoca duşmănia interetnică! - n-au uitat tovarăşii din Priština să-i atenţioneze pe tovarăşii din Belgrad...

- Precum vezi, totul a fost verificat corect şi după lege - spuse Božović ironic... - Doare şi fulgeră, fir-ar să fie, de parcă cineva smulge ceva de-aici - arătă el spre coaste şi-şi schimbă poziţia în pat. - În cât timp se cicatrizează asta, Ilija?

- Depinde de faptul dacă este ruptură sau fisură... radiografia a fost nesatisfăcătoare şi de aceea nu sunt sigur.

- Să spunem că este ruptură.

- În acest caz... cel puţin două până la trei săptămâni.

- Mai lasă de la tine... poate pentru consulul rus există protecţie.

- În regulă - am acceptat eu gluma - dar să aud pentru ce ai fost arestat.

- Din cauza fotografiilor şi a steagului... Am plecat ieri după-amiază la Dušanovac, la fraţii Dautai... Ştii şi singur, obiceiul la arnăuţi este că nici în curte nu poţi intra neinvitat. M-am oprit la treizeci de paşi de gard şi am început să-i strig. N-a trecut multă vreme...

Nu a trecut multă vreme că a scrâşnit încuietoarea şi unul din fraţi se arătă dinaintea porţii. Cine este el şi ce anume doreşte? - l-a

întrebat pe Božović. La care el a răspuns că-i sunt intenţiile cinstite şi că vine pe linie de serviciu. Neîncrezătorul arnăut a tăcut o bună bucată de timp. Dar - începu acesta în cele din urmă să vorbească - de unde vine tovarăşul? Din Prizren sau Priština?

Božović i-a spus că vine de departe. Taman din Rusia! Arnăutul, tropăind şi tăcând, şi-a dat jos clopul mic şi alb de pe cap şi l-a mototolit. Din Rusia cea adevărată? - a întrebat în cele din urmă. Rusia este Rusia. Nu există două, trei sau zece Rusii - i-a spus Božović. Este, atunci, un rus adevărat? - a tatonat Izet Dautai, în continuare, în felul său. Ivan Stiepanovici Jastrebov - s-a înclinat Božović. Dar de ce vorbeşte rusul sârbeşte? - nu s-a lăsat tulburat arnăutul. De aceea pentru că el, consulul rus în Serbia, poate vorbi sârbeşte! - i-a răspuns Božović, pregătit. Şi fără a-i da lui Izet Dautai timp să se reculeagă, l-a întrebat: Pot să intru în casă? Izet s-a gândit ceva mai mult. Cine putea şti ce anume s-a depănat ori s-a încâlcit prin capul lui înainte de a spune: Intră!

Izet Dautai îşi introduse oaspetele într-o încăpere spaţioasă, la etaj, unde se purtau discuţiile între bărbaţi şi unde, când se afla acolo vreun străin, nu călca picior de femeie. Ljubo nimeri înăuntru peste fratele mai tânăr al lui Izet şi de încă trei bărbaţi, cu siguranţă rude ori vecini. Întrucât Izet le explică alor lui că *omul este de viţă rusească* şi spuse ceva şi în albaneză, ceea ce Ljubo nu înţelese cel mai bine, ceilalţi se înclinară în faţa musafirului şi-l îmbiară cu ţigări: fusese semnul că *omul de viţă rusească* era binevenit... El, Božović, spunea, s-a trudit să vorbească el însuşi stricat sârbeşte, iar în anumite momente "uita" câte un cuvânt şi-i ruga să-l scuze că nu ştie să se exprime în cel mai bun mod.

Înseamnă, haraşo... trăiţi bine şi mari probleme niet? - a întrebat consulul Jastrebov.

Bine, chiar bine, tovarăş domnule - a răspuns cel mai vârstnic dintre fraţii Dautai, însă eu nu-mi mai aduc aminte numele lui.

Înseamna ca voi satisfăcut?

Frumos, aşa să-mi ajute Dumnezeu şi să fie în cinstea lui Allah - spuse Izet Dautai.

Şi să fie şi în cinstea şi în slava sultanului vostru - a adăugat Jastrebov.

Poftim?

La noi, în Rusia, întâi îi mulţumim lui Dumnezeu şi apoi... - se cruci consulul - *apoi şi ţarului nostru.*

Cinste şi pe sultanul nostru... cum să spun... cinste lui până în cer! - strigă cel mai bătrân dintre fraţii Dautai şi privi spre perete, la o fotografie. Tot ce, tovarăş domnule, are acest casa şi acest popor... pământ, tractor, televizot şi color, pe Dumnezeul meu... şi şcoală, şi libertate... să ştii tovarăş domnule rus, toate astea mareşalul Tito a dăruit. Copiii mei, bivoliţ mele... toate astea ale lui! El ne-a dăruit nouă şi ceea ce este şi ceea ce nu este... da, pe Dumnezeul meu!.

Consulul se ridică şi privi fotografia. Sub ea scria, cu cirilice: *Mareşalul R.S.F.I., Iosip Broz Tito.* El citi asta cu voce tare, iar cel mai în vârstă dintre fraţi, acompaniindu-l, repetă: *Da, pe Dumnezeul meu!* Pe perete mai atârnau un ciubuc, o guslă, lângă uşă două puşti, iar pe celălalt perete... acolo Jastrebov zări încă o fotografie, ceva mai mare. Sub ea nu scria nimic, însă el îl recunoscu pe Enver Hogea, sultanul Albaniei vecine.

Kto acesta? - întrebă Jastrebov.

Mareşalul Tito... la fel, mareşalul Tito... copiii mei, bivoliţ ale mele, toate astea ale lui, pe Dumnezeul meu! - mormăi speriat mai vârstnicul Dautai, trudindu-se ca în minciuna lui să-l convingă pe consul.

Da, am înţeles totul - spuse Jastrebov.

Dar de ce venit tu, tovarăş rus? - întrebă Izet Dautai.

Eu, domnule, nu uitat de ce venit - răspunse Jastrebov serios. *În fine, dumneavoastră îl cunoaşteţi pe Miloš Pantić, iar eu... eu din cauza lui am venit* - încercă el să liniştească printr-un surâs privirile lor stupefiate. *El scris la ţarul meu că voi tăiat lui pomii fructiferi şi aţi otrăvit fântâna şi cai...cum se spune asta in sârbeşte?*

Te gândeşti la câine, la doi câini-lup? - îi scăpă lui Izet.

În fine, bineînţeles, câine, scuzaţi, am uitat... Miloš a scris ţarului meu că sultanul vostru niet ajutat pe el şi că...

Nu este adevărat! - strigă Izet Dautai.

Cum aşa? Inseamnă că el ajutat pe Miloš şi voi aţ platit lui toată paguba?

Aşteapta puţin, tovarăş domnule Jastrebov! - se amestecă mai vârstnicul frate Dautai. *La noi martori, om viu şi om cinstit, stai să continui... toţi aceşti martori au spus că Miloš minte... tare necinstit acest om... da, pe Dumnezeul meu! Eu şi fratele meu Izet am fost în ziua aceea...*

Unde aţi fost - îl întrerupse consulul - noi ştim asta, dar unde spuneaţi că aţi fost... asta tot i-a scris Miloš ţarului meu! Şi eu am venit...

Noi fost acolo unde scrie..., *pe cuvânt de onoare, tovarăş rus* - spuse Izet şi-şi acoperi mijlocul pieptului cu mâna dreaptă.

Aveţi televizor... spuneaţi că aveţi televizor - îşi aminti Jastrebov.

Şi color pe deasupra... da, pe Dumnezeul meu.

Şi puteţi vedea voi in aceasta camera pe mareşal Tito când el ţine cuvântare la Belgrad ori când călătoreşte prin Africa, când merge pe drumurile liberetăţii şi păcii. Puteţi să-l vedeţi?

De parcă ar fi viu şi... omul crede că a venit la noi în casă.

Dar ştiţi cum e posibil ca el... în Africa, iar voi vedeţi pe el?

Nu ştiu... aceasta este o minune, asta maşinăriile şi un magnet..., o minune, tovarăş domnule Jastreb - spuse Izet Dautai.

Da, tehnica. Dar voi ştiţi de sateliţi? - se folosi Iastrebov de tulburarea lor.

Aia ce zboară şi ce... ştim şi de asta... şi că omul pe Lună... văzut la televizor... da, pe Dumnezeul meu.

Dar ştiţi ce este un ac? Acul este mare... ceva mai mic decât acul... un fir de păr, un fir de păr în nisip pot fotografia sateliţii ruseşti... Ştiţi, oricum, că sateliţii noştri zburaiut zi şi noapte şi noi fotografiem totul pe Pământ! Ţarul meu a... v-am fotografiat în livada lui Miloš şi ţarul meu are fotografiile. În culori, în culori... se vede frumos şi cum aţi fost îmbrăcaţi... totul a văzut ţarul meu, la fel şi eu am văzut!

Mai întâi, fraţii Dautai se priviră între ei, apoi şi la cei trei bărbaţi care până atunci doar au fumat, au băut cafea şi au tăcut. Discutau în albaneză şi-şi dădeau ghionturi cu genunchii. Jastrebov scoase din buzunar o foaie de hârtie pe care fusese înscris dinainte faptul că fraţii Dautai recunoşteau paguba pe care i-au pricinuit-o lui Miloš Pantić şi că, fără nici un fel de judecată, vor plăti totul. Asta le citi el celorlalţi, când terminară cu ghionturile şi şoaptele.

De Dumnezeu şi de ţarul rus nuimic nu se poate ascunde - spuse Jastrebov. *De aceea cel mai bun lucru e să semnaţi această hârtie!*

Ce se întâmplă dacă nu scriu? - întrebă Izet.*Ţarul tău nu este putere şi ţar în statul meu.*

Atunci ţarul meu îi va arăta sultanului vostru toate fotografiile. Şi atunci... toate aceste fotografii vor fi şi în ziar, şi va fi ruşine pentru voi şi ţarul vostru... dar va fi şi... şi pentru voi şi pentru fraţii Alieti şi ceilalţi martori care au

minţit... pentru voi toţi va fi şi închisoare! - îi ameninţă consulul Rusiei.

Începură iar să şoptească ceva între ei. Unul din cei trei taciturni se înclină în tăcere dinaintea lui Jastrebov şi-şi luă rămas bun de la gazde... Consulul intuia o păcăleală, însă nu voia să renunţe la ceea ce-şi propusese.

Să semnaţi! Se lasă întunericul, vremea niet aşteaptă - îi întins el lui Izet bucata de hârtie.

Cafea... încă un rând de cafea, tovarăş domnule... asta de îndată... şi rahat va fi..., da, pe Dumnezeul meu.

Spasiba... timp niet... dar voi de ce aţi pus pe casa lui Miloš steagul Albaniei?

Asta, tovarăş domnule... asta steagul nostru. Ţarul nostru... cum să zic... nouă mareşal Tito ne-a dăruit şi ne-a dat voie. Bivoliţ ale mele, color, copii... lui toată cinstea, totul al lui... da, pe Dumnezeul meu!

Acesta, domnul meu, este steagul Albaniei. Iar Miloš este sârb şi satul este... este acesta un sat din Serbia sau din Albania?

Pe cuvânt de onoare, eu şi fratele meu Izet toţi albanezi, iar satul... nu există în Dušanovac, tovarăş domnule, mai mult de zece case sârbeşti... toate celelalte Albania...da, pe Dumnezeul meu.

Adică voi nu trăiţi în Serbia?

Ioc, pe Dumnezeul meu! Noi trăim în Kosovo... toţi pentru frăţie şi pe mareşalul Tito... nouă ne place mult socialismul şi revoluţia... şi pe el, şi pe Serbia noi iubim, dar ei pe noi nu ne iubesc... da, pe Dumnezeul meu!

Dar de ce aţi atacat casa lui Miloš şi de ce livada, şi... şi câinele lui Miloš şi fântâna... de ce, când voi îi iubiţi pe sârbi?

Glumă, o mică glumă... noi pentru frăţie şi noi plătim tot...da, pe Dumnezeul meu.

Semnaţi!

Acuş, doar cafeaua şi... rahat am cumpărat...

Semnează! - strigă Jastreb.

Au semnat. La plecare l-au condus amândoi până la poartă. Dar, în faţa porţii...

- În faţa porţii - oftă Ljubo - m-a întâmpinat miliţia. Cu siguranţă că i-a adus arnăutul acela care a plecat mai devreme... Mi-au cerut cartea de identitate şi... totul ar fi reuşit, crede-mă, dacă acolo nu ar fi scris că sunt consulul Ivan Stiepanovici Jastrebov! Aşa însă... au sărit pe mine ca nişte câini, m-au doborât în noroi... nu ştiu cine a dat în mine şi dacă m-au bătut şi fraţii Dautai. Ultimul lucru pe care-l reţin este că... mi-au băgat pe gât gâtul unei sticle cu rachiu şi eu am crezut că vor să mă asfixieze!

- Asta, Ilija, i se întâmplă pentru a treia oară în această lună - spuse Milica încet. - Dar, de trei ani de când a început să fie acel nefericit de Jastrebov... l-au bătut nici nu ştiu de câte ori...altceva nimic nici nu-i fac!

- Asta nu se va mai întâmpla niciodată, Ninocika, îţi promit. Le voi pune eu pistolul ori cuţitul la gât! Aşa cum paşei din Salonic... şi cum a ieşit Jastrebov la capăt cu încă multe alte gunoaie turceşti şi arnăuţeşti sălbăticite!

- Sfătuieşte-l, Ilija, te rog, să renunţe la aceste prostii. Trei copii...

- Nina! - strigă el. - Eu nu sunt Boško, eu nu am opt ani... ştiu ce fac şi ce... Păcat de foaia aceea cu recunoaşterea, fir-ar mama lor a dracului de bandiţi! Mi-au smuls-o, au făcut-o bucăţele... iar eu, ca un prost, nu am luat cu mine pistolul!

- Trebuie să mă duc după Vojin, la şcoală - spuse Milica.

- Ia-l şi pe doctor - propuse Božović. - Să vadă Đakovica, iar tu... e târziu, tu şi Vojin veţi fi mai în siguranţă.

Ia-l şi pe doctor! Pe cine aţâţă el şi-l pune la încercare: pe ea, pe mine sau pe amândoi? Nu m-a rugat să o însoţesc, mie nu mi-a spus efectiv nimic, ci i-a spus ei să mă -*ia!* Să mă ia, probabil, de

mână, ca pe un copilm, ca pe un orb ori o jucărie de-a ei alături de care îi va fi mai la îndemână în drumul până la şcoală.

- Nu pot astfel - am spus - în halat... mi-au rămas hainele la spital.

- Ia-le pe ale mele, îţi vin bine - zise el.

- Dacă trebuie, atunci mă schimb şi mergem.

- Nu trebuie - răspunse ea. - Eu pot şi singură, rămâi aici.

- Arată-i Đakovica. Ia-l cu tine! - repetă Božović.

De la această casă despărţită de stradă de un mic gazon şi care nu semăna nici prin cele dinăuntru, nici prin cele de afară cu un consulat rus şi până la şcoala cu două etaje din centrul Đakovicei se ajungea pe jos în poate ceva mai mult de douăzeci de minute. Pentru mine minutele acestea s-au scurs ca o clipă, ca un vis în care eram cu ea, în care eram noi doi singuri. Păşea alături de mine îndeajuns de îndepărtată pentru a nu ne atinge şi totuşi atât de aproape încât, de aş fi îndrăznit, aş fi putut să o îmbrăţişez. Ne despărţea geanta ei aruncată peste umărul stâng, o geantă neagră din piele moale, prea plină cu mărunţişuri care, din când în când, în mers, zdrăngăneau. Am rugat-o, în gând, să-şi mute această geantă urâtă pe umărul celălalt. Să mă ţină de sub braţ măcar doi-trei paşi, aşa cum a ştiut să o facă la Sarajevo, cândva. Mi-am adus aminte: îi plăcea cu precădere ca, în timpul plimbării, să şoptească nişte cuvinte răsfăţate şi în acest timp să se lipească de mine, evitând să se lase îmbrăţişată, astfel încât arătam ca doi beţivi care se împing mereu unul pe celălalt. Odată, lângă stadion, ea a alunecat şi...

Ea a alunecat şi şi-a însângerat genunchiul. Prin ruptura ciorapului de nailon atârna o bucată de piele julită, iar în josul piciorului se prelingea un şuvoi roşietic. Cu batista am înlăturat din rană sângele şi firele de nisip, am oprit un taxiu şi am dus-o... am dus-o până la primul spital, dar în

mintea mea era deja tramvaiul. Stăteam amândoi în tramvaiul din Sarajevo. Ea-şi sprijinise obrazul de pieptul meu, de parcă-mi număra bătăile inimii. Am căzut în ziua aceea la fizică, iar ei i-am minţit că examenul mi-a fost amânat până în decembrie. Indispus, desenam nişte litere pe geamul îngheţat. Sticla a scârţâit sub deget şi a făcut-o să-şi ridice capul de pe pieptul meu: *Ai picat, Alija, nu tromboni!* Nu am picat, m-am eschivat eu şi am vrut să o sărut. Ba da, ai picat, te cunosc după sprâncene! şi-a îndepărtat ea faţa... Îmi amintesc, iată şi de faptul că vătmăniţa mânca pâine şi cârnaţi şi că...printre înghiţituri, spunea: Avansaţi înainte! Când am ieşit din tramvai, ne-au întâmpinat ploaia şi vântul. Ne-am adăpostit sub o streaşină... ea purta o fustă în carouri... în fusta aceea şi în noaptea aceea a plecat cu mine pe Bjelava, spre camera mea de student. Eram deja împreună de un an şi două luni (ţin minte nu doar luna, ci şi zilele şi orele petrecute cu ea) şi până atunci, în noaptea aceea, nu m-am încumetat să o invit în camera mea. Iar în noaptea aceea... mult s-a mai sfiit şi a şovăit, o făcea pentru prima dată... multă vreme mi-a tremurat în braţe şi mi-a cerut să-i jur că o iubesc. *Mai mult decât pe oricine, mai mult decât pe mine însumi!* - am şoptit. *Mai mult decât pe mama, pe Rabija?* - mă ademenea ea alintător să repet jurământul. A aflat repede... chiar dimineaţa, s-a trezit înaintea mea şi a început să sape prin cărţile mele. Acolo a dat de scrisoarea de la Rabija şi de dojana, de blestemul mamei mele vitrege... *Dragul meu fiu Alija!* - îmi scria mama mea vitregă. *- Mai bine mi-aş fi rupt o mână şi aş fi rămas fără amândoi ochii decât să aud că te-ai încurcat serios cu desfrânata şi curviştina aia de valahă, cu Milica aia, dar-ar Allah milostivul să-i bea şerpii ochii.* De la blestemata aceea de scrisoare a izbucnit între noi cearta, iar Ljubo Božović s-a nimerit acolo ca şi la comandă... nu, ea l-a cunoscut pe Ljubo mai devreme. Pe

Trebević, în luna mai, într-o vale, o grupă de băieţi de la căminele studenţeşti se întreceau la trântă, sărituri în lungime şi altele. Eu, după câte-mi amintesc, am sărit cel mai departe, iar Miliţa împletise o cunună din ierburi şi flori... atunci Ljubo şi-a aruncat farmecele asupra ei şi atunci... Dar şi acel mic anunţ... de ce am ascultat-o şi am dat un mic anunţ în ziarele din Sarajevo cum că-mi caut părinţii? Îmi soseau maldăre de scrisori şi Milica îşi petrecea toată ziua la mine în cameră şi citea corespondenţa sosită. La început, Ljubo dădea pe la mine seara şi ne invita pe amândoi la cinematograf, la plimbare, la barul Haram, la teatru. Atunci a început să apară pe neaşteptate de trei, de cinci, de zece ori pe zi... îl interesa, zicea el, ce anume-mi scriau oamenii şi dacă voi afla... Na, să văd, există veşti despre cine te-a făcut! - îşi vărsa încă din uşă acea glumă a lui sărată cu ironie. A inventat că-şi sărbătoreşte ziua de naştere numai pentru a... *Să dansez cu această floare?* - îmi amintesc cum s-a apropiat de mine şi mi-a cerut permisiunea. Întreab-o pe ea, că nu este legată de mine! - i-am răspuns eu insolent. Ziceam, săracul de tine, că aşa-i obiceiul, îţi este prietenă, dar văd că nu-i legată, că nu sunt orb! - mi-a replicat el, i-a întins Milicei mâna, a plecat dansând spre colţul camerei şi acolo, în întuneric, a cuprins-o de mijloc, şi-a apropiat-o şi i-a tot şoptit ceva, i-a tot şoptit. Eu mi-am pierdut atunci raţiunea... dansul s-a terminat, iar Ljubo a năvălit cu povestea lui cum că popoarele Europei se trag din sârbi şi despre... întotdeauna a suferit de dorinţa de a ieşi în relief. Am izbucnit. Voiam să-l persiflez, să-l cobor în ochii celorlalţi... între noi s-a pus Saša Nevesinjac, să nu ne luăm la bătaie. Am fugit din cameră, iar Milica, după mine... *Aşteaptă, eşti în toate minţile?* - alerga ea pe coridor să mă ajungă din urmă. *Iată ţi-l pe Ljubo Božović, eu sunt Alija, eu sunt Osmanović* - muream eu de gelozie. *Tu chiar eşti o desfrânată şi o curvă...*

bine a spus Rabija, fiecare cuvânt al ei e sfânt! - am înjurat eu şi am luat-o la fugă în josul scărilor. Iartă-mă, Milica! Milica... - răsuflam încet, pe strada aceea din Đakovica, să nu mă audă. Nu îndrăzneam să-i recunosc şi nici să arăt prin ceva că nu m-am resemnat. Doream, dar nu îndrăzneam. De ce anume mă ruşinez şi ce mă reţine? S-ar simţi măgulită în vanitatea ei când ar auzi cum în fantezia mea, ea, este împodobită cu cele mai frumoase însuşiri care există şi pe care Dumnezeu şi natura arareori le unesc numai într-o singură femeie. S-ar bucura însă dacă i-aş spune că acela cu care a fugit din Sarajevo nu merită o asemenea posesiune? Cuvântul "posesiune" nu corespundea, dar exact el mi-a venit atunci în minte. Poate şi din cauza închipuirii că doar eu o iubesc, pe când Ljubo o posedă. În orice caz, doream să-i spun că în viaţa se întâmplă adeseori ca un cocoş să dea peste o mărgică, cu toate că un bob de ovăz ori nisip i-ar prii mai mult! Doream, însă nu aveam curajul să pun pe buze această maliţiozitate înecată în gelozie.

- Alija! - îmi spuse ea pe fostul meu nume. - Ce-ai căzut aşa pe gânduri?

- Mă gândeam la... la... mă gândeam cum ar fi să... despre - m-am încurcat eu în neputinţa de a găsi măcat o minciună, nimic. - Mă gândeam la... uită-te cât de nespălaţi şi de mucoşi sunt aceşti copii - îmi scăpă mie această stupizenie, numai şi numai pentru a ieşi la liman din frământările mele.

- Aceşti nespălaţi şi mucoşi ne-au smuls Kosovo! - replică ea. Noi tot că sunt nenorociţi şi nespălaţi, iar ei... au atâţia bani că pot cumpăra întreaga Serbie. O jumătate o cumpără, o jumătate o smulg... peste câţiva ani aceşti mucoşi, ca nişte lăcuste, ca ciuma, se vor năpusti asupra oraşelor Niš, Vranje, Leskovac, Kraljevo.

- De unde au bani? Ei sunt sărăcimea.

- Le dau cei din Egipt, Libia, Arabia. Numai să se puie şi să înmulţească familia islamică. Să-i prigonească pe sârbi, să se întindă, să cucerească... Femeile lor nasc prin spitalele din afara Kosovoului şi Metohiei, la Kraljevo, Raška, Milanovac, după plan şi după dispoziţia hogilor şi muftiilor... Iar mâine vor porni să ia oraşele lor şi nu oraşele sârbeşti... pentru Dumnezeu, vor spune că ei acolo sunt născuţi! - îşi revărsa ea ura şi privea cu ură la copiii pe lângă care treceam. - Şi nimeni - se opri ea şi mă trase de mânecă - nu-i ajută în intenţiile lor cât Serbia. Ţăranul sârb geme sub povara impozitelor, la fel şi muncitorul sârb... naiva Serbie rupe de la gura alor săi şi trimite daruri arnăuţilor... au rămas în urmă, Serbia trebuie să-i ajute. Astfel, cu aceste chinuri sârbeşti se răsplătesc albanezele să nască soldaţi care, în curând, sub steagul islamului, vor intra călare şi în Šumadija. Fiecare dinar dat arnăuţilor este dat pentru nefericirea noastră, pentru...

- Încetează, te rog! Dar ce-ai vrea: să moară copiii albanezilor de foame?

- Să moară! - se răsti ea la mine. - Vor naşte mai puţini.

- Milica! - m-am oprit eu stupefiat. Tu eşti femeie, tu eşti mamă... ce tot spui?

- Şi eu aş fi născut zece. Dar cu ce să-i hrănim, cu ce să-i îmbrăcăm?

- Cu ceea ce o fac şi albanezii. Naşte şi atunci şi pe copiii tăi îi vor hrăni...

- Cine: Serbia? - mă întrerupse ea isterică. - Urât te mai înşeli, Alija. Eu trebuie din sărmanul meu salariu... dacă nu aş plăti curentul, apa, telefonul, încălzirea, taxa de drum, taxa de trecere peste pod... dacă aş călători pe gratis cu autobuzele şi trenurile statului, dacă aş fura de prin autoserviri, dacă aş fura pădurea, dacă aş lua cu forţa posesiunile altora, casele altora, recolta altora, animalele altora... iată, asta nu ne permite statul mie şi lui Ljubo. Acesta este privilegiul doar

al albanezilor. Dreptul la hoţie şi dreptul la fărădelegi este ceva calculat în înmulţirea lor. Ei sunt... ei sunt singurii în Europa excluşi de la pedepse şi de la orice lege civilizată! Ei sunt...

Nu, aceasta nu era Milica! Frumuseţii ei, staturii ei, ochilor ei, degetelor ei subţiri dar lungi, sânilor ei ca nişte pere...când, odată, atingeam cu buzele aceşti sâni, sfârcurile se întăreau şi primeau culoarea căpşunilor... genunchilor ei, nărilor ei care ştiau să tremure...ceea ce spunea ea acum nu se potrivea nici unuia din toate acestea. Astea erau cuvintele lui Ljubo, o prostie străină în gura ei. Să moară de foame copiii albanezi! Nici nu am visat că ar spune ea vreodată aşa ceva.

Am privit la aceşti copii, care stăteau în grupuri lângă drum şi chiar în drum. Erau îmbrăcaţi sărăcăcios, iar mulţi erau prost hrăniţi. Mi-a părut rău că nu am la mine bomboane, să le împart. Se holbau curioşi la trecători, vorbeau ceva pe limba lor şi rânjeau la şoferii care-i claxonau să se dea la o parte din drum. Nu doar copiii, ci şi cei maturi se plimbau ori stăteau în mijlocul carosabilului şi se fereau indispuşi şi plictisiţi de automobile şi maşini cu remorci. - L-ai văzut şi l-ai auzit - spuse Milica - pe ticălosul acela care l-a căutat astăzi în casa noastră pe Halit Berişa.

- L-am văzut.

- El este frate bun cu Halim şi e pentru a cincea ori a şasea oară când vine astfel. Mereu măsoară din priviri când nu este Ljubo acasă, iar astăzi... a aflat câinele că Ljubo a fost bătut măr şi că... e gata, e gata! - se lipi ea de mine. - Convinge-l pe Ljubo să fugim în Serbia.

- Fratele lui Halit Berişa îl caută pe Halit Berişa în casa voastră. De ce anume o face?

- Vrea, tâlharul, să spună că noi locuim nu în casa noastră, ci într-a lor. Aşa încep ei... Când a venit prima dată, a oferit un preţ corect, pentru acei bani am fi putut cumpăra o casă mai bună în

Smederevo, ba mai mult, să ne şi rămână. Acum oferă... nici cât pentru un şopron, preţurile scad, Alija, aşa cum pleacă sârbii. Ei trebuie să fugă ultimii, să lase totul... să-şi salveze pielea!

- Dar puterea? De ce nu-i denunţi pe Berişa şi pe fratele său autorităţilor?

- Păi fraţii Berişa sunt puterea, Ilija - îmi spuse ea, în cele din urmă, pe noul nume. Unchiul lor este Ceakmak-paşa... aşa îi spune Ljubo, şi e primul până la... e primul alături de primul paşă...

- Care primul paşă? Despre cine anume vorbeşti? - mă străpunse această urâtă aluzie a ei. Urâtă şi de neiertat, dacă se gândea la cel la care m-am gândit eu că se gândeşte.

- De care prim paşă vorbeşti? - râse ea deschis. Se ştie despre cine. Despre paşa Salonicului, despre... iartă-mă, eşti cumva membru de partid? Din câte-mi amintesc, asta erai la Sarajevo.

- Am fost şi încă mai sunt. Dar şi tu ai fost, Milica. Şi Ljubo a fost...

- Încă le mai crezi? Atunci am fost copii, înapoiaţi mintal.

- Acum eşti înapoiată mintal. Ceea ce vorbeşti acum este o dovadă că eşti înapoiată mintal!

- Vom pierde, vom păţi-o - oftă ea - până nu-i vine mintea la cap şi ultimului sârb. Până când... ştii tu câţi sârbi au fost alungaţi din Kosovo şi Metohia de la sfârşitul războiului şi până acum?

- Nu ştiu - am răspuns eu înţepat. - Şi nici nu mă interesează.

- Colonelul spune că cel puţin patru sute de mii.

- Care colonel?

- Nu-l cunosc nici eu şi nici Ljubo. Doar corespondăm cu el... este membru de partid încă dinainte de război, luptător în linia întâi, trăieşte la Belgrad. Şi el a părăsit Partidul. Nu vrea, zice, să aparţină partidului care conduce prin genocid poporul şi istoria cărora le aparţine - mă fulgeră ea

pe sub sprâncene pentru a se convinge de ceva anume. - Să ne grăbim... vai de mine, peste cinci minute Vojin termină orele.

Am ajuns la şcoală mai mult tăcând. Am dat pe trepte de un grupuleţ de bărbaţi şi exact când îmi făcea cunoştiinţă cu ei sună şi clopoţelul. Câteva clipe după aceea, într-o gălăgie insuportabilă, pe lângă noi năvăliră copiii. Elevi albanezi, îmi şopti Milica. Ţâşneau în grămezi, ca furinicile. Iar când ieşiră toţi şi când se înstăpâni tăcerea, se iviră şi ultimii şapte, însoţiţi de învăţător. Fiecare dintre părinţi îşi luă odrasla de mână şi porni fără întârziere, către casă.

- De asta avem parte în fiecare zi - spuse Milica. - Îi însoţim până la şcoală şi de la şcoală. De cum văd copiii lor că este unul de-ai noştri fără apărare, de îndată încep să-l scuipe, să-l lovească ori să dea în el cu pietre!

- Groaznic! - am spus eu. - Omului nici nu-i vine să creadă aşa ceva.

- Nene, un copil... prietenul meu Mustafa... el nu e prietenul meu, ci doar mergem la aceeaşi şcoală... acest copil spune că tatăl lui... tatăl lui... tata acestui Mustafa, zice Mustafa că pe tăticul meu, pe mama, pe Boško şi pe Komnen şi pe mine... pe toţi ne va omorî tatăl lui cu automatul!

- Nu te teme, dragă, tatăl tău e mai tare decât tatăl lui - m-am aplecat eu şi l-am sărutat pe copil pe obraji.

- Iar eu - continuă Vojin - i-am spus că armata noastră... noi avem o armată de partizani şi... i-am spus acelui copil că Tito are un automat... un automat mai bun, şi avioane, şi tancuri.

- Bravo, viteazule! Până îl avem pe Tito ei nu-ţi pot face nimic - l-am sărutat eu din nou.

- Mustafa spune că Tito nu este al meu şi că... acest copil spune că Tito îi va trimite lui totul. Iar eu i-am spus... că tatăl meu... ştii tu, nene, unde locuieşte Tito?

- Ştiu, dragă, noi suntem chiar buni prieteni.

- Mă duci şi pe mine la el?

- Da, la vară, dacă vei lua numai note de zece. Batem palma?

- Batem! - dădu el mâna cu mine cu seriozitatea unui om adult.

- Auzi tu - dădu Milica din cap - pe cine se jură acest mic răţoi al meu. Asta nu l-am învăţat eu. Pe Boško însă da...atunci am fost oarbă.

- Nu-mi place, Milica, că spui aşa ceva. Eu sunt comunist... de fapt, eu sunt străin... eu îţi sunt nimeni şi nimic, nu am dreptul să-ţi atrag atenţia.

- Cum, străin... cum nimeni şi nimic, Alija? Eu te-am... tu ştii foarte bine... eu te-am... eu te-am iubit! - spuse ea cu obrajii în flăcări, încet, să nu o audă copilul.

Şoapta i-am înţeles-o abia în clipa când porni să-mi bată inima mai tare. Întâi în piept, apoi în gât. Până ieri, până astăzi, mie până şi în vis mi-ar fi fost prea mult ceea ce am auzit.. Şi cum a spus aceste cuvinte! Cu o ruşine înăbuşită, cu teamă, ca pe un regret, ca pe o rugăminte pentru a i se ierta. Milica, prostuţo! Da, aşa-i bolboroseam la Sarajevo. Şi-i plăcea! Acest cel mai scump şi cel mai drag cuvânt al meu mi l-ai şoptit pe neaşteptate, fără să fiu pregătit, la plimbare cu fiul care nu este al nostru. Ce să-ţi răspund? Am putut avea şi noi un fiu, un Boško ori Vojin al nostru. Pot oare să te întreb dacă ai regretat vreodată acest lucru? Şi de ce nu mi-ai spus mai înainte că mă iubeşti, până am fost singuri în drum spre şcoala lui Vojin? Să te îmbrăţişez, să te... Dar tu nu mi-ai spus că mă iubeşti, ci că m-ai iubit! Pentru ce anume mă bucur? Tu nu mă mai iubeşti! - asta mi-ai spus.

- A fost demult... şi în afară de asta... totul păleşte odată cu timpul - mă cotropi ofensa ei. - Tu-mi eşti dragă şi... ştii, prieteniile din studenţie niciodată nu se uită.

Ea zâmbi, dar nu răspunse nimic. Am tăcut vreme îndelungată şi am evitat să ne privim. Nu

am întrebat-o niciodată şi nici nu voi întreba-o la ce anume s-a gândit atunci. Eu însă pocneam de furie şi-mi reproşam pentru că, de fapt, nu am cerut şi nu am aşteptat nimic de la această femeie, de la această femeie străină. Niciodată, Ilija, nebunule, nu aştepta nimic nici de la femeie, nici de la viaţă, nici de la prieteni - îmi spunea gândul. Acela care nu speră la nimic ori speră la foarte puţin arareori este dezamăgit şi arareori îi spulberă ceva anume visele.

- Mama! - se precipită Vojin. - A mers acest nene cu tine la şcoală?

- Da, sufleţelule - zâmbi Milica.

- În aceeaşi clasă?

- Mama ta mergea la şcoală înainte de masă, iar eu după-masă - l-am mângâiat eu pe Vojin pe păr. Dar împreună am învăţat şi împreună ne-am jucat.

- Dar tăticul meu?

- Tata şi cu mine am stat în aceeaşi bancă şi ne-am ţinut de mână, sufletul lui mama - spuse ea şi mă privi cumva răzbunător. De parcă aşteptase această întrebare, pentru a-mi da o replică la cuvintele de mai înainte.

Am întins mâna după o ţigară, însă raţiunea mă atenţionă să-mi ascund nervozitatea şi să mă comport cât mai dezinteresat, cât mai relaxat.

- Arată-mi - îmi scăpă fără prea multă gândire - unde locuieşte Halit Berişa?

- De ce? - se miră ea.

- Aşa, doar aşa - i-am răspuns de sus, de parcă voiam şi puteam să ajut.

- Nu te amesteca în asta, te rog. Tu nu-i cunoşti, tu abia te obişnuieşti cu această Albanie.

- Asta nu poate doar aşa... el vă şantajează pe tine şi pe Ljubo. Eu pe acest idiot o să-l...

- Sunt o proastă că ţi-am şi spus cele ce ţi le-am spus - mă dojeni ea şi-mă făcu semn să vorbesc mai încet. Trebuia să-mi ascund glasul de Vojin, dar îndeosebi de trecătorii albanezi. - Tu mă vei

ajuta cel mai mult dacă-l convingi pe Ljubo să fugim - continuă ea cu voce joasă.

- Nici o fugă... asta este o laşitate! - am făcut eu pe viteazul, pentru a o cuceri prin bărbăţie.

Halit Berişa - a spus ea - a stabilit termenul de trei luni pentru ca ei să se mute. Să-i predea cheile cel mai târziu la începutul lui iulie. Va plăti atât cât va crede el de cuviinţă că valorează casa. Asfel i-a transmis Berişa săptămâna trecută, prin fratele său. Îi era teamă să-i spună asta lui Ljubo, a zis ea în şoaptă. Este impulsiv şi nechibzuit şi-n stare să facă vreo gafă, iar ei ar găsi vreo modalitate de a-l ucide. Viaţa îi atârna de-un fir de păr - spuse. Din pricina acestui consul Jastrebov se va duce cu el în mormânt şi pe sine şi întreaga familie! În urmă cu optsprezece luni l-au dat afară de la serviciu şi de atunci a fost de două ori la închisoare, prima dată pentru cincisprezece, iar a doua oară pentru treizeci de zile. Trăiesc din micul ei salariu şi din ajutorul pe care li-l trimit părinţii lui Ljubo. Tatăl său. Mijat, îl ruga să meargă la Nikšić şi-i va aranja să primească vreo slujbă la gimnaziul de acolo. El, nici să audă. Şi-a băgat în cap că este Jastrebov şi că el nu îndrăzneşte să fugă de aceste canalii. Am întrebat-o când au cumpărat casa din Đakovica? N-au cumpărat-o. A moştenit-o Ljubo de la unchiul său, de cum şi-a terminat studiile. De aceea a şi venit la Đakovica. De n-ar fi fost această moştenire, el ar fi predat istoria la Plevlje. La Đakovica nu au fost elevi sârbi de gimnaziu, astfel că şi-a luat o slujbă de arhivar la consiliul local. Ea lucra la bancă, la casierie. Serviciul, grija pentru copii, grija pentru soţ, grija pentru casă: iată, astfel îi trecea viaţa. Şi în teama că, de nu vor fugi în Muntenegru ori Serbia, îşi va pierde şi copiii, şi soţul, şi casa! Casa le era deja luată. Halit Berişa nu-şi încălca cuvântul. Soţului ei i-au pus ştreangul la gât, iar pe Boško, fiul cel mare, luna trecută, un copil albanez de prin vecini l-a stropit cu benzină, în joacă, şi a scăpărat un chibrit, noroc

că Boško a scăpat iar ea a fost nevoită să ascundă de Ljubo această întâmplare. S-a dus la tatăl acelui copil, dar acesta i-a spus: "A vazut de la televizor sârbesc şi de la filme sârbeşti a învăţat!" Boško mergea pe a treia, iar Vojin pe a-ntâia, zise. Trist dar adevărat: Doar patru copii învaţă cu Boško, iar cu doi mai mult cu Vojin. Pe strada Sârbească din Đakovica au mai rămas de tot cincisprezece case, iar el i-a primit deunăzi pe Ceakmak-paşa albanezul şi pe hogii şi beii din Đakovica, Prizren şi Priština, a prânzit cu ei, s-a pozat cu clopul albanez pe cap şi a lăudat lupta lor împotriva hegemoniei velikosârbe!

- Iar exagerezi! - am strigat eu. - Au fost şi sârbi din Kosovo printre aceşti hogi şi bei, cum îi numeşti tu. Mă uit şi eu la televizor, Milica, şi citesc şi ziarele... S-a aflat acolo şi tizul meu, Ilija... eroul popular şi un om foarte bun, un comunist cinstit, de la vânătoare îl cunosc.

- E bun acest pământ din Kosovo care-i rabdă şi pe el şi pe toţi vlăstari autohtoni care-i seamănă! - răbufni ea. - Tu îl cunoşti de la vânătoare, dar eu, de la Priština, din biroul lui. De cinci ori am fost să caut protecţie de la tovarăşul Ilija... Acest trădător, acest slugoi nu ştie o boabă albaneza, dar se duce în fiecare dimineaţă la chioşcul de ziare din centrul Prištinei şi cumpără *Rilindia*. Îl bagă în buzunar şi, mândru, să-l vadă cu toţii, se duce pe jos până la biroul său de la Comitetul de Partid... Îi ştiu eu bine şi pe tovarăşul Ilija, şi pe tovarăşul Svetislav, şi pe tovarăşul Vojislav... dar i-am reţinut şi pe tovarăşul Milija, şi pe tovarăşul Obren, şi pe tovarăşul Pavle, şi pe tovarăşul Dušan... De ce nu se albanizează aceşti mercenari? Nu mă gândesc numai la ei, ci şi la renegaţii şi degeneraţii de la Belgrad. Bine că mai suntem vii când vedem cine anume ne sunt conducători şi-n labele cui a picat Serbia. Citeşte ce scrie colonelul despre acest Ilija. Roagă-l pe Ljubo să-ţi arate scrisoarea...

Tăcu abia aproape de casă. Se întristă şi se indispuse. De parcă întoarcerea la soţul bolnav ar fi doborât-o. Dinaintea fricii şi nenorocirii o părăsi până şi puterea de a se văita.

Am dat peste Ljubo jucând şah cu cel mare dintre fii. Repede ne-am întors, spuse el. Şi întrebă cum mi s-a părut Đakovica? Nicicum, i-am răspuns eu morocănos.

- Ştii - spuse el - cum am găsit eu această stradă în urmă cu un veac? Đakovica de acum şi Đakovica de acum o sută de ani: ce crezi că s-a schimbat?

- Nu ştiu, dragă domnule consul - am surâs eu îngreţoşat.

- Nimic ori aproape nimic, crede-mă. Eu am fost primul creştin care, neînarmat şi încă pe cal, am trecut călare prin cartierul arnăuţesc. I-a tulburat barba mea, au crezut că sunt un popă sârbesc ori vreun călugăr. Stupefiaţi, se holbau la mine şi înjurau: A, *biri fiut*, adică: *A, fiu de porc!* Îmi mângâiam pistolul cu cremene şi îngânam un cântecel. La care ei au pornit să vocifereze: *Şkau pop, me sindgir e me konop!* Acea înjurătură preferată a lor, alcătuită din cuvinte sârbeşti, arnăuţeşti şi turceşti se poate înţelege şi fără a fi tălmăcită. Pe popa sârbesc, în lanţuri şi la ştreang! Le-am răspuns: *Kur gial moskovşa!* Pe limba noastră, asta înseamnă, de pildă: De există vreun viteaz, să încerce! S-ar fi întâmplat orice, dar au apărut soldaţii turci care mă însoţeau. Le-au explicat acestor pui de lele că nu eram nici şkau, nici popă, ci consulul rus Jastrebov. Poate mârâind în continuare, ei au dat înapoi, cu coada între picioare... La fel sunt şi astăzi, la soiul ăsta nu există schimbări. S-a schimbat doar faptul că eu, în urmă cu o sută de ani, am dat în micuţa Đakovica peste şaptezeci şi şase de case sârbeşti şi atunci Rusia a fost Rusia.

- Dar barba ta, domnule consul?

- Da, şi asta s-a schimbat. Am purtat pe-atunci o barbă până la brâu.

- Să povestim despre altceva - se amestecă Milica. L-am înnebunit pe omul ăsta... vă e foame, să pregătesc cina?

- Doar o cană cu lapte - i-am spus. - Mi-a povestit Milica - am reluat eu de îndată discuţia cu el - că tu corespondezi cu un anume colonel.

- Dar de ce te interesează asta - replică el, neîncrezător.

- Nu mă interesează... doar aşa... nu m-am gândit la nimic rău. La drept vorbind, Milica mi-a spus că acest colonel cunoaşte bine pe un om pe care îl cunosc şi eu.

- Pe cine anume? - întrebă el, la fel de suspicios.

- Doctorul nostru - se băgă ea - merge la vânătoare cu tovarăşul Ilija. L-a fermecat tizul lui, aproape că s-a îndrăgostit de el.

- Ciudat, iar eu care credeam că doctorul Ilija este îndrăgostit de tine! - trânti el, încercând să acopere cu un chicot această împunsătură adresată atât ei, cât şi mie.

- Bravo ţie, vei mai trăi o sută de ani - spuse ea şi fugi în bucătărie.

Iar eu? Unde să mă ascund şi ce să răspund? Să mă revolt, să-i arăt că am fost jignit? De ce? El doar a spus ceea ce eu, la plimbare alături de ea, nu am avut curajul.

- Adevăr grăieşti, domnule consul Jastrebov. Eu sunt fără putinţă de lecuire îndrăgostit de Nina ta - am parat eu în glumă, însă în aşa fel încât atât el, cât şi ea să creadă că nu am glumit.

- Perfect, perfect... aşa şi trebuie - se tulbură şi el acum. - Dar ce anume am început...scleroza, doctore... Da, da, pe tine te interesează tovarăşul Ilija. Tovarăşul nostru Gapo, Gapica... Gapo, *bas muri*! - mă lovi el peste genunchi. - Eu pe tovarăşul Ilija, pe tovarăşul Gapo - reluă el cu

ironie - l-am cunoscut încă prin anul 1879. Giuvaergiu de meserie, vreme de treizeci şi cinci de ani a fost "aza", membru al judecătoriei turceşti la cadiul turc. A jupuit o plată împărătească grasă, se tovărăşea cu paşale şi era copleşit cu laude şi medalii. Mie mi-a spus atunci Ceakmak paşa de Priština: "Excelenţă Jastrebov, Gapo Minić este sârb şi cadiul nu ia nici o hotărâre până ce nu e de acord şi Gapo!" Şi acesta era adevărul. Dinaintea lumii, dar îndeosebi în faţa diplomaţilor străini. Gapo era mărturia vie că sârbii din Kosovo nu sunt neîndreptăţiţi. Ce e drept, paşa a trecut peste faptul că, vreme de treizeci şi cinci de ani cât a fost el judecător, acest Gapo Minić nu a apărat nici un sârb şi doar a spus amin la ceea ce-i ordonau turcul ori arnăutul. Tăcea ca turnat la toate judecăţile şi aştepta să-i strige cadiul: *Gapo, bas muri!*, ceea ce înseamnă: Gapo, pune-ţi pecetea pe sentinţă! Da, dragă Ilija, încă de pe-atunci i-am cunoscut eu pe tovarăşul Ilija, şi pe tovarăşul Dušan, şi pe tovarăşul Pavle, şi pe tovarăşul Petar... pe toţi. Gapo, bas muri! Dušan, bas muri! Ilija, bas muri!, Petre, bas muri! Nimic, nu s-a schimbat nimic...

Am cinat, am băut cafeaua şi... în zadar îmi forţez memoria, nu ştiu cum am ajuns, discutând, până la momentul când Milica a întrebat de ce nu sunt căsătorit?

- Nu ştiu - i-am răspuns. - Aşa s-a întâmplat.

- Ştii tu de ce, ştii tu de ce - replică Božović în glumă. Tu, amice, aştepţi ca ea să divorţeze ori să mă bage arnăuţii-n pământ!

- Frumos, pe Dumnezeul meu de nu! - strigă Milica. - Ce se întâmplă cu tine în seara asta? Ai înnebunit?

- Înnebunit ori nu, eu însă te iubesc, dar te iubeşte şi el - continuă el, liniştit. - Aşa eşti tu, Ninocika - o îmbrăţişă el - că efectiv este o crimă să nu te iubească omul. Te iubesc pentru că eşti...

pentru că eşti... spune, doctore - se întoarse el spre mine - de ce o iubesc eu?

- Probabil de aceea pentru că, pentru că... - am simţit că transpir - pentru că e frumoasă, Ljubo, pentru că e tandră şi cuminte. De aceea pentru că nu cunosc pe nimeni care să o merite!

În clipa aceea parcă i-am atins faţa cu jăratec: se aprinse dintr-o dată. Bolborosi să încetăm. Pentru ea este neplăcut, zise, chiar dacă noi glumim.

-Şi ce dacă boala sluţeşte frumuseţea - continuă Ljubo - iar vreo nenorocire ori anii o fac gâlcevitoare? Şi ce dacă, atunci când trece exaltarea iubirii, mie o să mi se pară că nu este nici mai deşteaptă decât celelalte?

- Eu aş iubi-o şi pe mai departe - abia am aşteptat să spun asta.

- Nu cred. Tu nu o iubeşti pe ea, ci doar imaginea pe care ţi-ai creat-o despre ea şi anume că este frumoasă, dragă, inteligentă... că doar aşa ai spus, nu? Dacă în această seară, printr-o întâmplare, şi-ar fi sluţit faţa în timp ce ce pregătea cina, de i-ar fi ars uleiul încins obrajii, ţi-ar fi ars până la temelie dragostea... de fapt, ideea de dragoste, dragă doctore. Dar eu? Ei, vezi, eu aş iubi-o şi atunci. Iubirea mea se bazează pe faptul că eu ştiu că ea-mi este soţie şi mamă a fiilor mei şi ai ei. Câtuşi de puţin romantic, însă trainic, cert.

- Asta înseamnă că, până nu ţi-a devenit soţie şi până nu a născut copiii, tu pe Milica nici nu ai iubit-o?

- Da, însă altfel. Fii sigur că nu în felul acesta. Am iubit-o... bine, bine, m-a fermecat chiar cu frumuseţea ei, de ce să neg.

- Nici chiar să vrei şi nu poţi nega. Altfel, Ljubo, te-ai ridica împotriva naturii legilor femeieşti.

- Aud pentru prima dată că există legi femeieşti şi bărbăteşti - zise Milica, veselă. - Nu

cumva tu, doctore eşti... probabil că eşti un şovin masculin?

- Poate asta mi-a scăpat din exprimare. Însă esenţa constă în faptul că şi mintea feminină, şi şarmul, şi aplecarea spre dezmierdare... toate aceste însuşiri sunt subordonate frumuseţii şi sunt luate în seamă ca o umbră a frumuseţii.

- Atunci - spuse Ljubo - vei fi de acord şi cu ideea că nobleţea este o însuşire a sexului masculin. Niciodată nu-i va permite soţul soţiei să facă ori să desfacă problemele care pot dăuna frumuseţii, maternităţii ori orgoliului ei. El trebuie să ascundă de ea orice taină care ar putea-o arunca pradă tristeţii şi deznădejdii. Chiar şi atunci când nu mai există nici o ieşire, datoria bărbatului este să o caute şi să jertfească.

- De la un bărbat nobil - am spus - se cere să nu spună niciodată că este nobil.

- Şi să nu refuze nimănui, deci nici femeii, dreptul la a se jertfi şi de a fi nobil - adăugă Milica cu un reproş amabil.

- Nu-mi reproşa, Nina dragă - o trase el spre sine şi o sărută. - Am vrut doar să spun că, totuşi, există între mine şi tine anumite deosebiri. Să zicem că eu susţin că fraţii Dautai sunt laşi şi că drojdia asta ascultă doar de bâtă. Tu, însă, mergi pe calea feminină, ocolitoare. Că, zici tu, ar trebui îndepărtaţi de hogi şi muftii şi ar trebui să li se explice cu răbdare, cu inima şi sufletul, sedimentele primitivismului, obiceiurile seculare de a jefui ceea ce aparţine altuia. Sunt de acord, dragă, însă asta se poate, repet, doar prin bâtă. Tu ai plâns astăzi de câteva ori. Ni s-au mutat vecinii, iar tu dai în plâns. Măgarul acela se interesează de casa lui Halit Berişa, iar tu dai în plâns... Unde am ajunge de-aş plânge şi eu? Doar generozitatea şi norocul pot provoca lacrimile în ochii unui bărbat. Sunt foarte umilitoare lacrimile bărbăteşti, vărsate la durere ori necaz. Ceea ce nu mă ucide mă face şi mai puternic. Mă oţeleşte să... să... răul care nu mă

ucide doar mă va fortifica şi mă va pregăti să ucid! Da, exact aşa... iată, doctorul se află aici, să răspundă - îşi lăsă el deodată mâinile pe umerii mei. - Spune, doctore, ce este şi cine este criminalul?

- Criminalul este... - am început eu, luat pe nepregătite - la drept vorbind - acesta este un om care omoară din pasiune şi care... poate sunt ridicol, dar ar trebui întrebaţi juriştii şi psihologii.

- Criminalul este, doctore, omul... criminalul care doresc eu să devin este un om puternic printre oamenii răi şi-n condiţii neomeneşti!

- Ljubo, ce tot spui... linişteşte-te, te rog! - se înspăimântă Milica.

- Ninocika! - o întâmpină el tăios. - Nu mă ruga nimic, ci ordonă-mi, dacă vrei să te ascult. Bărbaţii sunt soldaţi şi le place să li se comande. Iar tu... tu, dragă, nu suporţi ordinele, însă suporţi constrângerea amabilă şi tandră. Te rog nu te încărca pe tine însăţi cu ceea ce trebuie eu să fac şi cu ceea ce nu e treaba ta. Femeilor care-şi sparg căpşoarele lor frumoase cu bătălii bărbăteşti ar trebui să le crească barbă şi mustăţi. Lasă-l pe Diogene, Ninocika, să-şi rostogolească butoaiele, iar pe Descartes să-şi învârtă vârtejurile, iar pe mine, Jastrebov, consul al pravoslavnicei Rusii în înrobitul, pravoslavnicul Kosovo, lasă-mă... nu mă opri, Ninocika, chiar de-ţi seamăn cu un prostănac ce-şi ascunde plugul pentru a ara în mare!

MOŞ LAZAR A MURIT FĂRĂ LÂNĂ DE OAIE PE EL

În zori, la plecarea din Đakovica m-au petrecut Milica şi cocoşii. Nu am lăsat-o să-şi trezească soţul, ba am refuzat şi micul dejun pe care mi-l pregătise. Am băut doar cafeaua, stând în picioare, în bucătărie. Ea m-a condus până la maşină. Nu i-am spus nimic, n-a spus nici ea nimic, nu ne-am întins nici mâna unul altuia. Am stat faţă în faţă, în uliţa pustie, şi eu, la un moment dat, mi-am ridicat puţin mâinile, furat de dorinţa de a o trage spre mine şi a o săruta. Însă atunci, din păcate, se trânti poarta cuiva din vecinătate şi porni să cânte un cocoş. Ea tresări şi privi spre casă. Cu siguranţă se gândise la faptul că s-a trezit Ljubo. Iar când nu-l observă nici în uşă, nici la fereastră, deschise gura să spună ceva. Numai că se tulbură, îşi plecă privirea şi-şi încrucişă braţele pe piept. Am intrat în maşină, eu însumi încurcat şi ruşinat.

Ea mi-a făcut cu mâna: şi cu tristeţe, şi cu bucurie, şi speriată în acelaşi timp. Cu tristeţe pentru că plecam, cu bucurie în speranţa că voi mai veni, speriată că ea rămânea în iad. Aşa am înţeles eu zâmbetul ei. Şi doar ce am pierdut-o din vedere că am şi început să plâng. "O iubesc, o iubesc, o iubesc!" - strigam eu. Atunci am început să cânt aiurea, fără nici un Dumnezeu. Şi m-am gândit să mă întorc şi m-am înjurat pe mine însumi că nu am uitat nimic în casa aceea. Iar el? Ce-i cu el? Asta mă trezea. Îl vor ucide albanezii! Mă voi muta la Đakovica imediat după înmormântarea lui. Nu, pe ea şi pe copii îi voi aduce la Prizren... mă trezeam eu din nou. Mă forţam să mă ruşinez şi să mă căiesc, dar acel groaznic şi dulce gând despre moartea lui nu reuşeam să-l alung din minte. Şi, ceea ce era mai ciudat, îmi era drag şi-mi părea rău

de el, puteam să plâng după el în vreme ce-i chemam moartea. Aşa a fost. Şi mă roade ruşinea acuma când scriu. Dar aş putea să trec peste această urâtă recunoaştere, să tai peste litere ori să rup în bucăţi această foaie de hârtie. Ce s-ar schimba atunci?

Insist totuşi să spun această poveste a mea, să salvez bucăţile şi bucăţelele vieţii mele de la scurta şi înşelătoarea ţinere de minte. Mi-e teamă că întârzii şi că multe au fost roase ori mâncate de timp. Aflu acest lucru abia acum, în vreme ce scriu şi cu încordare smulg din mine cele trăite, ca pe o apă tulbure dintr-o fântână puţin adâncă ori ca pe nişte cărămizi sparte şi prăfuite dintr-o ruină. Vin momente când mă trădează răbdarea şi mă cuprinde lipsa de curaj îndemnându-mă să renunţ. Cui îi foloseşte această destăinuire, mă întreb eu atunci. Cu ce drept să-i încarc pe alţi oameni cu viaţa şi soarta altuia? Sunt prea individualist: scriu numai despre mine însumi, numai despre cele trăie de mine, despre cele văzute şi auzite de mine.Mă gândesc: poate în pana mea ar fi mai puţină fiere dacă aş putea să mă uit pe mine însumi. Într-o asemenea poveste eu aş avea un alt nume, o altfel de viaţă şi nimic nu s-ar petrece în Kosovo. Soarta mea răscroită ar fi mutată undeva în Africa, în visul cuiva, într-un alt timp, sau poate povestea nici nu ar avea conţinut. Citesc că acum este la modă ca scriitorul să înşire la cuvinte, indiferent care, fără puncte, fără virgule, cititorul fiind acela în sarcina căruia cade să aranjeze cuvintele şi să caute un sens. Un asemenea stil se apreciază foarte mult. Eu, din păcate, trebuie să scriu cum a fost şi cum am ţinut minte. Fără a înfrumuseţa şi fără a urâţi nimic sau pe nimeni...

La ora şase am fost deja la Prizren. Am dat pe acasă pentru a mă schimba şi pentru a face un duş. În cutia poştală am dat peste o scrisoare de la unchiul Danilo, din Ljeskovina.

Dragă Ilija, noi suntem bine şi sănătoşi ceea ce-ţi dorim şi ţie. Am semănat grâul şi am curăţat terenul defrişat. Copiii învaţă bine şi ascultă şi îţi trimit multe salutări. Avem doisprezece miei şi şi doi viţei. E bine, mulţumim lui Dumnezeu. Ieri l-am înmormântat pe Krsta Maletić, odihnească-se în pace. Să ştii că te-a pomenit des înainte de moarte. Moş Lazar te roagă să vii, de poţi cumva, să-l examinezi. Zace de mai mult de zece zile, are în permanenţă febră şi nu poate nici să se scoale. Eu am foarte mult de lucru, nu am timp nici să-mi fac cruce. Să nu te necăjeşti pentru cele ce-ţi scriu. Tu ştii şi ştiu toţi de prin partea noastră că eu am fost în blestematul acela de război de partea voievodului Mitar Žeravica. Mi-au judecat şi mi-am executat pedeapsa. Într-o zi au venit să mă interogheze câţiva în civil, probabil că sunt de la Udba din Mostar ori Sarajevo. Nu m-au dus la închisoare, ci le-au dat de lucru la toţi din casă. M-au întrebat aceleaşi lucruri ca şi atunci, la judecată. A fost demult, astfel că jumătate s-a zvântat. Noroc că păstrez sentinţa. Le-am arătat-o, dar ei nici nu s-au uitat la ea. Au zis că au şi ei una la fel, voiau să-mi aduc aminte de tot şi să povestesc ceea ce mă întreabă. Au stat o jumătate de zi. Asta nu-mi miroase a bine, întrucât au spus că vor veni din nou. Îţi voi povesti mai amănunţit când ne vom vedea. Te iubim mult cu toţii, îndeosebi moş Lazar.*

M-am dus la serviciu îngrijorat şi indispus. Din nefericire, în parcarea din faţa spitalului am dat peste Mirjana. Cu mintea de acum, i-aş fi dat zâmbind bună dimineaţa. Atunci, însă, am mărit pasul şi m-am oprit abia atunci când nu am putut să-mi continui drumul de pantofii şi sânii ei.

- Aşa, care va să zică, neisprăvito - îmi scăpă otrava printre dinţii încleştaţi. - Nu a fost nimeni... nici un bolnav, nici miliţia, nici... eu înseamnă că am înnebunit!

- Ruşine... mie mi-e groaznic de ruşine... nu mi-o pot ierta, doctore! - îşi muşcă ea degetele de la o mână. - M-au silit... am trebuit... Nu mai îndrăznesc nimic să vă spun... plecaţi, plecaţi, vă rog, să nu ne vadă împreună!

- Pfui! - m-am întors eu să n-o mai văd.

Mintea ascuţită a răzbunătorului mă duse la doctorul Krstić şi la medicul primar Murici. Dădeam pe afară de satisfacţia că-i voi face de ruşine, că-i voi umili. Însă de cum am păşit în sectorul de neuropsihiatrie, mă fulgeră un altfel de gând. Îi voi face necazuri lui Ljubo dacă dezvălui unde am fost şi ce am aflat. Vor inventa şi vor aranja ei ceva pentru a mă împinge din nou în minciună. Colegul meu Bogdan Krstić n-are decât să mă examineze, aşa cum s-a stabilit ieri. Cu siguranţă că-mi va da şi concediu medical: tocmai bine, să merg până la Ljeskovina! Iar mai târziu, când se însănătoşeşte Ljubo, voi veni cu el la spital şi mă voi bucura de neputinţa lor de a contesta ori a mă păcăli.

- Cum te simţi în dimineaţa asta, viteazule? - strigă doctorul Krstić de cum mă zări. - Ai dormit?

- Mă ia uneori cu ameţeli, Bogdane!

- Surmenaj, nimic altceva... nu-ţi fă probleme - mă consolă el şi imediat dete dispoziţie să se grăbească cu analizele urinei şi sângelui şi să înregistreze cum îmi funcţionează creierul.

Iar când toate astea fură terminate şi mă mai examină şi el cu atenţie, notă că se afla în discuţie extenuarea nervoasă şi iritarea. Se întâmplă, dar nu e nimic serios. De trei ori pe zi, după mâncare, să iau anumite medicamente şi, până joia viitoare, să nu vin la serviciu. Îmi recomandă să mă duc undeva la munte, să mă plimb şi să mă odihnesc. Pot să citesc doar lecturi uşoare, care nu obosesc şi nicidecum să nu mă pun la volan până iau medicamentele.

Toate astea i le spuse la telefon şi doctorului Murici. Îmi spuse din partea interlocutorului că

medicului primar i-ar face plăcere să trec pe la el. Celălalt dorea, îmi spuse, să mă salute personal.

- A, arătaţi mai bine decât ieri, mult mai bine - grăi Şefcet Murici. - Credeţi-mă, am bănuit o stare de preepilepsie, la... Dar să lăsăm asta, colegul Krstić chiar că mi-a făcut o bucurie.

- Oare halucinaţiile preced atacurile de epilepsie, tovarăşe director?

- Se întâmplă, se întâmplă şi asta, colega Jugović. Răposatul meu unchi a suferit de aşa ceva. Cu trei-patru zile înainte de atac devenea logoreic... ştia ore-ntregi să discute în contradictoriu cu unul sau altul şi să ţină cuvântări. Urmărea prin casa şi prin curtea noastră nişte bandiţi tâlhari pe care doar el îi vedea şi li se adresa pe nume şi prenume... Aşa este asta, ce să-i facem... a murit, săracul, anul trecut.

- Voi pleca în Herţegovina, bunicul mi s-a îmbolnăvit rău de tot... Să vă aduc... aţi gustat vreodată smântână şi brânză de burduf?

- Mulţumesc, mulţumesc mult, dar nu trebuia. Am auzit că este o specialitate de clasa întâi?

- Nu ştiu, fiecăruia ceea ce este al lui este cel mai frumos şi cel mai gustos.

- Da, asta e-adevărat... Dar, dacă pot să ştiu, unde anume veţi călători?

- Acesta, tovarăşe director, este un sat. Un sat fără curent electric, fără apă în casă, fără drum pe care să meargă maşinile. Acolo se trăieşte la lumina lămpii şi a lumânării, ca pe vremea turcilor, ba chiar mai rău decât în urmă cu o sută ori două sute de ani.

- Au, pe Dumnezeul meu! - se încruntă el. - Nici nu mi-am putut închipui că mai există aşa ceva în Herţegovina... Păi acolo vă veţi plictisi...

- Nu, eu am crescut într-un astfel de sat.

- Ce să-i facem... aşa este - privi el la ceas. - Dar eu ce să fă ofer drept cadou? - se ridică el de

la masă şi se duse până la raftul plin de cărţi. - Aţi citit... staţi să o găsesc... l-aţi citit pe Tucović?

- N-am citit, din păcate, nimic scris de el.

- Atunci vă recomand... a, da, iată, *Serbia şi Albania*, o carte frumoasă, importantă şi corect scrisă - mi-o întinse el, aplecându-se. - Citiţi-o şi după aceea vom sta de vorbă pe marginea ei. Şi... - privi iar la ceas - salutaţi-l pe bătrân şi pe părinţi.

- Nu am părinţi...

- Au, chiar că-mi pare rău. Scuzaţi-mă!... Dar când au murit?

- Au fost ucişi, tovarăşe doctor!

- Au, au! - se apucă el cu mâinile de cap. - Cetnicii din Herţegovina... da, da, am ascultat şi am citit despre ei.

- Musulmani... ustaşii musulmani, tovarăşe director!

- Cetnici ori ustaşi... asta e acelaşi lucru, aceleaşi lepădături, colega Jugović... Chiar că îmi pare rău, mă scuzaţi - îmi întinse el mâna. - Şi drum bun - strigă după mine.

Am trecut pe la farmacia spitalului să iau ceva antibiotice, sirop de tuse, tablete cu fier, ceva vitamine, ceaiuri. În autoservirea de peste drum de locuinţa mea am cumpărat o grămadă de ciocolate, bomboane, portocale, lămâi, cafea şi încă ceva mărunţişuri, să le duc pe toate la Ljeskovina. Mă gândeam să plec de îndată ce-mi fac bagajele şi-mi iau micul dejun. M-a apucat însă somnul şi am decis să mă odihnesc.

Am visat-o pe Milica: toată în alb, cu un buchet de flori în mână, stând în faţa bisericii Ljeviška din Prizren, cu hramul Maicii Domnului. Purta o barbă până la brâu, ca un călugăr. La spatele ei, de voal, erau legate trei cutii goale de conserve, aidoma celor pe care copiii albanezi le-au agăţat de sutana vlădicăi. Eu voiam să fug, să-i tai barba şi să-i desfac conservele, dar picioarele-mi erau ca de plumb, nu puteam nici să mă mişc...

Un somn greu şi chiar urât. M-am trezit lac de sudoare.

Am amânat plecarea pentru a doua zi. Am ieşit afară, m-am plimbat pe străzi, ba chiar m-am dus până la biserica Ljeviška, am prânzit la un restaurant şi am citit ziarele. Am trecut de câteva ori şi pe la poştă, să le telefonez Milicei şi lui Ljubo. Dar ce să le spun la telefon? Să întreb cum se simte Ljubo? Să le spune că voi călători? Ar fi fost ridicol. Însă ceea ce aş fi vrut să spun nu îndrăzneam. De aceea m-am întors în micuţa mea locuinţă, în celula mea, să răsfoiesc măcar cartea pe care mi-a dăruit-o medicul primar Şefcet Murici.

A doua zi, de dimineaţă... există într-adevăr goluri mari în memoria mea. Îmi amintesc doar de faptul că în jurul prânzului am fost la Višegrad. De la Prizren până la Višegrad nu există nici o localitate. Priština, Mitrovica, Rožaje, Berane, Bijelo Polje, Priboj: aceasta a fost ruta pe care am călătorit, dar totul, totul este acuma şters. De parcă aş fi dormit. Când şi de ce au murit aceste ore din viaţa mea? Câte astfel de ore mai există? Acestea nici nu sunt ore moarte, ci luni, ani morţi. Murim şi nici nu ştim că murim, iar cortina morţii nu cade dintr-o dată, ci încet, gradat.

De la Višegrad la Gacko am luat nişte străini, ei doi, autostopişti. Erau, dacă nu mă înşel, din Canada. Curioşi şi foarte vorbăreţi. Mă apucai imediat să le povestesc despre podul de la Višegrad şi m-am bucurat de neaşteptatul şi gratuitul curs de engleză. Despre acest pod - povesteam eu pe îndelete - a fost scris şi un roman pentru care autorul a primit premiul Nobel. *Beautiful!1* - strigară ei în cor. Le-am spus şi numele acestui scriitor, iar ei exclamară din nou: Beautiful! Le-am povestit despre marele vizir Bajo - despre Mehmed Sokolović... Pe la mijlocul poveştii, când am crezut că i-am entuziasmat, unul din ei întrebă: *Is true that Yugoslavia Soviet*

Oriented?2 M-am gândit mai multă vreme ce să le răspund. Le-am spus: "Podul peste Drina l-au construit ruşii, iar Stalin personal l-a proiectat!" Am privit apoi în oglinda retrovizoare: erau stupefiaţi. *Stalin! Stalin himself*?3 Am râs: *Yes, Honey!4 When he did it!5* - întrebă ea. "Păi, nu chiar aşa de demult", am răspuns. *Four centuries agot*6. Ea căscă gura: *Is it possible?*7 Eu abia mă abţineam să nu râd: *It is, Honey. Russians can everything!*8 Cel mai ciudat dintre toate a fost faptul că ei au crezut. Până la Foča s-au tot contrazis cât anume a trăit Stalin. Au tras cu înţelepciune concluzia că proiectantul podului a fost un strămoş de-al lui Stalin. După care au continuat să-mi pună tot felul de întrebări. Orice, numai să nu tacă, să se întâmple ceva. Trăiesc turci în Iugoslavia? Este minunat Dubrovnikul? Ce sunt de profesie? Şi, deodată: *Marshal Tito is a very wise and great leader, is he?*9 Le-am răspuns: "El este cel mai mare, cel mai înţelept."

M-am simţit mai uşurat la Gacko, atunci când am scăpat de ei. După obicei, am dat pe la Sikter Efendija. M-a obsevat când îmi parcam maşina şi nu-mi dete ocazia să-i fac o surpriză. Făcu de îndată o cafea şi aduse ceva rachiu.

- Tu - zise - ai venit la înmormântarea lui Lazar!

- La înmormântare! Păi m-au anunţat... eu am adus medicamente... când a murit, unchiule Halil?

- Ieri, să-ţi fie cu noroc... Îmbucă ceva, o să mergem împreună.

- Păi când a...?

- Trebuie să ne grăbim, poate l-au şi îngropat.

Maşina am lăsat-o la Fojnica şi am luat-o pe jos spre Ljeskovina. Mi se păru că Sikter Efendija îmbătrânise dintr-o dată. Rămânea în urmă la urcuşurile mai mari, răsufla greu şi se odihnea vreme îndelungată. Nu se arăta deosebit de vorbăreţ, dar pe mine mă asculta cu atenţie. I-am

povestit despre ură, despre divizările şi migraţiile din Kosovo, neştiind că repetam multe din cuvintele Milicei, cuvinte împotriva cărora, în urmă cu două zile, m-am revoltat. "Da!" - răspundea el tranşant şi enigmatic. Acest "Da!" al lui însemna cel mai des că lucrul pe care-l auzea nu-l interesa, dar, câteodată, în felul acesta îşi reducea el la tăcere interlocutorul plictisitor şi vorbăreţ. Mă surprinse când spuse: "Fereşte-te de arnăuţi, pute a rău până ajung!" Dându-mi singur seama cât de mirat eram, m-am grăbit să-mi explic. " Mă interesez, fiule, de la toţi aceia care vin din Kosovo, iar eu îi cunosc, cum trăieşti şi cu cine te tovărăşeşti. Şi ştii pentru ce mă bucur cel mai mult? Mă bucur, fiule, de faptul că toţi cei pe care-i întreb despre tine nu te cunosc. E bine că eşti retras şi însingurat şi pentru că nu te amesteci cu lumea care merge spre ţeluri de-a-ndoaselea. Nu mă tem că ei îţi vor suci capul şi te vor atrage în horă, dar mă tem că te vor ataca de cum vei începe să-i deranjezi. De aceea: Ţine-te departe de ei şi de toate cele ale lor... Fereşte-te de arnăuţi, eu îi cunosc mai bine decât tine!"

Când am aflat că nu sunt un musulman din Osmanovicii şi că, de fapt, Osmanovicii erau cei care (mi-au dat numele, mi-au dat prenumele şi în casa cărora am crescut) mi-au ucis toată familia şi întreg satul Jugovicii, în aceste cele mai cumplite zile de deznădejde Sikter Efendija m-a luat de mână ca pe un copilaş şi m-a purtat prin curăţătorie. Acest fost creştin şi rubedenie a fostei familii sârbeşti de domni Barbarić, acest vlăstar al foştilor turciţi şi islamizaţi bei Barbarić, acest fost hoge de Gatačka, Halil Barbarić, nu permitea să pier în crimă, în răzbunare ori nebunie."Nu diviza lumea, fiule" - îmi spunea - "nici după steaguri, nici după lăcaşuri de rugăciune şi căciuli, nici după nume. Popoarele, credinţele, ideologiile, nimic din toate acestea nu există în faţa lui Allah. Există numai - oameni şi neoameni!" Despre sine zicea:

numele-i era turcesc, iar prenumele, sârbesc, un pantof islamic, iar celălalt, creştin, strămoşii i-au fost sârbi, strămoşii au vrut să fie turci, chiar dacă vorbeau sârbeşte! "Haide" - glumea el - "împarte-mă, când toate astea sunt în acelaşi suflet, în aceeaşi minte şi-n acelaşi trup." Acelaşi Halil Barbarić, care-i sictirea şi pe ustaşi şi pe partizani şi pe cetnici, refuzând să se pună sub oricare steag al urii şi divizării, şi pe care din această pricină l-au poreclit Sikter Efendija - astăzi mi-a spus: "Fereşte-te de arnăuţi, pute a rău până unde ajung!" Ce i s-a întâmplat? Nu cumva mă încearcă? Ori l-a măcinat indispoziţia bătrânească? L-am întrebat: Rabija cum se simte? "Da!" - răspunse el cu asprime şi, lucru pe care l-am simţit, m-a înjurat în sine. De parcă mi-ar fi spus: "Du-te şi întreab-o! Ea nu e mama mea vitregă, ci a ta, şi nu pe mine m-a înfăşurat în scutece şi m-a alăptat, ci pe tine!"

Am zărit Ljeskovina şi, pe culmea de deasupra lui, cimitirul: lumea deja se împrăştia. Nu mai era vreme să dăm întâi pe la casa răposatului, astfel că am luat-o în grabă spre deal, cu acele daruri în mână şi-n plase. Ne-au observat, de acolo de sus, şi pe noi.

- Nu-ţi voi uita asta niciodată! - mă întâmpină unchiul. - Pentru Dumnezeu, de ce nu vine Ilija! - acestea au fost ultimele cuvinte ale răposatului - mă îmbrăţişă el cu putere. Se sărută şi cu Efendija.

Doar mărinimia sau norocul îndrăznesc să stârnească lacrimile în ochii unui bărbat! Mi-am amintit de aceste cuvinte ale lui Ljubo, că altfel aş fi început să plâng lângă mormântul bunicului. Încovoiat, am dat roată gropii astupate, aşezam pe mormânt bulgării de pământ şi mă gândeam: Care este dreptatea cerească, de există, şi de ce a aranjat astfel totul? A avut răposatul, în patruzeci şi unu, patru fii, nevastă, două nurori şi patru nepoţi. I i-au

ucis pe toţi, a pierdut totul în afară de Danilo! I-au ucis şi pe toţi cei din partea nevestei, mai puţin pe mine! Dar şi noi doi, unchiul Danilo şi cu mine, am scăpat întâmplător. Cum aşa, Efendija, că în faţa lui Allah nu există nici popoare, nici stindardele lor? Ei au fost ucişi doar fiindcă au purtat numele unui popor... Există, zici, doar fraţi şi fraţi răi, oameni şi neoameni. Cum, înţeleptule Efendija, cine este cine înainte de a veni să ne ucidă? Sau poate ştii tu, bunicule Lazar? De două ori în acest veac ne-a tăiat aceeaşi mână: îţi mai aminteşti când îmi spuneai asta? Şi când ai spus că, de va fi să ne taie această mână pentru a treia oară, te vei băga în lâna aceea de oaie pe care o ţineai pe perete, la căpătâi, în loc de icoană! Iar luna trecută, în faţa bisericii din Prizren, o femeie, nu-i ştiu numele, se lovea cu pumnii în piept şi se tânguia: Dacă răbdăm toate acestea, noi nu suntem nici popor, nici oameni, ci oi de tăiat!" Au băgat-o la casa de nebuni... ferice de tine, ai murit la timp, fără lână de oaie pe tine, bunicule Lazar!

- Pentru odihna bunului tău suflet - am vărsat eu un pahar de rachiu. Am îngenuncheat şi am sărutat crucea de lemn. La fel făcu şi Efendija.

Şi tocmai pe când plecam, din pădure se iviră nişte oameni: pe umerii lor am observat o năsălie! A murit careva, m-am gândit.

- Cei din Slivlje... îl duc pe Vasilije!... alergă Danilo în întâmpinarea lor.

Lăsară năsălia la pământ, lângă mormântul lui moş Lazar. Iar din năsălie, ajutat de forţa şi mâinile altora, se ridică un bătrân în haine muntenegrene, împodobite cu medalii. L-au sprijinit să nu cadă. Danilo îmi şopti: Prietenul lui Lazar din primul război mondial. Împreună au trecu peste Albania! A trăit în America, s-a întors nu demult, să moară aici.

Bătrânul se opri liniştit şi-şi ridică mâna tremurândă, pentru a saluta milităreşte. Raportă:

- Domnule plutonier, la apel soldatul Vasilije Srdić, din plutonul trei, compania a doua, batalionul doi din Divizia Drina! Bandele arnăuţeşti, care ne-au ucis răniţii şi bolnavii, au fost lichidate! Cu credinţa în Dumnezeu, Rege şi Patrie! - Tăcu, apoi continuă: - Pe duşmani i-a risipit focul din inimile şi tunurile sârbeşti... Eliberat Skoplje al lui Dušan! Eliberat sfântul Kosovo! Eliberat Nišul! Eliberat Belgradul! Sfântul Cetinje, eliberat! Banatul, Bačka, Bosnia, Slavonia, Herţegovina noastră, toate au fost eliberate. Permiteţi-mi să plec, domnule plutonier!

Îşi lăsă mâna în jos. Rugă să i se dea de pe mormânt un bulgăre de pământ. El sărută acest bulgăre. Şi se cruci. Şi zise:

- Odihneşte-te în pace. Uşoară ţi-a fost această ţărână, dragul meu Lazar!

Îl puseră din nou pe targă şi pornirăm cu toţii spre casa răposatului, să prânzim. Bătrânul Vasilije ţinu acolo un toast, mai stătu puţin după care plecă. Şi el, spuse la despărţire, va fi cât de repede alături de Lazar. În fiecare noapte, în somn, îl mângâie arhanghelul morţii cu aripile sale. I-ar face plăcere ca la înmormântarea lui Danilo să spună ceva în locul lui Lazar.

Aici ar trebui să mă opresc şi să-l iniţiez pe cititor în discuţiile purtate la masă, în rugăciuni şi obiceiuri. Ar trebui spus că mortul fusese un om credincios şi explicat de ce a fost înmormântat în lipsa preotului. Cititorul ar afla că în afară de preotul pravoslavnic din Gacko nu mai exista niciunul prin apropiere. Au fost ucişi în război, de ustaşi, iar după război părinţii nu s-au încumetat să-şi trimită odraslele la şcolile teologice, deoarece pentru noua putere "purtătorii de sutane" erau simbolul orânduirii burgheze, a hegemoniei velikosârbe, a înapoierii şi a tot ce era mai întunecat. N-ar trebui ascuns nici faptul că aceeaşi putere a grăbit pregătirea hogilor şi construirea de noi geamii, în timp ce în această parte a

Herţegovinei romano-catolici şi biserici ale acestora nici nu existau. Cititorul rămâne văduvit de multe alte amănunte pe care eu nu doresc nici din întâmplare să le amintesc. Despre oamenii din jurul sofralei din casa bunicului*, despre cum erau îmbrăcaţi, ce fel de încălţări aveau, ce pâine mîncau, despre ce anume povesteau şi de ce înainte de a începe discuţia mereu privesc în jur, de parcă îi ascultă cineva pe ascuns, despre toate acestea ar scrie mai bine cineva care îi cunoaşte pe aceşti oameni. Pentru el totul va fi nou şi se va mira de multe lucruri pe care eu, crescut cu ele, nici nu le iau în seamă. În vreme ce prânzeam am auzit că unchiul Danilo l-a chemat pe preot. Un străin s-ar fi mirat: de ce nu a venit acest preot? O astfel de întrebare, însă, nu punea nimeni din Ljeskovina. Ei ştiau că răposatul "a uneltit împreună cu duşmanul poporului şi criminalul voievod cetnic Mitar Žeravica...", ştiau dinainte şi pe de rost ce anume i-a spus puterea populară preotului, să nu vină, ori i-ar fi spus, de ar fi venit. Şi acceptau asta cu resemnare, ca pe o furtună de zăpadă ori inundaţie, ca pe ceva ce nu le este chiar pe plac, dar este inevitabil şi se află în afara puterii lor... În încăpere încă se mai bea şi se mânca atunci când intră alergând cel mai tânăr fiu al lui Danilo şi strigă:

- Tata, vine miliţia!

Oamenii lăsară paharele şi lingurile în aceeaşi clipă, de parcă le-ar fi comandat careva. Ştergându-se pe mâini ei îşi întoarseră privirile spre uşă.

Intrară ei trei. Doi tineri şi unul mai în vârstă, încărunţit şi cu mustăţile gălbioare.

- Bună ziua şi poftă bună, tovarăşi! - salută cel mai în vârstă.

- Bună ziua! - răspunseră într-un glas cei din Ljeskovac. - Ce vânt v-aduce pe la noi?... Poftiţi la o cafea - îi îmbie Danilo.

- Mulţumim frumos, noi am prânzit.

- A murit tatăl meu... poate că... potrivit obiceiului se bea câte un pahar de rachiu.

- Mulţumim frumos, nu avem timp.

- Pentru atâta doar trebuie să aveţi timp - se amestecă în vorbă Sikter Efendija. - Nu se vor prăbuşi nici slujbele, nici lumea.

- Tovarăşe, noi ne facem treaba - zise din nou cel mai în vârstă. Colegii lui mai tineri tăceau, vorbea doar el. - Cine de-aici este tovarăşul Danilo Vukotić?

- Eu sunt - răspunse unchiul.

- Pregăteşte-te, tovarăşe şi vino cu noi!

În tăcerea care se instală se auzeau doar tic-tac-urile ceasului de perete, de deasupra patului pe care, până ieri, zăcuse moş Lazar. Năucit şi nemişcat, unchiul se uita ba la miliţieni, ba la cei din Ljeskovina, aşezaţi în jurul meselor. Ţinea în mână un pahar cu rachiu pe care-l oferi neaşteptaţilor musafiri.

- Ce mai aştepţi? Pregăteşte-te! - repetă conducătorul patrulei, dar acum cu un ton puternic, de forţă.

- Vă rog... cel mai bine aş... - murmură unchiul Danilo. - O să vin mâine, când şi unde spuneţi... nu astăzi... vă rog... doar acum un ceas ce l-am îngropat pe tata!

- Tu nu auzi, banditule, ce ţi se spune?! strigă cel încărunţit.

- Cu ce a greşit? - am întrebat eu încet, cu teamă. Ştiam de ce-l duc, dar mă prefăceam că nu ştiu. Dar, pe moment m-am şi speriat la gândul că ei sau stăpânii lor au citit scrisoarea pe care mi-o trimisese unchiul.

- Tu, tovarăşe, să taci şi să-ţi vezi de treburile tale? - se încruntă mustăciosul.

- Siktir! - sări Efendija. - De la înmormântare... asta nici ustaşii... Siktir, când vă zic!

Gata cu Efendija, m-am gândit eu. Îl vor desfigura de-l vor prinde şi-l vor arunca pe jos, sub picioarele lor. Până şi unchiul Danilo se uita cu înfrigurare la Halil, zdrobit că nu putea să-l apere şi uitând că veniseră după el însuşi. Conducătorul patrulei, însă, se trase un pas înapoi şi făcu un schimb de priviri cu tinerii de lângă el. Încercă să spună ceva, dar, deodată, îşi pierdu şi stăpânirea de sine şi puterea şi cuvintele. Se comporta ca un râu când dă de-o stâncă şi se desface pentru o clipă, ca un câine puternic ce bate în retragere când pisica fugărită se zbârleşte şi se stropşeşte la el, ca orice forţă când dă de ceva ce i se opune. Dar asta nu dură mult.

- Tovarăşe, eu vă atenţionez... nu mă jigniţi... a împiedica organele de ordine să-şi facă datoria se pedepseşte potrivit legii! - se reculese în cele din urmă cel mai în vârstă.

- Eu garantez pentru acest om bun - spuse şi Efendija mai calm.

- Dar cine eşti tu, amice?

- Am spus ce am avut de spus. Astăzi nu-l veţi duce, eu garantez pentru el!

- Arătaţi actele de identitate!

- Siktir! - răspunse Efendija.

- Cartea de identitate, banditule! - spuse celălalt, ducându-şi mâna la armă.

- Lăsaţi omul în pace, asta este casa mea... iată, voi fi gata de îndată - spuse unchiul Danilo. - Nu... stai jos, linişteşte-te, te rog, Halil!

- Poate..., Mujice... - tremura glasul lui Efendija. - Termină tu ceea ce a intenţionat tatăl tău să facă de Crăciunul din patruzeci şi doi!

- Ce spui... poftim? - parcă se sperie miliţianul de ceva.

- Îţi spun, Mujice, că tatăl tău Behbija a vrut să mă omoare! A fost beat, de dorinţă, când a auzit că tovarăşii lui i-au ucis pe Jugovici la masa de Crăciun! Şi... iată, Mujice, am văzut că tu eşti puterea, că şi tu vânezi aceeaşi bandă, pe fiul lui

Lazar şi pe mine... banda, chiar că suntem o bandă, şi tatăl tău ne-a numit şi ne-a vânat astfel!

- Tovarăşe, eu vă atrag atenţia... vă atrag atenţia pentru ultima oară! - desfăcu el tocul şi scoate pe jumătate pistolul. - Eu îmi fac treaba şi ei... ce ustaşi... eu n-am nimic cu asta... eu sunt - arătă el spre boneta lui - cu stea şi... mareşalului Tito, lui i-am jurat!

- Da! - oftă Efendija, stând la masă. - Da! Rele vremuri, oameni buni!

- Iată, luaţi-mă şi pe mine! - se întoarse unchiul Danilo din cealaltă încăpere. Se apropie de conducătorul patrulei şi-şi întinse mâinile. - Poftim, legaţi-mă!

- Trebuie, aşa am primit ordin - scoase celălalt din buzunar o pereche de cătuşe lucitoare şi nişte chei.

- Te rog, Ilija, rămâi câteva zile... odihneşte-te, să nu lucrezi nimic.. vor face totul Jovan, Vidosava, Borika... rămâi, le va fi mai uşor - îmi spuse el în timp ce-i puneau cătuşele. - Fraţi şi vecini... prieteni... iertaţi pentru asta. Staţi... vă rog, şi prânziţi, ca şi cum nu s-a întâmplat nimic... Iar tu, Jovane, fiule, câmpul acela cu trifoi...

- Ia-o din loc! veni comanda şi el nu termină ceea ce avusese de spus.

De unde să continui această mărturie? Mi-a scăpat din pană exact acest cuvânt, deşi probabil că ar trebui să-l schimb. Nu sunt nici martor, nici acuzator, nici judecător, nici acuzat. Spun că aşa ceva nu mai sunt, chiar dacă am fost. Eu doar mă strădui să aşez amintirile în negrul şi-n arabescurile literelor. Mă strădui pe cât pot să storc din mine orice urmă de mânie, de vanitate şi ranchiună. Ştiu că asta nu-mi reuşeşte. Încă nu m-am îndepărtat atât de mult de foc încât să suflu în jar fără a fi nevoit să-mi închid ochii.

La recomandarea directorului Murici, doctorul Krstić mi-a prelungit concediul medical după întoarcerea mea din Ljeskovina. Fără vreo preocupare, mergeam des la Đakovica şi înnoptam acolo şi tot mai mult, fără să vreau, deveneam dacă nu membru atunci un fel de neam de departe ori prieten de familie. Am scris: "fără să vreau". Nu este o greşeală, nici regret, nu este nici măcar dezvinovăţire. Milica era magnetul care mă atrăgea şi eu, mergând la ea, doream şi căutammult mai mult decât ceea ce primeam. Satisfăcut de faptul că puteam din nou să vin, veneam tot mai des, rămâneam tot mai mult, începând să mă preocup de copii lor, să le sădesc flori în grădină şi chiar să merg la magazinul cu autoservire. Îmi petreceam timpul povestind cu Ljubo, jucând şah sau cărţi, însă mereu aşteptând-o pe ea să se întoarcă de la lucru şi să-mi învelească această pierdere de timp într-un fel de speranţă, să-i dea un fel de sens. El ştia ce anume caut şi de ce vin şi-mi reproşa asta doar în glumă. În dragostea ei pentru el era foarte convins, aşa cum credea că vizitele şi înnoptările mele în această casă vor trezi acel fel de simţăminte care se numesc prietenie şi

care, în oamenii cinstiţi, atenuează şi sting efectiv dorinţele. Măcar aşa cred eu că Ljubo, la rândul lui, gândea. Poate greşesc şi pun în seama lui ceea ce aş fi gândit eu de ne-ar fi fost inversate rolurile. Presupun, doar presupun, iar această coală albă, încă nescrisă, îmi atrage atenţia nu că mă grăbesc, ci să nu bat câmpii şi să nu mă îndepărtez de ceea ce a fost.

Am cumpărat în dimineaţa aceea ziarele. Ljubo făcuse o cafea şi pregătea micul dejun. Ca de obicei, citeam de la paginile din urmă, de la anunţurile despre decese şi ştirile sportive despre cine pe cine a învins. Pe pagina a opta m-a întâmpinat un titlu lung: A FOST DESCOPERIT ŞEFUL DE STAT-MAJOR AL RĂU-FAMATULUI VOIEVOD AL CETNICILOR!

Nu vreau să încarc nimănui memoria cum, citind asta, parcă am rămas fără aer în încăpere, cum au început să danseze literele în faţa mea şi cum mi-au tremurat mâinile. Transcriu, iată, cuvânt cu cuvânt, ceea ce am citit întâi în minte, iar apoi cu voce tare, să audă şi Ljubo:

" Organele Serviciului securităţii de stat au descoperit şi arestat pe agricultorul Danilo Vukotić, din satul Ljeskovina din Herţegovina, care, în timpul războiului de eliberare populară şi al revoluţiei socialiste, a colaborat cu forţele de ocupaţie şi, în calitate de şef al statului-major al cunoscutului criminal şi trădător al poporului, voievodul de cetnici Mitar Žeravica, a înfăptuit multe fărădelegi! - a fost declarat la Sarajevo, la o conferinţă de presă.

După cele descoperite până acum în cercetările efectuate, trădătorul arestat a fost, înainte de război, ofiţer activ, cu grad de colonel, în armata Iugoslaviei nepopulare, a acelei Iugoslavii velikosârbe, născute prin Tratatul de la Versailles. Războiul l-a prins la Valjevo, însă el nu

s-a grăbit spre graniţă, să-şi apere ţara de agresor. Imediat după capitularea nepopularei Iugoslavii velikosârbe, acest trădător a plecat pe Ravna Gora şi a intrat sub comanda colonelului Mihajlović. Aici a rămas până în decembrie 1941, luptând în Serbia de Vest împotriva detaşamentelor de partizani şi luând parte la nenumăratele fărădelegi ale cetnicilor.

Criminalul Mihajlović l-a trimis, în decembrie 1941, în Herţegovina, cu misiunea de a sabota insurecţia partizanilor, de a creea formaţiuni de luptă şi de a le pune în slujba ocupatorului. Procedând ca atare, trădătorul Danilo Vukotić devine membru al statului-major, iar după aceea şef al statului-major al rău-famatului voievod de cetnici Mitar Žeravica, din satul Vilograd din Herţegovina.

Sub comanda lui Žeravica şi a lui Vukotić, tâlharii cetnici, aceşti cei mai renegaţi fii ai poporului sârb şi cei mai mari trădători ai popoarelor şi naţionalităţilor noastre frăţeşti, au incendiat satele musulmane Mrđenovicii, Kula lui Fazlagić, Ravna, Bahori, Osmanovicii, au ucis şi jefuit nevinovaţii cetăţeni musulmani. Au înfăptuit acest sângeros şir de fărădelegi având drept cuvânt de ordine răzbunarea pentru crimele ustaşilor asupra sârbilor. De fapt, călăii cetnici s-au străduit ca, atâta timp cât va dura războiul şi cu sprijinul ocupatorilor, să-i nimicească pe musulmani, croaţi şi albanezi, ca de altfel şi pe toţi sârbii cinstiţi, şi îndeosebi pe comuniştii sârbi, pentru a bătători calea creării Serbiei Mari curată etnic, lucru care, de demult, încă de pe vremea lui Ilija Garašanin, a fost visul burgheziei şi al hegemonilor velikosârbi!

Printre altele, Voievodul Žeravica şi şeful statului-major al său, Danilo Vukotić, l-au predat fasciştilor italieni pe eroul poporului Vido Stupić, pe care aceştia l-au executat. Această adunătură de tâlhari cetnici, pe care-i comanda Danilo

Vukotić, i-a ucis în vara anului 1942 şi pe eroul poporului Stojan Vujović şi pe cunoscutul luptător şi revoluţionar Grgur Vukotić care, nu trebuie uitat, a fost fratele bun al trădătorului Danilo Vukotić!

Cercetările continuă. La conferinţa de presă s-a mai spus şi faptul că Vukotić s-a opus arestării sale de către organele de securitate!

Se poate aşa ceva? M-am uitat la Ljubo: el surâdea, pentru el era distractiv... am reînceput să citesc.

Un strat de minciună, apoi un strat de adevăr şi de jumătate de adevăr, şi totul întocmit aşa cum le pica lor bine. Nici că nefericitul de unchiul meu a refuzat să meargă la graniţă, în calea nemţilor, nici că l-a vândut italienilor pe Vido Stupić, pentru făină, nici că i-a comandat pe cetnicii care l-au ucis pe Stojan Bujović şi pe unchiul Grgur. Eu ştiam că nu, fiindcă opt ani am certetat şi m-am transpus în acele vremuri de răstrişte. Dar adevărul care era? Că unchiul Danilo a fost colonel, că a intrat sub comanda generalului Mihajlović şi, în decembrie 1941, în acea neroadă rostogolire pe aria lui moş Lazar, la Ljeskovina, a ales steagul de dinaintea lui Mitar Žeravica... Trădător! A fost el un trădător dacă, din cauza crimei lui Vido Stupić şi a comandantului Munja, i s-a alăturat voievodului Mitar şi alor lui? Şi dacă, în luna mai patruzeci şi ceva, l-a căutat şi l-a găsit pe colonel prin pădurile din Šumadija, despre care auzise că pregăteşte lupta de gherilă şi că a refuzat să-i recunoască Iugoslaviei capitularea?! Eşti din această cauză un renegat, unchiule? Iată, te-au arestat după douăzeci şi cinci de ani după prima arestare: de fapt, după ce te-a convins Žeravica, li te-ai predat singur. Vor să te judece pentru ceva deja judecat. Fac pe proştii, trec sub tăcere că te-au judecat şi că ţi-ai ispăşit pedeapsa până la ultima oră. Reiese după cele scrise în ziar că doar îţi

plăteşti vinul pe care l-ai băut cu voievodul Žeravica şi că până acum doar li te-ai ascuns! Puţin ai plătit atunci şi nu ţi-ai stins datoriile. Şi de te-ar fi omorât, te-ar omorî acum din nou!

Toate acestea i le-am spus şi lui Ljubo, pentru a-mi împărţi cu el chinul. Iar el... lui i-au dat lacrimile de râs, el se schimonosea de râs, mă irita.

- Un geniu! - bătu el din palme. - Este un a-de-vă-rat ge-niu!

- Cine? - m-am holbat eu mirat.

- El, prietene! Un a-de-vă-rat ge-niu!

- Care el? - mi-am adus eu aminte de instigările Milicei şi-mi năvăli sângele în cap.

- El... cel care, şi asta de aici, şi aceea de acolo, a tulburat şi a inventat... Îl condamnă pe om, îl vâră la închisoare, îl lasă să zacă... trece un timp, şi-atunci îl apucă iarăşi de gât, pentru acelaşi lucru... geniu, un adevărat geniu! Iată el poate ceea ce...

- Dar care el? - am strigat eu enervat. - Ai grijă ce vorbeşti, fir-ai tu să fii!

De nu ar fi fost rănit şi de ar fi fost Milica prezentă, eu l-aş fi lovit. Aş fi făcut-o pentru a-i arăta că-mi apăr credinţa şi iubirea, care nu suferă nici chiar bănuiala, darămite altceva!

Ljubo se zbârli şi dădu din umeri. Tuşea, răsufla cu întreruperi şi învârtea scrumiera. Se preschimba, în ochii mei, în colericul Ljubo Božović de altădată, cel mai tare din orăşelul studenţesc de pe Bjelava şi cel mai nebunatic luptător la trântă din întregul Sarajevo... Am început să mă gândesc dacă şi cum să mă scuz în faţa lui? Din fericire pentru mine, furia lui iar apoi şi puterea se opriră pentru a-şi trage sufletul. Mă şfichiui cu o privire cinică. După care luă o ţigară şi începu să o învârtă cu degetele în faţa mea.

- El este el! - aprinse ţigara şi aruncă băţul de chibrit. A-ka-ki-ie!

- Ce spui?

- Akakie Akakievici. L-ai citit, probabil, pe Gogol al nostru?

- L-am citit, şi ce? - am izbucnit eu în râs. Ljubo devenea iarăşi consulul rus Jastrebov.

- Gogol este de vină... Ah, Nikolai Vasilievici, de ce l-ai inventat? Şi de ce nu i-ai dat un nume mai frumos... În vreme ce el, în vreme ce Nikolai Vasilievici nu-i descântă pe atâţia Gapo, nu am auzit că există vreun muntenegrean care să nu fie sârb... nu a existat de când mă ştiu, dar mă ştiu de dinainte de Kosovo - începu consulul Jastrebov să se plimbe prin încăpere. - Iar acum... acum, iată, Akakie ne-a adus aminte că sârbii nu sunt sârbi, dar ia te uită ciudăţenia, ia te uite nenorocirea, se întrec muntenegrenii Gapo şi Gapica să spună amin. Aşa ceva nu ar accepta nici acel Gapo Minić pe care l-am întâlnit eu acum o sută de ani la Priština. Dar nu cred că i-ar fi poruncit aşa ceva nici cadiul, nici paşa, nici sultanul. Turcul nu trecea totuşi peste o anumită linie a lui, peste o graniţă şi o măsură peste care să calce, să jefuiască, să turcească ori să umilească... În vremurile acelea turceşti, fiecare arnăut din Metohia şi Kosovo ştia să fure ceea ce aparţinea altuia, să se întindă peste ceea ce era al altuia şi să ţină cont că, de vor pleca turcii, va trebui să fugă şi el împreună cu ei de nu vrea să plătească pentru crimele comise şi să înapoiese ceea ce a fost prădat şi furat. Iar astăzi? Gapo, bas muri! Şi iată-l pe acest tiz al tău, pe Ilija, iată-i pe aceşti noi eroi... ştii tu ce anume a făcut prin Prizren, în patruzeci şi cinci, acest legendar tovarăş Ilija? - îmi aruncă el în faţă şi se aşează pup în faţa mea.

- Cine mă întreabă una ca asta? - mi-am pus eu mâinile pe umerii lui. - Colegul meu de şcoală Ljubo Božović ori consulul Jastrebov?

- La dracu să te ia! - îi scăpă lui. - Comunist, erou, revoluţionar. legendă... toate astea împreună a fost tovarăşul Ilija atunci când a prigonit prin Prizren sărăcimea din Herţegovina şi Muntenegru

care se întorcea pe la casele şi pământurile de pe care au izgonit-o arnăuţii în patruzeci şi unu. Cu o mantie de piele şi-n cizme de piele, el ieşea în faţa oamenilor şi-i ameninţa: "Înapoi, asta nu este Iugoslavia velikosârbă, asta este a lor!" Îi lua pe oameni de piept, de gât, îi aresta, îi alunga înapoi, peste Čakor, ori, noaptea, îi expedia în vagoane pentru vite înspre îndepărtata câmpie, în Voivodina, pe pământurile şvabilor alungaţi. Iar pe sârboaicele, pe fetele din Kosovo, membre ale Uniunii Comuniştilor din Jugoslavia, prostite de credinţa acestor noi apostoli, Gapo Dušan, Gapo Ilija şi Gapo Pavle... toţi aceşti Gapo Gapić şi încă mulţi alţii le-au determinat, în numele frăţiei şi unităţii, să se căsătorească după albanezi! Iar pe albaneze să devină sârboaice... eh, aşa ceva n-au mai îndrăznit, pentru că i-ar fi lovit pe arnăuţi în onoare şi obiceiuri! Şi acum tu mă întrebi cine este el, cine este Akakie Akakievici? Un geniu! Şi totul s-a întâmplat aşa cum şi-a propus. Prima dată, amice... prima dată...

Prima dată, zise, pe timpul Nemanjicilor şi a Sfântului Sava, sârbii au ajuns la ideea că nu pot îndrăzni să fie sârbi în ţara în care s-a născut Nemanjić, ci să fie minoritate în Bosnia şi Herţegovina, să li se răpească bisericile şi să li se stingă numele de botez şi prenumele prin Macedonia. Cine anume, devenind tot mai violent, a ordonat ca urmele abatorului de sârbi din lagărul de la Jasenovac să fie şterse? Cine anume şi de ce înăbuşă astăzi şi se împotriveşte la a se da la iveală adevărul despre această cumplită crimă? Kosovo nu este doar în Kosovo. Đakovica nu este doar la Đakovica, nici Prizren doar la Prizren. Priština - strigă - este şi la Belgrad, şi la Novi Sad, şi la Sarajevo, şi-n natalul său Nikšić, şi-n Jugovicii mei care nu mai există, şi-n Ljeskovina mea!

- Din cauza Constituţiei l-au arestat pe unchiul tău, Danilo - spuse el pe neaşteptate.

- Din cauza Constituţiei!

- Da, din cauza Constituţiei a cărei adoptare triumfală o anunţă pentru la anul, pe vremea asta - se opri el din mototolitul ziarului. Vor, dragă Ilija, să termine şi acest colţ de Serbie! Să fie Kosovo ţară albaneză. Să fie Voievodatul Sârb o ţară aparte, nesârbească, ţara Voivodina. Bosniei şi Herţegovinei tale să li se restituie peceţile lui Čengić, Hrnjica şi Rizvanbegović. Iar Gabo - continuă el, cu sângele năvălindu-i în obraji şi sudoarea picurându-i de pe frunte - bas muri! Dar ce dacă un oarecare Gapo se dezmeticeşte? Dacă-l muşcă, probabil, conştiinţa, dacă-l fulgeră vreo scânteie de curaj şi demnitate, dacă se îmbolnăveşte de cancer şi nu i s-a făcut în mod deosebit de marşul funebru al lui Lenin ori de Aleea celebrităţilor, dacă, printr-o minune, începe să creadă în Dumnezeu, dacă deschide ochii? Ori dacă studenţii, dacă Biserica, dacă se răzvrăteşte cineva care se crede sârb? Ţi-au arestat unchiul pentru a a băga şi mai mult lumea în sperieţi, pentru a câştiga. Vor să fie siguri. Gapo, bas muri! Oricum, este măreţ! În caz contrar... nu întâmplător fac ei legătură între unchiul tău şi Ilija Garašanin. Şi pe Garašanin, şi pe Njegoš. şi pe Sfântul Sava, şi pe Skerlić, şi pe Nemanja, şi pe Vuk, şi pe Filip Višnjić, şi pe Karađorđe... pe toţi aceştia i-au proclamat ei drept hegemoni velikosârbi, drept reacţiune, drept trădători, şi...şi... poate şi drept cetnici, de va fi nevoie! Gapo, bas muri! De îndată, cinstite paşă! Gapo, bas muri! De îndată, preasfinte sultan! Prin decrete desfiinţează şi proclamă naţiuni. Prin decrete...

- Încetează, te rog! - mi se făcu mie greaţă la stomac şi în gât şi am fugit la baie.

Mă simţeam ca şi-n primăvara aceea pustie când Sikter Efendija mi-a poruncit să-mi lepăd cămaşa şi a văzut sub subsioara mea două aluniţe negre. Două peceţi negre, moştenite de la tatăl meu în acelaşi loc. Două dovezi crude că nu eram nici

Osmanović, nici Alija. Două blesteme, două mine care mi-au risipit credinţa de până atunci, dragostea, ura, neamurile, obiceiurile. Două seminţe pentru a mă naşte la douăzeci de ani, de aici să-mi înceapă o viaţă nouă, să lepăd tot ce am avut, să iubesc ceea ce am urât, să storc din mine şi să îndepărtez de mine tot şi pe toţi cei pe care i-am iubit. A trebuit să treacă lunile pentru a mă obişnui, pentru a accepta şi pentru a crede. Dar, totuşi, bănuiala că sunt un copilaş musulman de prin împrejurimile localităţilor Foča şi Goražde, aşa cum mi-a vorbit mama mea vitregă în copilărie, a mocnit încă mulţi ani. Chiar şi acum, chiar şi acum, când întâlnesc pe câte unul cu fes pe cap ori trec pe lângă vreo geamie, începe să pâlpâie şi să mă înţepe ceva prin suflet... Îndurare, Ljubo Božović! - doar ce n-am strigat eu din baie. Nu-mi distruge iarăşi viaţa, şi visele, şi credinţa, şi pe Dumnezeu, şi lăcaşurile mele de rugăciune, domnule consul Jastrebov! Sikter Efendija a făcut asta încet, cu grijă. M-a pregătit îndelung, înainte de ce mi-am dat jos cămaşa, şi mi-a dat, pentru a mă convinge cine sunt şi cine nu sunt, şi notiţele protopopului Ničifor. Iar tu... tu vrei totul într-o oră, într-o zi... tu omori cu tunul şi tai cu securea. Tu prefaci în ruine, coseşti, să nu rămână nici un firicel de iarbă, nici o piatră... Nu se poate, Božović! Nicidecum, excelenţă! De e totul aşa, eu nu cred. Dar şi este aşa, însă eu nu cred. Nu cred!

- Eu nu sunt Alija, ci Ilija, nu nu eşti Ljubo, ci Jastrebov, Milica a devenit Nina... ce se întâmplă cu noi, excelenţă? - m-am întors eu în cameră şi am încercat să întorc totul spre glumă.

- Nu este important când se schimbă numele, ci când se schimbă esenţa. - nu acceptă el gluma şi rămase serios. - Răul, amice, se află în faptul că adevărurile sunt declarate a fi minciuni, iar minciunile, adevăruri... Neplăcut de tainică este viaţa omului: o oarecare baba Kristina, un oarecare Akakie, un farsor obişnuit poate fi fatal.

- Dar ce ne facem, Ljubo, cu minciunile care sunt necesare şi a căror dezvelire...?

- La picioare! - nu-mi dete el să-mi termin întrebarea.

- Aşteaptă puţin, un diplomat ar trebui să gândească mai rezonabil. Ar fi inteligent, să zicem, să se aprindă ori să se schimbe conţinutul poeziilor populare în care se spune că Vuk Branković a fost un trădător?

- Nu se ştie că nu a fost. Izvoarele istorice nu confirmă, dar nici nu contestă trădarea lui Vuk.

- Să ne închipuim, totuşi, că nu a trădat. Ce ne facem în acest caz?

- Oricum nu să aprindem ori să schimbăm conţinutul poeziilor, dar să tipărim, obligatoriu, note prin care să atragem atenţia că se spun nişte neadevăruri.

- Nu am ales cel mai bun exemplu. Nu am ales... dar, Ljubo, ce dacă în ziarele şi cărţile noastre se publică toate cele ce mi le-ai spus tu astăzi? Ori să fie publicate scrisorile pe care ţi le trimite colonelul? Iată, să spunem că totul este adevărat. Cum ar primi poporul acest adevăr?

- Eu personal cre că... există, de fapt, două răspunsuri, amândouă înţelepte, dar contrare unul altuia. Vezi tu, Platon a fost pentru faptul ca primele generaţii din noua societate a "patriei ideale" să fie crescute şi educate pentru minciuni, pentru minciunile necesare, cum le spunea el. Astfel, el recomanda să li se mintă copiilor cum că, înainte de naştere, ei au stat nu în pântecele mamei, ci sub pământ, unde un mare mag şi girant al vieţii i-a frământat şi le-a dat formă... Înţeleg temerea ta întrucât ştiu că majoritatea sârbilor cred în tot felul de minciuni şi că ar trăi dispariţia acestora ca pe o înfrângere, ca pe o tragedie. Totuşi, mai apropiat mi-este Nietsche decât Platon şi eu îmi învăţ fiii despre adevărurile de frunte, despre adevărurile necesare.

- Îţi vei distruge copiii... omule, tu eşti monstru sau părinte? - am rămas eu stupefiat de la chiar gândul că Vojin sau Boško, la şcoală, pe stradă, oriunde şi indiferent faţă de cine, trebuiau să înăbuşe până şi frânturile a ceea ce auzeau de la tatăl ori de la mama lor.

- Credinţa în statul lui Platon se prăbuşeşte şi trebuie să se prăbuşească dacă minciunii necesare i se opune adevărul necesar. Dar cineva trebuie să înceapă primul, cineva trebuie să încaseze bătaia! - spuse el, oftând că nu era deosebit de fericit dacă aceştia vor fi fiii lui. - În adevărul necesar trebuie să ne creştem viitoarele generaţii, îndeosebi aceasta care se maturizează acum. Ţie, lui Milica, mie... nouă ne este cel mai greu. A te trata de minciună prin adevăr... noi ne tratăm pe noi de noi înşine: aşa arată la o primă privire. Şi mulţi, în disperarea lor, se vor văita: Salvează-mă, Doamne, de mine însumi! - Trebuie - mă îmbrăţişă el - să ne luăm adevărul ca pe un balsam amar şi puternic, picătură cu picătură. Înainte de toate, pentru a suporta mai uşor judecata publică în legătură cu Gapicii şi aceste vremuri grele, trebuie să învingem minciuna din noi!

Tăceam şi fumam. Mi se ivi dinaintea ochilor casa bunicului din Ljeskovina... Dinaintea casei, Vidosava, privind cu atenţie la drumul spre pădure, de unde, speră ea, o să apară din clipă în clipă soţul ei. Singur şi fără cătuşe la mâini. Ea încă nu a citit ziarele de astăzi. Le va citi mâine ori poimâine, când i le va aduce poştaşul Špiro din Fojnica. Iar până atunci.. până atunci va spera, va mulge vacile şi oile, va lega caii, va trece pe la viţei, să nu se spânzure-n funii, îşi va aştepta fiica, pe Borika, să aducă animalele de la păşune, îşi va ajuta fiul, pe Jovan, să care pământ pe contrafortul de sub nuc... sub acelaşi nuc de care Smajo Delalić a spânzurat-o atunci pe deja moarta mătuşă Jelena! Curva de viaţă! Duşmana de viaţă!

- La ce te gândeşti - l-am întrebat pe Ljubo - la cât îl vor condamna pe unchiul?

- Plutonul de execuţie! - răspunse el. Îl pot executa, îl pot condamna la zece, la douăzeci de ani de închisoare. Dar pot... pot să-i şi dea drumul. Legea nu le leagă mâinile... de li le-ar lega, nu l-ar fi arestat. Ei pot tot ceea ce vor, tot ceea ce li se pofteşte...

Fă-ţi, puiule, de trei ori cruce şi spune:" Piei diavole din faţa mea!" - parcă îmi spuse de undeva, mie cel de altădată, nana Hikmeta. Diavolul, puiule, fuge doar de cruce, la asta nu ajută nici Coranul şi nici mătăniile noastre. Şi ţine minte... ţine minte... De unde în mine şi-n care ungher al creierului s-a încurcat nana Hikmeta la Đakovica, intervenind nechemată şi şi-n momentul nepotrivit! Sunt bolnav, doctore Krstić! Foarte bolnav. Când m-ai examinat, eu mă gândeam că tu gândeşti că eu gândesc că Murici s-a gândit... cum ţi-a scăpat ţie, dragă Bogdane, că bolii acesteia nu-i vor ajuta medicamentele? Am stat totuşi întins pe măsuţa aceea lunguiaţă, ce semăna cu o scândură pentru călcat, şi când mi-au pus firele, să verifice maşina cum îmi pulsează creierul... atunci, Bogdane, la fel ca acum, mi-a apărut nana Hikmeta, scuză-mă, aşa cum a făcut-o mă-sa. Şi în vreme ce maşina îşi făcea treaba, eu, închipuie-ţi, mă făceam tot mai mic, tot mai mic... iar cabinetul de EEG se mărea, se mărea şi exploda, se lărgea în Osmanovicii mei. Eu, la patru ani, noapte, clar de lună, îl caut în pădure pe Puša, viţeluşul Rabijei, pe care l-am pierdut peste zi, când a fugit de tăuni.

Îşi mişca pădurea crengile, fiecare trunchi semăna cu un uriaş, foşneau frunzele în coroanele copacilor, ţârâiau greierii, zburau licuricii, ţipau bufniţele. Mă treceau fiorii, iar maşina lucra, Bogdane. "Puša, dragul meu!" - am strigat eu fără să deschid gura. "Puša, fratele meu!" Dispăreau

frisoanele iar uriaşii deveneau copaci, trunchiuri obişnuite de fag, numai şi numai pentru a-l găsi pe viţeluş. Şi, uite! Acea amplitudine înaltă, care te obligă prima să concluzionezi că sunt inegal predispus... în clipa aceea l-am zărit pe Puša şi maşina mi-a semnalat fericirea. Puša stătea în aluniş, dădea din coadă şi păştea frunze. Am fugit să-l îmbrăţişez. Dar el nu era. Am îmbrăţişat un banal alun şi atunci maşina mi-a semnalat uimirea. Puša se dusese vreo doi paşi mai încolo şi păştea dintr-un alt tufiş. M-am năpustit... dar el îmi scăpă din nou. Deodată... dragă Bogdane, să-ţi destăinui de unde cele mai lungi şi frecvente curbe. Peste tot în jur, lângă fiecare trunchi se aflau tauri! Vii, uriaşi, cu flăcări în ochi şi-n nări. Iar eu înconjurat, în noapte, în clarul de lună, în mijlocul uriaşilor, al licuricilor şi bufniţelor... Din fericire, Bogdane, am ţinut minte acea povaţă a nanei, potrivit căreia nălucile şi diavolii fug doar de cruce. Am închis ochii: "Blestemat să fii, şeitane, piei din faţa mea!" Dispărură taurii, uriaşii, umbrele care căscau ameninţătoare. Crucindu-mî amăgitor şi repetând aceleaşi cuvinte, am început să alerg spre Osmanovicii. ... Verifică, Bogdane, maşina a consemnat totul. Şi spune: de există vreun leac, este acesta chiar medicamentul pe care mi l-ai descris? Consulul rus, Jastrebov, propune un altul, tare amar. Să-l beau, zice el, picătură cu picătură, dar zice să-l bei şi tu, şi Mirjana, şi Milica, să-l bem cu toţii. Nu Murici, nu Zeciri, nicidecum fraţi Dautai. Nu nici mama mea vitregă Rabija, dacă începe să slăbească. Excelenţa sa consulul Rusiei împărăteşti la Prizren şi Đakovica, Ivan Stjepanovici Jastrebov, este de părere că leacul acesta îi vindecă doar pe sârbi, în vreme ce pe ceilalţi îi otrăveşte. Este posibil aşa ceva din punct de vedere anatomic, Bogdane? Da, îl voi bea, şi asta picătură cu picătură, aşa cum prescriu Jastrebov şi Nietzche, dar numai dacă este acesta balsamul pentru toate bolile, dacă îi va ajuta şi

Rabijei mele, lui Fahrudin, lui Sikter Efendija. Dacă le va ajuta şi fraţilor Dautai, şi miliţienilor care l-au bătut pe Jastrebov, şi miliţienilor care l-au arestat pe unchiul Danilo, şi... să încerce Jastrebov şi Nietzche mai întâi acest balsam amar pe nemţi şi pe ruşi!

- De ce nu spui nimic despre Gapicii ruşi, excelenţă? - mi-am revenit eu din delir. Rusia este deosebit de schilodită, iar pentru Europa, pierdută. Nu-i aşa, domnule consul?

- Şi Rusiei, baciuşca, îi stau Gapicii la gât - se înveseli el fiindcă l-am provocat să vorbească despre asta. - Ţi-am spus eu deja ce anume i-am spus atunci, lui Stalin, în faţă. Atunci, Gapicii... mi-este greu să găsesc un cuvânt potrivit... asta este, baciuşca, ne beau sângele şi ne gâtuie deja mai mult de jumătate de veac, însă Rusia încă nu este gâtuită şi nici, pentru Europa, pierdută. Iar noi, adică ruşii, noi... baciuşca, suntem pedepsiţi pe drept. Da, slavă Domnului, noi ni i-am meritat pe Gapicii noştri - îşi făcu el cruce. - Dostoievski... scuză-mă, tu eşti medic... adică un profesionist care în aceste domenii sufleteşti nici nu trebuie să se priceapă. Ai răbdare, doar să-ţi apropii la repezeală blestemul Rusiei - se aşeză el lângă mine şi, punându-mi-se în faţă-mi, începu să mă lămurească.

Rusia, zise, au luat-o în stăpânire Gapicii, fiindcă această ţară a transformat în realitate două vise de veacuri ale Europei: visul despre un imperiu puternic şi visul despre o libertate nelimitată a individului în acelaşi timp. Nemţii au încercat de două ori să realizeze cel mai mare şi cel mai puternic stat al lumii şi de două ori au terminat învinşi. Englezii şi francezii cu tristeţe îşi amintesc de slava lor trecută, pe când ruşii chiar şi sub Gapici au un imperiu. Aceasta este şi astăzi unicul imperiu mondial - strigă el cu mândrie. Dar ce este cu libertatea, cu celălalt vis? - am vrut să-l

întreb, dar el se ridică şi, ca unui elev neştiutor, îmi arătă pe harta lumii, care atârna agăţată de perete, de unde şi până unde se întindea Rusia.

- Priveşte, baciuşca! - porni el cu palma de la Japonia şi se opri abia pe la jumătatea Germaniei. - Dar şi asta a fost al nostru şi va fi... trebuie să redobândim asta - luă el şi Finlanda, şi Mongolia, apoi trecu peste strâmtoarea Behring şi recuperă şi Alaska. Totul este Rusia, baciuşca. Iar Anglia... la ce s-a redus acest colos de cândva - îşi îndreptă el degetul cu aroganţă şi dispreţ spre insula britanică. - Ca un bob de fasole, ca... dar un bob uscat şi veştejit, care, slavă Domnului, niciodată nu se va mai mări. Nu se va mai umfla, baciuşca, deoarece... - îşi întrerupse gândul şi se prinse cu mâinile de cap. - Iartă-mă, porumbelul meu, eu am şi uitat de tine - mângâie el pe hartă locul unde era marcat Istanbulul. - Constantinopol, Noua Romă, A Doua Romă... până ce acest oraş nu va fi al nostru şi până nu îndepărtăm semiluna de pe Aia Sofia... da, baciuşca, până atunci hogii vor tot urla prin Kosovo - oftă el şi porni să se plimbe prin încăpere. - Bătrânul Zosima şi Hristos... da, asta-i asta. Marele Inchizitor şi Internaţionala a treia... da, baciuşca, păcatul a fost săvârşit - discuta el cu cineva, oprindu-se mereu, dădea din cap şi înjura.

- Nu revoluţia bolşevică a dus la toate acestea unde a dus din cauza tradiţiei despotice a Asiei - strigă el deodată. Soarta rusească de astăzi înseamnă ispăşirea păcatelor, deoarece ruşii au dus acel vis despre libertatea individului până la... până la lipsa de sens, până la absurd!

Am zâmbit auzind asta şi el mă dojeni. Ruşii, spuse el, au fost primii pentru a fi înlăturaţi intermediarii între om şi Dumnezeu şi au fost primii care au atras atenţia asupra tiraniei şi deşertăciunii sufleteşti a socialismului. Ideea socialistă şi comunistă nu a prins în Rusia. Aceasta a ieşit din satanicele ouă ale Occidentului. Minunea, taina, autoritatea! Acestea sunt temeliile

credinţei şi lumii Marelui Inchizitor. Când a scris Dostoievski Fraţii Karamazov, Koba Djugaşvili încă nici nu se născuse. Atunci nu era zămislit nici acela pe care se jură fraţii Dautai. Nu putem scăpa totuşi de impresia că, descriindu-l pe Marele Inchizitor, Dostoievski s-a gândit exact la Koba şi alţii asemenea lui. Şi nu doar Dostojevski. Asupra seminţei diavolului, care şi-a închipuit să transforme pietrele în pâine şi să ţină omul prin magie şi forţă în noroi şi în genunchi, şi-au îndreptat degetele şi Lav Şestov şi Vasili Rozanov şi Nikolai Berdiaev, cei mai învăţaţi ruşi ai acelui timp. Omul, invocă ei, este născut cu scopul de a se cunoaşte şi a se întâlni cu Dumnezeu pe calea infinitei libertăţi.

- Şi ce s-a întâmplat? - mă lovi el în umăr. S-a întâmplat, baciuşca, faptul că Marele Inchizitor al Vaticanului s-a mutat chiar în pravoslavnicul Kremlin şi l-a înmormântat nu doar pe Sfântul Individ, ci şi amintirea despre libertate! Da, baciuşca. Hristosul nostru rus ne-a învăţat că ortodoxia doar îl botează pe om şi că el tocmai prin botez devine absolut liber. Liber, iată, şi să-l hulească pe Hristos, liber să nu creadă... Am vrut, iată, o asemenea libertate şi am început s-o dobândim, dar am ajuns... cei mai mulţi dintre ruşi, baciuşca, astăzi nici nu se ştie... cred că astăzi, în Rusia, şi cuvântul libertate este periculos. A căuta libertatea nu este indicat, ea este prescrisă şi cântărită pentru fiecare în parte, ca o reţetă medicală. Libertatea nu mai este nici vrerea Cerului, ci a Domnitorului şi a Gapicilor Domnitorului, membri, vezi Doamne, ai nu ştiu cărui partid. Libertatea este... Gapo, bas muri! Imediat, prealuminate sultan! Aceasta este, baciuşca, libertatea noastră... aceasta este, ne ispăşim pedeapsa pentru păcatul pe care l-am săvârşit. Am vrut un Hrist rus, însă am primit un Mare Inchizitor de la Vatican. Am vrut o a Treia Romă, dar am primit Internaţionala a treia! O

libertate fără limite nu a putut sfârşi decât într-o tiranie fără limite. Limitele, baciuşca, se ating. Fiecare om, fie el botezat ori nu, este prea slab şi cu mersul împleticit pentru ca, fără supraveghetor, să bea dintr-o asemenea cupă... se va îmbăta şi va înnebuni de libertate ori va păta, va murdări, va sparge acest ulcior! Să mă ierte Dostoievski şi Hristos, dar omului îi este, totuşi, veşnic trebuincios şi de folos un Mare Inchizitor, un Domnitor, un Învăţător... Iată, iată... asta este, ai fost turc, ai crescut în Islam şi ai fost educat... tu, baciuşca, mă înţelegi - se apropie el şi mă îmbrăţişă. - Vezi, tu, baciuşca, hogii şi muftiii... eu merg adeseori la geamii. Nici un fel de libertate, nici un fel de dragoste, ba nici un fel de credinţă nu se pomeneşte acolo. Hogele doar atâta face: porunceşte. Ameninţă şi porunceşte. Vai şi amar din partea lui Allah pentru acel arnăut musulman care nu are măcar zece copii! Asta li se vorbeşte în fiecare zi. Vai şi amar din partea lui Allah pentru acel arnăut care nu face totul pentru a curăţa pământurile arnăuţeşti de necredincioşi şi, îndeosebi, vai şi-amar de acela care se sperie şi se căieşte! Sunt astăzi în lume miliarde de musulmani

Sunt astăzi în lume miliarde de musulmani - m-am pomenit eu spunându-mi-se în geamia din Osmanovicii. *Până la sfârşitul acestui veac, trebuie să fim încă o dată pe atâţia* - a comunicat hogele din partea lui Allah, răsfoind Coranul. *Necredincioşii îşi vor pierde singuri sământa. La ei, doi fac unul ori nici unul, rar şi tot mai rar mai mult decât atât. La ei familia se descompune, la ei femeile fumează, beau, joacă la cărţi, se curvesc, se ocupă de treburi de stat, se tăvălesc cu câini, cu pisici, între ei, fac treaba aceea cu păpuşi, cu guma, cu bastoanele, cu lumânările. Toate cele ce nu vin de la Allah, ci de la şeitan, pe ei îi cuprind. Şi atât bărbaţii, cât şi femeile au năvălit asupra unor plante şi ierburi ce se fumează asemenea tutunului, se prizează pe nas ori se primesc*

aidoma injecţiilor, şi înnebunesc, rămân fără de minte, copii nu mai pot să nască ori îi nasc schilozi. Plantele acelea, care-i distrug mai tare decât ciuma, cel mai mult cresc în ţările islamului. Poate gândul lui Allah a poruncit să creştem noi otrava pentru necredincioşi, iar pe deasupra să ne şi îmbogăţim. Îşi vând, frate, şi femeile, şi copiii, şi tot ce au, numai să ajungă la opium, la heroină, la... acestea sunt, care va să zică, numele acestor otrăvuri - ridică hogele tonul, extaziat, şi caută o sură din Coran, să o citească în limba arabă. Nici unul dintre noi, credincioşii, nu înţelege nimic. Nici nu e necesar. *Femeile noastre trebuie să fie femei şi fiecare două persoane trebuie să dea naştere la măcar şase copii!* - spune hogele pe sârbeşte şi noi primim aceasta ca pe o poruncă a lui Allah. Ca pe ceva scris în Coran de chiar mâna lui Allah.

Femeia care nu poate să nască ori se îmbolnăveşte după ce naşte doi ori trei copii trebuie să-i caute soţului o alta, mai tânără şi roditoare. *Astfel va dobândi mila soţului, care nu o va alunga din casa sa. Învăţaţi aceasta, credincioşilor, de la învăţătorul nostru Muhamed, care a avut patru femei. Să aveţi câte cinci, câte şase, nu vă speriaţi că legile necredincioşilor interzic poligamia. Faceţi cu toate copii, iar numai una să vă fie nevastă în faţa legii. Cât mai mulţi copii, noi musulmani, voi îi sunteţi cei mai dragi lui Allah. Nu vă temeţi, dreptcredincioşilor, nici de sărăcie, nici de lipsuri în casă, nici de război, nici de boli. Allah ştie cum să-l hrănească pe fiecare musulman, cum să-l îmbrace, cum să-l încalţe, cum să-i dea de băut!* - ne bagă hogele frica în oase şi, în vreme ce noi ne înclinăm, citeşte ceva într-o limbă străină. *Musulmanii sunt cei aleşi, ei singurii ce propovăduiesc adevărul. Allah le va dărui musulmanilor întreaga lume. Mânia lui Allah se va abate asupra necredincioşilor, care se roagă şi i se închină unui Hristos, ca fiului lui*

Allah. Allah este unul singur. Allah nu are şi nu a avut niciodată un fiu, dreptcredincioşilor! - strigă hogele şi-l trezi din somn pe Dedaga, care se închina alături de mine. *Niciodată să nu uitaţi ce ne-a lăsat ca amanet învăţătorul Muhamed, pe patul de moarte! Chinuiţi-i, dreptcredincioşilor, pe necredincioşi, oriunde vă veţi afla şi ori de câte ori vi se dă prilejul. Chinuiţi-i şi prigoniţi-i pentru ca să nu vă chinuie şi să vă prigonească ei. Căutaţi-i în bisericile şi casele lor, fiindcă e mai bine aşa decât să vă caute ei prin case şi geamii!* - dădu el din mână, de parcă ar fi avut o sabie. *Rugaţi-vă şi închinaţi-vă de câte cinci ori pe zi pentru sufletele tuturor care s-au luptat cu necredincioşii ori care se luptă astăzi cu necredincioşii. Veţi fi cu toţii părtaşii acelei sfinte socoteli! Este războiul sfânt, este războiul sfânt...*

- Tu nici nu mă asculţi, tu te-ai plictisit - mă făcu să tresar consulul Jastrebov.

- Eu... eu ascult, cum să nu ascult... mă gândeam la ceva.

- Nu te supăra pentru faptul că mai înainte te-am numit turc... am vrut să zic fost turc... Hai, după prânz, la geamie.

- La geamie! - parcă mi-ar fi turnat el apă îngheţată pe după gât.

- Vom merge într-unul din satele arnăuţeşti, unde nu sunt cunoscut. Să auzim...

- Ce să auzim? - m-am răstit eu la el.

- Pe hoge, baciuşca, ce anume le vorbeşte. Cum le spune să se puie, să nu bea, să răpească, să nu se sperie şi să nu se căiască... să ascultăm cum le porunceşte aşa ceva. Iar mâine... mâine vom merge la biserica noastră, să comparăm.

- Le ştiu şi pe unele şi pe altele, nu am ce să compar.

- Probabil, baciuşca, hogii arnăuţeşti propovăduiesc altfel. În Osmanovicii tăi... da, în Osmanovicii tăi, cu siguranţă că nu poruncesc cel

mai puţin şase copii, şi cinci neveste, şi ca femeia stearpă să caute una roditoare...

- La fel, nu există deosebiri - am bolborosit eu răutăcios.

- Dar despre Isus, Moise şi cămile?

- La fel, totul la fel. Să nu vorbim despre asta - mă deranja şi mă durea tot mai mult această vorbărie a lui. - Doar câteva minute, să aţipesc... mi s-a făcut somn - m-am întins eu şi mi-am acoperit faţa cu ziare.

Mi-am acoperit faţa cu ziare nu pentru a adormi, ci pentru ca el să nu bage de seamă că mie nu mi-era somn. Şi că necesitatea de a mă întoarce în geamia din Osmanovicii era mai puternică decât mine. M-a atras pentru moment o dulce amintire, aşa cum pe un fost fumător îl aţâţă şi-l excită mirosul de tutun, acelaşi tutun pe care l-a fumat cândva, cu poftă.

Mi s-a trezit copilăria, o iarnă îndepărtată, când, timp de o lună şi mai mult, nu s-a putut nici intra, nici ieşi din Osmanovicii. Fusese într-o vineri, după a treia rugăciune de după-amiază. Noi, partea bărbătească, cu toţii la geamie. Eu m-am dus cu Dedaga. Eram pe atunci în clasa a treia de şcoală elementară. La sfârşitul rugăciunii, potrivit obiceiului, hogele Derviš întrebă dacă doreşte careva să-i fie explicat ceva ce nu ştie ori pune la îndoială. Se anunţă Hasan, nepotul de frate al lui Dedaga... odihnească-se în pace, s-a înecat în vara aceea în Neretva: a sărit înfierbântat în apă, imediat după coasă. S-a anunţat şi a întrebat: *Are vreo legătură învăţătorul Muhamed cu Moise, în care cred evreii, şi cu Isus Hristos, în care cred ghiaurii?*

Hasan, frate, unde ai mai găsit şi asta... eu, pe credinţa mea, ştiu puţin despre Musa şi Isa, care va să zică despre Moise şi despre acest Isus al lor - îşi trecu hogele Derviš degetele prin barba-i rară şi căruntă. Ce este, este, am citit ceva în nişte

cărţi vechi, cum că Musa a fost fratele mai mare al lui Isa, iar Isa... Isa a fost fratele mai mare al lui Muhamed. Isa rullulah Muhamed resullah, aşa era scris.

Ce înseamnă asta pe limba noastră - interveni Bajrica Osmanović. *Noi, frate, nu pricepem turceşte.*

Asta, Bajrica, nu este în turceşte, ci în arăbeşte, iar limba este colosală fiindcă nu învăţăm şi turceşte şi arăbeşte - îl dojeni hogele. Isa rulullah, Muhamed resulullah! Asta înseamnă: *Isus este de la duhul lui Allah, iar Muhamed este trimisul lui Allah. Aşa scrie în nişte cărţi vechi, însă eu... cine poate şti, frate, cine şi de ce a scris aşa ceva... Este aşa: apele mării s-au despărţit dinaintea lui Musa, Isa îi scula pe morţi din morminte, iar în locul unde se închina învăţătorul nostru, Muhamed, stâncile crăpau şi se ridicau la cer. Muhamed este ultimul proroc şi nimeni nu-l poate întrece în faţa lui Allah.*

Ghiaurii povestesc şi cred că Isus a reînviat. Este posibil aşa ceva? - întrebă Dedaga, cu pocăinţă.

Iok! - răspunse hogele. - *Evreii l-au căutat pe Isa pentru a-l ucide. Isa le-a fugit sus, în cer, unde l-a ridicat Allah, şi-atunci jidanii au găsit un ins care semăna cu Isa şi l-au răstignit pe cruce, între doi tâlhari. Ghiaurii nu au observat nimic din toate astea, ba, mai mult, l-au proclamat drept Dumnezeul lor pe acel individ pe care li l-au băgat în faţă evreii.*

Şi unde-i Isus acum? - am întrebat eu, mirat că Dedaga mă privi surprins şi pentru că mă trase de ureche de parcă aş fi furat ori aş fi înjurat.

Sus, chiar sus, ferice de mine - arătă hogele în sus, iar eu m-am gândit că Isus s-a ascuns undeva pe minaret. *După ce a fugit de evrei, el s-a plimbat multă vreme prin cerurile lui Allah. Într-o zi s-a hotărât să se întoarcă aici, însă şi-a uitat încălţările chiar la poarta Cerului. S-a întors să le*

ia şi a rămas sus, încă-şi mai caută opincile şi le va căuta până în ziua judecăţii de apoi. Iar când va veni ziua aceea, Isa îşi va găsi încălţările şi va veni încoace.

Să ne omoare?! - am strigat eu, speriat.

Isa va veni, ferice de mine, să-i pedepsească pe jidani şi pe ghiauri. Îi va trimite pe toţi în iad, să-i fiarbă şeitanii în smoală fierbinte. Pe jidani îi va căzni, pentru că au vrut să-l ucidă, iar pe ghiauri... pe ei îi va nimici, fiindcă au minţit că Isa este fiul lui Allah şi pentru că au crezut în haimanaua aceea pe care, la Ierusalim, pe muntele Golgota, li l-au băgat în faţă jidanii.

Dar unde este acum învăţătorul nostru? - am întrebat eu şi din nou mă trase Dedaga de ureche.

Muhamed a încălecat pe vânt, pe un vifor, şi s-a dus acolo sus, alături de Allah unde, ferice de mine, nu a rămas multă vreme. El s-a jurat că nu ne va părăsi şi şi-a ţinut jurământul. S-a întors la noi şi a murit. Învăţătorul se va afla în mormânt până în ziua judecăţii de apoi şi atunci ... atunci, ferice de mine, Allah le va porunci îngerilor să ţină bine capetele tuturor cerurilor şi ei... îngerii lui, în clipa aceea, vor muri, de parcă ar fi adormit. În aceeaşi clipă vor şi reînvia, proslăvindu-l pe Allah şi credinţa noastră. În aceeaşi clipă, învăţătorul Muhamed se va trezi din somn şi-şi va scutura praful de pe barbă. Şi va spune: Ellemdu lillahi rabbi l'alamin! Adică asta înseamnă, pe limba noastră, pe sârbeşte: Îi mulţumesc lui Allah, creatorul meu, amin! Atunci, ferice de mine, Allah îi va spune lui Muhamed: Tu singur mi-ai slujit corect şi de aceea porneşte în raiul veşnic, cu musulmanii tăi!

Poate să-i scape lui Allah şi să pătrundă în rai vreun jidan ori ghiaur? - întrebă Dedaga.

Jok! Nicidecum! - sări hogele. *Când i s-a anunţat Allah lui Muhamed, de îndată a trimis pe pământ şase sute din cămilele sale, care sunt ca duhurile nevăzute şi care, noaptea, trec pe la*

cimitirele jidanilor şi ghiaurilor. Pe fiecare bun evreu ori creştin aceste duhuri îi trec la Islam şi-l conduc în cimitirele unde se odihnesc musulmanii. Astfel, în ziua judecăţii de apoi, toţi cei din cimitirele musulmane vor merge în rai, iar toţi cei din cimitirele necredincioşilor, direct în iad!

Ljubo credea că moţăi, că dorm, însă eu îmi aduceam aminte şi meditam. De ce mă ajungea ceea de ce fugeam şi de ce amintirea despre ceea ce am fost, după toate cele şi-n ciuda a toate, stârnea căldură şi-n gânduri şi-n piept? Cu ce fel de mirosuri şi-a stropit hogele Derviš rugăciunile şi propovăduirile sale şi miros şi astăzi, de nu pot, deşi doresc, să uit? În biserică pentru mine este gol, plictisitor. Icoane, fresce, linişte, piatră sub picioare: toate astea priesc, trezesc un fel de exaltare, potolesc frica. Dar numai până este biserica goală, până nu se află înăuntru credincioşii şi până nu apare preotul. Credincioşii tulbură pacea, iar preotul tulbură întreaga taină şi neaccesibilitate a credinţei şi învăţăturii acesteia. Nu există minuni, nu există taine, nu există autoritate, nu există nimic în rugăciune, în cuvântul pe care-l pricepe credinciosul! Cu trei luni înainte, l-am ascultat pe un vlădică grec când, pe limba sa, a săvârşit o slujbă la mănăstirea Visoki Dečani. Atunci am şi presimţit ceva, atunci am şi crezut câte ceva, deoarece nu am priceput nimic! Mistica credinţei în limbă este prioritară. Araba m-a ţinut pe mine şi pe toţi cei din Osmanovicii într-un permanent delir. Până la conştiinţă ajungea doar taina, o taină de temut, care se aude, care se cântă, căruia i ne închinăm şi de care ne este frică, deoarece nu-i aflăm semnificaţia şi fiindcă acest cuvânt străin şi îndepărtat era o taină pentru mine! Coranul a fost demult tradus pe limba noastră, însă hogele Derviš nu a scăpat niciodată ocazia de a citi în arabă vreo sură. Prin asta învăluia în magie, într-un fel de sens tainic şi ceea ce era înţeles. Din această cauză

mă îmbată şi astăzi rugăciunea lui sau, poate, se află la mijloc ceva mai tainic şi mai de neînţeles?

- Să pornim radioul, imediat vin ştirile - am dat eu la o parte ziarele de pe faţă.

- Dar ştii de ce, în ciuda Gapicilor, Rusia nu este pierdută? - abia aşteptă consulul rus să reluăm discuţia.

- Din cauza întinderii, a bogăţiei, din cauza... aveţi, excelenţă, cea mai puternică armată din lume - eram eu încă în stăpânirea hogelui şi nu-mi veni altceva nimic în minte.

- Prostii... vorbeşti prostii. Rusia nu este pierdută întrucât se umflă de libertate... , ceea ce înseamnă că nu există astăzi vreo ţară unde să trăiască atâţia oameni liberi câţi trăiesc în Rusia!

- Dar oare, cu o clipă mai înainte, n-ai spus că acolo nu există libertate şi că...

- În asta şi constă natura şi, după cum ar fi spus tovarăşul Marx, unitatea dialectică a contrariilor - îşi împinse el pieptul înainte, cumva semnificativ. - Dumnezeu se anunţă şi vorbeşte îndeosebi în vremuri fără de Dumnezeu şi a marilor crime. Susţin că fiecare sârb ucis la Jasenovac a trebuit, personal, să-l simtă şi să-l cunoască pe Dumnezeu, măcar cu o clipă înainte de a-l ucide! Jugovicii tăi, mama ta, tatăl, preotul tău Ničifor... toţi aceşti mucenici l-au văzut pe Hristos şi el i-a alinat, el i-a îmbărbătat să îndure chinurile. Vreau să spun că exact atunci când se pare că nu există Dumnezeu, există numai el sau cel mai mult el! Aşa este, baciuşca, şi cu libertatea în Rusia. Pe cei mai liberi oameni se merită să-i cauţi unde troienele răului sunt cele mai mari: în inima tiraniei şi-n plămânii ai însăşi robiei! Pustiindu-ne libertatea şi credinţa noastră ortodoxă, uscând fiecare fir al dorinţelor personale ale oamenilor ascultători şi docili, totalitarismul se usucă şi se pustieşte pe sine însuşi. Făcând rău, Marele Inchizitor face un nebănuit bine, deoarece

îşi descoperă satanica sa esenţă şi ne îmbogăţeşte, ne înnobilează cu experienţa scursă din durerea noastră! Da, baciuşca! Ciudate sunt căile Domnului.

- Interesant, excelenţă. Dar ce fel de foloase au cei ucişi din faptul că, înainte de a fi ucişi, li s-a arătat Dumnezeu? De ce, dacă li s-a arătat, nu a făcut astfel încât cuţitul gâdelui să nu le treacă peste grumazuri?

- Ar fi trebuit, baciuşca, să fiu Dumnezeu şi aşa să-ţi răspund. Astfel... - am observat în ochii lui că nici el singur nu şi-a limpezit acele bănuieli care mă chinuiau pe mine. - Omul în faţa lui Dumnezeu este ceva asemănător unei furnici în faţa omului. Poftim, baciuşca, întreab-o pe furnică orice despre om şi ea..., chiar de înţelege întrebarea, ea nu vrea să înţeleagă nimic... În fine, singură viaţa lui Hristos este o nenorocire. A propovăduit iubirea, însă a fost neînţeles şi neiubit de majoritatea. A flămânzit în deşert, a fost lăsat pradă morţii, a fost străpuns de cuie şi suliţe. De ce? Cu siguranţă că a avut puterea de a se izbăvi pe sine de chinuri.

- Tu crezi în toate acestea?

- Cred, baciuşca, că Dumnezeu, de există într-adevăr, nu este de partea fraţilor Dautai. El trebuie să fie de partea acelora care, la fel ca pe el, îi chinuie şi-i prigonesc. El, dacă există, este de partea acelora pe care-i biciuiesc. Dar, de nu există.. de nu există - se arătă frica în privirea lui. - De la facerea lumii există numai două filosofii: filosofia omului care doreşte să bată pe cineva şi filosofia celui de al doilea, cel bătut. De la Manfred şi până la Nietzche şi de la Muhamed până la..... până la ... islamul nici nu are vreun înţelept... gânditorii catolici şi protestanţi, dar şi prietenii lor islamici, de veacuri bolesc efectiv de nelinişte: cine anume trebuie biciuit! Pentru o astfel de învăţătură o lume întreagă îi acordă respect lui Nietzche. Dacă vreun rus ori sârb ar

începe să vorbească pe aceeaşi limbă, aceiaşi care-i proslăvesc pe Muhamed, pe papa de la Roma ori pe Nietzche de îndată l-ar cataloga drept un nimeni, un bandit! De parcă nouă, ortodocşilor, ne este dat să fim umiliţi, să fim veşnic bătuţi şi veşnic să îndurăm! Singurii răzvrătiţi sunt nihiliştii ruşi şi singuri ei... doar ei... - tăcu şi, pe neaşteptate, se cufundă într-un fel de tristeţe. - Trebuie să merg până la Salonic... nu e departe, să plecăm cu maşina ta - se uită el la mine.

- Cu ceva treabă... mergi să faci cumpărături? Să bişniţăreşti vreo jachetă de piele, o pereche de pantofi, o pereche de blugi...

- Mă duc, baciuşca, să trec pe la mormântul meu! Nu am fost pe-acolo de la înmormântarea mea. De când cu turcul ăla pe care l-am...

- De când ai devenit vampir! - am glumit eu şi imediat am înţeles că l-am jignit.

Se întunecă şi oftă. Apucă nervos o ţigară, aproape să rupă pachetul. Se sculă pentru a se plimba, dar se răzgândi şi rămase pe loc. După care se aşeză şi începu să bată cu degetele darabana în masă, fără a-şi dezlipi privirea de la mine. Ce era cu el? Îmi reproşa? Era tare sensibil: muşca totul şi pe toţi, însă îşi ridică nasul de îndată ce-l muşcă cineva pe el! Spune ceva, Ljubo Božović! Nu te holba aşa, tăcut, la mine. Aşa săgetai şi atunci, pe Bjelava, în camera ta, când o jumătate de ceas ai trâmbiţat despre mândria înnăscută a sârbilor, iar eu, ţărănoi din Osmanovicii, am denumit această mândrie, acest simţământ închipuit de măreţie care nu are nici o bază, drept puloşenie! Îţi aduci aminte? Tu ai rămas perplex, iar eu am repetat şi încă despărţind pe silabe: pu-lo-şe-ni-e! Se pare că răul te-a schimbat. Nu te mai lauzi cu forţa ta şi nu mai îmbraci tricouri sau cămăşi strâmte pentru a-ţi arăta muşchii. Ţi-a dispărut, Ljubo, şi vorbirea ta provocatoare şi urâtă de Podgorica. Ai dispărut în Kosovo, Ljubo. Întreg. Acum eşti un altul: un mort

ce-şi închipuie că mai este viu consulul Jastrebov! În afară de privirea ta s-a schimbat totul. Mai puţin scânteia care caută ceartă şi care, răposatule, arde în pupilele tale. Iartă-mă, excelenţă, dacă te-am jignit! Şi eu sunt răposat. Şi eu sunt un altul... nu mă voi supăra dacă-mi vei spune că am devenit şi eu un vampir. Acel Alija şi acel Ljubo care se luau la trântă, săreau în lungime, aruncau pietre pe Trebević şi Bjelava... acel Alija şi acel Ljubo demult au fost îngropaţi. Acum suntem destine noi şi oameni noi, în alte locuri şi cu alţi oameni. Ne-au rămas doar fostele trupuri, burdufuri vechi pentru vinul nou, câte o fostă dorinţă şi... scuză-mă, excelenţă, eu pe Milica, pe Ninocika ta... recunoaşte că mă urăşti puţin din cauza asta. Iar în ceea ce priveşte Salonicul... voi pleca şi eu cu tine. Voi culege şi-ţi voi pune pe mormânt un mănunchi de bujori de Kosovo. Dar mormântul meu... unde se află mormântul lui Alija, domnule consul Jastrebov? Şi pe cine vor îngropa de va muri? Pe mine, fostul, pe mine cel de acum ori pe amândoi la un loc? Tu măcar ştii că eşti...

- M-am prefăcut în vampir! Zici că m-am prefăcut în vampir! - mişcă el masa şi doborî scrumiera. Chiştoacele şi scrumul căzură pe podea. - Vampirii sunt... vampirul este... ştii, de fapt, ce ai spus?

- O glumă, nu m-am gândit...

- Pe viitor gândeşte-te! Suflete rele... când dispare o putere, o ţară... crezi că singură ea, ideea, poate să se prefacă în vampir?

- Cum vine asta? Nu înţeleg.

- S-au prăbuşit, vezi bine, atât împărăţia turcească, cât şi cea austriacă. Şi Cominternul... da, şi Cominternul. Acest dezastru este veşnic, nechemat. Dar, vezi tu... asta este, oare pe noi imperiul islamic, care nu există, nu ne sugrumă şi astăzi prin Kosovo, prin Sanđak, prin Bosnia şi Herţegovina? Oare destinul nostru, peste tot şi în toate, nu ni-l croiesc apariţiile vii, vampirii şi

spiritele rele ale decedatului Comintern şi ale decedatei monarhii K.u.K? Meditează oleacă la astea, amice.

- Nu ştiu, Ljubo. Nu te supăra pe mine.

- Ţie ţi-au ucis mama... cine sunt ustaşii, Ilija? Doar ideea materializată şi prefăcută în cuţit a două imperii moarte. Cel habsburgic şi cel otoman, ale căror spirite rele duc la sfârşit treaba acestor leşuri descompuse! Iar fraţii Dautai... fraţii Dautai sunt copii născuţi în căsătoria fericită a doi schilozi: tradiţia de hoţi a arnăuţilor şi hoţia fiilor Cominternului! Perfidia, nestatornicia, minciuna, orice rău... una să spună, alta să gândească, şi altceva să facă... să-ţi gângurească şi să ţi se linguşească până ce-şi dă seama cum te va scurta de cap, să ţi se... asta le este albanezilor în sânge, iar copiilor Cominternului în credinţă... Pe unchiul tău l-au arestat spiritele rele. Ei l-au ucis pe fiul lui Mitar Rašović şi i-au ascuns leşul în Albania. Ei au aruncat în fântâna lui Miloš Pantić o căruţă de gunoi... şi pe mine, şi pe fata Marijei, şi... nu eşti mort, Cominternule, Serbia ţi-este credincioasă! - strigă el şi sări cu mâinile ridicate.

- Ce-i cu tine? Ljubo, ce-i cu tine?

- Am înnebunit! Eu, doctore, am înnebunit! Şi iată, Serbia cântă şi se veseleşte în rezervaţie, în ghetou, între două Morave! Să nu pierdem poimâine ştafeta, te implor. Nu... da, eu am înnebunit, doctore! Eu... chiar că e frumos, pe acelaşi drum, spre noi victorii, merg Mitar Rašović şi ucigaşii fiului său, Miloš Pantić şi fraţii Dautai. La fel se jură, la fel cântă...

- Încetează! - m-am răstit la el.

- Jos hegemonia velikosârbă! Trăiască bazele...

- Taci din gură! - am sărit şi eu în picioare. - Eu sunt comunist... mi s-a făcut greaţă de trăncăneala ta!

- Trăiască baba Kristina şi nepotul ei, doctorul Ilija!

- Încetează! Dacă nu încetezi, plec de îndată.

- Trăiască hotelul Lux! Trăiască câinele Lux! Jos nepopularul popor sârb! Jos...

Mi-am luat mantia şi am plecat fără a-mi lua rămas bun.

JASTREBOV PRINDE CRIMINALUL

Ştafeta! De ce-ai pomenit-o, Ljubo? Şi de cine ţi-ai bătut joc? De ore-ntregi mă gândesc la asta. Examinez pacienţii, povestesc cu ei, scriu reţete, însă gândurile-mi fug, îmi hoinăresc. Tu, Ljubo, nici nu bănuieşti ce ai rănit în mine...

Mama mea vitregă, Rabija, m-a scăldat, mi-a îmbrăcat pantaloni noi, cămaşă şi o pereche minunată de opinci din gumă. *Să le porţi sănătos, fericirea mea, şi să nu ne faci de ruşine* - m-a condus ea până la şcoală. Ibro ne-a aliniat şi ne-a dăruit tuturor cravate roşii, de pionier. *Tovarăşe Tito, căpşună din rouă* - cântam noi prin Osmanovicii. *Tovarăşe Tito, viorea albastră* - cântam prin Jugovicii. *Îl iubesc pe Tito mai mult decât pe mama* - cântam pe drum, pe Čemerno. Drumul, larg şi presărat cu piatră măruntă. Niciodată până în dimineaţa aceea nu am văzut drumul atât de neted. În continuare în coloană, doi câte doi, şi ţinându-ne de mână, păşeam în josul muntelui. Deodată a claxonat cineva în spatele nostru! Aveţi grijă, copii! - a strigat învăţătorul şi noi, doar ce ne-am întors şi am observat uriaşul, am zburat de pe drum, în pădure. Ciudăţenia la apariţia căreia am fugit fusese un camion, vopsit în roşu şi plin de elevi, cu siguranţă de la oraş, deoarece erau cu toţii altfel decât noi, îmbrăcaţi mai frumos. *Tovarăşe Tito, conducătorul nostru...* cântau şi ei. Învăţătorul nostru ne-a mustrat cu blândeţe şi ne-a explicat că maşina, camionul acesta avea frâne şi şofer, un om viu care poate, când doreşte, să oprească acest colos. Puţin după aceea, el ne-a rânduit. Lângă fiecare stâlp de telegraf lăsa câte un elev şi ne ameninţa să nu ne mişcăm de acolo. Pe mine m-a aranjat ultimul. Ca orfan de război ce eram, am fost desemnat să preiau ştafeta lui Tito de la tinerii din Tjentište.

Cincisprezece zile am învăţat propoziţia aceea de salut pe care, primind ştafeta, o voi spune-o. *Să nu te încurci ori să uiţi* - m-a mângâiat învăţătorul. *Pionierii din Osmanovicii, iubite tovarăşe Tito, îţi doresc viaţă veşnică şi, pe lângă felicitarea de ziua ta, îţi transmit hotărârea lor de a-şi da viaţa la fiecare semn al tău, dacă trebuie!* - am declamat eu dintr-o suflare şi învăţătorul m-a îmbrăţişat. Mamei mele vitrege Rabija un asemenea salut nu i-a fost pe plac. *Trebuie spus undeva* - zicea ea - *că Osmanovicii sunt insultaţi de câinii aceia de valahi, de cetnici*. *Nu vorbi despre asta că se poate întoarce împotriva noastră* - a încercat Dedaga să o lămurească. *Şi de ce să se întoarcă împotriva noastră?* - s-a mirat ea. *De aceea pentru că noi... ai uitat ce am făcut noi în Jugovicii şi... taci, că am început primii!.* La care Rabija a strigat: *Alija, fiule, bagă-i undeva pe câinii de valahi... ascult-o pe mama ta, iar Tito... el nu este valah şi, pe credinţa mea, n-o să se supere.* Dedaga spunea una, ea, alta, astfel că învăţătorul a trebuit să judece. Salutul ştafetei, a spus el, l-a compus puterea populară şi nu e voie să se schimbe nimic. *Atunci, Alija fiule, spune tot ce spune puterea... pe credinţa mea, puterea ştie cel mai bine* - a acceptat Rabija de îndată... Aşteptând să apară ştafeta recitam această propoziţie de salut cu voce tare. Ţinteam cu pietre păsările de prin coroanele copacilor din pădure, îmi rodeam unghiile, loveam în stâlpul de lemn de la marginea drumului şi, lipindu-mi urechea de el, mă miram de vuiet. Aceştia sunt stâlpi de telefon - mă întrebam. Şi cum se poate vorbi prin firele subţiri? Sunt firele goale pe dinăuntru şi...? *Iat-o!* a strigat învăţătorul şi mi-a întrerupt gândurile. Din direcţia canionului Sutjeskăi se iviră mai întâi nişte oameni ca din cer, pe motociclete, în haine din piele strălucitoare, cu nişte căşti colorate şi ochelari uriaşi! În urma lor începură să bubuie nişte limuzine, apoi maşini militare, apoi maşini de miliţie: toate aceste

ciudăţenii le vedeam pentru prima oară, holbându-mă cu gura larg deschisă şi înghiţind praful pe care-l ridicau aceste maşini urlătoare. Iar în curând, de după cotitură ţâşni un jeep împodobit cu flori şi steaguri. Alături de el, motociclişti, în urma lui, la fel. În faţa jeepului alerga o fetiţă, purta ştafeta, însă era departe şi nu puteam să cunosc nici cum era ştafeta, nici din ce era făcută. Ea o predă unui băiat, acesta din nou unei fetiţe şi aceasta, încă un pas şi va ajunge lângă mine. Trebuie să-mi spună ceva şi să mă sărute. Atunci eu voi recita şi... ea încetini, se opri... Nu se poate... păi ştafeta este ca moara de cafea a Rabijei! - m-am gândit eu decepţionat atunci când am zărit obiectul sfânt din mâinile ei. *Pionierii şi tinerii legendarei Sutjeska* - se revărsa glasul sonor al fetiţei - *îi transmit iubitului mareşal Tito că minciunile şi clevetirile lui Stalin...* - însă eu mă holbam la nişte aparate de pe jeep (cu siguranţă că erau aparate de filmat) şi nici nu auzeam, nici nu ascultam nimic. Recitându-şi partea sa, fetiţa îmi predă drugul colorat şi strălucitor şi mă sărută de două ori. Pionierii din Osmanovicii - am început eu, însă jeepul, încărcat cu aparatele acelea ce semănau cu nişte mitraliere, o luă atunci din loc. M-am gândit că vrea să mă calce şi am zburat la o parte cu moara aceea de măcinat cafea! Pietrele mi-au alunecat de sub picioare, motorul huruia în spatele meu şi, împiedicându-mă de o piatră, doar ce nu am scăpat obiectul sfânt. Parcă fără suflet, am alergat până la Hilmija Osmanović şi i-am predat... ştafeta ajunsese deja până la Gacko, iar eu plângeam cu suspine la marginea drumului. Învăţătorul Ibro mă îmbia cu bomboane, mă consola, mă mângâia...

Ţie, Ljubo Božović, ţi s-a întâmplat ceva asemănător? - am ridicat eu pentru a cincea oară receptorul şi mă frământam dacă să-i telefonez ori nu. Şi tu, Ljubo, ai purtat-o. Nu există elev, nu

există student, nu există cioban, nu există vreunul de vârsta ta sau a mea care n-a alergat, care măcar o dată nu s-a poticnit, dar nimeni n-a scăpat-o. O poartă şi acum şi o vor purta... atunci de cine-ţi baţi tu joc? Am cântat aceleaşi cântece, ne-am legat în jurul gâtului aceleaşi cravate, am învăţat din aceleaşi cărţi... Pe Bjelava, la Sarajevo, şi tu ai fost membru de partid. Da, atunci când a trecut ştafeta prin orăşelul studenţesc, ai ţinut chiar şi... o cuvântare. Ai vorbit minunat! Tu nu te-ai înfricoşat de camerele de filmat, nici nu ai plâns. *Trăiască cel mai mare fiu al popoarelor noastre înfrăţite!* - ai exclamat tu atunci, iar eu am aplaudat. Astăzi îţi baţi joc... mie doar îmi pare rău de tine, nu pot spune şi că te urăsc. De tine însuţi îţi baţi joc, Ljubo Božović! Nu există scuze. Dacă ai minţit pe Bjelava, dacă ai gândit altcumva decât ai vorbit, atunci asta înseamnă că nu eşti un om cinstit, ci un cameleon, un ipocrit. Dacă ai avut mintea rătăcită şi negrul ţi-a semănat cu albul, atunci este iarăşi o mană, o gaură în caracterul tău. Eşti un neserios şi un om de paie, adică un aluat pentru orice fel de prăjitură, lut care să umple orice formă. Atunci ai purtat pe reverul sacoului de student insigna cu chipul lui Tito, iar acum, în casa ta, pe perete, fotografia ţarului rus. Atunci ai fost Božović, din Nikšićka Župa, acum eşti Jastrebov, dintr-un sat Gromuşka, din gubernia Tambovska. Cine şi de unde vei fi mâine, peste cinci sau zece ani? Omul este ca un pom, excelenţă! Se va usca trunchiul şi se va ofili fiecare frunză dacă dispare rădăcina. Din rădăcina de prun nu poate răsări un piersic. Poate... se poate adăuga un altoi şi astfel să se încrucişeze: mai departe n-a putut nici Miciurin... Tu, Ljubo, crezi că eu, de-aş fi putut, nu i-aş fi alungat pe Osmanovici din amintiri, din sânge, de peste tot din mine. De fapt, joc un rol, sunt şi eu un ipocrit, mă prefac în faţa Milicei şi a ta că i-am alungat şi am uitat toate cele de atunci. Numele mi-este piersică, însă-mi ascund visele şi sucul de

prun în gânduri şi... mai ascund şi faptul că sunt şi piersic şi prun, nici piersic, nici prun, nealtoit... O minciună necesară, excelenţă, nu se poate schimba cu un adevăr necesar! Platon şi Nietzche sunt două soiuri, trunchiuri pe care doar Miciurin, prin altoire, îi poate uni şi lega. Vreau să spun că şi eu sunt pentru adevăr, Ljubo. Dar dacă minciuna se află în rădăcini, atunci, crede-mă, ceva din această minciună trebuie să rămână şi în adevăr. În fine... şi această minciună este crescută dintr-un amestec anterior de minciună cu adevăr... asta nu este... Ljubo, vreau să spun, nici minciuna adevărată... nu este, aşa ceva nu poate să existe... De zile-ntregi îmi povesteşti despre albanezi, însă numai despre cei răi, despre cei perfizi şi stricaţi. Există şi altfel? Te afli de mult aici şi, fără îndoială, îi cunoşti pe albanezi şi tot ceea ce se întâmplă în Kosovo şi Metohija mult mai bine decât mine. Totuşi... nu cred totuşi în poveştile tale, fiindcă sunt toate la fel, sunt toate la fel de colorate. Da, te-au furat din salonul de spital, iar mie mi-au lipit halucinaţii, viziuni. Au legat conserve de sutana vlădicăi, i-au zdrobit degetele stareţei pe care am vindecat-o. Se povesteşte că în Priština doctoriţa Mekuli castrează nou-născuţii sârbi. În fiecare zi cineva se mută, cineva fuge spre nord. Şi eu, Ljubo, observ toate acestea. Nu trăiesc în Prizren nici cu ochii legaţi, nici cu urechile lipite. Iată, vineri, de 4 mai, atunci când furios pe tine am plecat din Đakovica... am dat atunci în uşa mea de un fluturaş. Scria: *Afară, porc de sârb, aici este Albania!* Iar astăzi... dimineaţa, o piatră cât palma mi-a spart sticla de la fereastră şi a căzut în cameră! În cutia poştală, un alt fluturaş: *Vouă, căcaţi de sârbi, vă lipseşte încă un Jasenovac!* Aşa scria, cu litere mari, şi încă în cirilice. Probabil pentru că este astăzi 9 mai. Ziua victoriei. Am dus această înjurătură la postul de miliţie... mi s-au scuzat oamenii, mi-au oferit cafea, nu se puteau opri din mirare. Au luat fluturaşul, mă vor anunţa

de va fi găsit acel nebun... aşa este, Ljubo, însă eu cred că există albanezi... majoritatea dintre ei, cred cu tărie, îi acuză pe ticăloşi. Dar cred şi faptul că ura le este provocată, nu poate nici ura să răsară din nimica. Iată, numai ce l-am citi pe Tucović, cartea aceea pe care mi-a dăruit-o medicul primar Murici. În 1912 şi 1913 , Ljubo, armata sârbă a făcut aici multe crime! Ştii, să zicem, de masacrul albanezilor de la Debar, de la Uroševac şi Merdar? Ştii, şi tu l-ai citit pe Tucović, numai că despre asta nu spui nimic. Mai multă toleranţă, mai mult merhamet... ştii ce înseamnă merhamet, Ljubo Božović? Vezi, m-am hotărât să nu le dezvălui niciodată nici lui Murici, nici lui Krstić că , în noaptea aceea, tu nu mi te-ai năzărit, ci exişti şi eu te vizitez. Că te-am vizitat, mai bine zis. Mi-a trecut supărarea, iar Milica... aş veni cu drag, însă mi-e teamă că nu voi putea suporta, dacă... este chinuitor să te asculte cineva şi când eşti Božović şi când eşti Jastrebov. De n-ar fi Milica... sunt deja şase zile de când nu o mai văd... ţie, Milica, îţi lipsesc? Măcar puţin, măcar câteodată? Iar te-am visat alaltăieri noapte. Din nou, tu toată în alb, în rochie de mireasă, fără Ljubo lângă tine. Închipuie-ţi, el s-a prefăcut în porumbel şi uguie în biserică, poate şi în afara ei, dar nimeni nu-l vede. Şi am mai visat, Milica, că-ţi citesc în ceaşca de cafea, într-o cafenea pe Trebević... era iarnă, tu-ţi suflai în palme şi erai rumenă-n obraji. Deodată, închipuie-ţi, aceea nu era o cafenea, ci casa cuiva... a cui casă şi unde... nu ştiu, nu-mi amintesc, îmi amintesc doar faptul că Halit Beriša săpa cu târnăcopul, dărâma un zid şi nu i-am putut smulge târnăcopul din mână. Iar infirmierul Zeciri... şi el, mi se pare, dădea târcoale casei... Ieri, la spital, îl întâlnesc pe Zeciri: avea un plasture deasupra sprâncenei stângi, iar eu exact cu acel plasture l-am visat! Lui Zeciri i s-a născut ieri un fiu, al patrulea la rând, aşa că a plecat de la spital să cinstească. Nu m-a ocolit nici pe mine. Medicul

primar Murici se bucură că ne-am împăcat. Oamenii leagă, oamenii dezleagă - a spus el. Mi-a promis că el, personal, va merge la directorul poştei pentru a mi se pune acasă un telefon. Va aranja, a spus, cel târziu până la sfârşitul acestei săptămâni. Voi putea atunci, Milica, să te sun şi când eşti la serviciu, când Ljubo nu ascultă. Iar tu... - sună telefonul.

- Da, vă rog! - am ridicat eu receptorul.

- Aveţi Gacko, doctore - spuse fata de la centrala telefonică. - Abia am reuşit să prind legătura.

- Alo... alo, Milosava, mă auzi... tu eşti, Milosava?

- Da... cine altcineva... cine-i... cârâie un drac, nu se aude nimic.

- Doctorul Ilija... eu sunt, Milosava, te sun din Prizren. Vreau să te rog - intră un pacient şi începu să povestească ceva în albaneză. I-am spus să aştepte, până termin convorbirea. - Alo, Milosava, alo... mă auzi?

- Pe Dumnezeul meu, ei au... eu nimic nu-ţi mai... alaltăieri... am văruit - prindeam eu doar câte un cuvânt.

- Cheamă-l, te rog, pe Efendija, să vină la tine, iar eu voi suna mai târziu.

- A dat cheia... blestema-te-ar Dumnezeu că bâzâi... pe la jumătatea văruitului... de unde să ştiu eu pentru ce... Nici un fel de mesaj... eu, doctore, am făcut curăţenie şi am văruit peste tot!

- L-au arestat pe Efendija, Milosava?

- ... la Trebinje. I-au pus... pe unchiul tău... în grinzile lui.

- L-au luat, zici, pe Efendija la Trebinje?

- Eu mă duc mâine... pe linia asta... conductorul Zaim... la Trebinje.

- Când a fost arestat?

- ... şovism şi judecată... din Ljeskovina... ce vâjâi... ţine-ţi gura!

Legătura se întrerupse. Pacientul acela se apropie imediat de masă fără a-mi da măcar răgazul să-mi revin. Arestat? Nu încape îndoială, Efendija a fost arestat. Unchiul meu, Ljeskovina, şovinism (şovism, cum spune Milosava), văruit... asta-i asta, i-au poruncit să oprească văruitul şi l-au dus legat la Trebinje!

- Mă înţeapă la stomac, domn doctor - îşi scoase el cămaşa din pantaloni. - Iartă.. acuş-acuş trebuie... iartă în closet, domn doctor.

- Ce ai prânzit?

- Încă nimic... doare, bre doctor.

- Ce ai dejunat?

- Nimic... numai... numai un baclava şi doi ...

- Vomiţi?

- Cum să dau înapoi, eu mâncat toate astea.

- Am întrebat dacă simţi vreo greaţă şi dacă vomiţi?

- Puţin... am greaţă, dar nu în stomac, ci aici... aici - arătă el spre gât.

- Soră! - m-am adresat eu oficial infirmierei Mirjana. - Daţi-i două tablete de *reglan* şi trei capsule de *flonivin* şi să le bea imediat. Luaţi-i scaun şi repede la analiză. Iar până atunci...

Îmi părea rău de el şi, bătându-l pe umăr, i-am spus să nu-şi facă griji. Să facă ceea ce-i va spune sora Mirjana. Şi, pe viitor, înainte să guste, măcar să miroase mâncarea. Se învârtea pe loc şi tot mulţumea. Faţa-i era smochinită, ca la un bătrân, însă nu avea nici cincizeci de ani. Ştirb, fără trei dinţi din faţă, cu ceilalţi îngălbeniţi de la tutun. Era oare însurat? Cu ce se ocupa? Câţi copii avea? De unde era?

- Din ce sat eşti, gospodarule?

- Din Grnćara, domnu.

- O duci bine?

- Se poate şi mai rău.

- Copii?

- Opt... patru în viaţă şi patru morţi... jumate-jumate.

- De la ce ţi-au murit copiii?

- Din voia lui Allah... de moarte, domnu.

- De ce n-ai chemat medicul, că atunci voia lui Allah... - telefonul începu din nou să sune.

Milica! Mă roagă să pornesc de îndată spre Đakovica. Zice că s-a întâmplat ceva groaznic. Ljubo e bine, bine sunt şi copiii, e bine şi ea... însă nimic nu e bine, ea telefonează de la poştă şi nu-mi dă explicaţii. Mă roagă să mă grăbesc. Mă va aştepta la ora patru, în parc, lângă monument, la capătul străzii Sârbeşti...

Am mai consultat doi pacienţi şi am părăsit spitalul cu zece minute înainte de încheierea orelor de program. Îmi treceau prin minte tot felul de lucruri, dar, din cauza ploii care a aşternut pe drum un strat de mâzgă, trebuia să conduc încet şi cu atenţie. Ce s-a putut întâmpla atât de groaznic? Nu a fost nimeni ucis, nu a fost nimeni bătut, nimeni nu este bolnav, nimeni nu a fost arestat. Vorbise cuprinsă de panică, pierdută. Să fi primit decizia de concediere? Nu, de la un asemenea lucru vocea nu-ţi tremură aşa. A încercat careva să o siluiască? Nu îndrăzneşte să-i spună soţului, însă nu poate împărţi ruşinea şi teama numai cu ea însăşi. Dar e posibil... poate să fi dat Halit Berişa pe la bancă şi a ameninţat... dacă a scurtat termenul până la care ei trebuie să se mute? Ori dacă... dacă - şi acest gând mă sperie şi mă lumină. Dacă a izbucnit în casă scandalul şi ea a dorit să... Dar, dacă este aşa, de ce m-a chemat pe mine să vin urgent la Đakovica? Ar fi mai normal să vină ea la Prizren. Dar ea chiar vrea să vină la Prizren, vrea ca eu să o aduc. Păi da, ar fi venit cu autobuzul, însă nu are curajul. Ea singură mi-a povestit că, luna trecută, au siluit o fată, sârboaică. A plecat din Đakovica cu autobuzul şi, undeva pe drum, şoferul a oprit şi câţiva flăcăi albanezi au tras-o afară... Cercetările au fost rapid finalizate. Inspectorii i-au cerut fetei să le spună numele acelor flăcăi şi al şoferului sau

numărul autobuzului în care au atacat-o. Nu a ştiut şi, evident, cercetările au fost oprite. De ce a telefonat Milica? Şi de ce m-a rugat să nu mă duc la ea acasă, ci să ne întâlnim în parcul de lângă... de lângă... - ea mă observase deja şi-mi făcea cu mâna, de sub umbrelă.

- Ce s-a întâmplat? - mi-am pus eu mâna pe umărul ei.

- Îţi mulţumesc... îţi mulţumesc foarte mult - spuse încet. Îşi plecă puţin capul spre stânga şi-şi lipi obrazul de mâna mea aşezată pe umărul ei.

- Povesteşte - i-am zis eu, protector. M-am apropiat puţin, să o îm-brăţişez. Nu cu amândouă mâinile, ci doar cu aceea pe care-şi apăsa obrazul.

- Să intrăm în maşină - se trase ea, dându-mi umbrela. Pe-aici umblă tot felul de lume.

- M-ai speriat, m-am gândit la cine ştie ce. În cele din urmă... mi-e şi ruşine să şi spun.

- Spune, dacă ai început.

- Vrei... cum să spun... am sperat că te afli în pragul divorţului - am zâmbit eu, ştrengăreşte, însă cu zâmbetul acesta nu am reuşit să ascund nimic.

- Asta nu e corect - se opri ea. - Este vorba de viaţă, gata e, nu mai există scăpare... cei norocoşi, doar cei norocoşi se pot gândi la divorţ.

- Am glumit... scuză-mă - am închis eu umbrela. - M-ai înţeles greşit... evident că un asemenea lucru nu ar fi fost corect... ce face baba aceea? - aproape că m-am bucurat văzând o bătrână stând îngenuncheată dinaintea busturilor de bronz ale eroilor albanezi Emin Duracu şi Zef Liuş Marcu.

- Se roagă... a venit să se roage lui Dumnezeu - răspunse Milica. - Aceasta este o biserică... acest parc este biserica noastră! - îşi făcu şi ea cruce.

- Biserică? Milica, ce tot spui?

- Noi, Ilija şi cu mine, ne rugăm aici. Şi în closetele publice... Aşa este, nu te uita aşa la mine.

Closetele publice din Đakovica şi acest parc ne sunt nouă lăcaşuri de rugăciune!

Am intrat în maşină. Tăceam, aşteptam să mi se explice. Am privit spre parc: bătrâna stătea şi în continuare în genunchi şi-şi făcea cruce. De ce? Biserica, closetele publice, Emin Duracu! Nu pricep nimic. Tăcea şi Milica. Dădea din buze, vroia să spună ceva, răsufla repede.

- Te rog... te implor - izbucni ea în plâns şi-şi prinse mâinile în jurul meu. - Nu ne părăsi... mută-te... el a înnebunit! - se îndepărtă ea şi-mi lăsă mirosul părului şi al trupului său. - Înnoptează la noi, te implor! - îşi muşcă ea degetele cu dinţii.

- E-n regulă, voi înnopta... Milica, ce e cu tine? - i-am cuprins eu faţa cu mâinile. Nu plânge, se uită lumea... linişteşte-te... prostuţa mea - am sărutat-o eu pe obraz, pe nas, pe ochi...şi-atunci am început să-i strâng lacrimile cu buzele. - Nu te teme, prostuţo... ce s-a întâmplat... mă voi muta - o sărutam eu peste tot pe faţă, şi pe frunte, şi pe gât, şi-i încâlceam părul.

- Ce se întâmplă cu mine, Doamne?! - se cutremură ea deodată. Eu... noi am înnebunit, Ilija! - mă privi ea ruşinată. La miez de zi, în stradă... uită, te rog să uiţi.

- De ce să uit?

- Pentru că... pentru că... eu am înnebunit? - tremura ea toată - Nu am vrut, nici nu m-am gândit... mamă a trei copii, pe stradă...iar soţului...poate pe el nici nu-l vom mai găsi în viaţă! - izbucni iar în plâns.

- Ce s-a întâmplat? - mă trecu un fior. - Spune odată ce s-a întâmplat?

- De patru zile - îşi şterse ea nasul - Ljubo nu mai stă pe-acasă. Pleacă dimineaţa, se întoarce abia către seară. Îl întreb unde a fost, iar el... îşi închipuie, ştii şi singur, că e Jastrebov. S-a dus, spune, să adune dovezi. S-a dus să strângă răul lui şi al meu, asta am aflat azi-dimineaţă. Azi-dimineaţă s-a sculat devreme, şi-a pus pe el

costumul, chiar şi cravata... m-am gândit că iar şi-a propus să plece undeva anume. Îmi citeşte în ochi teama şi zice... că nu se duce nicăieri, ci doar vrea să invite pe cineva la cafea. A format numărul şi... aud că vorbeşte cu Halit Berişa. Vorbea mieros, amabil, tot numai un zâmbet... nici nu pot să cred. Îl cheamă să-i vândă casa, să negocieze preţul şi să discute despre mutare. Eu fericită... au auzit şi copiii, se bucură de faptul că vom pleca în Serbia...E gata, nu mai avem scăpare! - strigă, speriată.

- Îţi pare rău după casă. Îţi pare rău după Đakovica. Despre ce vorbeşti?

- Îmi pare rău... îmi pare rău de copiii aceia, Ilija. Nu va trece asta doar aşa. Halit Berişa... - gemu ea cu putere. - Vine Halit Berişa, iar el, la costum, vesel. Şi doar ce se aşează că Ljubo îşi îndreptă pistolul spre el! Acum, i-a zis, vei recunoaşte care din ţâţele mamei tale ai supt-o prima dată! Şi când şi cum, animalule, l-ai ucis pe fiul lui Mitar şi i-ai ascuns leşul în Albania! Apoi, după ce descrii frumos totul şi când semnezi... atunci vom discuta despre casă şi despre vânzarea ei... Eu am împietrit. Berişa, galben ca ceara, murmură ceva, aminteşte de copii şi nepoţi, oferă bani, dar Ljubo se duse în spatele lui şi-i propti pistolul în ceafă: Scrie, animalule, tot ce-ţi spun! Şi să nu cumva scrii... Tată, omoară-l pe arnăut!! - începu Vojin al meu să zbiere. Şi să nu scrii - striga Ljubo - nici un cuvânt dacă nu e adevărat. Reţine însă, nemernicule, că ştiu care este adevărul. Nimic nu se poate ascunde de Dumnezeu şi de ţarul rus. Scrie, când îţi spun! Ce să scriu, bunul meu vecin? - tremura mâna lui Berişa deasupra foii goale de hârtie. Scrie... transcrie, tâlharule, de la punct până la punct! - îi puse Ljubo o altă foaie de hârtie pe care... a conceput el, dinainte, declaraţia lui Berişa... E gata... Ilija, asta se va întoarce împotriva noastră! Te rog... te-am chemat doar să înnoptezi la noi... aici noaptea este groaznică şi

fără asemenea lucruri. L-am chemat şi pe Veljko, fratele lui Ljubo, convinge-l, convinge-l cumva pe Ljubo să fugim la Nikšić...ce să fac, nu ştiu ce să fac, ajută-ne!

- Berişa a semnat?

- A semnat şi a plecat.

- Să anunţe miliţia?

- Aş fi vrut asta, însă... el nu lasă urme. El va rezolva asta pe tăcute, de cum va găsi în ce fel şi de cum se va sfătui cu ai săi.

- Ai grijă de copii şi... du-te mâine la Nikšić cu copiii... o să vă duc eu.

- Cum să-l las singur?

- Nu va rezista nici el multă vreme, va veni repede după voi.

- Hai să mergem. Undeva aproape de casă eu voi coborî din maşină. Va bănui ceva dacă venim împreună.

- Copiii sunt acasă, cu el?

- Da, nu se duc astăzi la şcoală. E sărbătoare, Ziua Victoriei. Ziua nefericirii noastre.

Nu te teme, totul va fi în regulă.

- Grăbeşte-te, te rog. Acum e Mitar acolo, să nu plece. Mitar Rašović este maior în pensie, îmi povesti ea la repezeală. L-au pensionat în 1967, la 38 de ani. Nu din motive de boală, nu pentru că nu putea face faţă, nici pentru că l-a căutat pe Mitar. Simplu, a venit ordinul, uhn ucaz special, că trebuie să trimită în pensie câţiva dintre ofiţeri. Colonelul scrie că şi el a fost atunci pensionat. Şi încă vreo câteva sute de ofiţeri, aproape în exclusivitate cu toţii sârbi. Colonelul scrie că au făcut asta numai cu scopul de a curăţa armata de *hegemonia sârbească*. Un an de zile după plecarea în pensie, Mitar Rašović şi-a pierdut fiul cel mare. S-a îndrăgostit băiatul de o albaneză, mergeau împreună la şcoală. S-a dus într-o noapte la întâlnire cu ea, însă nu s-a mai întors niciodată. A dispărut. L-a căutat miliţia, armata, pescarii,

salvamontiştii. Luni de zile a dat Mitar anunţuri la mica publicitate prin ziare. Un flăcău minunat, ea l-a cunoscut, spuse. Scria poezii, juca baschet, cânta la ghitară. Fratele mai tânăr al lui Mitar a fugit cu familia în Serbia. Iar Mitar a aşteptat, a tot aşteptat. L-a susţinut speranţa deşartă că Srđan, fiul său, o să apară de undeva. A aşteptat şi a răbdat până acum vreo douăzeci de zile şi atunci a fugit şi el la Smederevo. Şi-a trimis acolo nevasta şi pe cei trei copii, iar el a rămas aici de unul singur, să-l aştepte şi pe mai departe pe Srđan. Şi iată, i s-a meritat...

- Iată, i s-a meritat aşteptarea! - spuse Milica. - Recunoaşterea lui Berişa... ce-i trebuie lui Mitar această recunoaştere, ce a câştigat cu asta?

- Să-l judece pe criminal. Măcar din acest punct de vedere să fie mul-ţumit.

- Cui să-l reclame? Să reclame judecătoria la judecătorie... tu ai... opreşte aici, să ies...

- Nici de venirea fratelui meu nu m-aş fi bucurat mai mult - îi dădură lacrimile lui Ljubo de cum mă văzu. Unde eşti, pentru numele lui Dumnezeu? Câte zile sunt de când tu... nici măcar un telefon. Ţi-a trecut su-părarea? Ce mai e cu unchiul tău? - mă îmbrăţişă şi mă bătu pe umăr cu palmele acelea ale lui mari, fără intenţia de a-mi da drumul.

Îmi făcu, turnând rachiu în pahare, cunoştinţă cu Mitar Rašović. Mi-cuţul Vojin mi s-a aşezat în braţe şi-mi căuta prin buzunare.

- Mă bucur că v-am cunoscut - spuse Mitar. - Mi-au povestit Ljubo şi Milica despre dumneavoastră.

- Şi mie despre dumneavoastră şi fiul dumneavoastră. Chiar cu puţin timp în urmă... aşa este, ce să-i faci - doar ce nu m-am dat de gol că ştiu cine era criminalul.

Mitar era de statură mijlocie, cu ochii de-un albastru spălăcit, cu ma-xilarele puternice, cu nasul puţin alungit, cu sprâncenele dese, cu fire de păr albe. Mâna dreaptă îi tremura. Sindromul lui Parkinson, m-am gândit. Pe bărbie avea o aluniţă proaspăt tăiată, probabil la bărbierit. Fuma ţinând ţigara în mâna stângă şi, nervos, în fiecare clipă, scutura scrumul.

- De Dumnezeu şi de ţarul rus... da, dacă e să fim corecţi, de Dumnezeu şi de consulul rus nu se poate ascunde nimic - strigă Ljubo. - Eu... azi-dimineaţă, concetăţene, consulul rus Jastrebov l-a prins pe asasinul lui Srđan! - adăugă victorios. - Aici, unde stai stai tu acum, a stat criminalul. Cu acest stilou... iată, cu acest stilou şi-a alcătuit declaraţia. Ţine, uită-te! - îi întinse o foaie de hârtie, scrisă.

Atunci intră Milica şi se prefăcu a fi surprinsă când mă văzu. Nici nu a visat, zise, că va da peste

mine. A început să mă întrebe cum şi de ce nu am venit de atâta amar de vreme.

- Lasă-l, Ninocica, să citească declaraţia lui Berişa - o întrerupse el. - Şi nu-mi... altădată, Ninocica, ai mai multă imaginaţie. Ai ştiut bine că a sosit, de ce te prefaci că nu?

- Eu să ştiu că...

- Bineînţeles că ai ştiut - nu aşteptă să termine. I-ai văzut maşina, dragă. A parcat-o chiar în prag, lângă... bine, poate nici n-ai văzut, doar am glumit.

Eu, Halit Berişa, din Đakovica, strada Bajram Ţuri numărul 29, constrâns de dovezile consulului împărăţiei ruseşti I.S. Jastrebov, recunosc de bunăvoie că la 14 august 1968 l-am ucis pe Srđan Rašović din Đakovica, strada Sârbească numărul 9, anul trei de gimnaziu, în vârstă de 17 ani. În sus-numita zi, pe la ora 19, l-am aşteptat pe Srđan Rašović la moara părăsită de pe Vogonica, unde trebuia să o întâlnească pe Fatiha Beheluli, fata lui Riza Beheluli din Đakovica, strada Mareşal Tito numărul 43. Înainte de asta, tatăl Riza şi-a obligat fiica să destăinuie locul întânirii şi după aceea a venit la mine să-i întorc serviciul, întrucât el, la vremea lui, a depus mărturie mincinoasă că eu, în timpul războiului, am lucrat pentru partizani în ilegalitate şi astfel a contribuit ca puterea să-mi recunoască participarea la revoluţie şi să-mi încredinţeze sarcina de a-i fi anchetator, cu gradul de căpitan, între anii 1946 şi până în 1957, când mi-a fost atribuită o altă sarcină. Eu, însă, pe tot parcursul războiului, am fost în rândurile baliştilor şi personal, pe lângă altele, l-am ucis pe Andrija Đurišić din satul Međa de lângă Đakovica şi l-am aruncat în fântână. Pentru a-mi întoarce datoria către Beheluli, m-am dus la moară, l-am aşteptat pe Srđan Rašović, m-am furişat spre el prin spate şi l-am omorât cu o lovitură în cap cu un drug de

fier. În aceeaşi seară, am tăiat cadavrul în bucăţi pe care le-am băgat în saci cu pleavă şi le-am dus până la Imer Karakuti din satul Zulfaj, aproape de graniţa albaneză. Imer a preluat restul asupra sa, iar eu i-am mulţumit oferindu-i o mitralieră cu două lăzi de muniţie. După două zile, l-am vizitat pe Imeri şi el mi-a spus că a trecut sacii în Albania, prin legăturile sale, şi aceştia au fost îngropaţi. La întrebarea consulului rus I. S. Jastrebov dacă regret crima răspund că nu. A ucide şi a-i goni afară din Kosovo şi Metohia pe toţi sârbii, a le dărâma toate bisericile şi mormintele, aceasta este o sarcină, o sarcină sfântă a credinţei şi naţiunii noastre. Kosovo şi Metohia trebuie să devină parte a Albaniei. Consulul I. S. Jastrebov m-a determinat să declar şi să iscălesc toate acestea nu prin constrângere, ci numai prin dovezile pe care le-a adunat. Dealtfel, declaraţia o dau la consulatul rus din Đakovica, strada Sârbească nr. 4. Consulului I. S. Jastrebov i-am oferit şi bani, şi aur, numai să ascundă crima, însă el a refuzat.

Đakovica, 9 mai 1973 Halit Berişa

Ce să spun? Simţeam că Ljubo aştepta o laudă, o felicitare. Jubila. Dar Mitar? El tăcea şi fuma fără a scoate vreo vorbă. Doar mâna dreaptă ce-i tremura în permanenţă. Dar deseori îi tremura şi câte un muşchi ori nerv sub ochiul stâng, dând astfel impresia că Mitar făcea cuiva cu ochiul. Chinuitor, fără sens. Să spun vreun cuvânt de mângâiere, prostesc ori lip-sit de sens? Să-mi exprim condoleanţe faţă de Mitar după atâta vreme?

- A tăia în bucăţi ca pe... şi a-l băga în saci cu pleavă - exclamă Mitar în cele din urmă. - Ăsta, doctore, nu este un om ci..., futu-i mama lui până-ntr-a noua spiţă! Să-l omori şi pe el şi copilul lui... şi nepoţii în leagăn, să-i omori pe toţi!

- Copiii nu sunt vinovaţi, nu vorbiţi aşa... - am început eu să mă bâlbâi, însă repede m-am oprit, dându-mi seama cât de prostesc era ceea ce spuneam.

- Vinovaţi sunt şi copiii! - zise Božović.

- În bucăţi... aşa mi-a tăiat fiul, ca pe... un miel! - scrâşni Mitar din dinţi.- Fute-i-ar câinii mama lor, pentru cine şi de ce m-am luptat eu!

- Dar cum ai aflat şi adunat toate aceste amănunte, Ljubo? Ce se în-tâmplă dacă ţi-a scăpat ceva în această investigaţie a ta?

- Asta este o întrebare bună, doctore - se bucură el. - Şi Halit Berişa m-a rugat să-i spun cine l-a turnat.

- Aşa e, Ljubo, poate... poate treaba cu sacii şi pleava nu este ade-vărată - se uită Mitar la el cu o speranţă ciudată în privire.

- E-adevărat, din păcate.

- De unde ştii? - am continuat eu bănuitor. - Mai ai vreo dovadă în afară de această hârtie pe care a semnat-o Berişa?

- Aşa, deci! - se zbârli el. - Aşadar, Jastrebov a inventat toate acestea!

- Nu am spus asta.

- Există diverse posibilităţi, dacă cercetările se fac cu tenacitate şi temeinicie - se transformă supărarea lui, pentru moment, în lăudăroşenie. - Închipuie-ţi, doctore, că Berişa, după ce a înfăptuit crima, a venit la Riza Beheluli şi i-a povestit totul. Închipuie-ţi, totuşi, că cineva a ascultat a-ceastă discuţie. Fatima, să zicem.

- Ea niciodată nu şi-ar fi trădat tatăl.

- Poate ar fi făcut-o, ea a fost îndrăgostită de Srđan. Dar închipuie-ţi, doctore, că în urmă cu cinci ani, la numai trei luni şi jumătate după dispariţia lui Srđan, consulul Jastrebov şi-a pus pe cap calota albaneză şi s-a amestecat printre studenţii albanezi, atunci când au cerut un stat albanez şi au bătut sârbii de prin Priština. Şi închipuie-ţi că atunci Halit Berişa a fost şi el la

Priština, ca unul dintre aceia care au organizat toate acestea şi în mâinile cărora s-au aflat frâiele răzmeriţei. Mai închipuie-ţi că a povestit unui grup de studenţi ce s-a întâmplat cu Srđan... le-a povestit asta confidenţial, să laude puterea şi metodele organizaţiei secrete care curăţă Kosovo de sârbi. Nu a destăinuit însă şi numele ucigaşului, ci doar a spus că asta "au făcut-o ai noştri". Nu a destănuit nici numele prietenei lui Srđan, nici al prietenului său, Imer Karakuti. Dar a spus destule pentru ca Jastrebov să-şi direcţioneze investigaţia încotro trebuie... Îţi este asta de necrezut, doctore?

- De ce, de îndată ce-ai aflat toate acestea, nu l-ai denunţat pe Berişa organelor noastre de stat?

- Dar cine zice că eu am aflat asta la Priština? Îţi amintesc doar una din şirul de posibilităţi. Şi cine spune că nu l-am denunţat?

- Ai făcut-o?

- Alor noştri... da, baciuşca, organelor voastre de stat, nu, fii sigur. Aceste organe de stat ale voastre, sârbeşti, nu există. Există doar indivizi... dar cum şi din ce cauză, să spunem, a pierit în ianuarie 1969 inspectorul Veljko Jablanović? L-au găsit pe drum, călcat. Dar când a fost călcat, doctore? În noaptea dintre 23 şi 24 ianuarie. Aşa a scris în ziar. Dar nu a scris că pe 23 ianuarie inspector Jablanović a fost la Đakovica şi, dintr-un anumit motiv, a discutat şi cu Halit Berişa şi cu Fatima şi Riza Beheluli. Închipuie-ţi, doctore, că inspectorul, înainte de a muri, înainte de a fi fost ucis, s-a întâlnit cu Jastrebov. Şi închipuie-ţi...

- Nu vreau să-mi închipui nimic. Spune-mi cum ai continuat şi ai terminat de unul singur investigaţia?

- Singur? Consulul rus nu e niciodată singur, doctore. Câteodată îmi ajută... pe fraţii Dautai i-am prins prin sateliţii ruseşti, iar pe Imer Karakuti... închipuie-ţi, baciuşca, că sus există un ochi atoatevăzător. Şi că Jastrebov se află într-o legătură telepatică, parapsihologică, cu acest

supraveghetor de care nimeni şi nimic nu se poate ascunde.

- Chiar nimic? - am răbufnit eu, ironic.

- În mare, nimic, baciuşca. Iată, să zicem... tu, baciuşca, ai fost astăzi cu Ninocica mea înainte de a veni aici! - făcu el şiret cu ochiul, iar mie parcă îmi trecu ceva rece peste piept. - E posibil şi să greşesc, dar... dar... aşa mi-a fost şoptit de sus şi acum ar trebui... - privi la Milica - acum ar trebui efectuată o investigaţie - mă lovi el peste umăr.

- Cum să aflu, frate Ljubo, unde este Srđan îngropat? - ne salvă Mitar de erupţia de ruşine şi pe ea şi pe mine. - Şi cum să trec în Albania, să-l dezgrop?

- Imediat mâine - am intrat eu în vorbă - trebuie anunţate organele de stat. Imer Karakuti trebuie să... - mi-am adus eu pe neaşteptate aminte de ceva. - Înainte de asta, obligatoriu, multiplicaţi declaraţia lui Berişa în mai multe exemplare. Să nu riscaţi, Mitre, să vi se fure această hârtie ori să o pierdeţi

- Jastrebov s-a gândit la toate - se lăudă Ljubo. Berişa a scris peste două indigouri. O copie mie, una lui Mitar, iar originalul a fost depus în seif, în arhiva secretă a consulului

- Cu atât mai bine, excelenţă. Să fie anunţate mâine organele de stat de această crimă şi Karakuti va trebui să-i ducă pe anchetatori până la mormânt.

- Ancchetatorii cui? - izbucni Božović. - Să-i ancheteze criminalii pe criminali... păi, tu eşti... da, eşti de curând pe-aici şi nu cunoşti, nu ţi s-a spus, dar să fii chiar atât de orb eu unul nici nu pot să cred. Aminteşte-ţi, omule, ce ţi s-a întâmplat ţie, ce ţi-au înscenat ţie.

- În asta şi constă necazul - strigă Mitar. - Dacă-l denunţ pe criminal, pe deasupra or să mă şi aresteze!

- Mergeţi la Belgrad. Acolo cu siguranţă...

- Dar la cine la Belgrad, dragă doctore? Am trecut eu acolo multe praguri. Slugi peste slugi, renegat peste renegat. Sunt mai răi decât Halit Berişa şi decât... decât... futu-le mama lor!

- Dar la Maršalat? Acolo o să vă primească şi acolo arătaţi-le decla-raţia lui Berişa. La Maršalat nu se poate...

- Chiar că aş dori să te oprime Albania... dar-ar Dumnezeu să te opri-me Albania, să le-ncerci pe toate pe propria-ţi piele! - strigă Božović.

- Scuză-mă, Ljubo, dar ceva important nu se leagă aici. De ce ar ucide ei în taină şi de frică să nu afle puterea, dacă înşişi ei se află la putere şi dacă nimeni nu le poate face nimic?

- Poate, cine spune că nu le poate nimeni nimic? Puterea poate, însă nu vrea, poate şi poporul, însă nu îndrăzneşte. Poporul nu îndrăzneşte de puterea populară, iar puterea populară apără cuceririle sfinte ale revolu-ţiei!

- Iarăşi tu după ale tale.

- Nu după ale mele, ci după ale lor. Şi Halit Berişa, şi fraţii Dautai, şi Karakuti, cu toţii sunt ei ocrotiţi de puterea care, în numele celui mai sfânt principiu al său, a proclamat distrugerea hegemoniei velikosârbe. În ochii acestei forţe, în ideea ei, în programul ei, Mitar şi fiul lui Mitar reprezintă hegemonia, iar Halit Berişa pe acela care pătimeşe, care este prigonit! Ha-lit Berişa nici nu-şi închipuie câte îi sunt permise şi cât de ocrotit este. El ştie că prin Metohia şi Kosovo poate să facă tot ce pofteşte. Aici el este stăpânul absolut. Fără nici o teamă, în miez de zi şi de faţă cu o mie de martori, el ne poate ucide şi pe tine şi pe mine! Şi de ce nu o face, vei spu-ne? Pentru că pe Srđan l-a ucis în taină. De ce mi-a oferit aur pentru ca să tac? De aceea pentru că puterea lui în Metohia şi Kosovo este, totuşi, o parte dintr-o putere străină, nealbaneză, a celei din Belgrad. El simte şi ştie că şi această putere străină este de partea lui, dar până când îi va ucide şi-i va determina inteligent pe

sârbi să plece, fără să lase urme mari! Să pună mâna pe o mitralieră şi să omoare de-a rândul... eh, doctore, asta nu i s-ar mai ierta. Puterea de la Belgrad încă nu permite incendieri oficiale ale bisericilor, violuri oficiale prin târgurile din Kosovo, execuţiile oficiale pe stadioane! Noi suntem, totuşi, apăraţi!

- Asta, Ljubo, înseamnă că toţi arnăuţii sunt la fel şi că toţi ar ucide?

- Toţi! - strigă Milica din bucătărie, unde pregătea cina.

- Trrr...! ţipă micul Vojin, ţinând în mâini un automat-jucărie, din plastic. - Trrr...! O să-i omor pe toţi arnăuţii!

- Tata! - începu să vorbească şi Boško. - Unde pot face rost de benzină?

- De ce, fiule? - îl îmbrăţişă el pe micuţ.

- Să-mi aprind şcoala!

- Să aprinzi şcoala! - se miră Mitar.

- Pe şcolarii lor... eu nu şcoala aş aprinde-o, ci doar pe ei! Ne bat, ne scuipă, ne rup cărţile... şi scot cuţitele, nene, le scot!

- Dar învăţătorii? - am întrebat eu. - Spune-l imediat învăţătorului pe orice elev rău.

- Ne bat, nene doctore, şi învăţători albanezi!

Mitar dădu peste cap trei pahare de ţuică de-a rândul. Când a început războiul, spuse după aceea, era ceva mai în vârstă decât Boško. Tocmai împlinea treisprezece ani. În satul lui, Gornji Biteš, au tăbărât pe 14 aprilie arnăuţi înarmaţi. Au simţit că le venise vremea, că Iugoslavia se destrăma. Întâi au luat-o la rând cu incendierile. Şi-n vreme ce ardeau casele, ei, în strigăte şi exclamaţii de bucurie, bătând în tobe şi dansând jocuri mistice, în pocnetele puştilor şi fluturând steaguri albaneze, sărbătoreau înfrângerea armată a Iugoslaviei. Lumea fugea din fum şi foc, ţipau copiii în braţele mamelor lor, mugeau vacile, behăiau oile, nechezau caii prin grajdurile aprinse.

Nici o apărare. Atât armele, cât şi flăcăii din Biteš erau pe front. Rămăseseră doar bătrânii neputincioşi, copiii, femeile şi doar câte un bărbat care i s-ar fi putut împotrivi gloatei. Ar fi putut, dar n-au avut cu ce şi nici timp. Îi uciseră imediat pe treizeci dintre ei. Mitar, spuse, a văzut cum i-au ucis pe vecinii lui, pe Miraš Stijović, pe Sava Radulović şi pe Milivoj Vukašinović, iar apoi au făcut din paie şi ramuri de stejar un rug şi i-au aprins pe toţi trei. Şi-n vreme ce sfârâia carnea de om ei au dansat *şota*, hora albaneză, în jurul frigării.

- Din nefericire - povestea Mitar - a dat zăpada şi a început frigul. Gemea şi ardea întreaga Metohie. Ardeau satele sârbeşti, iar pe drumul Čakorului, prin clisura Rugovskăi, se târau coloane lungi şi negre de oameni fără de casă. Să ne fie dat să ajungem numai până în Muntenegru! - a strigat nefericita mea mamă trăgându-ne pe noi opt după ea. Trei băieţi şi cinci fete, unul mai mic decât celălalt. Eu eram cel mai mare. Cea mai lungă coloană de refugiaţi... ţie îţi povestesc asta, doctore, şi cu siguranţă că-i plictisesc pe Ljubo şi pe Milica. Ei ştiu tot, ei au auzit deja tot, de la mine şi de la alţii... Cea mai lungă coloană de refugiaţi începea de la Prizren, cea de a doua - de la Đakovica, cea de a treia - de la Peć, cea de a patra - de la Drenica, cea de a cincea - din Kosovo - îşi duse el iarăşi mâna la rachiu. - Viscolea, iar noi ne căţăram pe serpentinele de pe muntele Čakor. Nu aveam cu ce să ne îmbrăcăm şi să ne încălzim, nu aveam cu ce să ne potolim foamea.. Una dintre femei... mai târziu am aflat că fusese Jevrosima Rajović, îşi lepădă legătura de pe spate şi începu să se vaite: Eu nu mai pot! Apoi îşi făcu cruce şi aruncă legătura cu tot cu copil în vâltoarea Bistricei! Apoi îşi luă avânt şi se aruncă ea însăşi în prăpastie. Fericită eşti, nefericito! - strigă mama mea şi le luă în braţe pe cele mai tinere două fiice, să le arunce în canion, dar noi, cei oleacă mai

mari, ne-am prins de picioarele ei. Aruncă-ne şi pe noi, mamă! - strigam noi. Vocea începu să-i tremure şi el nu reuşi să-şi ascundă lacrimile. - Ne holbam la râu şi aşteptam ca mama să se liniştească şi să renunţe la intenţiile sale. Atunci... şi asta niciodată nu voi uita, doctore... Atunci Bistrica aduse o grămadă de crengi negre şi, cu aceste crengi, o fetiţă cu bucle... erau aurii, aş jura şi-acum. Se rupse ceva în sufletul mamei, fiindcă se întoarse cu spatele la canion şi ne duse mai departe...

Milica aşternu masa. Iar dacă îndrăznesc totuşi să mă bizui atât de mult pe memorie, pregătise pâine de mălai, brânză, caimac şi friptură de pui. Abia mestecam. De parcă mi se oprise povestea lui Mitar undeva în gât. Mitar, însă, mesteca şi înghiţea cu poftă.

Sunt oare instinctele înaintea simţurilor, maţele înaintea sufletului, fiziologia înaintea psihologiei? - gândeam eu urmărindu-l. Am învăţat, în timpul studiilor, că majoritatea condamnaţilor la moarte nu refuză cina, chiar de ştiu că saţietatea le este de prisos, fiindcă, oricum, dimineaţa îi vor duce dinaintea plutonului de execuţie. Mulţi chiar solicită şi o porţie suplimentară! Iar odată, în anul cinci de medicină, am şi urmărit într-un jurnal execuţia unui nefericit care şi-a ucis soţia şi pe cei patru copii într-un acces de gelozie. *Apă, un pahar de apă rece!* - a implorat el când l-au scos din celulă. Ce să se fi întâmplat atunci în sufletul lui? Se va fi conturat asta şi pe chipul său? Nu ştiu, întrucât imaginea de film este înşelătoare, iar de filmat l-au filmat în penumbră, din depărtare. Apa a băut-o gâfâind, trei-patru înghiţituri, de parcă s-ar fi grăbit undeva. Apoi a cerut şi o ţigară. Mă aşteptasem să o fumeze încet, măcar atât cât să-şi mai amâne moartea. Nu. Cel mult într-o jumătate de minut jarul a ajuns până la arătătorul şi policarul mâinii

drepte a osânditului, cu ajutorul căreia, înghiţind lacom fumul, ţinea ţigara să nu-i cadă din gură. După care a pornit spre locul de execuţie, însă ceremonia executării nu au mai arătat-o.

Şi Mitar gemea şi mesteca în timp ce mânca, numai că el nu se grăbea. Îşi umplea gura cu pâine de mălai, iar cu mâna dreaptă, cea care-i tremura, strângea furculiţa şi urmărea prin blid bucăţelele de brânză care, de cele mai multe ori, îi cădeau de pe furculiţă în timp ce o ducea la gură. Atunci le aduna de pe masă cu degetele. Cu mâna dreaptă, nicidecum cu stânga, astfel că mototolea faţa de masă şi se lovea de veselă. Doar ce nu i-am strigat: Încetează, încetează! Îmi părea rău de el, dar în aceeaşi măsură mă deranja şi mă enerva fiecare mişcare a lui. Îmi aduc aminte că, la un moment dat, Mitar, zdrăngănind furculiţa prin farfurie, mi se adresă: *Care boală a lui Parkinson, mâna mea nu tremură, asta am făcut-o dinadins, să te înnebunesc, doctore!* O clipă după aceea, pe când aduna fărâmiturile de pe masă, îmi spuse: Şi Srđan al meu e viu, idiotule, totul am inventat Jastrebov şi cu mine! Un sadic, un nebun instalat în creierul meu, nu-l slăbea pe Mitar şi nici nu înceta cu ironia. A dispărut abia spre sfârşitul cinei. Şi-anume atunci când îi luă locul un pitic şovăitor şi sperios: Fugi la Prizren, tu nu ai nevoie de astfel de lucruri! Chiar, m-am gândit, în ce m-am băgat? Ce mi-e mie acest Mitar Rašović? Ce mi-e mie acest Ljubo Božović? Ce ar face ei pentru mine? Chiar şi ea, Milica, ce este pentru mine? O femeie străină care-şi închipuie că sunt îndrăgostit de ea. Ea nu înseamnă pentru mine decât vanitatea atinsă şi orgoliul masculin rănit. Nu mă supără atât dragostea, cât ranchiuna că am fost părăsit. Nu sunt îndrăgostit de ea, ci de mine însumi. Iată, astăzi am îmbrăţişat-o şi am sărutat-o şi deja m-am răzbunat pe jumătate pe mine însumi. M-am răzbunat! Mi-a scăpat acest gând din greşeală, întâmplător?

- Cine va învinge în război, nene Mitre? - îmi atrase atenţia întrebarea lui Vojin.

- În ce război, viteazule?

- Între noi şi albanezi?

- Nu va fi război, fiule... nu sunt toţi albanezii nişte nemernici, mama ta doar a glumit mai înainte.

- Dar un co pil... Mustafa, de la mine de la şcoală, spune că ei sunt mai tari şi că ei, în război...

- Acest Mustafa a glumit, fiule. Du-te, comoara lui nenea Mitar, la culcare.

- Ninocica, pregăteşte copiilor paturile, să se culce - îşi rugă Ljubo soţia.- Nu trebuie să asculte chiar tot ce povestim noi.

- Doar vezi că acuma îl hrănesc pe copil - se supără ea, ţinându-l în poală pe cel mai tânăr, pe Komnen.

- Dă-mi-l mie, îi dau eu să mănânce.

- Ţie! - râse ea. - Numai de ai ştii.

- Sunt şi din cei care ştiu, sunt aici... fii fără grijă, lasă tu totul în seama mea şi a doctorului.

El îl ţinea pe fiul de doi ani în braţe, iar eu adunam cu lingura un fel de păsat gălbui, fluid, aidoma tărâţei. Micuţul înghiţi câteva guri, apoi se încăpăţână, începu să îngăime o poveste a sa şi să dea din mâini. Poate, chiar în această clipă, Halit Berişa îl joacă pe genunchi şi-şi mângâie nepotul, m-am gândit. Şi poate tot o asemenea făptură strânge în braţe şi sărăntocul acela care s-a întoxicat cu mâncare alterată şi căruia, după câte mi-a spus astăzi, i-a murit *de moarte* fiecare al doilea copil. Şi Rabija m-a păzit aşa? Nu cred. Ea n-a avut nimic, nici mâncare specială pentru copii, care se face în fabrici speciale, nici sucuri de fructe, care se procură de la farmacie, nici biberoane, nici scutece din bumbac, nici pudre speciale, nici medicamente.Ne-a ţinut şi pe mine şi pe Fahrudin la ţâţă până a simţit că are în piept şi ultima picătură de lapte. Aveam deja trei ani şi

Rabija încă ne mai alăpta pe amândoi. Mi-a povestit nana Hikmeta că avusesem dinţi ascuţiţi şi Rabijei îi sângerau deseori sfârcurile. Milica când să-l fi îndepărtat pe Komnen de ţâţă? Mă îndoiesc să fi rezistat o jumătate de an. Laptele de mamă curge din fabrici, iar biberonul înlocuieşte sfârcurile. Dar ce-mi poate trece prin minte? De parcă nu sunt medic şi parcă urăsc tot ceea ce n-am avut parte copil fiind. Asta, însă, este invidie şi un soi de răzbunare întârziată. Nu vreau, nu vreau... vreau la mama - împinse micuţul lingura pe care i-am dus-o la gură. Mă privea bosumflat, gândindu-se la ceva anume. La ce, Komnen? Sper că pe tine nu te chinuie nici baliştii, nici ustaşii, nici ai noştri, nici ai lor, nici faptul că nu ştiu cine i-a promis Kosovo nu ştiu cui, nici de ce l-a ucis Halit Berişa pe Srđan. Nu ştii nici că ţi-e tatăl consul împărătesc şi nu te interesează nici cine va învinge în război, sârbii sau albanezii. Tu acuma doar te miri. Mamă, cum m-am născut? De unde este soarele? De ce nu m-a născut tata? Ştiu, Komnen, că pui asemenea întrebări idioate. Idioate, fiindcă sunt fără răspuns şi fiindcă adulţii sunt idioţi în faţa lor. Dar peste un an-doi, vei cere să ţi se explice de ce mor oamenii, cine l-a născut pe Dumnezeu şi de ce unii oameni sunt albi, iar alţii negri şi câte stele sunt pe cer. Ştiu, te va mira şi de ce latră toţi câinii la fel şi mugesc la fel toate vacile sârbeşti, şi albaneze, şi ruseşti, şi chinezeşti, dar numai oamenii vorbesc limbi diferite. Vei rămâne fără răspuns. Cei mari îţi vor povesti basme şi minciuni colorate, tu le vei memora şi, când vei creşte mare, vei astupa cu ele întrebările prosteşti şi naive pe care ţi le vor pune ţie copiii. Când vei creşte mare, tu-ţi vei sparge capul cu cine a fost primul care s-a mutat undeva, cine pe cine la torturat, cine pe cine a trădat, ale cui sunt bisericile mai vechi şi a cui credinţă este mai curată...

- Eh, Komnen! - îl mângâie Mitar pe micuţ. - Eh, Srđan al meu! De ce te-ai născut? De ce te-am

făcut? Şi eu cine... eu cine sunt, doctore? Voznesenski... Andrej Voznesenski... parcă s-a tânguit după Srđan şi după mine:

Găvanele negre ale ochilor mi le-a ciugulit duşmanul...

Eu sunt tristeţea, eu sunt glasul războiului,

Glasul tăciunelui pe zăpada lui patruzeci şi unu.

Eu sunt foametea, eu sunt gâtul femeii spânzurate,

Al cărei trup, ca un clopot, bătea peste târgul gol

Eu sunt... eu sunt cenuşa nechematului oaspete.

Şi-a lăsat fruntea pe masă, pentru a-şi ascunde lacrimile. Ljubo şi cu mine tăceam. Puţin mai târziu, când s-a liniştit, l-am rugat să-mi scrie aceste versuri pe-o hârtie.

- Transcrieţi-le de la Ljubo, doctore. Cu dreapta nu pot, cu stânga nu ştiu. Singurul lucru pe care pot să-l fac e să cânt, să mă bocesc pe mine însumi. Să mă lamentez deasupra hăului săpat de actuala putere... puterea mea, tovarăşii mei, paştele mamii lor!

- Hăul ăsta, Mitre, a fost demult săpat - zise Božović.

- Ai dreptate, Ljubo, a fost săpat demult. Însă l-au săpat abia el şi ăştia ai lui. El, doctore, al cărui nume nici nu am curajul să-l pronunţ! El care... dar e totul aşa cum scrie colonelul...

Am nevoie de lemne,Dušane. "Ştii unde mi-este pădurea, du-te şi ia-ţi!". Astfel încheiau înţelegerile dintre ei, înainte de război, tatăl său şi vecinul acestuia, Hasan Malici - se întoarse Mitar la copilărie. *Mi-a dispărut din porumb, Hasane. "Nu ţi-a dispărut, Dušane, până există în pătulul meu!".* Hasan Malici nu evită în patruzeci şi unu

mobilizarea. Nemţii îl iau prizonier la Sarajevo şi imediat îl şi eliberează, fiind albanez. Dušan Rašović nu este luat prizonier. După capitularea armatei iugoslave, se întoarce în Metohia. Casa aprinsă, familia izgonită. Îi spune Hsan Malici: *Mi-e ruşine, vecine, şi de Allah şi de tine!* Şi-i mai spune: *Iată-ţi casa mea, du-te în Muntenegru după ai tăi!* Dušan îi mulţumeşte. Hasan îl petrece până pe vârful muntelui Čakor. În drum, dă pe la Azem Nezirović: Înapoiază-i lui Dušan măcar o vacă din cele nouă pe care i le-ai furat. Azem şi încă trei fraţi de-ai lui au scos puştile şi puţin le-a lipsit lui Dušan şi Hasan să nu-şi piardă capetele... Vine sfârşitul războiului. Rašović se întoarce în Metohia. Trăieşte în casa lui Hasan până ce-şi ridică propria casă. Însă nu găseşte prin vecini nici una din ţiglele sale. Le-a dus Ramuş Iusuf şi şi-a făcut o casă. Le-a dus, dar s-a oferit singur să înapoieze ceea ce a furat. *Să fie, Iusufe* - a spus Dušan. *Ai mai mulţi copii şi eşti mai sărac decât mine!* - A doua zi, treizeci dintre neamurile lui Ramuş direct la Dušan: *Mulţumim, vecine, noi vrem să-ţi ridicăm gasa pe gratis!* Nu trece multă vreme, la poarta lui Hasan Malici bate noua putere. Îl întreabă: *De ce nu zboară albinele dinaintea unui stup?* Hasan tace. Puterea populară scotoceşte într-unul din stupi şi găseşte acolo un pistol. *Banditule!* - îl fulgeră ei pe Hasan cu patul armei. *Acesta este pistolul lui Sava Radulović, tu l-ai ucis pe tovarăşul Sava! "Nu este adevărat"* - spune Dušan Rašović. *"Acest pistol eu i l-am dăruit lui Hasan."* În discuţie se amestecă şi Mitar, fiul lui Dušan, un tânăr locotenent din armata de partizani. Le explică şi colegilor săi că Sava Radulović a fost ucis pe 14 aprilie 1941 şi că l-au ucis arnăuţii din Đakovica. Le spune că el a urmărit totul. *Hasan a fost pe front, la Sarajevo, când a murit Sava* - adaugă Dušan Rašović. La care puterea populară spune: *Minţi, reacţiune velikosârbă! De n-ai fi hegemon velikosârb, ai fi*

rămas în Muntenegru, nici nu te-ai fi întors aici. La care Hasan îi spune puterii populare: *Bre, fiule, Dušan a fost la partizani - ce tot vorbiţi voi?* La care puterea populară: *Tu de n-ai fi duşman al comunismului, n-ai primi în casă pe velikosârbi!* Şi astfel...

- Astfel a fost săpat acest hău, doctore! - îşi încheie Mitar, pe neaşteptate, povestea. - Mă duc acasă, e târziu.

- Ce s-a întâmplat cu Hasan? - am întrebat eu.

- Ce s-a întâmplat? - dădu el din cap. - Ce s-a întâmplat şi cu Ibrahim Trnavac, Beciri Hoti, Idriz-bei, Isa Bukri, cu... cu toţi... aproape cu toţi albanezii care nu i-au considerat pe sârbi drept ocupatori şi care, doctore, au dat dovadă de încredere că putem, ca vecini şi oameni, să trăim împreună. I-au închis, i-au snopit în bătaie, i-au omorât, i-au speriat, i-au mituit... pe unii i-au mutat, pe unii i-au spânzurat. Asta a fost, asta... iar pe Hasan l-au aruncat la închisoare!

- Există mult adevăr în asta, domnule maior - aprobă Ljubo, însă după ton se putea simţi că nu vorbeşte el, ci consulul Jastrebov. - Despre prigonirea şi patimile unor astfel de arnăuţi... despre patimile lor l-am informat şi pe ţarul meu, domnule maior.

- Când mi-a murit tatăl - reluă Mitar - şi când, la cutremurul de la Skopje, mi-au murit două surori, fiii lui Hasan Malici nu au avut curajul să-şi exprime condoleanţele în public! Au venit noaptea, pe ascuns... Iată, doctore, până unde ne-a adus el.

- Spuneţi-i numele. Fără teamă.

- Tovarăşul Fa... Fa... Čakmak-paşa, că bună poreclă i-a găsit Ljubo. El şi... el şi acela care-l ţine pe Čakmak-paşa şi care l-a... vom povesti mâine... mă duc, e târziu.

- Să te conduc - se ridică şi Ljubo.

- Nu, lasă.

- Ai tu grijă de tine, domnule maior. Fără asta Jastrebov nu merge nici la culcare - arătă el un

pistol pus la brâu.

Am pornit şi eu cu ei. Afară ne întâmpină o noapte înnorată şi întunecată, de dinaintea unei furtuni care se apropia. Răcoarea m-a reconfortat. Respiram din toţi plămânii.

- Rămâi, Mitre, şi înnoptează la mine - îi propuse Ljubo deodată. E vreme rea, unde o iei aşa, ca un pustnic.

- Altădată... dar e şi doctorul... de ce să ne înghesuim.

- A început să picure... doar ce nu începe ploaia. Rămâi, ne vom aranja noi cumva.

- Ţie, Ljubo, ori ţi-e frică, ori ţi-e lene să mă conduci.

- Muntenegreanul îi spune muntenegreanului că e fricos şi leneş, eh, Mitre, urâte observaţii mi-ai făcut - zise Božović şiret, în vreme ce ieşeam în strada întunecată. - Muntenegreanul era şi conducător şi serdar, însă gardă personală a cneazului şi jandarm, doar atunci când aşa ceva le era necesar celor proşti şi slabi. Şi niciodată nu a fost un leneş, aşa cum se spune despre el, niciodată nu a aşteptat să i se dea mură-n gură. El s-a dus la Ţarigrad şi Smirna, la Cairo şi Alexandria unde, ca pandur, să-i păzească pe cei cărora le era frică - îşi dădu Ljubo drumul, amestecând pentru prima dată şi cuvinte cu accent jekavian. Mie mi se părea că povesteşte povestea altcuiva, poveste pe care a învăţat-o pe de rost.

Muntenegreanul - a continuat el - a trecut în Toplica şi Niško Polje şi deja la a doua recoltă devenea un agricultor minunat. Muntenegrenii au făcut foamea, însă nu au uitat că sunt urmaşi împărăteşti şi că mânăstirea Sf. Jovan din Cetinje, reşedinţa lor, trebuie să fie din piatră cioplită şi cu aspect împărătesc. Această mânăstire este şi palat şi fortificaţie. Îndeajuns de mândră şi atrăgătoare pentru a aminti oricui o priveşte că se află dinaintea unui loc sfânt. În vechiul Cetinje, din

toate cele răzbate esenţa instinctului popular că vulturul imperial nu-şi sloboade aripile şi că pe această stâncă stearpă nu piere. La fel ca şi Kosovo, Muntenegrul este o taină şi o minune sârbească. Cine spune că din piatră n-are nimeni parte nici de piatră? Muntenegrul, dar îndeosebi vechiul ţinut Katunska, dovedeşte că această zicală este o minciună goală din clipa din care te apuci hotărât de ceva anume, când crezi în minuni şi când îţi iei sufletul în dinţi! Pe stâncile din Muntenegru, unde nu există decât piatră, un popor nu s-a dat înfrânt vreme de cinci sute de ani.

- Katunjanii au creat Muntenegrul, Mitre, şi nu-ţi spun asta pentru că sunt Katunjani - zise în faţa casei lui Mitar, atunci când ne despărţeam de el. L-aţi învăţat pe fiecare muntenegrean să dezvolte şi să poarte cât se poate mai frumos cugetul sârbesc şi cinci veacuri să se tânguie după Kosovo la modul cel mai cinstit!

Am grăbit pasul. Se porni vântul şi stârni vârtejuri de praf. Picăturile tot mai mari şi mai dese de ploaie nimereau ca nişte alice de plumb. Cu fruntea-n pământ, ferindu-şi ochii, Ljubo mergea repede în faţa mea. Deodată...

Deodată fulgeră şi trăsni în acelaşi timp! La asta m-am gândit în clipa aceea şi sărind în sus de trăsnet. Ljubo se poticni. Fulgeră şi trăsni din nou! Ljubo încercă să se ridice, însă reuşi să se sprijine doar pe genunchi.

I-am văzut pistolul în mână... imediat şi trase. Şi iar se poticni.

Am alergat spre el... faţa i se schimonosea de durere, el scrâşnea din dinţi şi-mi arăta din ochi înspre o anumită direcţie. Îmi dădu pistolul, iar eu, ieşit din minţi, încă neînţelegând ce se întâmplă, îi dezbrăcam sacoul, îi sfâşiam cămaşa.

Sângele-i ţâşnea din două răni, una la stânga de buric, iar cealaltă, în mijlocul pieptului!

- Ljubo! Ljubo, frate! - îi slăbea pulsul, murea. - Oameni buni! Oameni buuuni! - strigam eu şi mă întorceam în jurul lui.

Linişte. Doar câinii lătrau şi ploaia curgea şiroaie, iar vântul izbea poarta cuiva.

- Nu...Ljubo, Ljubo... nu, nu ai voie! - îl loveam eu peste faţă, îi făceam respiraţie artificală, încercam să-i opresc sângerarea: totul în acelaşi timp, totul superficial şi inutil.

- Pe Milica şi pe copii - abia şopti el. - Ai grijă de... de copiii mei şi de Ninocika - deschise el ochii. - Anunţă-l pe... pe ţar. Aşa l-au terminat şi pe Griboiedov* la Te...

Capul îi căzu pe umărul drept. Ljubo încetă să mai clipească şi să răsufle.

* Alexandar Griboiedov, poet şi trimis al Rusiei la Teheran, pe care l-au ucis fanaticii musulmani la 11 februarie 1829. De teama răzbunării ruseşti, şahul persan i-a dăruit ţarului rus cel mai scump diamant din lume la vremea aceea.

VAMPIRUL ÎŞI IA RĂMAS BUN DE LA VAMPIR

Sicriul, acoperit cu drapelul iugoslav, fusese scos afară din casă de către Mijat, tatăl lui Ljubo, de fratele Veljko şi de încă două dintre rudele defunctului. După ei ieşi Milica, toată în negru, ca o stăncuţă, cu unul dintre fii în braţe şi cu doi pe lângă ea.

Duseră sicriul în dricul cu ajutorul căruia trebuia cărat leşul până la cimitirul din Nikšić. Tatăl, Miat, întinse steagul pe sicriu şi-i netezi marginile. Porni să închidă uşa maşinii, dar se răzgândi. Privi în jur. În afară de neamurile răposatului, care sosiseră din Nikšić cu trei maşini, şi încă vreo douăzeci de sârbi din Đakovica şi împrejurimi, la înmormântare nu se mai afla nimeni altcineva. Se vedea că asta pe Mijat îl durea. Se aşteptase ca la despărţirea de Ljuba să se anunţe jumătate din Kosovo şi Metohia. Gândise chiar că la înmormântare vor fi prezente şi unităţi ale armatei, şi ofiţeri, şi lideri ai Partidului.

Trista întâmplare că pe Ljuba îl omorâseră albanezii, adică aceştia erau cei bănuiţi - îi spusese Mijat noaptea trecută nurorii sale Milica - nu trebuie *folosită pentru a se semăna neîncredere în unitate şi frăţie şi pentru a se înmulţi divizările de natură şovină.*

Albanezii sunt.. ei sunt... - izbucnea Milica printre lacrimi - ei sunt criminali şi... nu permit ca sicriul lui Ljuba să fie înfăşurat cu drapelul iugoslav!

Dar în care? - ridicase el vocea, mirat.

Într-al nimănui. Ljuba nu a avut o patrie. Ljuba spunea... şi, pentru Dumnezeu, la ce bun acest simbol, tată?

Eu, noră dragă, eu sunt luptător al armatei populare. Ba, mai mult, fata mea, eu sunt soldat al

Partidului lui Tito deja de treizeci şi şase de ani!

Iar eu sunt văduvă! - izbucnise ea. Vă-du-vă! Înţelegi, oare? Mi-au ucis soţul... soţul, fiul dumitale, tatăl acestor copii... de-ar şti numai cât sunteţi de... de... Pentru asta Ljuba nu v-ar ierta niciodată!

Reacţiune! Bandă şi reacţiune! - începuse Mijat să urle. *Eu sunt...*

Dumneata ai pus la zid asemenea oameni! - se răzvrătise şi ea, astfel că trebuia să-i liniştesc ba pe ea, ba pe Mijat.

Fiul meu - spunea el - va fi înmormântat ca un om, ca un comunist, aşa cum se cuvine numelui pe care îl poartă. El nu va permite nici un fel de ură şi şovinisme. Trebuie să fii om şi comunist atunci când e cel mai greu. Puterea populară îi va găsi pe criminali şi va organiza judecarea lor. Cât despre asta,cu anume care drapel va fi înmormântat bărbatul în Muntenegru, hotărăsc totuşi doar fraţii şi tatăl, nu şi femeile.

Sfătuiţi-o, domnule doctor, să nu facă mâine vreo prostie - mă rugă el când fusesem pentru o clipă singuri. *Va veni multă lume, vor fi cu siguranţă şi cuvântări de rămas bun din partea unor luptători din Đakovica, poate chiar şi din partea unor tovarăşi din armată şi Partid. Nu se află în toate minţile, e nechibzuită şi impulsivă, influenţaţi-o, vă rog...*

Aşa vorbea şi la un asemenea rămas bun spera el pentru fiul ucis. Convoiul mortuar motorizat trebuia să pornească spre Nikšić încă de la ora nouă. Aşteptând lumea care nu venea, el amânase plecarea pentru ora zece, pe urmă la zece şi jumătate, în cele din urmă la unsprezece. Oricare altă amânare ar fi fost absurdă. Sicriul fu scos din casă şi pus în dric. Pe Mijat nici atunci nu-l părăsiră speranţele: încă două-trei minute şi, fără a închide dricul, privi în josul străzii pustii şi, nevăzând pe nimeni, hotărî să dea el onorul fiului

mort şi să ţină el toate acele aşteptate cuvântări de adio.

- Dragul meu fiu! - se întoarse el spre coşciug. - Te-a cosit mâna duşmanului meu şi al tău într-un mod laş, printr-o cursă, aşa cum nu ar face nişte oameni viteji. Acoperit de întuneric, ucigaşul a fugit şi s-a ascuns undeva. Dar de ce au fugit şi s-au ascuns confraţii lui, cosângenii lui, vecinii? Ei ar fi fost astăzi aici, să-şi ia rămas bun de la tine, ruşinaţi pentru această fărădelege. Unde sunt oamenii alături de care ai trăit în acest oraş vreme de zece ani? Unde sunt taţii, unde sunt mamele, unde sunt copiii, unde sunt şi cei care primesc salarii pentru a păzi frăţia şi unitatea? De ce şi de cine au fugit ei? Ar fi venit Mitar Rašović, dar l-au ucis şi pe el. Pe tine te-au omorât pe stradă, cu gloanţe, de după gard, iar pe el în propria-i casă, cu frânghia. Tu, fiule, porneşti spre Nikšićul tău, iar mâine Mitar va porni spre Cetinje. Criminalii rămân la Đakovica, însă îţi jur că nu se vor ascunde şi nu vor scăpa nepedepsiţi. Când vor fi duşi la spânzurătoare, aceşti răufăcători vor înţelege că aceasta este Iugoslavia socialistă a lui Tito, în care există dreptate şi lege. Îţi jur, fiule, că vor plăti cu sânge nu doar ucigaşii tăi şi ai lui Mitar, ci şi toţi cei care îi ascund şi care...

Îl acoperi pe neaşteptate gălăgia ce se apropia.

- Noi suntem ai lui Tito - Tito este al nostru! Noi suntem ai lui Tito - Tito este al nostru! - se striga şi Mijat se opri din vorbit.

Erau vreo cincizeci, cu toţii copii. Mergeau prin mijlocul străzii, în ceată, şi duceau un steag albanez. Se opriră şi se întoarseră, cu toţii, cu faţa spre noi. Mijat şi fiul său, Veljko, porniră spre ei.

- Nu, tată! - strigă Milica. - Întoarceţi-vă, ăştia sunt lebădături, ăştia sunt bandiţi!

- Eu, dragi copii, sunt tatăl celui ucis - spuse Mijat, fără a lua în seamă strigătele nurorii. -

Multe mulţumiri pentru această atenţie şi mi-ar face plăcere să vă invit pe toţi în casă.

- Încă un porc sârb părăseşte Kosovo-ul albanez! - strigă în albaneză un băietan plin de coşuri, de vreo cincisprezece-şaisprezece ani.

Neînţelegând nici o vorbă, însă încredinţaţi că tânărul arnăut spusese ceva cald şi uman, Mijat şi Veljko îi aplaudau pe aceşti copii şi le mulţumeau din toată inima. La care cel plin de coşuri făcu un semn şi ceata, îndepărtându-se, începu să scandeze pe sârbeşte:

- Astăzi unul - mâine şapte. Mâine şapte - poimânie toţi. Astăzi unul - mâine şapte. Mâine şapte - poimâine toţi...

- Poate că astăzi va plânge mama cuiva dintre voi, căcănari albanezi! - scrâşni din dinţi unul din Nikšić, trăgând piedica pistolului şi dădu buzna în stradă.

- Nu, Jagoš, te rog şi te implor! - îl opri Mijat şi, cu ajutorul lui Veljko, îi luă arma.

Cu acest pistol în mâini, Mijat se îndreptă spre ceata care, strigând panicată, o rupse la fugă. În aceeaşi clipă, scârţâiră balamalele porţilor de la curţile împrejmuite cu ziduri ale albanezilor şi Strada sârbească începu să se umple cu acoperăminte de cap albe, de sub care clipeau ochi plini de ipocrizie şi răutate. Copiii îşi făcuseră numărul, iar acum, pentru a-i proteja, ieşiseră afară taţii.

- Bre, muntenegrene, mă cac pe credinţa şi pe numele tău! - îl înjură pe Mijat un arnăut mărunţel, cu degetul pe trăgaciul puştii, stând crăcănat pe caldarâm. - Cu pistolul la copii, în plină zi, în ţara mareşalului Tito. Bre, muntenegrene, mă cac pe tot ce-i al tău!

- Ai grijă ce spui, tovarăşe! - răspunse Mijat. - Dacă eşti om şi comunist, atunci întreabă cine i-a trimis pe acei copii...

- Pe tine, muntenegrene, te deranjează că micuţii au cântat despre mareşalul Tito! - se încruntă arnăutul. - Vrei, bre, să cânte despre regele sârb şi cetnici ai tăi?

- Nu-mi sta, tovarăşe, pe rana vie! - păşi Mijat spre el. - Eu am luptat împotriva regelui şi a cetnicilor tăi - arătă el spre drapelul iugoslav - sub comanda lui. Iar tu acum... tu-mi reproşezi cu cetnicii!

- Bre, muntenegrene, şi tatăl meu fost partizan, iar eu membru Partid. Pentru frăţie şi unitate şi pentru mareşalul Tito voi şi muri - rânji arnăutul arătându-şi dinţii puternici.

- Interesează-te atunci, tovarăşe, ce au scandat copiii aceia. Noi, comuniştii, avem datoria... ştii, tovarăşe, că mie mi-au ucis fiul acum două zile. L-au ucis noaptea, mişeleşte...

- Cine, pentru Dumnezeu? - se sprijini arnăutul în puşcă. - Ţi-au ucis fiul! Au, au, bre, ce rău îmi pare.

- Cum, nu ai ştiut? - se miră Mijat. - În aceeaşi noapte au fost ucişi fiul meu, Ljubo Božović, şi maiorul Mitar...

- Chiar aşa! E fiul tău... au, au!

- Ca părinte, eu l-aş ucide pe criminal cu dinţii, cu aceşti dinţi ai mei! - trecu Mijat la un pas de arnăut. - Dar, cum se vorbeşte că ucigaşul e albanez, datoria mea de comunist este să mă abţin de la o investigaţie personală şi de la răzbunare, deoarece asta ar putea dăuna frăţiei şi unităţii. Moartea fiului meu nu trebuie să arunce nici o umbră asupra frăţiei dintre sârbi şi albanezi.

- Vorbeşti foarte bine şi cinstit, bre muntenegrene - îi întinse arnăutul mâna.

- Iar datoria ta de comunist, tovarăşe, este să ajuţi să fie găsiţi şi pedepsiţi ucigaşii fiului meu şi ai maiorului Rašović. Să-i descoperi pe cei care-i ascund pe criminali şi...

- Asta oi să fac, pe Dumnezeul meu - răspunse arnăutul, pregătit. - Pentru frăţie şi pentru

mareşalul Tito sunt în stare să-mi dau şi viaţa...

Un fel de greaţă, de ceva anume, care-mi venea din stomac şi care se aduna în chiar mărul lui Adam, mă opri să intervin în discuţie. Suspectam nu atât laşitatea lui Mijat, cât lipsa lui de suflet şi umilinţa dinaintea acestui arnăut primitiv, plin de ifose şi viclean. Acest bătrân comunist şi bătrân partizan primise moartea fiului său ca pe un fel de nenorocire mai mică decât nenorocirea de a i se pune în cârcă vreo acuzaţie de atac de idei sau de clasă! Cel puţin încă vreo sută de ani încolo vor trebui psihopatologii să caute rădăcinile acestei "etici revoluţionare" care, după mine, duce la dresajul laşităţii, a egoismului şi deşertăciunii morale. Şi la dresajul prostiei! - avea să-mi spună Milica ceva mai târziu, numai că eu nu am fost de acord cu această completare. Mai mult, chiar cred că lui Mijat i-a fost clar de la bun început că arnăutul se juca cu el, că era amestecat în uciderea lui Ljuba şi Mitar, că era poate chiar unul dintre ucigaşi. Nu era Mijat atât de prost să-i scape aşa ceva. Dimpotrivă, şi-a dat repede seama cu cine are de-a face şi de aceea cedase. Arnăutul îl făcuse bucăţele şi-l paralizase cu înseşi armele lui. El, luptător în prima linie şi comunist de dinainte de război, alergase cu pistolul cu piedica trasă după copii de altă naţionalitate, însă adevărul e că aceşti copii scandaseră! Acestei îngrozitoare acuzaţii nu putea nici pana să i se împotrivească! El nu putea nega nimic. Poate doar să le amintească judecătorilor săi de moartea fiului său şi de împrejurările în care înşfăcase arma în mâini. Dar, şi acestea erau numai detalii, particularităţi indicatoare care nu-i puteau atenua păcatul. În afară de asta, nimeni nu va crede că nu vrusese să tragă în copiii albanezi şi că, el însuşi, smulgând pistolul de la vecinul lui, împiedicase o fărădelege. Lipsă de atitudine autocritică - i-ar spune. De ce, de fapt, cu pistol sau fără pistol, alergase după

nişte copii care cântau despre Tito? La această întrebare el nu avea răspuns. De această întrebare, în afară de a se umili dinaintea acestui arnăut care-i omorâse poate fiul, nu-l putea apăra nimic. Moartea fiului căzuse în umbra unei posibile nenorociri ca trecutul de revoluţionar şi comunist al lui Mijat să fie murdărit! Plecându-şi cu slugărnicie coada dinaintea arnăutului, Mijat se lansă în apărarea a ceea ce-i era mai important. Se apăra pe sine şi supunerea lui vizavi de simbolurile şi jurămintele în afara cărora nu exista pentru el nici o raţiune de a fi. De-ar fi Ljuba chiar viu, el l-ar duce la jertfelnicul al cărui preţ era ca sfaturile sfinte ale tatălui să rămână neîntinate!

Dar avea şi arnăutul motivele lui să se jure pe aceste simboluri. Să zicem că pentru a-l speria pe Mijat, pentru a-l trimite la închisoare şi pentru a-şi ascunde mâinile pline de sânge. Se înşelau unul pe celălalt şi se despărţiseră cu unica speranţă că şi reuşiseră.

În faţa casei lui Ljuba, am vrut să-l întreb pe Mijat: cine era ucigaşul, dacă şi victima şi gâdele se jură la fel? El, însă, ridică portiera galbenă a dricului şi, cu voce tare, să-l audă şi cei de prin casele albaneze din jur, începu să-i vorbească leşului fiului său din sicriu.

- Te-am învăţat, fiule, despre frăţie şi unitate, despre iubirea faţă de tovarăşul Tito şi colectivitatea noastră socialistă de popoare şi naţionalităţi. Ai dus din casa părintească oroarea faţă de oprimare şi hegemonie, îndeosebi faţă de hegemonia velicosârbă şi trădarea cetnicilor. Ataşamentul la aceste idealuri... - tuna el, fără a lua în seamă ruşinea şi dispreţul celor prezenţi. Milica se îneca de plâns. Îngenunche pe pământ. M-am apropiat de ea din spate, m-am aplecat până la faţa ei, i-am şoptit şi am rugat-o să se ridice.

- El nu e om... el e un monstru şi nu tată... omoară-mă, te implor, omoară-mă! - gemea ea şi eu am început să plâng.

Pe Mijat, pe Veljko, dricul, pe rudele şi prietenii răposatului - pe toţi aceştia îi învălui un fel de fum şi-n subconştientul meu învie povestea lui Ljuba despre cum, cândva demult, în a doua zi a Crăciunului ortodox, la Salonic, fusese înmormântat consulul Ivan Stjepanovici Jastrebov. Şi, cum mi-am adus aminte de această poveste, de undeva, din nori ori din suspinele Milicei sau din ochii mei, în mijlocul fumului coborâră... întâi am observat nişte minunate cizme de general, apoi o uniformă, o sabie atârnând la şold şi abia pe urmă şi capul nălucii. *Salutări de la paşa de Salonic!* - parcă vorbi năluca. Ştiam că nu era decât o închipuire, o senzaţie, însă mă holbam la ceaţă, la pantalonii albaştri ai Paşei, la tunica încheiată până sub gât, la fesul marocan cu ciucuri lungi, la chipul victoriosului care semăna... Acel paşă care, la Salonic, l-a condus pe drumul fără de întoarcere pe I. S. Jastrebov, arăta înspăimântat şi pierit. Acelaşi paşă, exact acelaşi paşă, era arogant şi sigur pe sine. Acest paşă... însă chipul lui se schimba, în fiecare clipă arăta altfel!

Din nou se află la înmormântarea dumneavoastră, excelenţă Iastrebov! - spuse paşa, iar fumul deveni mai dens, astfel că abia mai întrezăream faţa nălucii. *Îşi ia rămas bun vampirul de la vampir şi criminalul de la criminal. Acum socotelile sunt limpezi iar prietenii împăcaţi. Aţi pierdut, excelenţă! Eu în continuare stăpânesc peste acest Kosovo sârbesc şi nici urmă de steag pravoslavnic deasupra Constantinopolului. Am luat în stăpânire, mort fiind, şi Bosnia, şi Sandžak, jumătate din Muntenegru şi Macedonia. Voi pune stăpânire pe tot, până la Belgrad. E gata, excelenţă, şi cu Rusia. Trăiască slăvita şi neînfrânta armă islamică!*

Leapădă-ţi, tată, de pe cap, fesul acela! - parcă spuse Ljuba de acolo, din sicriu. Nu vreau să fiu înmormântat la Nikšić, ci aici.

Atunci, la Salonic, aţi putut pune condiţii. A fost şi nu se va mai repeta niciodată, excelenţă. Acum, eu poruncesc. Acum şi pe viitor, până ce nu se va ridica Muhamed din mormânt.

Tată! Tatăăă! - răzbătu un strigăt din sicriu !

Eu sunt eu, excelenţă. Vampirul nu are u trup al său. Şi nici un chip al său. De la neaşteptata mea moarte la Salonic, de la acea seară înceţoşată când, mort fiind, m-aţi ştrangulat, eu am fost... ca şi mine eu nu am fost orice fel de căciuli am schimbat. Ministrul englez, renegatul albanez, membrul Internaţionalei a II-a, împuternicitul Cominternului, gâdele de la Jasenovac, întemeietorul diviziei SS Hangerul, partizanul albanez, şi-n cele din urmă... în cele din urmă. şi tatăl dumneavoastră... să fiu toate acestea, e mult şi pentru un vampir, domnule consul. Dar, iată, slavă lui Allah, nu a fost în zadar. Am trecut toate războaiele şi am păstrat, ba chiar am şi întărit fiecare posesiune a mea de la Bihać şi până la Istanbul.

Veţi pierde din nou, paşă, totul! Pentru întotdeauna.

Nu mai aveţi, domnule consul Jastrebov, simţul umorului. Arma islamică este de neînfrânt.

Arma islamică! Ha-ha-ha! - se cutremură sicriul de mirarea ironică.

Voi, ruşii, aveţi sputnicuri, aveţi o minte cosmică, aveţi colonii extraterestre. Dar şi bombe cu hidrogen, vă aflaţi în pragul antimateriei. Dar nu aveţi... nu aveţi un penis cosmic, excelenţă!

Ce nu avem?

Domnule consul Jastrebov, în ziua morţii mele şi a dumneavoastră de la Salonic, câţi musulmani au existat şi câţi ruşi în Rusia?

Opt milioane de musulmani, iar noi, o sută treizeci de milioane.

Exact, excelenţă. Dar poate ştiţi câţi sârbi au existat atunci în Balcani şi câţi de-ai noştri, dreptcredincioşi?

Despre asta, paşă, am scris chiar şi un articol pentru "Slova Rusă". De la Galiopolis şi până la Velebit, de la Shköder până la Pesta şi Timişoara, sârbii au fost în număr de douăsprezece milioane şi de şase ori mai puţin mahomedani.

Aveţi o memorie desăvârşită. Vă felicit. Dar, ascultaţi acum şi cifrele din condica mea. Port şi eu, excelenţă, port niscaiva socoteli şi mai scriu câte ceva. În Rusia aia a voastră există în ziua de astăzi un număr de optzeci de milioane de musulmani, iar cel al ruşilor este exact acelaşi de acum opt deceii. Situaţia sârbilor este şi mai gravă. Acum nu mai există nici zece milioane, iar cinci ori poate şase milioane sunt din aceia care s-au adunat sub steagul lui Mohamed.!

Dar dumneavoastră, paşă, treceţi sub tăcere atâtea războaie, revoluţii şi lagăre de exterminare. Nu treceţi asta în contul penisului islamic.

Nicidecum, domnule consul. Credeţi-mă, simpatiile mele au fost de partea victoriei voastre şi de război, şi de clasă, şi de stânga, şi de dreapta, şi împotriva culacilor, şi împotriva reacţiunii, şi împotriva spionilor, şi împotriva lui Dumnezeu.

Ce anume vă bucură, paşă?

Victoriile voastre. Răfuielile voastre istorice. Legile voastre. Generoasele şi, deie Allah, neîncetatele voastre ofensive împotriva hegemoniei ruse şi sârbeşti. Felul vostru de viaţă. Ruperea voastră de tradiţie. Căsătoriile voastre. Divorţurile voastre. Calităţile voastre în a face mai multe case decât copii. Computerele voastre. Mă bucur, excelenţă, în general, de progresul vostru.

Credeţi că suntem pe drumul propriei noastre exterminări?

Departe de mine o atât de urâtă dorinţă. Spun doar că mă bucur pentru succesele şi victoriile voastre. Pe lângă asta, mă bucur şi pentru socotelile care arată că, până la jumătatea

secolului următor, în Rusia vor exista mai mulţi musulmani decât ruşi, iar în Serbia mai puţini sârbi decât albanezi. Jumătate din Franţa şi Anglia vor trece la Islam. Americanii vor...

Niciodată în istorie nu au hotărât cifrele.

Pardon, domnule consul Jastrebov. Majoritatea hotărăşte: acest principiu stă la baza democraţiei europene. Englezii au câştigat două războaie mondiale, dar au pierdut un imperiu mondial. Penisul triburilor negre i-a gonit pe englezi din Zambia, Uganda, Kenia, Rodhesia... Vedeţi, astăzi întreaga lume le cere albilor din Africa de Sud să predea puterea către negri întrucât negrii sunt mai numeroşi. Până cel târziu la sfârşitul acestui veac, musulmanii vor dobândi acelaşi drept de a stăpâni Balcanii şi această Rusie a voastră!

Ne vom strădui, paşă, ca acest lucru să nu se întâmple niciodată. Există posibilităţi. Există felurite posibilităţi.

Vă înşelaţi, excelenţă. Doar în acest secol, de trei ori i-au învins sârbii pe albanezi şi de trei ori şi-au eliberat acest Kosovo al lor. Şi? Iată-i, fug, îşi mută şi mormintele. Fug de penisul albanez, de cel islamic, domnule consul!

Gapo, bas muri! - gemu Jastrebov din sicriu. *Penisul albanez, paşă, îl fac atât de puternic trădătorii sârbi.*

Trădătorii sârbi? De ce vă revoltaţi, excelenţă? Sârbii sunt un popor de eroi, un popor care, în ultimul război mondial, a dat asemenea coloşi: Miladin, Dušan, Miloš, Petar, Blagoje, Blažo, Munja, Slobodan, Đuro, Milovan... eu i-am admirat pe aceşti eroi sârbi şi în mormânt.

Ei sunt..., paşă, ei sunt eroii Albaniei! Să zicem că tovarăşul Ilija a ucis mai mulţi sârbi, a dărâmat şi aprins mai multe biserici, a scârnăvit mai multe morminte şi locuri sfinte decât orice albanez din Kosovo şi Metohia!

Faceţi afirmaţii de neiertat, domnule consul. Veţi răspunde pentru asta, chiar dacă sunteţi mort. Îi jigniţi pe cei mai slăviţi fii ai sârbilor. Îi defăimaţi pe singurii sârbi cu care eu pot să mă înţeleg frăţeşte.

Enver Hogea al vostru, paşă, a albanizat în Albania două sute de mii de sârbi. Tovarăşii voştri români au nenorocit atâţia sârbi în Bărăgan. Iar aceşti eroi ai noştri nu au protestat nici măcar o dată. Ei au arestat şi ucis prin Bosnia, prin Metohia, prin Šumadija... le-au cusut arnăuţilor steaguri albaneze, au furat grâul din Voivodina şi l-au trimis în Albania, au pus impozite Serbiei, iar banii i-au dat şi-i mai dau încă albanezilor să se înmulească. Ei... şi tatăl meu este unul dintre ei, ei, paşă, sunt luptătorii şi eroii Marii Albanii!

Cui povesteşti tu toate astea, fiul de diavol? - se risipi fumul şi acolo unde fusese paşa stătea acum Mijat. - Noi, comuniştii sârbi, fără a lua în considerare jertfele ... -m-am frecam la ochi, nu mai ştiam nici ce anume era real, nici ce anume mi se părea.

- ... Fără a lua în considerare jertfele, fără a lua în considerare bombăneala naţionaliştilor şi reacţiunii velicosârbe, trebuie să perseverăm în lichidarea ultimelor rămăşiţe şi puncte de sprijin celei din urmă conştiinţe, care se împotriveşte deplinei egalităţi de clasă şi naţionale între popoare şi naţionalităţi - urla Mijat Božović, de parcă nu se afla alături de fiul mort, ci la un miting revoluţionar. - Cele mai mari rele poporului sârb i le-au făcut întotdeauna şovinii, trădătorii săi şi slugi ale...

- Oameni buni! - strigă Milica. - Nu-l lăsaţi, oameni buni, nu-l mai lăsaţi să vorbească! - îşi smulse ea baticul negru de pe cap şi se prinse cu mâinile de păr. - Ljubo, ce ţi-a fost dat să ajungi? Să te scuipe tatăl tău chiar şi mort şi să-i felicite pe cei care te-au omorât. Să te... Ljubo! Ljubooo! - îşi muşca ea degetele şi tremura.

- Excelenţă Jastrebov! - am strigat eu înfuriat şi m-am apropiat alergând de sicriu. Auzeam gemetele Milicei şi nu am observat cum se holba la mine mirată lumea din jur. - Minte ucigaşul tău, minte vampirizatul paşă de Salonic precum că a învins. Kosovo şi Metohia şi Constantinopolul vor fi, totuşi, ale noastre. Vor fi aşa cum a spus Fjodor şi cum ai spus şi tu. Tot ce ai început eu şi Ninocika ta vom continua. Spune, Milica... spune-i, Nina, că nu e adevărat.

***

Nu m-am dus la Nikšić, la înmormântare. M-a rugat Milica să rămân la Đakovica, să păzesc casa şi să împachetez cărţile răposatului şi ceva manuscrise de-ale lui, pe care le ţinea într-o cămăruţă specială, sub cheie, nepermiţându-i nici măcar soţiei să intre acolo.

La uşa acestei cămăruţe strălucea o placă alămită. Pe ea era scris: CONSULATUL RUSIEI - CONSUL I. S. JASTREBOV.

Cât despre mobilă, am dat înăuntru de o masă şchioapă, trei etajere pline de cărţi şi, într-un colţ, în stânga uşii, de un scrin de stejar, care era încuiat. Într-o scrumieră, aflată pe masă, am găsit patru mucuri de ţigară, iar lângă scrumieră, un creion chimic, un chibrit şi un pachet început de ţigări *Drina*.

În nişte cutii de carton, pe care le-am adus de la un magazin de porţelanuridin apropiere, am împachetat întâi cărţile lui Ljuba. Am făcut asta fără grabă, ştergându-le de praf, îndreptându-le foile îndoite, citind două-trei rânduri şi abia pe urmă le aşezam în sicriele de carton. Mă trudeam să le şi ordonez cumva după tematică şi naţionalitatea scriitorilor: să separ filosofii de poeţi, pe romancieri de istorici şi memorialişti, pe nemţi de ruşi ori pe sârbi de englezi, aceasta deoarece răposatul le ţinuse pe toate amestecate.

Am găsit în *Suflete moarte* un fir de trifoi cu patru foi, în *Biblie* am dat peste şase poze ale consulului la cununia acestuia, iar în *Migraţiile* lui Crnjanski peste aripi de fluture.

Fiindcă nu am avut cheia de la scrin, am deschis capacul greu cu o şipcă de metal şi aici am dat peste... Aici el îşi ţinea chitanţele de la plata curentului electric, livretul militar, indexul studenţesc, un inel de aur, nişte planuri pentru concediul de odihnă, un cuţit care s-a deschis de cum am apăsat pe buton, o şapcă muntenegreană, un pistol-trofeu cu ţeava crăpată... Sub toate acestea, la fundul lăzii, am găsit un dosar gros de hârtie învelit într-o foaie de ziar.

Pe coperţile acestuia scria: CONSULUL I. S. JASTREBOV: ARHIVA DE SERVICIU ŞI ÎNSEMNĂRILE. Iar între coperţi, aşezate în ordine, am dat peste scrisorile lui de consul (opt la număr) către ţar, câte două către Dostoievski şi Nicolai Berdiaiev, una către Lev Tolstoi şi o scrisoare către Vasili Rozanov...

Ziua se stingea, dar în încăpere încă se mai vedea atunci când mă afundasem în lectură. Am aprins lumina, m-am aşezat pe un scăunel aproape de fereastră şi am început să copiez câte ceva din toate acestea. Am întâmpinat zorile cu creionul în mâini şi aplecat deasupra hârtiilor.

... Oraşul Đakovica, unde se află consulatul nostru, se găseşte la numai câteva ceasuri de mers pe jos de graniţa cu Albania - îi scria consulul, printre altele, lui Dostoievski, la 8 august 1972. Oraşul a fost astfel botezat după un anume voievod sârb Jakov din secolul al XIV-lea. În 1485, turcii au recenzat aici aproape în exclusivitate sârbi ortodocşi, câţiva turci şi doar doi arnăuţi. Astăzi, au rămas de la sârbi doar Uliţa Sârbească şi zece case ortodoxe... În Uliţa sârbească a locuit şi Rajko Ognjanović, uriaşul, însă un binefăcător cum rar poţi să-ţi închipui. Eu l-am poreclit Gherasim, după povestea aceea a lui

Turgheniev. În urmă cu trei ani, în timp ce Gherasim culegea fragi de pădure, i s-au apropiat din spate arnăuţii. L-au legat cu sforile de un fag şi-i-au scos toţi dinţi cu un cleşte de cai. După aceea i-au smuls şi limba! Şi ce credeţi, dragul meu Fiodor Mihailovici, cum s-au terminat toate astea? Simplu. Čakmak-Paşa din Priština a decretat că acest Gherasim s-a mutilat de unul singur! Vrusese, prin această automutilare, "să arunce o pată pe obrazul poporului albanez". Gherasim a fugit în Serbia. Trăieşte din mila altora, într-un sat în apropiere de Belgrad... Trimiteţi, dragă Fiodor, pe Alioşa al dumneavoastră, pe Mişkin, pe Zosim: pe toţi aceşti creştini, pe aceşti apostoli ai ortodoxiei, ai milosteniei şi toleranţei, faceţi bine şi trimiteţi-i în Kosovo şi Metohia... Până când ni-l vom închipui pe Dumnezeu ca pe un iubitor de scene groaznice? Şi până când vom proclama drept culme a ortodoxiei moralul laşilor şi robilor atât de bogat în renunţări? Acesta este un mod de viaţă nevrednic. Asta înseamnă fatalism fără revoltă (despre care vorbeşte Nietzsche) când soldatul, nemaisuportând gerul, se lasă în voia sorţii şi se întinde în zăpadă ca un animal...

Iar într-una dintre scrisori, trimisă ţarului rus cu nici o lună înainte de uciderea sa, Ljuba anunţa:

... Preamilostiove Stăpân, s-a lăsat peste aceste ţinuturi sârbeşti, la sfârşitul anului 1944, o noapte absolut întunecată. De atunci şi până acum, au fost izgoniţi din Kosovo şi Metohia aproape 400.000 de sârbi. Potrivit informaţiilor consulatului nostru din Đakovica, în acest răstimp arnăuţii au siluit 3.743 de sârboaice (719 dintre ele mai tinere de 14 ani), pe 156 le-au răpit, iar pe 37 le-au obligat să se mărite "de bunăvoie" după albanezi. Au fost incendiate, ruinate, păgubite sau închise 28 de biserici, au fost jefuite cele mai

roditoare pământuri mânăstireşti, au fost ucişi sau bătuţi la sânge 46 de călugări şi monahi. Se poate spune că pentru aceste fărădelegi nu a fost făcut nimeni răspunzător. Dar şi când au fost pronunţate, caznele au fost mai mult decât hilare, iar răufăcătorii le-au primit ca pe nişte laude şi felicitări de stat pentru fărădelegile lor. De fapt, altcumva nici nu ar fi pututsă fie, întrucât în jefuirea averilor sârbeşti, în dărâmarea şi închiderea bisericilor, în inundarea ori pluguirea cimitirelor sârbeşti, precum şi în prigonirea unui popor ortodox, a condus chiar statul...

Am găsit în arhiva răposatului şi nişte telegrame cifrate, adeverinţe privind unele călătorii în interes de serviciu ca urmare a poruncilor ţarului, câteva note de protest către Čakmak-paşa din Priština şi către sultan, la Belgrad, un pachet de declaraţii ale unor sârbi care i se plângeau consulului de actele de violenţă şi teroare, adeverinţa lui Beriša precum că l-a ucis pe Srđan Rašović...

Toate acestea le-am împachetat într-o cutie anume şi le-am depus la poşta din Đakovica. Adresa destinatarului: Milica Božović, Nikšić, Str. Serdar Šćepan 74.

Milica nu a primit niciodată pachetul. Din arhiva şi însemnările consulului au fost păstrate numai câteva texte, pe care le-am transcris în noaptea aceea, şi încă vreo şuviţă de ceaţă reţinută în memoria mea.

CADOU DE ZIUA VICTORIEI

Fratele lui Ljuba, Veljko, cu încă două dintre rudele sale, a ajuns la Đakovica luni, 14 mai. Venise, a spus el, să mute la Nikšić lucrurile răposatului. Milica l-a împuternicit, a mai spus, să-i ridice cartea de muncă şi să-i radieze pe copii de la şcoală. A scos din buzunar un ajunţ deja pregătit şi l-a lipit pe uşa casei, lângă anunţul mortuar al lui Ljuba:URGENT CASĂ DE VÂNZARE - PREŢ CONVENABIL!

Pentru ce atâta grabă? - l-am întrebat, îngrijorat. Asta înseamnă fugă şi nicidecum vânzare. Acesta este un anunţ pentru oricare cumpărător nu pentru a o cumpăra, ci pentru a-şi bate joc. Ljuba, am zis, a vorbit adeseori că, la o adică, mai bucuros ar aprinde casa decât să o vândă arnăuţilor.

- Atunci, doctore - a replicat Veljko - cumpăraţi-o dumneavoastră. Daţi cât daţi, nici măcar o clipă nu ne vom târgui.

- Nu am eu atâţia bani şi-n afară de asta...

- În afară de asta? Aţi vrut să spuneţi ceva, doctore.

- Aici preţul nu se exprimă în dinari, ci în valută. O astfel de casă... cu o cameră de zi, o bucătărie, două dormitoare şi cămăruţa aceea de la mansardă... preţul unei asemenea case se situează şi până la 50 de mii de dolari. De unde unui medic...

- Ştiu şi eu cum sunt preţurile. Nici nu vă cer atât. Daţi de zece ori mai puţin şi semnăm contractul.

- Dumneavoastră, domnule Veljko, glumiţi... sper că glumiţi.

- Nici pe departe.

- Dragă Veljko, eu nu am parale şi eu... răposatul dumneavoastră frate şi cu mine am fost...

- Ştiu, aţi fost prieteni. Iată, dumneavoastră v-o şi dăruiesc... numai să n-o ia arnăuţii.

- Vă mulţumesc. Numai că de aş cumpăra eu această casă sub preţul ei ori dacă aş primi-o de cadou, aşa cum mi-o oferiţi, aş fi un mai mare mizerabil decât Halit Berişa. Printre altele, Veljko, prietenia cu Ljuba şi cu Milica mă obligă. Aş refuza generozitatea dumneavoastră şi fără această obligaţie. Nimeni dintre sârbii din Metohia nu poate îndrăzni să cumpere această casă. Arnăuţii...

- Paştele mamii lor! - scrâşni el din dinţi şi-şi ţinu multă vreme mâna pe umărul meu. - Îţi ucid fratele şi atunci... atunci... - gemu el şi-mi întinse un ziar deschis. - Citeşte... Asta au anunţat aseară şi la televiziune.

Un grup de naţionalişti velikosârbi au pregătit în aceste zile la Đakovica manifestaţii şovine şi procetnice, a informat Comitetul comunal de apărare. Cu ocazia înmormântării rămăşiţelor pământeşti ale unui naţionalist dovedit şi înrăit, adepţii lui au promovat pe faţă suspiciunea faţă de politica de frăţie şi unitate între popoarele şi naţionalităţile noastre, fără a da înapoi nici de la a ameninţa cu armele un grup de elevi albanezi care, scandându-i tovarăşului Tito şi cântând cântece revoluţionare, treceau în linişte şi demnitate pe stradă. De asemenea, au fost exprimate şi alte tendinţe neconforme cu politica noastră, ceea ce înseamnă un argument în plus la faptul că frăţia şi unitatea, socialismul autodeterminist al lui Tito, precum şi politica noastră de nealiniere sunt ca un spin în ochiul rămăşiţelor forţelor velicosârbe şi procetnice şi al celorlalte care...

Ultimele două-trei rânduri rămăseseră necitite. Am scăpat ziarul din mână. Veljko îşi frângea degetele şi se uita la mine cu un soi de speranţă deşartă. De parcă eram eu cel care putea

să ajute. Unde anume trăiam eu şi cum se numea Răul care îşi bătea joc de Ljubo chiar şi mort? Cine era acest corespondent din Đakovica, pentru a-l căuta? În zadar, fără sens. Ziaristul doar şi-a făcut treaba: a transmis ceea ce i-a fost transmis. A transcris ceea ce i-a scris Comitetul. . Nici un cuvânt despre faptul că Ljuba a fost ucis, că Mitar Rašović a fost ucis... când gealatul redactează informări, victimele sunt anonime, ele nici nu există. Cine erau adepţii acelui *naţionalist dovedit şi înrăit* ? Cine erau *procetnicii?* Comitetul comunal de apărare nu se încurca în amănunte atât de banale. Comitetele există pentru *îndrumări, aprecieri, concluzii, atenţionări, orientări* şi nu pentru *detalieri.* Unele cuvinte din frazeologia revoluţionară au o putere magică. Acestea sunt cuvinte - acuzaţii, cuvinte - sentinţe, cuvinte - anateme, cuvinte - vrăjitorii. Ele se dovedesc şi sunt dovedite de cum sunt rostite. Ljuba spunea că şi logica, şi filologia, şi dreptul, şi orice altă ştiinţă şi faptă sunt neputincioase în faţa acestei vrăji revoluţionare. Vai şi-amar, să spunem, de cel căruia i se pune în cârcă faptul că *seamănă îndoiala*, că *împrăştie neîncrederea*, că *acţionează de pe anumite poziţii* ori *ne recomandă lucruri străine care*...Răposatului maior Rašović cei din cabinetului lui Čakmak-paşa din Priština i-au pus în seamă faptul că *acţionează sub masca transparentă a unei aşa-zise îngrijorări...* El, iată, nu suferea din cauza misterioasei dispariţii a unicului său fiu, ci, sub masca transparentă a unei aşa-zise îngrijorări, *a pus sub semnul îndoielii munca organelor de cercetare şi urmărire*, iar cu asta *a săpat la temelia* societăţii autoconducătoare! Poate cineva - spunea Ljuba - să arate şi să dovedească adevărul, toate astea se prăbuşesc dinaintea vrăjelii precum că nu este acesta decât *presupusul adevăr* şi că *problema* trebuie abordată principial! Nu există scut împotriva vrăjilor precum că un anume lucru este *rău-intenţionat,*

iluzoriu, de neurmat, retrograd, criticist, procetnic, depăşit, negativist, elitist, antititoist, hegemonic... şi nu există loc pentru bănuială nici cât negru sub unghie dacă ceva este schiţat, închis, de nebănuit, nouă sfânt, de clasă, de bază...

- Cunoaşteţi pe cineva, doctore? - întrebă Veljko introducându-mi ziarul acela în buzunarul de la sacou. - Aici poate să ajute doar unul din cei de sus.

- Ce să ajute?

- Să îndreptăm această minciună din ziar.

- Minciuna din ziar! Minciuna din ziar - am repetat eu, ironic. - Dar faptul că Ljuba a fost ucis şi că...

- Să nu vorbim despre asta. Sângele fratelui meu este problema mea, iar dumneavoastră ajutaţi, dacă puteţi, să îndreptăm această minciună.

- Când sunt criminalii unii şi aceiaşi cu cei care-i urmăresc, aici nu se poate nimica, dragă Veljko - parcă i-au răspuns din mine Ljuba ori Milica.

- Dar tovarăşul Ilija? Mi-a spus Milica aseară că-l cunoaşteţi. Că sunteţi prieteni.

- Asta doar cred... am crezut că suntem prieteni. Eu, dragă Veljko, nici nu mai cred în asta.

- Încercaţi, vă rog...

Am acceptat şi am plecat la Prizren. Va îndrăzni, mă întrebam pe mine însumi, să se amestece tovarăşul Ilija, legenda de război, vechiul membru al Partidului, în ceea ce au comunicat cei din Comitetul comunal de apărare? Mai mult ca sigur că îndrăzneşte. Dar va vrea? În acest diferend, nu se află într-o parte rudele şi prietenii celui omorât, iar de cealaltă, neamurile şi prietenii ucigaşului. În ochii tovarăşului Ilija, această împărţire ar putea să arate altfel. Sub semnul întrebării se află diferendul dintre sârbi şi arnăuţi. *Un conflict tipic, pe baze naţionale!* Iar el, ca şi comunist sârb, trebuie să se comporte

principial. El nu are voie să le ţină partea alor săi. Ci dimpotrivă, dimpotrivă! Nu contează, chiar deloc, cine este gealatul şi cine victima şi de a cui parte se află adevărul. Principiile comuniste sunt deasupra adevărului! Greu de crezut că tovarăşul Ilija va trece peste această piedică din conştiinţa lui. De se va întâmpla, totuşi, şi aşa ceva, acest om mic de statură, dar cu merite uriaşe, să se conducă după adevăr şi nu după principii, de se va întâmpla şi o asemenea minune, slabe sunt, din nou, şansele ca el, de unul singur, să îndrepte şi să schimbe ceva. Îi va spune că se înşeală şi că *suspiciunea* lui vizavi de comunicatul oficial al Comitetului comunal de apărare, *obiectiv* vorbind, dă apă la moară *forţelor duşmane* şi, curat principial, lezează *imaginea revoluţionară* a tovarăşului Ilija! În afară de asta, îi va spune, cu un asemenea comportament tovarăşul Ilija *seamănă suspiciuni şi propagă neîncredere*, chiar de sunt intenţiile lui din cele mai cinstite!

M-am foit în pat şi am meditat vreme îndelungată. Să le trimit ziarelor un drept la replică? Să povestesc numai ceea ce am auzit şi am văzut? La coş, la gunoi cu aceste atitudini partizane şi lipsite de simţ critic! - va spune redactorul. Ori, în cel mai bun caz, va trimite scrisoarea mea la Đakovica, *să se cerceteze cazul pe toate părţile*. Cu alte cuvinte, pentru această cercetare pe toate părţilesă fie scrisoarea dusă de către corespondent la Comitetul comunal de apărare!

Čakmak-paşa! - m-a îndemnat gândul spre el. Trebuie să merg la Priština, la Čakmak-paşa, aşa cum, cândva demult, l-a poreclit Ljubo pe tovarăşul Faruk, adică pe tovarăşul Îngheţatul, după un Čakmak-paşă de demult, de pe vremea consulului Jastrebov. Porecla de Îngheţatul a primit-o de pe timpul când a fost la partizani. El e cel care însenineză cerul şi-l înnorează în Kosovo şi Metohia. Eroul poporului, de loc chiar din

Đakovica, a intrat, încă în viaţă fiind, în toate enciclopediile! Un om tăcut, cu faţă prietenosă şi privire caldă: acestui chip nu i se potriveau nici porecla dată de Ljuba, nici aceea de la partizani. Ca simbriaş pe la diverşi stăpâni de dinainte de război, a păzit vite şi oi, a plantat cartofi, a fost morar, ţapinar, a vândut colaci şi bomboane la cofetărie... Se povesteşte că atunci s-a ales cu porecla de Mierosul, însă în război, din *interese superioare*, aceasta i-a fost schimbată în - Îngheţatul. Toate astea nu sunt amintite în enciclopedii. Această perioadă din viaţa lui Čakmak-paşa este exprimată concis într-o scurtă şi minunată propoziţie: *Încă de mic, şi-a însuşit ideile revoluţionare şi a pornit fără compromisuri să dărâme orânduirea burgheză velikosârbă a inegalităţii, urii şi nedreptăţii*! De fapt, la fel spun enciclopediile şi despre tovarăşul Ilija, şi despre tovarăşul Marko, şi despre tovarăşul Pavle, şi despre tovarăşul Dušan... Čakmak-paşa nu era singurul căruia, de mic, i-a fost revoluţia principala preocupare. Există unii şi mai legendari, şi mai merituoşi. Totuşi, era unicul care îl putea ajuta. Era arnăut. Lui, de se va interesa de adevărul asupra morţii lui Ljuba, nu i se putea reproşa că dă dovadă nici de *meschinărie*, nici de *părtinire*. În Kosovo şi Metohia cuvântul unui paşă nu se pune la îndoială. Tovarăşul Ilija a înfăptuit lucruri şi mai eroice şi a fost decorat cu ordine mai importante şi mai scumpe. Să zicem că, încă înainte de război, tovarăşul Ilija a dat buzna în mănăstirea Visoki Dečani, a scuipat în potirul cu vin binecuvântat şi, astfel, *a minat retrogradul obicei de clasă al duşmanului*, respectiv a întrerupt liturghia. Meritele revoluţionare ale lui Čakmak-paşa erau mai modeste şi, pentru că era albanez şi pentru că acest popor trebuia să-şi aibă un erou al său şi o legendă a sa, renumele şi l-a dobândit abia după război. Chiar şi de voia, se pare că tovarăşul Ilija nu putea ori nu îndrăznea. Tovarăşul Paşa,

numai să vrea, poate să facă şi să îndrăznească totul! Čakmak-paşa este... - aici gândul se întrerupse. M-am speriat, de fapt, de până unde se avântase bănuiala că nu fusese acesta gândul meu, ci al lui Ljuba şi de faptul că eu l-am imitat. De parcă, murind, în timp ce-i făceam respiraţie artificială, mi-a dat cu ultima-i suflare sufletul şi gândurile lui.

Era dimineaţă. Mă îndreptam spre spital, la lucru. Îmi imaginam, pe drum, că mă aflam la Priština, în cabinetul Paşei...Din sala de aşteptare m-a condus spre cabinet simpatica lui secretară... dar, cum de avea mustăcioară şi cum..., nu se poate să fie tovarăşul Ilija! M-am descălţat în faţa uşii şi am pătruns cu religiozitate. Paşa stătea lângă coş şi-i telefona cuiva. Am aşteptat să termine convorbirea şi am privit în jur. Lângă uşă se aflau ulcioarele de apă, mangalul pentru jar, cuierele pentru puşti şi mantale. Ferestrele erau mici şi fiecare se închidea, pe dinăuntru, cu obloane groase din lemn de stejar care, din câte mi se pare, nu puteau fi străpunse de glonţ. Între ferestrele cabinetului Paşei se aflau trei orificii pentru tras cu arma...

Odată, pe muntele Šar, după vânătoare, Paşei i s-a făcut deodată rău. I-am luat pulsul, i-am verificat EKG-ul şi... nimic deosebit. Čakmak-paşa mâncase prea mult. I s-a scârbit, iute, de putere şi petreceri, i-a invitat pe tovarăşul Ilija şi încă doi prieteni la cafea, în satul Jablanica, la unchiul său Ramadan. Am pornit şi eu cu ei. Am trecut de satele Brodosavac, Biljač, Ljubičevo, iar eu, până la Jablanica şi cula unchiului Paşei, tot ceea ce am văzut atunci şi am văzut şi luni de zile mai devreme am amplasat între coperţile unei cărţi pe care am citit-o cu o noapte înainte. Această carte ferfelniţită o cumpărasem pe o stradă din Prizren, de la un ţigănuş... o cumpărasem numai pentru că

scriitorul se numea Božović. Îmi amintise acest nume de numele lui Ljuba Božović, dar imediat şi de Milica. Asta fără ca atunci nici măcar să bănui că ei doi trăiau la Đakovica şi că, în curând, îi voi vedea.

Coborând din munţi spre pământurile sârbeşti - scria acest G. Božović - arnăuţii nu au fost zgârciţi în alegerea locurilor pentru satele şi locuinţele lor. Parul de gard în jurul casei şi piatra de temelie pentru casă se aflau pe cele mai bune pământuri, fără vreo preocupare pentru faptul că acolo ar fi rodit bine porumbul ori grâul. Sârbii erau altfel. Când sârbul trasează locul de casă, el alege terenul pietros şi prundişul sterp. El economiseşte pământul bun pentru fâneaţă şi arabil: acestea două sunt pentru el cele mai importante. Arnăutul este un agricultor foarte nepriceput. El este un om de munte, nomad şi vagabond, iar plugar doar la nevoie. Când i se termină grâul, când cască gura de foame, el se duce şi jefuieşte. Sârbul e legat de pământ. Veacuri de-a rândul el s-a hrănit cu coasa şi brazda pe sine şi nobilimea, cu sânge şi sudoare a rostogolit la ciubere să-şi întreţină sufletul, să se sature pe sine şi pe spahiu, să-l miluiască pe fiecare năvălitor, ba, mai mult, să-şi păstreze şi obiceiurile. Să aibă din abundenţă bucate pe masă de sărbători, de Crăciun, de cumetrii, de nuntă, de înmormântare.Islamizatul arnăut îi dădea beiului cât voia, iar deseori turcul nici nu cerea ceva de la el. Nici nu cheltuia la botezuri, nici la sărbători, nici la ziditul geamiilor pe care nu le dărâma nimeni. Când i se făcea foame, dar şi fără vreun motiv anume, el se ducea la ce era al altuia, la stânelee şi oboarele, la covatele de pâine şi hambarele sârbeşti. Sârbul se ţinea de muncă şi de pământ, iar albanezul de furturi şi puşcă...

„Nu există viaţă fără această culă" - spuse Čakmak-paşa când am ajuns la fortăreaţa

unchiului său, Ramadan. În jurul casei, un gard din nuiele de frasin înalt de doi metri, acoperit cu spini prin care se iţeau parii din împletitură. Nu există vreo casă albaneză care să nu fie astfel împrejmuită. Multe sunt înconjurate nu cu garduri, ci cu ziduri din piatră ori beton. Gazdele ne-au ieşit în întâmpinare şi ne-au condus în curte. Casa lui Ramadan era de piatră. Streaşina era şi ea din piatră şi acoperişul era din lespezi de piatră, iar poarta de la intrare - din scândură groasă de stejar, ferecată în metal. Vreun potenţial duşman nu putea din afară nici să incendieze casa, nici să străpungă cu gloanţe această fortăreaţă cu etaj. Aici putea să ajute numai tunul. Deasupra şi în jurul porţii şi a ferestrelor, la etaj, nu mi-au scăpat ochilor ambrazurile pentru tras cu arma, astfel construite încât să-i permită carabinei să cureţe uşor prin ele întreaga curte şi chiar mai departe, peste gardul de la curte, până unde poate glonţul să ajungă. De această culă se sprijinea o alta, mai mică. Aici, explică Ramadan, îi trăia familia, iar în clădirea mai mare, înspre care ne îndreptam, locuia el împreună cu fiul cel mai mare. Musafirii se primeau numai în cula cea mare. La parte se afla "podeaua caldă", respectiv izba pentru caii şi boii gazdei. Am urcat pe o scară de lemn până la etaj, într-o încăpere lungă, împodobită în jur cu ambrazuri, cunoscută sub numele de "divanhan". Am observat într-un colţ o vatră de piatră, o râşniţă de cafea, un recipient pentru prăjit cafea şi un cleşte pentru stins opaiţul. Gazda îmi explică faptul că această încăpere servea vara de loc de stat la discuţii, la o cafea. Un prici de lemn, care se întindea pe toată lungimea peretelui, era acoperit cu saltele, cu plăpumi, cu covoraşe de rugăciune şi piei de berbec. Aici era magazia pentru lenjeria de pat care se ducea seara în odaia principală, în culă, cum îi spuneau arnăuţii. Această odaie principală, în care ne-a condus Ramadan, era dominată de un

horn înalt, pe şemineul asemănător unei vetre de piatră, mândria gazdei. "Ce spuneţi?" - exclamă Čakmak-paşa apropiindu-se de şemineu şi scormonind de îndată prin vatră, să înteţească focul. Ne desculţasem în prealabil: era o mare jignire pentru un arnăut să-i calce careva vreo lenjerie de pat cu opinca, pantoful sau cizma. Am stat acolo vreme îndelungată şi am fost serviţi de cină...

Bineînţeles, toate acestea nu aveau nici un fel de legătură nici cu uciderea lui Ljuba, nici cu ceea ce mă rugase Veljko. Dar, de cum m-a fulgerat gândul să-l rog pe Čakmak-paşa să mă ajute, la Priština, şi cum, în aceeaşi clipă, în mintea-mi bolnavă, l-am şi vizitat, mie, cine ştie de unde, cabinetul său de partid şi de stat mi s-a arătat ca şi cula lui Ramadan şi l-am văzut clar pe tovarăşul Faruk cum stătea lângă şemineu şi telefona! Iar tovarăşul Ilija mi s-a arătat cu chipul secretarei lui Paşa: cu tocuri înalte, cu sâni mari, fardat, serviabil. De nu l-ar fi trădat mustaţa nici nu l-aş fi recunoscut... Paşa - gândeam eu - mi-a oferit locul său lângă şemineu, apoi i-a poruncit secretarei să pună de-o cafea şi să-mi servească dulceaţă de căpşuni. Povesteam totul: când şi cum l-am cunoscut pe Ljuba la Prizren, când şi cum a pierit Ljuba, ce s-a întâmplat la Đakovica cu ocazia înmormântării. El scormonea jăratecul şi asculta cu atenţie. I-am arătat ziarele. Nici nu a vrut să se uite la acel articol, la acel comunicat al Comitetului comunal pentru apărare. El unul, spuse, se va interesa de la tovarăşi şi va vedea ce se poate face. Mă conduse până la divanhan, iar de aici până în curte şi prin curte mă însoţi secretara... de fapt, tovarăşul Ilja...

Ce măsuri va lua Čakmak-paşa, reflectam eu (ori gândul lui Ljuba, gând pe care mi l-am însuşit)? Pesemne că-i va da secretarei dispoziţie

să facă legătura cu Comitetul comunal pentru apărare din Đakovica.

Alo, aici Paşa! Ce fel de comunicate publicaţi, tovarăşi?

O provocare duşmănoasă, un atac velikosârb, tovarăşe Îngheţat!

Bineînţeles, bineînţeles… dar pe mine mă interesează cine l-a ucis pe acest Božović? Cine l-a ucis pe maiorul Rašović? Cine le-a ordonat copiilor noştri să scandeze ceea ce au scandat? Cine l-a ucis pe fiul lui Rašović? Despre toate acestea, până mâine la prânz, un raport în scris!

Şi iată, acest raport se găsea, în mintea mea, în faţa lui Čakmak-paşa. Se plimba pe dinaintea şemineului şi-şi aprindea ţigară de la ţigară. Îi era limpede că povestea mea fusese cinstită şi că nu amplificasem nimic. Printre ucigaşi, hoţi şi bandiţi se găseau mulţi dintre rudele şi conaţionalii săi. El trebuie… el trebuie să-i apere şi să-i frece cu asprime pentru că nu ucid mai subtil. De ce lasă, idioţii, urme?

Am ştiut, Paşă, că doar asta te va preocupa. În loc să aperi linia Partidului, tu îi aperi pe ucigaşi.

Aceasta este o suspiciune nefondată, este un atac de pe poziţia… - se burzului el la mine. Eu - striga tovarăşul Paşa, sunt un soldat dovedit al Partidului. Eu sunt cel mai apropiat colaborator… Deja de-o jumătate de veac ne învaţă Partidul că sârbii sunt şovini, hegemoni, opresori şi că albanezii sunt terorizaţi, oprimaţi. Istoricul Cominternului, tovarăşul Ivan Levin, a publicat, în 1934, o carte despre cum au ucis sârbii jumătate din albanezii din Kosovo şi Metohia!

Aşa au făcut? Dă-ţi cuvântul, Paşă, că ai să-mi răspunzi cinstit.

Îi era cald Paşei; îşi lepădase sacoul, slăbise nodul cravatei şi continua să stea, în cămaşa-i albă, lângă şemineu. Deşi era plină de minciuni - strigă

el - cartea aceea a lui Levin fusese pentru el şi pentru toţi comuniştii de dinainte de război din Kosovo şi Metohia la fel cum era pentru creştini vreun psalm din Biblie. Îşi amintea bine şi de cum zicea pe-atunci tovarăşul Ilija: Când va învinge revoluţia, vom răzbuna toate fărădelegile velikosârbe! Vom răzbuna! - au început să aplaude membrii ilegalei celule de partid. De asemenea, îşi amintea şi toate acele groaznice masacre şi progromuri asupra sârbilor din Kosovo şi Metohia. Îşi amintea şi de cum au pătimit aceştia după război. Directiva Partidului, care spunea să se frângă coloana vertebrală a hegemoniei velikosârbe, rămăsese aceeaşi, neschimbată. Comuniştii îl studiau în continuare pe Tucović, Congresul al IV-lea, pe Ivan Levin.

Tovarăşul Paşa era o fantomă, realitatea era o iluzie.

Ceea ce înseamnă… să însemne asta, tovarăşe Paşa, că adevărul e minciună, iar minciuna adevăr?

Nu băga beţe-n roate şi nu acţiona de pe poziţii… Nu ar fi devenit sârbii hegemoni în aceeaşi clipă cînd ar fi dat Partidul la o parte învăţăturile despre hegemonia velikosârbă? Când ar scuipa Partidul nostru pe hotărârile şi legile revoluţionare, cel puţin un milion de sârbi ar arăta actele de proprietate şi ar alerga în Kosovo. Ce s-ar întâmpla atunci cu noi, albanezii? Încotro să fugim, unde să ne mutăm de pe pământurile sârbeşti luate cu japca?

Păi recunoaşteţi şi singuri că aţi luat cu japca pământurile sârbeşti.

Eu, amice, recunosc doar faptul că returnarea acestor pământuri ar primejdui existenţa albanezilor şi ar reaprinde hegemonia velikosârbă! Nu, această hegemonie nu este închipuită, ea există, însă revoluţia noastră nu-i permite să se arate. Hegemonia velikosârbă este ascunsă, aidoma germenului unei boli

îngrozitoare, şi ar reizbucni de cum s-ar opri medicamentaţia! Adevărat este doar principiul revoluţionar, pe când realitatea este o iluzie. Cartea lui Levin nu este o minciună, ci un balsam preventiv, o terapie revoluţionară!

Să însemne asta, tovarăşe Čakmak-paşa, că nu minte acel comunicat al Comitetului comunal pentru apărare din Đakovica?

Acest comunicat este bine redactat. Tu, doctore Jugović, de cum nu accepţi adevărul nostru şi nu înţelegi… obiectiv prevăd… eşti un naţionalist velikosârb şi un duşman al revoluţiei…

Am ajuns la serviciu cuprins de coşmaruri. Sala de aşteptare era plină de pacienţi, iar eu nu aveam poftă de lucru. Mă îngreţoşa însuşi gândul la gurile străine, larg deschise şi duhnind îngrozitor, la stomacurile şi abcesele străine, la fundurile nespălate ale altora, la scoicile urechilor pline cu ceară galbenă, la hernia şi la biluţele mişcătoare de ţesut gras de sub piele.. Acelaşi lucru în fiecare zi, totul se repetă.

Ştiam că nu era acest lucru un blestem doar al profesiei mele. Şi pescarul aruncă undiţa o viaţă întreagă, şi minerul apasă compresorul, şi învăţătorul predă aceeaşi lecţie, şi potcovarul înroşeşte zilnic fierul şi ridică piciorul iepei. Totuşi, pe lângă toată plictiseala, învăţătorul se află în permanent contact cu sănătatea şi tinereţea din faţa sa. Minerul speră la bulgărele de aur, fierarul, la vreo zână care din destrăbălare călăreşte iapa. Pescarului îi rămâne, dacă nimic altceva, atunci măcar speranţa din basm că va prinde peştişorul de aur. Dar mie ce-mi rămâne? Din tăietură curge doar sânge, iar când sparg un furuncul ţâşneşte doar puroi. Am uitat basmul cu peştişorul meu de aur încă în timpul studiilor când, la practica la anatomie, am disecat cadavre. Eu în medicină m-am rătăcit. Eu nu iubesc această meserie.

De cum am intrat şi am îmbrăcat halatul alb, infirmiera Mirjana mă informă că „a sunat tovarăşul director” şi a dispus să mă duc la el de cum ajung. Mai spuse şi că, ieri, „tovarăşul director a sunat de trei ori”. De ce? Ea nu ştia, ei „nu i s-a spovedit tovarăşul director”.

- Ohooo, colega Jugović! - zise mijind un ochi şi nu se ridică să dea mâna, aşa cum făcuse altădată.

- M-aţi căutat - am spus stând în picioare, fiindcă Murici nici nu-mi oferise vreun scaun.

- Ce e cu dumneavoastră? Unde sunteţi, pentru Dumnezeu?

- Aici, la doi paşi de dumneavoastră, domnule director.

- Aţi dispărut de zile-ntregi. Nu veniţi la serviciu din nouă mai.

- Caz de deces, domnule director. Am crezut că aţi fost anunţat.

- Auu! Scuzaţi. Condoleanţele mele… Este cineva dintre rudele apropiate?

- Un prieten drag.

- Dar unde? În Herţegovina?

- La o oră de mers cu maşina.

- La Dečanj?

- La Đakovica. Ştiţi totul, de ce mă întrebaţi?

- Dar de unde să ştiu eu asta, colega Jugović? Noi doi nu avem aceiaşi prieteni - muşcă el cu viclenie. De ce nu m-aţi anunţat de moartea prietenului?

- Am anunţat-o pe infirmiera Mirjana.

- Dragă colega, eu sunt directorul. Eu aprob şi nu infirmiera Mirjana, de solicită careva, câte zile şi pentru ce se poate lipsi de la serviciu.

- Scuzaţi.

- Dar cine vă este acest prieten drag, dacă nu e secret?

- De ce mă interogaţi?

- Doctore Jugović! - răcni el. Cu mine nu puteţi discuta la modul acesta.

- Tablete, o radiografie a creierului, tensiune nervoasă, concediu medical.

- Ce tot povestiţi?

- Delirez, domnule director. Aiurez.

- Sunteţi impertinent, necuviincios.

- Eu sunt o nălucă. Poate o nălucă să se comporte necuviincios? Poate o nălucă să lipsească de la serviciu?

- Sunteţi… sunteţi, dar fie, am timp să vă prelucrez. Vă întreb pentru ultima dată: cine este acest prieten al dumneavoastră?

- Consulul Jastrebov.

- Poftim? - se holbă el

- Consulul rus la Đakovica, excelenţa sa Ivan Stjepanovici Jastrebov.

- Un consul! Şi încă unul rus, bănuiesc, bănuiesc.

- Ba mai mult, un consul imperial, adăugai. - Ucis în chinuri, din spate, la Đakovica, în ziua de 9 mai 1973, de ziua Victoriei. Îngrijit la spitalul din Prizren cu douăzeci de zile înainte de omor.

- În acest spital?

- Altul nu există. Nu există nici pacientul, consulul acesta. Vă amintiţi, mie doar mi s-a năzărit.

Îl priveam direct în ochi, îl sfidam şi jubilam. Căutam pe chipul lui ruşinea, tulburarea. El îşi mijea ochii, naiv şi inocent.

- Nu ştiu despre ce vorbiţi - zise.

- Ştiţi şi încă foarte bine, domnule director. Aţi dispus să-l dea pe consulul Jastrebov afară din sala de terapie de şoc şi să fie şterse toate urmele înnoptării sale aici. În acest timp, m-aţi tot îmbiat cu băutură şi m-aţi tot momit cu poveştile despre prietenul dumneavoastră Skender.

- Nu am nici un amestec, vă dau cuvântul meu de onoare! - replică el împăciuitor. - Doctore, aveţi, iată, cuvântul meu!

- Şi asta e destul să cred?

- Eu vă cred pe dumneavoastră.

- Ce mă credeţi?

- Că Božović a fost în sala de terapie de şoc şi că, spre dimineaţă, cineva l-a dosit.

- Božović! Ştiţi dumneavoastră cine este consulul Jastrebov?

- Ştiu mai mult decât credeţi. Ştiu până şi ce anume aţi vorbit - până a fost viu, dar şi lângă sicriul lui. *Es-de-be* îşi face meseria! Nu v-a trebuit nimic din toate acestea.

- Pe Jastrebov l-au ucis, pe maiorul Rašović l-au ucis, iar *Es-de-be* îşi face meseria! *Es-de-be* trage cu urechea! - am strigat eu, ernevat.

- Ce anume nu mi-a trebuit, doctore Murici? Pe ei i-au ucis, iar mie nu mi-a trebuit!

- Cine i-a ucis?

- Se ştie cine. Nişte rahaţi... nişte lepădături şi nişte bandiţi!

- Da, Božović a fost ucis, este adevărat. Dar cine şi de ce a făcut asta, o va arăta ancheta. Iar acest maior, acest Rašović... el nu a fost ucis, doctore. El s-a sinucis!

- S-a sinucis?

- Da, el s-a sinucis!

- Minciună, minciună... păcăleală şi iar păcăleală! - am dat eu din mâini. E-adevărat. Eu am încredere în doctori şi în criminologi. Božović, îi explicam eu lui Murici, a fost ucis în jur de ora nouă seara, la trei-patru paşi în faţa mea. Câteva minute înainte de asta, l-a condus pe maiorul Rašović până acasă. Ljubo şi-a dat suflarea în braţele mele. Era noapte, începuse furtuna, pe stradă ţipenie de om. Era un om robust, greu, iar să-l car de unul singur până acasă la el era departe. Ooo, Mitreee! - l-am invocat eu pe maiorul Rašović. Oooo, Mitreee! Nici un răspuns. Nu ştiu exact cât să fi durat asta. Cinci sau şase minute, nu mai mult. Au apărut în goană doi băieţi, doi sârbi, care au auzit chemarea mea după ajutor. Au rămas

lângă cadavru, iar eu am alergat după maiorul Rašović. Poarta la casă, larg deschisă. În camera de zi, după uşă, el încă fierbinte, sugrumat. Su-gru-mat! L-au sugrumat cu ceva, poate cu perinile, cu cârpele, cu palmele. Exact asta am zis când am chemat la telefon poliţia.

- Cred totul ce-mi spuneţi - zâmbi Murici. - Numai că el s-a sinucis. El s-a spânzurat.

- Omule, dar îţi dai seama ce vorbeşti?! Pe gâtul lui nu s-au găsit nici un fel de urme. Nu a fost nici urmă la gât.

- A venit careva între timp şi a ascuns frânghia.

- Cine şi de ce ar fi făcut una ca asta?

- Păi, să zicem că aţi fi putut fi chiar dumneavoastră... Numa-ncet, nu vă enervaţi... evident că nu dumneavoastră aţi făcut-o. Aţi fi putut, dar nu aţi făcut-o, însă un altul a făcut-o... asta vă tot spun.

- Dar urmele? Nu avea la gât nici un fel de urme..

- Au fost. O dovedesc rezultatele autopsiei.

- Da, au fost, dacă Rašović a fost spânzurat drept răsplată!

- El nu a fost spânzurat, el s-a spânzurat. În casa sa, în camera sa şi de caloriferul său, doctore

- De calorifer?! În casa lui Mitar nici nu există calorifere.

- Sunteţi sigur? - i-am simţit eu pentru prima dată neliniştea în glas.

- Ştiu ce spun.

- Poate maiorul Rašović a desenat acest calorifer şi abia apoi s-a spânzurat! E posibil, multe se pot întâmpla - mă ironiză Murici.

- Cum de nu vă e ruşine? - îmi năvăli sângele în cap. Dumneavoastră sunteţi o haimana ordinară!

- Iar dumneavoastră sunteţi concediat! - se ridică el. - De aceea v-am şi invitat. Vă ofer soluţia demisiei. Micul meu dar de Ziua Victoriei. Astăzi e

15 mai... al nostru, iugoslav. Ziua Victoriei - spuse teatral.

- Mulţumesc, nu accept daruri de la dumneavoastră. Această soluţie ţineţi-o pentru dumneavoastră.

- Poftim, poftim? Vă va fi trimisă prin poştă, recomandat.

- Asta numai atunci când vom vedea concret. De aici mă voi duce direct la Priština.

- Frumos. Căutaţi-vă acolo de lucru.

- Îi voi căuta eu acolo pe tovarăşul Ilija şi pe tovarăşul Îngheţatul! Să le povestesc tot ceea ce ştiu şi ceea ce vreau să dovedesc - l-am ameninţat eu pe Murici, dintr-o dată hotărât să şi fac aceste lucruri.

- Au, auu! Da' ce tot spuneţi?

- Încă nu am spus nimic. Abia doresc să încep să vorbesc.

- Dar dumneavoastră, doctore Jugović, îi cunoaşteţi bine pe tovarăşul Îngheţatul şi pe tovarăşul Ilija?

- Mai bine decât credeţi.

- Au, auu! Dar de ce nu mi-aţi spus asta mai devreme?

- Văitaţi-vă. Un altfel de cântec va cânta cineva când mă voi întoarce din Priština - nu doar că l-am ameninţat, ci am şi crezut în ameninţare. Dar ce altceva îmi rămânea să fac decât să mă încred în apărarea tovarăşului Ilija ori a lui Čakmak-paşa?

- Nu folosiţi benzina şi timpul aiurea - mă bătu Murici pe umăr. Astăzi, colega Jugović, Priština se află la Prizren. Aici vă sunt astăzi şi tovarăşul Ilija, şi tovarăşul Îngheţatul. În cinstea zilei de 15 mai, ziua Victoriei noastre, se deschide la Brezovica un nou motel. Iar tovarăşul Pavle, şeful *Es-de-be* este cu ei...

PAŞA SALONICULUI LA JUDECĂTORIE

Întotdeauna când, în amintire, mă întorc la acea fierbinte şi deja îndepărtată zi de iunie, întâi şi întâi îmi apar în faţa ochilor buza de jos atârnândă şi ochelarii procurorului districtual Momir Tosić. Cu o statură frapant de mică şi cu un cap uriaş, disproporţionat faţă de trup, judecătorul aproape că nici nu se vedea stând la masă. Se cufunda pe de-a-ntregul în scaun, iar deasupra mesei îi rămânea doar acel cap uriaş, cu aceeaşi buză de jos accentuat de groasă, cărnoasă şi lăsată în jos. În mâna mică, de copil parcă, îşi ţinea ochelarii, nişte ochelari fumurii, pe care-i ducea în fiecare clipă la gură şi proptea cu ei buza lăsată în jos, trudindu-se să o îndrepte.

Vizavi de procuror, la o altă masă , stătea avocatul meu, S. Hajduković. Un avocat tânăr, cu păr negru, cu un nas ascuţit şi cu urma unei vechi, însă izbitoare arsuri pe unul din obraji. Semăna cu o arsură, dar putea să fie şi urma din copilărie a vreunei ciuperci de piele, neglijată şi netratată vreme îndelungată. Era nervos şi învârtea în permanenţă între degete un creion. Fusese numit apărătorul meu din oficiu. Un tânăr neobişnuit de tăcut, ruşinos, îi tremurau mâinile şi aproape că şoptea când vorbea. Cred că în discuţie era o traumă din cauza numelui. Născut la sfârşitul lui octombrie 1944, la Kolašin, într-o familie pe care, în 1941, arnăuţii au izgonit-o din Kosovo, a primit, în cinstea eliberării Belgradului, numele de Stalin. Cel puţin aşa îmi povestise chiar el. Cred însă că era copleşit cu acest nume în onoarea lui însuşi Stalin. Oricum, el nu avea nume. El era, de când se ştie, doar S. Hajduković. L-au ironizat la şcoala primară, la gimnaziu, la facultate. Dorise să fie jurnalist, se angajase, chiar, la "Jedinstvo", în Priština. A plecat în avocatură când şi-a dat seama că va trebui să fie până la capătul vieţii S.

Hajduković. Stalin, i s-a spus, nu poate semna articole în ziarele noastre bazate pe autoconducere şi antistalinism! Stalin, i s-a spus mai târziu, îşi poate deschide un birou de avocatură, însă nu se poate semna pe jalbe şi pe toate hârtiile oficiale. Şi, astfel, S. Hajduković trăia fără nume, dar nici nu voia, dintr-o ciudă anume, să se dezică de Stalin. L-am sfătuit să-şi ia un alt nume, care era permis. S-a gândit multă vreme la asta, mi-a spus. Nu putea. Nu voia. Tot i se părea că, într-un fel, atunci s-ar fi turcit! Mi-a recunoscut şi faptul că, la gimnaziu şi la faculate, şi-a urât numele şi că, din cauza numelui, a suferit mult. Cu timpul, s-a eliberat de ruşine şi, în ciuda tuturor, l-a şi îndrăgit pe interzisul Stalin.

Dacă amintirea procurorului îmi aţâţa o nelinişte amară, iar cea a lui S. Hajduković recunoştinţa faţă de bunătatea pe care nu i-am întors-o niciodată, doar gândul la judecătorul Boža Nikočević îmi provoca râsul. În acel iunie, el se aflase în preajma pensionării. Ori era surd, ori făcea pe surdul. Acuş-acuş îşi ducea palma la urechea stângă, îşi lăsa capul într-o parte, ba chiar se lungea peste masa de judecător. „Mai tare, omule, nu suntem la biserica arsă de la trăsnet." Interogându-ne pe martori şi pe mine făcea glume cu noi şi chiar spunea bancuri. Greşea la cazuri şi accentua pe dos fiecare al doilea cuvânt. Nu persifla pe nimeni.Putea semăna cu un târgoveţ, cu un ofiţer, cu un măcelar, cu un agent fiscal, numai cu un judecător nu. Dar judeca cinstit, chiar în glumă, de parcă se distra.

Dar acuzaţia? Mai bucuros nu aş pomeni-o. - Eu - susţinea Momir Tasić - în noaptea dintre 17 şi 18 aprilie, în calitate de medic de gardă la spitalul din Prizren, am refuzat să consult şi „să supun la un tratament medical adecvat pe bolnavul Halit Berişa din Đakovica, înjurându-l de mamă în albaneză şi că sârbii vor mătura peste munte, în Albania, toată turma arnăuţească!" Cu aceasta,

potrivit tovarăşului Tasić, „am săvârşit fapta penală a unui prejudiciu greu sarcinilor de serviciu... printr-un concurs de împrejurări". Acest „concurs de împrejurări" însemna că, în acelaşi timp, am săvârşit fapta penală a provocării de ură naţională, de credinţă şi de rasă" şi că, în seara de 15 mai, la motelul „Frăţie şi unitate" din Brezovica, lângă Prizren, „i-am atacat dur şi de pe poziţii antirevoluţionare şi velikosârbe pe legendarii revoluţionari" tovarăşul Îngheţatul, tovarăşul Ilija şi tovarăşul Pavle, cunoscut sub porecla de Sivi, „i-am jignit şi i-am înjurat, totul în intenţia de a submina puterea clasei muncitoare şi temeliile constituţionale ale comunităţii noastre socialiste şi autoconducătoare a popoarelor şi naţionalităţilor!"

Solicitând pentru mine „pedeapsa maximă prevăzută de lege", în finalul acuzării Tasić invocă şi „un raport al serviciului autorizat din Sarajevo, din care se concluziona, fără tăgadă, că acuzatul Ilija Jugović, în timpul facultăţii, dar şi mai târziu, şi-a exprimat şovinismul velikosârb, îndeosebi în raport cu membrii naţiunii musulmane, şi că s-a întovărăşit cu indivizi problematici dintre care unii, din cauza unor crime de război, au şi fost judecaţi!"

- Acesta este un scandal judecătoresc, asta e inadmisibil! - a sărit S. Hajduković, de cum citi Tasić acuzarea. - Ce fel de raport al serviciului autorizat din Sarajevo pomeneşte domnul procuror? Prin aceasta se legalizează existenţa dosarelor secrete şi denunţătoare ale cetăţenilor. Şi ce îl interesează pe procuror cu cine se tovărăşea la facultate cel pe care îl apăr?

- Fie, Staline - dădu judecătorul Bođo Nikočević din mână. Numa-ncet, fără supărare... tu eşti căsătorit?

- Întrebarea dumneavoastră nu are nici o relevanţă judecătorească, tovarăşe judecător.

- Judecătorească nu, dar de sănătate, da. Dacă eşti căsătorit, pot chiar să înţeleg această nevroză a dumitale. Nu-i aşa, tovarăşe doctor?

Nu am răspuns, ci doar am surâs ironic. Încă nu mă obişnuisem cu un asemenea stil de judecată.

- Hai, doctore, să te-auzim un pic - îmi făcu judecătorul Nikočević semn cu mâna să mă ridic. - Pentru Dumnezeu, este ceva adevărat din tot ceea ce a povestit Momir?

- Doar numele şi data. Iar în rest e doar minciună.

- Taman aşa m-am gândit. Momir vrea să facă din ţânţar armăsar. Dar să luăm aceste date pe rând. Povesteşte-i frumos lui Božo ce a fost... aşteaptă puţin, aşteaptă puţin... ce s-a întâmplat în noaptea dintre şaptesprezece şi optsprezece aprilie?

Am povestit totul aşa cum s-a întâmplat, nu am sărit nimic, nici măcar faptul că am căutat sub pat acul de păr al infirmierei Mirjana. Nu am ascuns nici faptul că, recunoscându-l, l-am urât pe Ljuba. Am povestit despre miliţieni, despre infirmierii Zeciri şi Regepi, despre baba Kristina, despre tot ceea ce am discutat de dimineaţă cu directorul Murici... Judecătorul asculta şi, tot mai des, îşi ştergea lacrimile de râsul aţâţător. Răzbăteau chicote şi din public, din spatele meu...

- Kristina, baba Kristina, lovi-o-ar fulgerul! - îşi duse iar judecătorul batista la ochi. - O să mă omori, omule, dacă vei continua aşa. N-apucă Božo pensia... Dar ce nu a spus acest... acest consul Jastrebov? De s-ar fi apropiat Boško Jugović mai mult de Baiazid, astăzi nu ar fi existat arnăuţi în Kosovo. Iar dacă nu ar fi făcut baba Kristina acel ceai... unde-ai mai citit asta, cine ţi-a povestit aşa ceva?

- Eu am spus ce am avut de spus. Nu am născocit nici un cuvânt, nimic.

- De ce râdeţi? Aici nu e teatru şi... şi dumneavoastră vă comportaţi nedemn şi părtinitor,

tovarăşe judecător - obiectă S. Hajduković.

- Staline, fiule, mi-este amuzant. Nu pot să rabd pentru că o să plesnesc ca un burduf.

- Avocatul meu nu este dator să vă rabde chicotelile.

- Ba este dator. Să iasă de-aici, nu poate. Dacă nu-i place moş Božo, legea îi permite să caute alt judecător.

- Care lege? De-ar exista lege, nu eu aş sta aici, ci un altul.

- Hai s-auzim - zise judecătorul, curios. - Cine-i acest altul, doctore, să pornim imediat potera, să-l prindem.

- Halit Berişa, tovarăşe judecător. Şi infirmierii Regepi şi Zeciri, apoi cei trei miliţieni, şi Riza Beheljuli, şi fraţii Dautai, şi directorul spitalului, Şefcet Murici, şi...

- Nu mai mult, te implor în numele Sfântului Vasile! Nici cei pe care i-ai enumerat nu au unde să se aşeze. Această judecătorie şi banca aceea a ta sunt cele mai mari pe care le avem. Dar, spune, crezi în Dumnezeu?

- Nu cred.

- Dar în duhuri, vampiri şi vrăjitoare, parcă în ei crezi?

- Cu asemenea ton şi întrebări dumneavoastră îmi umiliţi clientul şi, într-un fel anume, îl şicanaţi - se revoltă S. Hajduković.

- Lasă, Staline, aceste fleacuri şi baliverne. Oare nu vezi că şi pe mine şi pe tine şi pe noi toţi tovarăşul acuzat ne persiflează. Ce e drept, chiar ne ia puţin în derâdere... Ascultă, te rog: a bătut miliţia măr un om care a murit la Salonic acum optzeci de ani!

- Dumneavoastră, tovarăşe judecător, nu m-aţi înţeles. Adevăratul consul, adevăratul Jastrebov a murit în 1894. Iar acest Jastrebov... este colegul meu de facultate din Sarajevo. V-am relatat tot şi totul e scris în aceste hârtii din anchetă.

- Care va să zică, aşa: tu îl consulţi, îl instalezi în salonul de urgenţe, povesteşti cu el, când... dimineaţa... dimineaţa, în salonul de urgenţe - nimeni!

- Aşa s-a întâmplat, acesta este adevărul, tovarăşe judecător.

- Şi unde a dispărut? Unde s-a evaporat? Nu cumva a fugit sub pat în timp ce tu căutai acul de păr al acelei infirmiere?

- Ei l-au răpit. L-au legat la ochi şi l-au dus la Đakovica. În aceeaşi zi, pe 18 aprilie, aici l-am şi găsit.

- Unde a fost, sărmanul?

- În Đakovica, în uliţa Sârbească numărul patru.

- Dar cine l-a răpit?

- Nu ştiu. Nici el nu ştie, nu a văzut.

- Vrăjitoarele. Vampirii. Dracii. N-are cine altcineva, pe cuvântul meu.

- Vampirii paşei, tovarăşe judecător.

- Ce-ai spus? - îşi duse acesta mâna la ureche şi-şi întinse gâtul spre mine. - Vorbeşte mai tare şi vino mai aproape, să auzim.

- Pe Jastrebov l-au luat de la spital vampirii paşei de Salonic!

- Ascultă asta mai bine, tovarăşe Stalin - zise îndreptându-şi degetul spre S. Hajduković.- Ascultă şi nu scrie în notesul acela al tău cine pe cine vrea să persifleze.

- Eu, tovarăşe judecător, nu persiflez pe nimeni. Pe Ljuba Božović, respectiv pe consulul Jastrebov, l-au răpit de la spitalul din Prizren vampirii, respectiv fiii Paşei de Salonic! Aceiaşi care mi-au măcelărit familia. Aceiaşi care au făcut Jasenovacul, care i-au scos ochii babei Borika, care au spânzurat-o pe Jelena, care l-au arestat săptămâna trecută pe unchiul meu Danilo şi pe Sikter Efendija. Aceiaşi l-au ucis pe fiul lui Mitar Rašović şi pe consulul Jastrebov. Este aceeaşi mână, aceeaşi idee, aceeaşi strategie!

- Din câte am văzut din aceste hârtii, pe aceşti copii de vampir nu i-ai pomenit la anchetă.

- I-aş fi pomenit de mi-aş fi adus aminte.

- Aşa, deci, viteazule. Ai ştiut şi-n închisoare de anchetă, doar numele li le-ai greşit. Care sunt, tata lor de vampiri? Hai, s-auzim.

- Halit Berişa, infirmierii Zeciri şi Regepi, Sefcet Murici, fraţii Dautai, Riza...

- Păi ăştia nu sunt cei de mai înainte?

- Nu sunt aceeaşi, tovarăşe judecător - mă cuprinse pe mine ideea fixă, de nestăvilit, de a-i turna totul în faţă. - Şi-n această judecătorie se află duhul cel rău al Paşei de Salonic! Observaţi cu atenţie şi cugetaţi mai adânc. Întrebaţi-vă pe dumneavoastră înşivă: cine v-a convins şi v-a pornit să conduceţi această mascaradă de judecată?

- Paşa de Salonic. El, el, mama mamii lui de vampir!

- Paşa de Belgrad. Paşa de Sarajevo. Čakmak-paşa din Priština. Paşă lângă paşă şi Gapo lângă Gapo, tovarăşe judecător.

- Cine îţi mai este acum acest Gapo, bătu-l-ar Dumnezeu?

- Gapo bas muri! Oare nu-l auziţi pe Čakmak-paşa cum vă şopteşte?

- Pe ăsta de-aici - arătă el spre unul din juraţi. - El îmi şopteşte?

- Ştiţi dumneavoastră bine ce vorbesc. Şi vă jucaţi admirabil rolul care v-a fost dat. Din mine trebuie să faceţi un imbecil, iar din judecată, o comedie.

- Acuzatul jigneşte instanţa şi seamănă suspiciune în independenţa justiţiei noastre autoconducătoare - sări procurorul Tasić. - Fac apel la conştiinţa de comunist a tovarăşilor ziarişti prezenţi ca faţă de gestul acesta duşmănos...

- Aici, tovarăşe Momir, nu judecă ziariştii - îl întrerupse judecătorul. - Acuzatul este liber să spună în apărarea sa ceea ce doreşte. Nu-i aşa, tovarăşe Stalin?

Avocatul apărării, S. Hajduković, nu răspunse. Se încruntă şi începu să scormonească nervos prin hârtiile sale.

- A fost, doctore, înainte de război, în Muntenegru, un judecător saşiu. Au adus dinaintea lui trei acuzaţi. *Cum te numeşti?* - îl întreabă el pe primul, dar privind la un altul. *Milo Milić*, zise acel altul. *Tu să taci, pe tine nu te-am întrebat nimic* - se răsti la el judecătorul. La care al treilea: *Eu nu am spus nimic* - zise şi începu să râdă când termină anecdota. Eu am îmbătrânit şi sunt puţin cam tare de urechi, numai că nu sunt chior, nu sunt saşiu, viteazule. Închipuieşte-ţi că aş fi: ce râsete ar fi atunci! La tot ceea ce te întreb trebuie să răspundă Stalin sau Momir. Aşa că, aşa că, viteazule, noi doi nu avem altceva de făcut decât să continuăm... Aşadar, zici că pe acest Jastrebov al tău l-au răpit Halit Berişa, cei doi infirmieri, cei trei miliţieni şi ceilalţi vampiri?

- Metaforic vorbind, da.

- Dar ce este aceea metaforă? Eu tare de mult am umblat pe la şcoală.

- Vedeţi, tovarăşe judecător, Ljubo zicea că o idee se poate transforma în vampir şi chiar să se materializeze. În prima clipă, mie mi s-a părut asta foarte ciudat, ridicol, iraţional. Uciderea lui Ljuba, înmormântarea lui Ljuba, comunicatul Comitetului ONO, întâlnirea cu Čakmak-paşa şi tovarăşul Ilija, arestarea mea... iată, mi-au schimbat părerea.

- Acum probabil crezi că vampirii există?

- *Cred că în rătăcirile mele nu mai cred. Nu cred, tovarăşe judecător...*

Povesteam de multă vreme, poate de o oră, de rătăcirile mele şi despre ceea în ce nu mai credeam. Mă miram, în vreme ce povesteam, de unde aveam curaj şi cum, cu câtă uşurinţă, îmi veneau gândurile. Înşiram propoziţiile şi mă simţeam plăcut, mi-era cald pe dinăuntru, de parcă nu vorbeam de judecata mea. În unele momente

mă surprindeam în dulcea bănuială că Ljuba era viu, că se mutase în mine. Repetam, de obicei, ceea ce am auzit şi am învăţat de la el. Ţineam o oră de istorie. O oră din memoria noastră colectivă, care s-a atrofiat. Când am pomenit de cartea "*Serbia şi Albania*" a lui Tucović, capul uriaş al procurorului Tasić s-a cutremurat de mirare ori teamă. În urma acestui cap, de jos, de sub masă, ieşi şi el la suprafaţă, probabil să protesteze împotriva hulirii. Ceea ce judecătorul Božo Nikočević nu-i permise. Ci mă rugă să continui. Am povestit de hotărârile congresului Partidului, de cartea lui Ivan Levin. Despre prăbuşirea fostei Iugoslavii şi despre spaima care, după aceea, a început să apese lumea sârbească prin Kosovo şi Metohia, vorbeam aproape în plâns; nu voiam asta, mă luptam, dar mi se umezeau ochii şi mă strângea, se usca gâtul de la sine. În subconştient, eu povesteam despre mama mea, despre Jugovici, despre mine. Toate nenorocirile noastre semănau una cu cealaltă. Am auzit undeva în spatele meu geamătul cuiva. Dar am auzit şi şuşoteli, în albaneză, şi am simţit snopi de ură în ceafă. S. Hajduković nu mai răsucea creionul; se holba la mine împietrit... Poate - m-am întors eu jumătate la stânga, către buza sprijinită cu ochelarii - duhul rău al Paşei de Salonic a alungat, după eliberare, după victorie, din Kosovo şi Metohia, o jumătate de milion de sârbi. Victoria a degenerat în înfrângere, libertatea în robie şi ocupaţie. „Diversiune!" - ţipă capul uriaş al procurorului Tasić. „Murdăreşte ca un velikosârb şi ca un cetnic..." Judecătorul Nikočević dădu cu palma în masă şi capul se linişti. Unul dintre juraţi îi şopti ceva lui Nikočević, în albaneză. Mă străpunse cu ochii săi gălbui, mărunt pentru anii săi şi încruntat. „Nu-l împiedica, Bajrame, pe acuzat" - îi răspunse Nikočević, pe sârbeşte. „Doar ascultă şi fii vesel. Continuă, doctore!" Am adus vorba şi de Karl Gustav Jung şi am citat, din

amintire, ceea ce a spus acest excelent cunoscător al psihicului uman despre o memorie atrofiată, autizată. Nefericiţii care se îmbolnăvesc de autism declară reale doar propriile închipuiri. De-şi bagă ei asta în cap, Dunărea ar curge de la estuar spre izvor. Este efectiv incredibil cum suspendă autiştii logica şi adevărul. Dar, am spus, este incredibil şi faptul că doar un gând, acest minunat gând al profesorului Jung, explică în câteva cuvinte cauza şi originea suferinţelor noastre din Kosovo şi Metohia. Aici, gealaţii sunt declaraţi victime, victimele drept gealaţi, duhurile rele drept eroi şi salvatori. Iar când şi ultimul sârb va fi alungat din Kosovo, la fel vor striga şi vor urla împotriva hegemoniei velikosârbe duhurile rele ale Paşei de Salonic, bursierii Vaticanului, caporalii austrieci şi cursanţii lui Ivan Levin! Capul procurorului nu răbdă şi deschise din nou gura. Spuse că „aluziile acuzatului sunt ruşinoase, inadmisibile şi evidente". De data asta, judecătorul nu-l întrerupse. Lucru de care Tasić se folosi şi adăugă că „acuzatul denaturează şi insultă ceea ce ne este cel mai sfânt". I-am întors-o, zâmbind cinic, că el, în calitate de ateu revoluţionar şi membru al *forţelor mondiale*, ar trebui să evite expresiile bisericeşti. Credinţa lui, am spus, nu recunoaşte sfinţii. Îşi ţugui buzele, ca un copil supărat, şi se ascunse după dosarul acuzării pe care-l ridică de pe masă.. Turcii, am adăugat eu, au umplut Galipoli şi Anatolia cu sclavi sârbi. Fugind de osmanlâi şi de teroarea arnăuţească, am ajuns până la Viena şi Szent Endre şi am migrat şi mai departe, în Rusia. Peste noi, cândva slăviţi învingători ai Bizanţului domnesc şi continuatori ai culturii acestuia, s-a revărsat urgia de cinci veacuri a haremurilor asiatice, a paşalâcurilor şi a potrivnicilor la civilizaţie. Noi suntem ochii acelei minunate femei a lui Milutin, regina Simonida, pe care, pe frescă, la mănăstirea Gračanica, i-a străpuns cu ceva un arnăut primitiv şi islamizat.

Noi suntem marmura lui Dušan în geamia lui Sinan-paşa, aici, la Prizren. Noi suntem pietrele de hotar ale mănăstirilor noastre, acele cranii în Đelekula, noi suntem în vântul care a împrăştiat cenuşa moaştelor aprinse ale celui mai tânăr fiu al lui Nemanja. Noi suntem şi în guslele amuţite care, şi astăzi, atârnă prin multe case arnăuţeşti. Noi suntem multele balade şi poezii epice islamizate şi catolicizate. Noi suntem sătuii de noi peştii din Marea Adriatică, Ionică şi Egee, iarba care creşte la Jasenovac şi Lijevče Polje, rugăciunea lui Vukašin Bătrânul, Crăciunul bunicului meu Ničifor, noi suntem edictele, sabia regelui Vukašin, tiparniţele, potirele de aur şi sfintele vase pe care ni le-au aprins, le-au scârnăvit ori furat asiaticii, arnăuţii, latinii şi ungurii, nemţii, ustaşii, croaţii şi diferite alte armate străine şi duşmani. Noi suntem, după cum ar fi spus Sikter Efendija, hegemoni după locurile pârjolite, după lagăre, după refugii, după gropile comune. Aceste lucruri le sunt clare tuturor, mai puţin minţilor uscate, autizate. Nefericirea noastră este...

- Nu cumva te-ai rătăcit şi ai lungit puţin? - interveni judecătorul Božo Nikočević.

- Nefericirea noastră, tovarăşe judecător, constă în aceea că, de la victoria autismului, sârbii fac tot ceea ce au făcut până atunci străinii, duşmanii sârbilor. Am devenit propriii noştri gealaţi şi propriile noastre jertfe, propriul cuţit sub propriul gât, propriul gât descoperit şi fără de apărare.

- Hai, s-auzim şi durerile astea.

- Cursanţii sârbi ai lui Ivan Levin au interzis deja, încă din august 1945, întoarcerea în Kosovo şi Metohia a refugiaţilor de război. Ei au dărâmat bisericile, au aprins cărţile, au dărâmat monumentele, au arat cimitirele, i-au arestat şi bătut pe cei mai învăţaţi oameni ai noştri. Ei... ştiţi bine, tovarăşe judecător, ce s-a întâmplat cu sârbii care s-au întors din Galipoli?

- Nu, pe cinstea mea, nici nu ştiu că s-au dus la Galipoli.

- Nu s-au dus, ci acolo i-au dus turcii în urmă cu patru sute şi ceva de ani... Aceşti nefericiţi au dus cu ei, la Galipoli, şi un clopot bisericesc, să-şi construiască o altă biserică. Au păstrat...

- Şi ce-au făcut la Galipoli?

- Au cioplit piatră pentru castelele şi palatele din Constantinopole... Patru veacuri şi-au păstrat aceşti oameni credinţa, limba şi obiceiurile. După războaiele balcanice, s-au întors în ţinuturile lor natale, de demult, în Serbia de Sud de atunci. Clopotul acela l-au adus, din nou, cu ei... Nefericiţii, nici nu au intuit că aici îi va întâmpina pieirea.

- I-au ucis bulgarii în primul şi-n al doilea război mondial, asta spui?

- I-au exterminat autiştii, tovarăşe judecător. Le-au preschimbat cu forţa numele şi naţionalitatea. Elevilor lui Levin nici nu le-a trecut prin cap că sârbii pot şi îndrăznesc să populeze ţinutul al cărui nume este Macedonia. În afară de unul, de Lazar Lazarević, toţi cei veniţi din Galipoli au fost macedonizaţi.

- Diversiune! - strigă procurorul. Acţionând de pe poziţii velikosârbe şi procetnice, acuzatul neagă naţiunea macedoneană!

- Nu ştiu dacă sunt procetnice, dar sunt poziţii - ohohooo - sârbeşti şi mie mi se pare - râse Nikočević.

- Acest Lazar Lazarević este încă în viaţă, tovarăşe judecător. Cu trei luni în urmă, consulul Jastrebov a fost la el. Lazar are doi fraţi şi cinci fii. Fraţii şi fiii sunt Lazarevski, iar el, Lazarević.

- Probabil că a putut şi el să-şi schimbe numele. Pentru două litere eu nu mi-aş fi trădat niciodată fraţii şi fiii... Ci, viteazule, să ne întoarcem aici unde suntem, că Macedonia-i departe, iar Galipoli, şi mai departe. Ai terminat totul cu aceşti... stai puţin, să văd, am scris

undeva... despre aceşti autişti, vampiri şi duhuri rele?

- Aş mai adăuga ceva. Metaforic, fără intenţia de a jigni pe cineva.

- O să mă nenoroceşti astăzi cu metaforele astea. Hai să auzim.

- În unele momente, procurorul mi s-a arătat a fi răposatul Ivan Levin, iar dumneavoastră, tovarăşe judecător, Paşa de la Salonic.

- Fin i-ai mai spus-o lui moş Božidar, pe cinstea mea - zâmbi el, însă amar. Nici una, nici alta şi m-ai turcit înainte de pensie. Mai uşor mi-ar fi fost, crede-mă, de-aş fi eu acest Levin şi de l-ai fi făcut paşă pe Momir. Haide, procurorule, să facem schimb.

- Ruşine! Ruşine! - îngăimă Tasić. - Câte îi mai permiteţi?

- Ruşinos este, însă altceva, procurorule - i-am aruncat eu o privire piezişă. - Şiptarii l-au bătut pe consulul Jastrebov, şiptarii l-au furat de la spital, Halit Berişa şi-a disputat casa consulului, Halit Berişa îl ucide pe Srđan Rašović, Halit Berişa organizează uciderea lui Jastrebov şi a maiorului Mitar Rašović, comitetul albanez pentru ONO emite comunicate mincinoase, maiorul Rašović se spânzură de caloriferul desenat de Şefcet Murici... Şi cine este acuzat pentru toate acestea! Naţionalismul velikosârb şi forţele procetnice, respectiv Ilija Jugović. Dar cine este procurorul? Momir Tasić. Dar judecător? Božo Nikočević. Instanţă sârbească, toate victimele - sârbe, toţi criminalii - albanezi, dar acuzat este un sârb. Cum au împărţit în jurul lui rolurile în această farsă, în această tragicomedie, Čakmak-paşa şi mercenarii sârbi autizaţi. Tocmai asta e ceea ce este ruşinos, că nici nu se poate mai ruşinos, judecătorule Tasić - am terminat eu gâfâind şi îmbujorat.

- O poziţie procetnică şi velikosârbă tipică, o lovitură trădătoare şi anticomunistă... hegemonică

şi... ipocrită şi ruşinos... - şuieră Tasić, se poticni şi-şi scăpă ochelarii. - Asta e fascism, un act de ură, de trădare. În numele tradiţiei revoluţionae şi al demnităţii poporului sârb, eu trebuie să spun...

- Ce-i cu tine, Momire, pentru Dumnezeu? - îl întrerupse judecătorul Nikočević. De parcă te-au atacat albinele.

- Cum ce am? Nu pot să suport tot ceea ce vorbeşte acest bandit.

- Cel pe care îl apăr nu este bandit! - sări S. Hajduković. Vă voi da în judecată, tovarăşe procuror, pentru această jignire. Cel pe care-l apăr este liber şi nevinovat şi asta până la pronunţarea sentinţei.

- Nevinovat poate şi este, dar nu e liber, pe onoarea mea! - spuse Nikočević. - Şi de ce nu l-ai sfătuit, Staline, să nu vorbească aici orice?

- Tovarăşe judecător, el nu vorbeşte orice, ci se apără, fiindcă este acuzat. El aduce multe fapte de o importanţă hotărâtoare pentru rezultatul judecăţii.

- Eu până acum nu le-am auzit, pe onoarea mea. Haide, Staline, să le auzim.

- Maiorul Rašović a fost ucis şi nu s-a sinucis, aşa cum s-a stabilit prin autopsie. Halit Berişa, care va apărea aici în calitate de martor, este criminalul.

- Tu să ai grijă ce vorbeşti - izbucni unul din juraţi. Cel slăbuţ, cu ochi de pisică, pe nume Bajram. Tovarăşul Berişa este om bun şi comunist, îl cunosc personal.

- Este om, este şi comunist, dar el a recunoscut uciderea lui Srđan Rašović - răspunse S. Hajduković. - Poftim, priviţi - îi întinse copia declaraţiei date pe 9 mai în faţa consulului Jastrebov.

- Aceasta nu are valoare - zise juratul Bajram. - Tovarăşul Berişa mi-a povestit personal că nu este adevărat.

- Iar cuvântul lui Berişa este, evident, lege?! - îl ironiză S. Hajduković.

- Mai bine ai grijă ce spui - îl ameninţă juratul Bajram. - Tovarăşul Bajram este membru... membru, bre, la Comitet, şi ai grijă ce vorbeşti!

- Al cărui Comitet? - se interesă S. Hajduković.

- Al unui Comitet mare, uriaş, pe Dumnezeul meu.

- Al Comitetului de Partid?

- Mai mult, încă ceva pe deasupra. Membru al Comitetului pentru ONO... şi să ai grijă... membru, bre, în ultima şedinţă l-au ales. A fost, bre, la această întâlnire, la acel vot, şi tovarăşul Îngheţatu!

- Dacă e aşa, atunci...

- Aşa e, Staline, pe onoarea mea - se grăbi judecătorul, poate pentru a-l salva pe avocat de vreo vorbă periculoasă şi de vreo declaraţie de sancţionare.

- Şi avocatul meu susţine că maiorul Rašović a fost ucis şi că...

- Această instanţă nu este autorizată să delibereze despre asta - interveni procurorul Tasić.

- Acuzatul pe care îl apăr a declarat la anchetă că a fost de faţă când fratele lui Halit Berişa a năvălit în casa răposatului Božović susţinând că acea casă este proprietatea lui Halit Berişa - continuă S. Hajduković.

- Asta nu mă interesează! - se zburli Tasić. Aici nu i se judecă nici fratelui lui Berişa, nici tovarăşului Halit Berişa, ci acuzatului de faţă.

- Tovarăşe judecător, solicit ca argumentele acestea foarte importante ale celui pe care îl apăr să fie verificate - insistă S. Hajduković.

- Moş Božo nu ţi se întreabă nimic, Staline. Nu îndrăznesc din cauza legii şi a lui Momir. Nu îndrăznesc nicidecum în afara actului de acuzare.

- Dar, tovarăşe judecător! - aproape că strigă Hajduković. Dacă tot ceea ce a declarat acuzatul

aici şi la anchetă este adevărat, şi eu îl cred, dacă este adevărat, atunci acest proces este montat. Atunci...

- Cum adică montat, sărmane Stalin? Ce se poate monta aici, în această mică încăpere?

- Mincinos, construit, montat, aranjat, organizat - enumera S. Hajduković cuvintele pe degetele mâinii stângi. - Deci, dacă Halit Berişa l-a ucis pe Srđan Rašović şi dacă Jastrebov..., pardon, dacă răposatul Božović a aflat cumva de asta şi l-a pus pe Berişa la zid cu dovezile şi l-a determinat să recunoască crima, atunci Berişa a avut un motiv puternic, un motiv uriaş să-l dea pe Božović la o parte, singur ori cu ajutorul altcuiva. Bănuind ori ştiind că Božović a arătat declaraţia tatălui victimei, maiorului Mitar Rašović, ucigaşul a trebuit să înlăture şi acest martor. Şi cât mai repede, până nu se-aude adevărul în Đakovica. Berişa recunoaşte crima pe 9 mai pe la prânz, iar în aceeaşi zi, seara, aproape în acelaşi timp, au fost ucişi Božović şi maiorul Rašović... Stabilirea acestor fapte este de o importanţă capitală, tovarăşe judecător.

- Dumneavoastră continuaţi să montaţi - zise procurorul. - Dumneavoastră încercaţi să... dumneavoastră schimbaţi tezele, tovarăşe avocat. Doriţi să vă prefaceţi imaginaţia şi insinuările în acuzaţie. Ce legătură au neacordarea tratamentului medical adecvat unui bolnav albanez şi atacul asupra toarăşilor Îngheţatu, Ilija şi Sivi cu aceşti Božović şi Rašović, cu nişte morţi care nu pot vorbi? Haideţi, vă rog. Aşa ceva merge într-un stat burghez, nicidecum în statul acesta democratic, socialist şi de drept!

- Există legătură între una şi cealaltă şi încă nişte legături esenţiale, tovarăşe procuror - sări S. Hajduković. - Înlăturându-i pe Božović şi pe maiorul Rašović, criminalul ori cel care a comandat uciderea, Halit Berişa...

- Să-i interzici să mai vorbească - îi porunci juratul Bajram judecătorului Nikočević. - Nu se poate aşa scuipa pe comuniştii albanezi, pe un om cinstit ca tovarăşul Berişa. Ioc, pe Dumnezeul meu. Aşa s-a putut şi aşa a fost în Iugoslavia aceea putredă şi sârbească, dar acum...

- Iată-ţi, Bajrame, locul meu şi judecă cum crezi că e mai bine şi mai cinstit - se ridică Nikočević.

- Eu să fiu judecător? - se holbă Bajram. - Eu nu am, bre, nici o zi de şcoală… eu analfabet.

- Atunci, pe onoarea mea, nu te amesteca în aşa ceva - se înfurie Nikočević. - Nici eu nu m-am trezit gata învăţat, dar mi se pate că am tocit băncile de şcoală cu vreo douăzeci de ani mai mult ca tine... Continuă, Staline. Dar scurt, să nu ne prindă noaptea pe-aici.

- Aşadar, Berişa află şi de cel de al treilea martor al declaraţiei lui, de cel pe care îl apăr, de doctorul Jugović. Se gândeşte dacă să-l ucidă şi pe acesta? Martor este, evident, şi văduva lui Božović, însă ea e mama a trei orfani şi pe ea, o poate lămuri uşor să tacă. Periculos e doar doctorul Jugović şi el trebuie să dispară. Cum? Încă o crimă ar fi, totuşi, riscant şi prea mult. Conducerea hotărăşte...

- Care conducere, Staline?

- Conducerea care deja de decenii întregi conduce prin crime nepedepsite asupra sârbilor, prin violuri şi bătăi, prin răpirea averilor... trebuie să existe un creier, un centru, o conducere. Şi această conducere hotărăşte ca cel de al treilea martor, doctorul Jugović, să fie trimis la închisoare! Cum? Foarte simplu. Halit Berişa este declarat bolnavul pe a cărui mamă o înjură doctorul Jugović în noaptea dintre 17 şi 18 aprilie şi nu vrea să îl primească la spital. În acelaşi timp şi cu asta se şterge şi crima celor trei miliţieni care, în aceeaşi noapte, l-au adus la spital nu pe Berişa, ci pe Ljuba Božović cel bătut măr. Iar ca această

acţiune să fie deosebit de asigurată, conducerea respectivă îl face pe Halit Berişa membru al Comitetului pentru ONO şi, practic, împiedică cercetarea şi închide toate drumurile care duc la ucigaşii lui Ljuba Božović şi ai maiorului Mitar Rašović. Logic, motivat, simplu! Cred că aşa a fost şi că ancheta, pe care ar conduce-o persoane din afara Kosovo-ului, ar putea rapid să-mi şi dovedească fiecare cuvânt.

- Scandalos! Scan-da-los! - îşi apucă procurorul cu mâinile capul uriaş. - Dumneavoastră pomeniţi de anumite conduceri, de lumea interlopă, de complot. Acestea sunt tipicele poziţii velikosârbe şi procetnice! Dumneavoastră gândiţi şi vorbiţi la fel ca acuzatul. Dumneavoastră aţi depăşit limitele apărării autorizate. Dumneavoastră vă îndoiţi de dreapta judecată a organelor provinciei Kosovo. Dumneavoastră... Aţi înfăptuit cel puţin zece fărădelegi, domnule Hajduković!

- Nu te uita la mine, Staline! - dădu judecătorul Nikočević din umeri. - Tot ceea ce ţi-a fost spus în faţă, ţi-a fost spus în faţă după lege. Să fii Stalin de o mie de ori, dar nu ţi se permite să spui ceea ce nu poţi să dovedeşti. *Actori incubit probatio* * - aşa se zice, pe onoarea mea... Dar spune ce anume s-a întâmplat pe Bregovica în seara de 15 mai? Hai, doctore, să auzim. Scurt şi să facem o pauză...

Aş dori, am spus, să dictez unei grefiere. Va merge repede. În afară de asta, din dictarea judecătorului ar dispărea multe propoziţii de ale mele şi ar fi scurtate şi altfel alcătuite şi cele ce rămân. Lui Nikočević nu-i plăcu asta, însă îmi dădu voie.

Am început de la momentul în care mi-a arătat Veljko, la Đakovica, articolul din ziar. Nu am ocolit, ci chiar am descris pe scurt şi discuţia

cu directorul Murici... Dar mai târziu? Mai târziu m-am întors până la locuinţă, am făcut un duş şi m-am schimbat de haine. Am băgat în buzunar declaraţia lui Berişa şi am ajuns la motelul "Frăţie şi unitate" pe la şapte seara. La recepţie, o fată care mă cunoaşte. Întreb de tovarăşul Ilija. Îmi spune că este sus, în cameră, şi se odihneşte. A dat dispoziţie să nu fie deranjat. Îi spun că i s-a făcut deodată rău. Spre norocul meu, ţineam în mână trusa de prim-ajutor şi ea m-a crezut. Camera numărul 9, murmură, îngrijorată. Alerg sus şi bat la uşă. Cine-i? - recunosc eu vocea tovarăşului Ilija. Apăs pe clanţă... uşa descuiată. El, îmbrăcat cuvincios, în pantaloni şi cămaşă fără cravată, dar nici ea nu era goală, ci purta doar o bluză din mătase roşie, deschisă până la buric. Tânără, frumoasă, roşcată şi cu ochii mari. De cum am deschis uşa, am observat întâi mâinile tovarăşului Ilija pe sânii ei. Ce e drept, pieptul fetei nici nu l-am văzut, fiindcă tovarăşul Ilija şi-a tras... şi aici judecătorul Nikočević mă întrerupse. Să întârzie - strigă - cine vrea şi unde vrea, însă asta nu e permis să se introducă în procesul-verbal. Grefiera se îmbujorase la faţă şi i se înroşiseră până şi urechile. În spatele meu, chicoteli. Tašić îşi rodea ochelarii. Am continuat să dictez. M-am apropiat de uşă şi am întredeschis-o încet. I-am minţit că am fost anunţat cum că tovarăşului Ilija i s-a făcut rău! El îşi retrase mâinile şi se ridică. Cine mi-a spus, mă întrebă. I-am spus că nu ştiu, că nu mi s-a prezentat. El îl înjură pe bandit de mamă, îmi spuse că nu are nimic şi să ies afară. M-am holbat la el. Imediat, pe loc, repetă el, să dispar afară. Se răsti la mine. Chiar de aş fi fost un câine, mi s-ar fi adresat mai omeneşte. E-adevărat, am apăsat pe clanţă întâmplător şi am dat buzna în încăpere. Vina că nu încuiase uşa era a lui şi nu a mea . Mă cunoştea şi-l cunoşteam. Cel puţin de douăzeci de ori l-am însoţit la vânătoare, să alerg în ajutor de se rătăceşte vreo alică, de se descarcă întâmplător

vreo puşcă, de se împiedică, de se înţeapă în vreun spin, de se îndoapă şi se îmbată la chiolhanuri, pe muzică turcească şi cu dansatoare tinere ce-şi scutură sânii şi-şi unduiesc şoldurile. Îi eram nu doar medic, ci şi hamal, gardă de corp şi dădacă. Şi-acum: să dispar, rapid, afară? Nnu se poate asta doar aşa , tovarăşe Ilija, mi-am spus în sinea mea! Atunci îi zic că-mi pare rău, că-mi pare foarte rău că uşa nu a fost încuiată. Am năvălit aşa, fiindcă am fost anunţat că i s-a făcut rău. Plec, i-am spus, plec de îndată, doar că, fiind deja aici, l-aş ruga ceva. Ce anume? - se holbă el la mine. Să-mi fixeze o audienţă, o audienţă urgentă, pentru care voi veni la Priština, m-am bucurat eu şi i-am uitat imediat lipsa de omenie de mai înainte Audienţă! - se miră el. Da, o audienţă urgentă - am sărit eu şi l-am întrebat dacă a citit ziarele de astăzi, adică de la acea dată. Le-a citi, se burzului el. Ei, această audienţă, zic, este cu ocazia comunicatului Comitetului pentru ONO din Đakovica.Că am rămas fără serviciu, iar că tovarăşul Ilija îmi este unica speranţă, nici nu pomenesc. Audienţă! - exclamă el din nou, mirat, şi porni spre mine. Dispun, i-am spus, de dovezi multe şi de necombătut despre criminali şi crimele lor pe care cineva le apără şi le ascunde. Ştiu cine l-a ucis pe fiul maiorului Mitar Rašović. Ştiu cine şi de ce a comandat uciderea lui Ljubo Božović şi a maiorului... Marş, afară! - ţipă Ilija. Afară, banditule! O venă de la gât îi sărise de-atâta încordare. Eu am înţepenit! Aş ieşi, însă el continuă cu ameninţările şi cu înjurăturile. Să-mi fută soarele velikosârb şi şovin care m-a încălzit, împroşcă tovarăşul Ilija. Să-mi fută educaţia şi ştiinţa pe care am învăţat-o! Ce am reţinut în capul meu şovin? Ştie el totul despre mine. I-a fost totul anunţat. Refuz să vindec bolnavi albanezi, îi ameninţ pe şiptari cu prigonirea peste Prokletije, ţin la înmormântări cuvântări de tip Informbiro! Să mi-l fută pe cel care m-a trimis în Kosovo! Se

scutura tot, ţipa, se învârtea în jurul meu. Unchiul mi-este cetnic, criminal de război, şi asta s-a aflat. Îi este ruşine că mă cunoaşte. Ne va frânge el mie şi altora coarnele! Să mă fută cine m-a făcut. Să mă fută Stalin şi acest consul Jastrebov al meu! Şi, în mijlocul acestor strigăte ale lui, în cameră intră tovarăşul Sivi şi Čak... şi tovarăşul Îngheţatul. Cât pe-aci să spun Čakmak-paşa, însă m-am oprit la timp. Au venit din spate, astfel că, din cauza gălăgiei şi a acelei încremeniri a mea, nici nu am observat imediat. Ce se întâmplă? Tovarăşul Ilija arătă spre mine şi spuse că eu sunt acel bandit care... şi le repetă totul. Puţin îi pasă banditului că e bandit şi a venit să-i ceară o audienţă. La asta, tovarăşul Pavle, ori tovarăşul Sivi după tipicul partizanilor, şeful *Es-de-be*-ului din Prizren, strigă că-mi fute ţâţa mamei şi mă apucă de umăr. Mi se întunecă în faţa ochilor şi aş fi dorit să mor. Mie, i-am spus, nu mi-a înjurat încă nimeni ţâţa mamei. Pe mama mea au ucis-o ustaşii. Eu nici nu o ţin minte pe mama. Am rostit aceste cuvinte încet, printre dinţii strânşi, şi mă gândeam dacă şi unde să-l lovesc pe Pavle. Lasă-l, Sivi - spuse Čakmak-paşa. Stătea în faţa mea. Îşi încrucişase mâinile pe piept. O faţă lată şi blândă ca a unui bunic bun. Îi părea rău, zise, că l-am dezamăgit. La vânătoare, i-am părut foarte progresist. Conştient din punct de vedere al clasei, orientat spre autoconducere. Credea că provin dintr-o familie de partizani şi comunişti. Cine mi-a schimbat mie direcţia înspre calea greşită a rasismului şi şovinismului velikosârb? I-ar place, spuse, să recunosc, să răspund sincer. Sunt nemulţumit de salariu, de locuinţă sau de ce anume? Tovarăşul Sivi era un om repezit, războiul l-a făcut aşa. Totuşi, nu trebuia să mă înjure. El speră, spuse, că nu sunt ranchiunos. Čakmak-paşa, respectiv tovarăşul Îngheţatul, povestea omenos şi cald. Nu e nimic adevărat din cele povestite de tovarăşul Ilija, mă încurajă bunătatea lui. Nici un cuvânt, nici o

virgulă, nimic. Totul a fost născocit. Ba, chiar presupun, i-am zis, şi cine şi de ce născocise aceste minciuni. Aceiaşi care ştiu că eu ştiu cine l-a ucis pe Srđan Rašović. Aceiaşi care i-au ucis pe Ljuba Božović şi pe maiorul Mitar, tatăl lui Srđan. Aceiaşi care emit asemenea comunicate, i-am întins eu ziarul tovarăşului Îngheţatul. Nu spuse nimic. Atunci am tras din buzunar declaraţia lui Berişa şi am citit-o cuvânt cu cuvânt. Iată, am spus, cine, cum, de ce şi unde l-a ucis pe Srđan! Vai, dar asta e groaznic! - strigă fata aceea. Stătea pe pat şi-şi desena sprâncenele. Čakmak-paşa luă declaraţia, o privi câteva clipe şi o dădu tovarăşului Sivi. Deodată strigă: Care Jastrebov? Aşa se prezenta Ljuba Božović, am sărit eu. Jastrebov a murit la Salonic, în urmă cu optzeci de ani. Din păcate, el se făcu a nu fi auzit această precizare a mea. La Đakovica nu există nici un fel de consul rus, strigă el! Cu atât mai mult, nu există un consul ţarist! Ştiu eu că, cu asemenea pamflete, neg slăvita Revoluţie din Octombrie şi geniala operă a marelui Lenin? Această declaraţie este o dovadă împotriva mea şi nicidecum împotriva lui Halit Berişa. Tovarăşul Berişa e un luptător al revoluţiei noastre. Spre deosebire de mine, tovarăşul Halit Berişa este conştient şi cu devotament orientat spre frăţia şi unitatea tuturor popoarelor şi naţionalităţilor din Kosovo. Cum de nu mi-e ruşine? Ţin cuvântări de tip Informbiro? Aş vrea, se pare, să aduc tancurile ruseşti! Cum de nu mă scufund în pământ de-atâta ruşine? De ce nu mă sinucid? Aştept să mă ucidă tovarăşul Halit Berişa? La care tovarăşul Ilija:Marş afară, porcule! N-am rezistat şi i-am întors-o insultător, ironic: Gapo, bas muri! Însă el nu înţelese asta. Aruncă-l, Sivi, pe dobitocul ăsta din cameră! - porunci tovarăşul Ilija. Şi aşa cum spuse el, Sivi mă apucă de gât şi mă împinse din faţa sa. Renegatule, slugă! - îi spun tovarăşului Ilija. Şi... şi, recunosc, l-am scuipat! Sivi scoase pistolul, mă împinse pe

hol..., nu peste multă vreme se găsiră câţiva de-ai lui şi-mi puseră cătuşele.

- Asta e tot, tovarăşe judecător... - am terminat eu cu dictarea. - Aşa a fost. Aşa am fost arestat.

- Cine seamănă dovleci cu dracul... aşa ţi-e şi asta - încercă el să transforme totul într-o glumă. Şi anunţă o pauză de o oră.

Doi dintre miliţieni, care în timpul procesului stătuseră în primul rând, imediat în spatele băncii pentru acuzat, în spatele meu, îmi puseră cătuşele şi mă duseră afară. Printre cei ce se înghesuiau la uşă am zărit-o pe Milica! Şi împreună cu ea pe Veljko, fratele lui Ljuba şi cumnatul ei. Inima îmi tresări de parcă dormise până atunci, mă cuprinse pe dinăuntru un fel de fierbinţeală şi simţirea fericirii mi se revărsă în întreg trupul. Mi-am întors capul şi nicidecum să-mi iau ochii de la ea. Am încetinit cât am putut de mult, cât îmi permise miliţia, poate, la uşă, ne vom afla unul lângă altul. Ea se grăbea, îşi făcea loc printre oameni, avea aceeaşi dorinţă şi intenţie.

- Mai repede, unde te holbezi! - mă înghionti, din spate, uniforma.

Cu piciorul şi pe ascuns, în mers, mi-am descălţat pantoful şi m-am aplecat să mă încalţ. Milica stătea în spatele meu. Era greu să mă încalţ. Mâinile mi-erau încătuşate. Îl trag doar aşa, mă ridic. Milica ajunge din urmă. Palidă la faţă, slăbită. Îmbrăcată în negru, ca o călugăriţă. Avea lacrimi în ochi. Nu se afla nimeni între noi. Doar ne priveam. Deodată...

- Dragul meu! - spuse ea deodată, se aruncă la mine şi mă sărută pe obraz. - Sunt mândră de tine! - spuse repede printre hohotele de plâns, când ne despărţi miliţia.

M-au dus de-a lungul coridorului nepermiţându-mi să mă întorc. O oră şi ceva am stat închis într-o cămăruţă unde mi se aduse prânzul şi-mi eliberară mâinile. Mi-era foame, dar

pe gât nu-mi putea aluneca nici o înghiţitură. Încă îi simţeam mâinile în jurul gâtului, buzele pe obraz, cuvintele ei în urechi. Apă şi o ţigară. Doar apă şi o ţigară? Apă mi-au adus, ţigară nu mi-au dat...

Continuarea procesului dură mult, până la cinci după-amiază. Depuseră mărturie şi martorii citaţi, iar Momir Tasić şi S. Hajduković dădură declaraţiile finale. Eu am vorbit scurt şi rar, doar atunci când mă confruntau cu vreunul dintre martori. Mă gândeam la Milica, infinit de fericit că ea se afla la judecătorie şi nefericit că nu era, că nu pot să o privesc când îmi întorec capul către public.

Săream peste multe lucruri şi le scurtam. S-a judecat cum s-a judecat. La ce bun, în general, amintirea? Uitarea ar fi fost cea mai plăcută. Dar, cât trăiesc, nu există uitare. Nădăjduiesc că această hârtie îmi va supravieţui, astfel că nici după aceea nu va surveni uitarea. Poate sunt crud cu urmaşii, fiindcă le scurtez dreptul la dulcea fericire a neştiinţei. Am gustat o asemenea fericire, în ea am crescut. Nu-i doresc asta încă o dată nimănui, niciodată... Judecătorul Božo Nikočević îl invită, întâi, pe martorul Halit Berişa.

Cu puţin înainte de miezul nopţii de 17 aprilie, zise acesta, îl apucaseră junghiuri la stomac. Cum durerile nu au încetat, ci deveneau tot mai insuportabile, fiul său, Abdula, îl duse la spitalul din Prizren. Portarul dete telefon medicului de gardă. Doi infirmieri au scos targa. Medicul, adică eu, a venit somnoros, prost dispus...

- Mă doare, tovarăşu judecător, mă zvârcolesc de durere - se precipită Berişa. - Zice doctorul că sunt animal că-l trezesc şi vin atât de târziu. Şi zice să mă duc în Albania, să mă vindece Enver Hodja şi... aşa a zis, pe cuvânt de comunist - se aplecă el puţin, cu mâna dreaptă pe piept. - Îl roagă fiul meu Abdula să mă consulte. Îl roagă, doar ce nu plânge,

tovarăşu judecător. Atunci doctorul ne înjură de mama albaneză şi pe mine şi pe fiul meu Abdula. Sârbii, zice el, mătură şi palmă, şi pe noi toţi, peste vârful Prokletije. Da, pe cuvânt de comunist!

- L-ai putea recunoaşte pe acest doctor? - întrebă Nikočević.

- Şi-n noaptea cea neagră... iată-l! - arătă el cu degetul spre mine. - De ce te-ai purtat, bre, aşa... ce ţi-am făcut? - rânji dinaintea mea. - Nu e frumos, eu iubesc acest ţara... de ce, bre, să mă mâni în Albania?

- Şi, viteazul meu? - mi se adresă judecătorul. - S-auzim.

- Îmi vine să vomit. Doar atât să scrieţi în procesul-verbal.

Avocatul S. Hajduković scoase declaraţia dată *la consulatul rus, în faţa lui I. S. Jastrebov* şi-l duse în faţa lui Berişa.

Juratul Bajram îi spuse ceva lui Berişa în albaneză. La solicitarea lui S. Hajduković, repetă şi în sârbeşte: Tovarăşu Halit, pe tine să nu te doară capul, înainte de asta am zis că nu este adevărat.

- Asta mi-a pus-o duşmanul de clasă, da, pe cuvânt de comunist - zise Berişa.

- Este sau nu este acesta manuscrisul dumneavoastră? - întrebă S. Hajduković.

- Îmi împinge, bre, aici, ţeava de la pistol - căscă Berişa - şi-mi zice să scriu. Este să nu fie creierul meu şi capul meu pe creier dacă trage. Au, acum, tare a fost de periculos! În locul meu şi tu aţi fi scris tot ce zice acest cetnic prosârb..., acum, bre, cât de periculos a fost! - îşi şterse el cu palma sudoarea de pe frunte.

- Dar cine ţi-este acest... cum ai spus... cine-ţi este acest sârb procetnic... acest cetnic prosârb? - zâmbi viclean judecătorul Nikočević.

- El a trăit în ilegalitate, la Đakovica. El muntenegrean, dar are nume de rus... şi povesteşte, bre, că el este puterea în statul nostru socialist. O

să fie la Belgrad ţarul sârb şi rus şi cetnici... mare duşman de clasă care unelteşte, unelteşte şi pune...

- Ştii, pe onoarea ta, cine l-a ucis?

- Pistolul, pe Dumnezeul meu!

- Dar al cui pistol?

- Noi acum în mare cercetare. Miliţia, tovarăşii... şi civilii, şi acest Comitet pentru ONO al meu... al nostru, toţi noi în mare cercetare.

Abdula, fiul lui Berişa, confirmă cuvânt cu cuvânt depoziţia tatălui său despre crima mea de la spital. Infirmierii Zeciri şi Regepi mai adăugară şi cum l-au aşezat ei pe Berişa pe targă, însă eu l-am împins pe bolnav de acolo. Şi că i-am înjurat şi pe ei doi de mama lor albaneză. Pe cei trei miliţieni şi pe adevăratul bolnav Ljuba Božović nimeni nici măcar nu-l pomeni. Necazul meu consta în faptul că nu cunoşteam numele miliţienilor. Am încercat să îi descriu, mai cu seamă pe cel ce vorbea stricat, însă procurorul Tasić mă persiflă. Apărarea mea, zise, este foarte bine ticluită, numai de aş avea dovezi. Am tăcut. Avocatul S. Hajduković îmi dădu de înţeles, din priviri, că este şi el neputincios. Cu nerăbdare, aşteptam şi noi mărturia infirmierei Mirjana.

- După miezul nopţii, nu ştiu chiar exact, mă anunţă portarul să-l chem de urgenţă pe doctor - povesteşte ea, evitând să mă privească. - Fug jos, colegii mei Zeciri şi Regepi iau targa. Omul se zvârcoleşte de durere.

- Acolo se afla, bineînţeles, şi miliţia? - zise judecătorul Nikočević cu viclenie.

- Care miliţie? - se miră Mirjana.

- Cei trei, fată, care l-au adus pe bolnav.

- Pe Berişa nu l-au adus miliţienii, ei l-au adus... - înţepeni ea de frică. - Eu... eu nu am văzut nimic.

- Pe cine au adus miliţienii? - sări S. Hajduković. - Aţi spus că au adus pe cineva. Pe

cine? Vă aflaţi sub jurământ, dacă nu spuneţi adevărul săvârşiţi o faptă penală.

- Iar dumneavoastră, colega, săvârşiţi o faptă penală dacă obţineţi cu forţa un neadevăr - îl întâmpină Tasić. - Nu au existat nici un fel de miliţieni, asta a fost deja dovedit.

- De ce te-ai speriat, fată? - continuă judecătorul Nikočević. - Nu te teme. Ai vrut să spui ceva. Spune fără teamă aşa cum este. Hai, să auzim.

- Am văzut - începu ea cu glasul tremurând - că bolnavul se zvârcolea şi că... şi că... spre mirarea mea, doctorul Jugović a refuzat să-l consulte! - începură acum să-i tremure şi genunchii. A spus... a spus că toţi şiptarii sunt animale şi că... şi că... a înjurat ceva... a ameninţat că sârbii... că... a ameninţat... nu mai pot, tovarăşe judecător! - începu Mirjana să geamă.

- Ce-i cu tine, fata mea? - se ridică Nikočević de după masa judecătorească şi se apropie de Mirjana. - Care-i nenorocirea, nu te teme de nimeni!

- Consider că interogatoriul martorei a luat sfârşit - zise Tasić. Tânăra fată se află întâia oară la judecătorie, de aceea s-a neliniştit şi s-a speriat puţin.

- Nu, colega - îl întâmpină S. Hajduković. Martora abia acum începe să vorbească. Şi să spună adevărul.

- Ea a declarat deja totul. - spuse Tasić. - Depoziţia ei de astăzi este întru totul de acord cu ceea ce a recunoscut la anchetă.

- A recunoscut? Ea, dragă colega, nu este acuzată. Ce are ea să recunoască? - îl întâmpină S. Hajduković.

- Eu am recunoscut totul! - sări Mirjana... Eu sunt... eu... trebuie, nu îndrăznesc altfel, tovarăşe judecător!

- De cine nu îndrăznesşti? - Judecătorul Nikočević încă mai stătea lângă ea. - Hai,

povesteşte-ne totul.

- Nu am ce... am povestit totul.

- Ai, pe onoarea mea. Ai ascuns ceva. Hai, s-auzim. Pe cine a adus miliţia?

- Pe nimeni.

- Cum, pe nimeni?

- Nu a fost miliţia. Am povestit totul.

- Şi de ce plângi? Ce nu îndrăzneşti?

- Aşa... aşa îmi vine să plâng. M-am speriat. Am povestit totul. Nu m-a ameninţat nimeni... nu a fost miliţia... am povestit totul.

În zadar au încercat S. Hajduković şi judecătorul Nikočević să o elibereze de frică şi să o ducă spre adevăr. Amândurora le era limpede că fata minţea, însă legea, aşa cum a spus procurorul Tasić, nu ia în considerare bănuielile şi părerile, ci numai dovezile. În zadar am înşirat şi eu, în confruntarea cu ea, toate detaliile din acea noapte blestemată şi, când nu a mai ajutat nimic, i-am adus aminte de faptul că recunoscuse că au ameninţat-o să susţină minciuna lor, aşa cum mi-a recunoscut în trecere prin faţa spitalului. Din păcate, nu ştiam numele celor care au umilit-o, fiindcă atunci ea nu le-a spus. Şi chiar dacă i-ar fi trădat pe cei care au umilit-o, totul ar fi ieşit la fel. În faţa instanţei, ei ar fi negat totul, iar procurorul Tasić ar fi fost unicul care ar fi avut dovezi.

Ultimul care a depus mărturie a fost directorul spitalului, Sefcet Murici şi, trebuie să recunosc, minciuna lui mi-a sunat şi mie convingător. Lui, a declarat el, în dimineaţa de 18 aprilie, infirmierii Zecirii şi Regepi i-au povestit că medicul de gardă a refuzat să consulte un bolnav albanez ba, mai mult, l-a şi înjurat pe bolnav. L-a chemat de îndată pe medicul de gardă Ilija Jugović şi a discutat îndelung cu el despre tot ceea ce s-a întâmplat. Probabil cuprins de o ruşine pe măsura încălcării eticii medicale şi a sarcinilor de serviciu, doctorul Jugović arăta „tare, tare bulversat". Pe

neaşteptate, doctorul Jugović declară că în sala de urgenţe se află „consulul Rusiei ţariste, Ivan Stjepanović Jastrebov." Bineînţeles, directorul este speriat de „sănătatea mentală a doctorului Jugović" şi-l sfătuieşte să meargă acasă, să doarmă cât poate. Numai că medicul de gardă „continuă cu halucinaţiile". Susţine că „pe consulul rus l-au bătut măr trei miliţieni", şi încă-l mai şi roagă pe directorul Murici, în calitatea sa de specialist oftalmolog, să-l consulte pe consul, fiindcă "„un ochi lovit de bastonul miliţianului este în stare critică". Medicul primar Murici acceptă „doar pentru a-l vindeca pe bulversatul său coleg, de vedenii." Bineînţeles, în sala de urgenţe nu era nimeni. De îndată, directorul îl conduse pe doctor la consultaţie, la secţia de neuropsihiatrie. Colegul Bogdan Krstić „constată o bulversare nervoasă şi-i acordă doctorului Jugović două săptămâni de concediu medical..."

- Îmi pare rău de colegul Jugović - zise în final medicul primar Sefcet Murici. - I-am iertat ieşirea faţă de bolnavul Berişa, cu condiţia să nu se mai repete niciodată ceva asemănător. Am avut impresia că regretă şi că-mi este recunoscător. În timpul concediului medical, s-a dus în Herţegovina, din câte îmi amintesc, la înmormântarea bunicului. Când s-a întors de la înmormântare, mi-a dăruit în semn de atenţie... scuzaţi, tovarăşe judecător, mi-a dăruit un kilogram-două de smântână din Herţegovina, .

După aceea, medicul-primar Murici a răspuns la întrebările procurorului şi apărării. Stăpân pe sine, curgător, foarte convingător. Spun asta fără nici o urmă de ironie. De ce aş fi acceptat eu, se mira Murici, la înregistrarea funcţiilor creierului meu şi de ce m-aş fi dus în concediu medical dacă nu mi s-a năzărit acest consul rus Jastrebov? Hilară i se pare şi afirmaţia mea că, de la început, el, Murici, a aranjat să fie scos Jastrebov din sala de urgenţe. Dacă este aşa, de ce atunci îi aduc

medicului-primar Murici cadouri? De ce îi mulţumesc neuropsihiatrului Bogdan Krstić pentru vindecarea reuşită? Oricărei vindecări îi precede o boală. Dacă în noaptea aceea, la spital, au fost nişte miliţieni şi un consul rus, atunci eu nu am avut halucinaţii sau m-am prefăcut că am halucinaţii. După Murici, vindecarea ar fi fost inutilă în ambele cazuri.

M-am convins atunci că, uneori, adevărul poate fi cu uşurinţă pus în umbră de o minciună ticluită cu iscusinţă şi înţelepciune. Într-adevăr, eu nu puteam să-l invit pe principalul meu martor, pe însuşi Jastrebov. Să facă viu dintr-un mort nu putea nici judecătoria din Prizren.

Dar ce-ar fi să solicite S. Hajduković mărturia Milicei? De ce nu se anunţă ea singură? Am cugetat şi la asta. Mai târziu, abia după ce sentinţa a fost pronunţată , am aflat că ea nici nu a fost prezentă la continuarea procesului. Şi pe ea şi pe Veljko i-au dat afară din judecătorie în timpul pauzei.

Nu au depus mărturie nici Čakmak-paşa, nici tovarăşul Ilija, nici tovarăşul Sivi. Ei au trimis la judecătorie doar iscăliturile lor. Trei iscăliturі sub una şi aceeaşi declaraţie.

„Prin prezenta" - au scris ei - „confirmăm că în ziua de 15 mai anul 1973, la motelul „Frăţie şi unitate" din Brezovica, lângă Prizren, în jur de ora 19 seara, a năvălit duşmănos peste noi, fără nici un motiv şi pretext, în timp ce ţineam o întâlnire de lucru într-o încăpere, doctorul Ilija Jugović din Prizren şi ne-a insultat prin cele mai dure cuvinte că din Kosovo-ul sârbesc am făcut Albanie şi că noi, comunişti, vom ajunge în faţa puştii când se vor întoarce ţarul rus, regele sârb şi cetnicii. Organele de ordine au intrat energic în acţiune, iar duşmanul a fost învins."

Avocatul S. Hajduković solicită confruntarea între mine şi semnatari întrucât depoziţiile noastre

nu coincideau. Procurorul a fost împotrivă şi instanţa aşa a şi hotărât.

În cuvântul său de închidere, Momir Tasić nu spuse nimic nou. A repetat mereu că "toate elementele acuzării au fost dovedite". Nu existau nici un fel de circumstanţe atenuante deoarece "în timpul dezbaterilor, acuzatul s-a comportat duşmănos şi nu a arătat nici un pic de regret." Solicită "cea mai mare pedeapsă pe care o prevede legea pentru faptele penale dovedite."

S. Hajduković, însă, ceru punerea în libertate. După el, acuzarea " a contestat şi a confirmat totul". S-a contestat pe sine însuşi şi vina acuzatului şi a confirmat că procesul a fost montat. Aşa, pe scurt, dar a vorbit o jumătate de ceas.

Mi-a venit şi mie rândul. Doresc - mă întrebă judecătorul Nikočević - să mai declar ceva?

- Nimic - am răspuns eu laconic.

- După rânduială, măcar ceva. Hai, să auzim.

- Să nu auzim! - răbufni fierea dunată în mine.

- Tu mă ironizezi, viteazule! Parcă eşti furios pe mine... Nu este uşor să fi într-o astfel de piele, pe onoarea mea. La asta trebuia să te gândeşti mai devreme... Hai, spune orice, să nu ne despărţim astfel, ca şi călăii.

- Că-i este ceea ce nu-i este - strigă Tasić - să nu-i mărture mătura aceea a lui doar pe albanezi peste Prokletije! - zâmbi el pentru prima dată, însă ca învingătorul care ştie că nu şi-a meritat victoria.

- Exact aşa, procurorule! - reuşi el să mă provoace. - Pe dumneavoastră v-aş mătura cu deosebită plăcere şi pe mulţi alţii împreună cu dumneavoastră, dar nu pe şiptari!

- Şi asta, şi asta - se bucură Tasić - să fie trecut înn procesul -verbal.

- Mătura mea i-ar mătura pe toţi trădătorii noştri! Să fie trecut în procesul-verbal. Doriţi, tovarăşe procuror, să dictez?

- Păi îl va băga pe Momir la cetnici! - zise judecătorul Nikočević cu şiretenie. - Pe mine, la turciţi, iar pe el la trădători autohtoni.

- Pe el la autişti. Pe aceştia îi cred eu trădători. La cei care, într-adevăr, au transformat Kosovoul sârbesc în Albanie, precum scrie în declaraţia acelor tovarăşi. Atunci, la motelul din Brezovica, eu nu am spus aşa ceva. Ei sunt cei care mi-au pus în seamă aşa ceva, ănsă eu... să fie trecut în procesul-verbal că recunosc.

- Am auzit eu bine că ai spus că nu i-ai alunga pe şiptari?

- Aţi auzit bine, tovarăşe judecător. Eu mă îngrozesc şi dispreţuiesc metodele sălbatice pe care le dispune o anumită minte de vârf a lor: crime, siluiri, jafuri, dezgropatul morţilor. Un singur ţel, după câte înţeleg: Kosovo să treacă la Albania. Eu de-aş trăi la Shköder, aş dori ca într-o zi acest Shköder să răsară într-o zi în Serbia. Totuna, în Muntenegru ori în Serbia.

- Tu parcă mai eşti şi acuma îndrăgostit de „Tânăra din Gojkovac". Şi eu am fost cândva îndrăgostit, pe onoarea mea.

- Dorinţa şiptarilor noştri, respectiv a celor de aici, de a se uni cu cei din Albania este o trădare tare incertă. Este trădare potrivit legilor noastre, dar nu este trădare în inimile lor. Singurii şi adevăraţii trădători sunt autiştii, aşa cum sunt tovarăşii Ilija şi Pavle, ori cum este procurorul. Amărăciunea mea este îndreptată împotriva lor, nu înpotriva tovarăşului Îngheţatul, nu împotriva medicului-primar Sefcet Murici, nici măcar împotriva lui Halit Berişa şi a miliţienilor acelora. Primitiv şi animalic, însă ei, totuşi, duc la îndeplinire afacerea lor velikosârbă. Dar Ilija? Dar Sivi? Dar dumneavoastră, tovarăşe procuror?

- Poziţii tipic procetnice! - se aprinse ca un rac faţa pe capul mare al lui Momir Tasić. - Cu siguranţă că acuzatul este membru al vreunei organizaţii!

- Veţi fi dat în judecată pentru clevetire! - îl ameninţă S. Hajdukoić.

- De ce? Eu chiar şi sunt membru al unei organizaţii - am zâmbit eu spre avocatul meu.

- Iată, recunoaşte! - sări Tasić, bucuros. - Să fie trecut în procesul-verbal.

- Recunosc, tovarăşe judecător. Sunt membru al Partidului!

Judecătorul Božo Nikočević nu credea. S. Hajduković era mirat. Momir Tasi' repetă acelaşi cuvânt: diversiune! Totul se clarifică rapid. Martorul Zeciri, secretar de partid la spital, recunoscu ruşinat că am spus adevărul. E-adevărat doar un adevăr „formal". N-au avut, zise, nici o şedinţă de partid după arestarea mea. Promise că, la prima şedinţă, voi fi dat afară...

În trei zile, „în prima vinere care vine", instanţa va comunica oficial sentinţa - spuse în curând judecătorul Božo Nikočević.

***

Cu patru voturi „pentru" şi o abţinere, am fost osândit la 10 (zece) ani de închisoare. În această pedeapsă mi-a fost inclus şi timpul petrecut în arest. Termenul pentru recurs la Tribunalul Suprem din Priština era de opt zile şi se scurgea *din momentul primirii sentinţei de gradul unu.*

MELCUL, SFÂNTUL SAVA, TRAMVAIUL, COMSOMOLISTA

Îmi dezmorţesc picioarele, înţepenite de-atâta drum şi scuturături. Îmi scutur mâinile încătuşate şi privesc în jur. Unde m-au dus?

Sunt la poalele unui munte stâncos, însă văd muntele doar de sus şi până la jumătate: restul e adăpostit de ziduri. Sunt înalte de cel puţin cinci sau şase metri; sub ei eu sunt ca un pitic. Dar în spatele lor? În câmpie luceşte un pârâu, limpede şi liniştit, parcă adormit. Nu departe de apă, urmând cursul albiei acestuia, şerpuieşte un drum de asfalt şi şuieră claxonul autobuzului ce depăşeşte un camion cu remorcă. Deasupra drumului pietros, împestriţat cu tufe, pe deal, o biserică în ruine, dar cu crucea încă dreaptă. În aval, în căldare...

- Intră! - îmi comandă însoţitorul.

Vor trece ani până voi privi din nou în căldare.

- Ce închisoare este aceasta? întreb o uniformă, în timp ce însoţitorul semnează recipisa cum că m-a descărcat, că a descărcat marfa.

- Ka-Pe - casa Melcul ... în socialism nu există închisoare - se apropie el de mine şi începu să mă privească fix. - De unde vii?

- De la arestul din Prizren.

- Pe cât?

- Pe zece.

- Luni?

- Ani.

- Hopa... hopaaa! - exclamă el. - Nu-i nimic, asta trece într-o clipă, abia te înveţi şi ... unde este cheia, să-l dezleg? - se duse el până la însoţitorul meu. - Dar ce ispravă ai făcut? - mă întrebă când îmi dădu jos cătuşele.

- Eu, tovarăşe gardian, am fost osândit pe nedrept. Procesul a fost montat, criminalul a depus mărturie...

- De unde eşti? După vorbă aş zice că eşti de-al nostru.

- Al cui al vostru?

- Eşti din Muntenegru?

- Din Herţegovina, din... dar închisoarea asta... scuzaţi, această Ka-Pe-Casă nu se află în Kosovo? - nu observă el bucuria în privirea mea.

- Bolovanul ăsta nici nu ştie în ce ţară este - îi zise unuia în trecere. - Marş din faţa mea!

Îmi aduc aminte: era joi, 6 septembrie 1973. O zi senină şi caldă. Gardianul acesta mă predă altui gardian, undeva se auzea un acordeon, auzeam şi un fierăstrău, răsunau loviturile unui ciocan. Mă conduseră până la magazia închisorii, să dau jos hainele de Prizren şi să îmbrac uniforma de închisoare. Voi face baie? De când n-am mai făcut baie! În drum întâlnesc deţinuţi cu priviri stinse, împietrite... nu am timp să descriu totul pe rând. Unele le voi sări cu totul, iar la altele mă voi întoarce mai târziu...

Zidurile închisorii Melcul îşi fac efectul şocant doar atunci când te găseşti între ele. Patru ziduri înalte adăpostesc totul în afară de cer, de o bucată de cer şi de înălţimile munţilor din jur. În vârful zidurilor, la fiecare din cele patru colţuri, sunt ridicate foişoare. La ele se ajunge pe trepte nevăzute, ce nu sunt construite pe dinafară, ci în ziduri. Pe aceste trepte urcă până la turnurile de veghe gardienii înarmaţi. Întrucât zidurile sunt groase de doi metri, iar în vârf şi îngrădite, gardienii se plimbă comod pe ele şi se adună să fumeze ori să schimbe o vorbă atunci când se plictisesc.

Între ziduri se află două pavilioane lungi, pe două nivele; *pavilioane* le spun deţinuţii. Unul este *popular*, iar celălalt *nepopular*, cu toate că între ele nu există nici o deosebire. Aceeaşi rânduială, aceeaşi aşezare a spaţiilor, aceeaşi aşezare în camere. Ambele penitenciare sunt despărţite, de-a

lungul, de un coridor îngust, din care se intră în dormitoare. La fel ca într-o cazarmă, în fiecare din acestea se află câte zece paturi de fier supraetajate. Puşcăriaşii se înghesuie pentru paturile de jos şi mulţi, eu sunt unul dintre ei, trebuie să aştepte ani de-a rândul să ajungă la ele. La fel, ambele pavilioane au câte o încăpere mare, a cărei denumire este *staţionar de zi*. „Marş la *staţionarul de zi*!" ori „Cară-te la *staţionarul de zi*!" - va spune gardianul ori supraveghetorul-şef, dacă surprinde pe aleea de plimbare vreun deţinut în perioada de timp care, după *rânduiala casei*, nu e prevăzută pentru plimbare. În această încăpere uriaşă se găsesc un televizor, mai mult de două sute de scaune şi zece mese pe care, de obicei, deţinuţii joacă şah ori domino. *Staţionarul de zi* este plin când vin deţinuţii de la muncă şi seara, înainte de culcare. Odihna peste zi în dormitoare este interzisă. Aşa cum le spune şi numele, dormitoarele sunt numai pentru dormit. Iar în ambele pavilioane, şi-n cel *popular* şi-n cel *nepopular*, se doarme doar noaptea, de la zece seara până la cinci dimineaţa, când începe să răsune un clopot mare, agăţat de o grindă în centrul închisorii. Penitenciarul *popular* se deosebeşte de cel *nepopular* numai prin faptul că pe lângă el a fost construită cantina cu bucătărie şi pentru că, la etajul de sus a fost izolat un colţişor în care se găsesc cabinetul stomatologic şi medical şi staţionarul pentru deţinuţii bolnavi.

Eu am fost cazat în pavilionul *nepopular*, lucru cu totul întâmplător, şi am primit pat la etaj, aşa cum se întâmplă cu toţi noii deţinuţi. În acest pat voi petrece şapte ani şi trei luni: abia atunci îmi va veni şi mie rândul să mă mut mai jos.

În afară de duminică, deţinuţii pleacă la muncă în fiecare dimineaţă, între orele şase şi şapte. Cei mai mulţi dintre ei se împrăştie prin atelierele de partea aceasta a închisorii, unde împletesc coşuri şi cotăriţe de nuiele, fac mobilă,

piese de şah, cutii pentru tutun, formează lemn de arţar pentru gusle ori argăsesc piei pentru mănuşile, căciulile şi pantofii altora, numai pentru ale lor nu. Deţinuţii se ocupă şi de fierărie, croiesc şi cos haine, ba chiar cos goblenuri şi ţes tapiţerii. Alţii curăţă closetele turceşti, iar alţii, care se consideră cei mai norocoşi, lucrează la bucătărie. Cei mai norocoşi şi cei mai puţini la număr pleacă la lucru, însoţiţi de gardieni, de cealaltă parte a zidurilor de piatră. Acolo lucrează pe o mare proprietate a închisorii, în căldarea Zetei, proprietate care îi hrăneşte pe toţi cei 500 de deţinuţi, iar pe alţii îi duc şi mai departe, până la Danilovgrad şi Podgoriţa, să ridice casele altora, să pună stâlpi de telefon, să sape vii ori să construiască drumuri. Pe aceşti *liberi*, cum le spuneam noi, îi invidiam în mod deosebit. Plini de tot felul de aventuri, biciuiţi de ger ori arşi de soare, se întorceau de la lucru la apusul soarelui şi se desfătau cu suspinele noastre de deznădejde. Ne aţâţau cu poveşti despre cum pescuiesc în Zeta, cum stau tolăniţi la umbră, se încălzesc lângă foc ori, în încăperea caldă a cuiva, pălăvrăgesc cu sătenii, mănâncă struguri ori, mai mult, se văd cu femei şi fete. Erau printre noi şi dintr-aceia care, înainte de închisoare, urau viaţa aceea din afara închisorii. Despărţiţi cu brutalitate de viaţa aceea şi înconjuraţi de zidurile de netrecut ale acestei fortăreţe, aceşti puşcăriaşi uitau de toate accidentele, de toate chinurile, de toate bolile şi toate umilinţele din timpul în care au fost liberi. Tot ceea ce începea de cealaltă parte a zidurilor închisorii mirosea a fericire şi amintea de ea: cuibul de pasăre în coroana copacului, scăldătorul în râu, cerşetorul de lângă drum, forfota pieţei, plânsul copilului, mugetul vacilor, chiar şi bocetul de la înmormântare. Pare ciudat, însă tânjirea mea după fericirea din afara zidurilor închisorii era aţâţată şi de ideea că deţinuţii *liberi* dădeau şi pe la cârciumile săteşti şi acolo beau cafea şi fumau cât

pofteau! Cafeaua era interzisă aici, între ziduri, şi toţi fumătorii trebuiau să fumeze numai în clipele de odihnă şi cu toţii la un loc, într-o încăpere strâmtă. Nu se vedeau unii pe alţii de fum şi mulţi, intoxicaţi, leşinau...

M-am lungit fără a fi necesar. Nici că-l ajut pe nefumător să înţeleagă patima fumătorului, nici pe creatura liberă să conceapă ce este fericirea şi dulcea tânjire pentru cel care se culcă la comandă, care se trezeşte la comandă, care din toată lumea vede doar bucata de cer de deasupra sa şi căruia gardienii, când aceştia se plimbă pe ziduri, i se par a fi zei.

A doua zi după venirea la Melcul, m-au repartizat la tâmplari. Am acceptat toate riscurile refuzând această meserie. Nu pentru că m-aş fi ruşinat de o asemenea meserie, ci pentru că, mă gândeam eu, prin asta aş fi recunoscut vreo vină. Credeam că, în afară de mine, la Melcul nu mai existau nevinovaţi şi că toţi aceştia trebuie să-şi ispăşească pe bună dreptate păcatele săvârşite. Unul a ucis, altul a furat, altul a calomniat, altul a violat. Eu, însă, nu datoram nici o răscumpărare. Eram curat în faţa propriei conştiinţe, în faţa mea. I-am spus asta şi gardianului, însă el mă înjură şi mă ameninţă cu bastonul. Când nu am cedat nici sub loviturile cu bastonul de cauciuc, care-mi lăsară vânătăi mari pe spate, el se duse după Zeka supraveghetorul.

- Ce fel de diversiune-i asta? - îşi propti supraveghetorul mâinile-n şolduri.

- Eu nu sunt un criminal. Eu sunt un condamnat fără vină.

- Cu toţii sunt aici nevinovaţi - începu supraveghetorul să râdă în hohote. - Al zecelea an de când îmi fac serviciul la această Ka-Pe-casă şi încă nu şi-a recunoscut vreunul crima... Nu fă pe deşteptul şi apucă-te de muncă, acesta ţi-e cel mai bun lucru.

- Nu am ucis, nu am furat, nu...

- Ba, da, chiar mai mult decât atât. Hai, la muncă!

- Nu mă duc la muncă!

Asta îl revoltă, îl surprinse. Nu se aşteptase la o asemenea cutezanţă. Câţiva deţinuţi stăteau deoparte, priveau şi ascultau. Cu o mişcare a mâinii şi o privire pe care ei o înţeleseră, le ordonă să se împrăştie. Acum suntem doar noi trei: puterea superioară în uniformă, puterea executivă în uniformă şi condamnatul în uniformă. Primii doi se comportă exact aşa cum le cere poziţia: supraveghetorul mă măsoară de la înălţimea atotputerii sale, iar gardianul nu-şi ia mâna de pe baston, ci doar aşteaptă ordinul. Condamnatul, însă, îşi dă importanţă: nu-şi pleacă gâtul în faţa puterii şi acesta e lucrul care înfurie orice putere, îndeosebi când aceasta este în uniformă.

- Aşa, banditule! - strecură supraveghetorul printre dinţi. - Nu vrei la tâmplari?! - încă mai spera că mă va speria.

- Nu vreau nici un fel de lucru! Eu sunt medic, nu criminal.

- Tu eşti gunoi! Gu-noi! - ţipă supraveghetorul.

- Vă rog, aveţi grijă ce spuneţi! - i-am întors eu ameninţând. Nu voi permite nimănui...

- Leagă-l pe bandit! - ţipă Zeko şi-mi cârpi o palmă. - La izolator cu lepădătura, să se cumineţească! O să mai primeşti tu ce-i al tău când află directorul.

M-am pomenit repede în întuneric, de parcă picasem de unul singur într-un mormânt. Niciunde nici o fereastră. Pipăi pereţii igrasioşi şi duc în braţe două pături şi o farfurie de aluminiu în care zornăie o lingură; asta e tot ce am luat cu mine în acest mormânt şi cu care, înainte de intrare, m-au îndatorat cu pedanterie. Chitanţa să o păstrez - îmi

spuseră - iar când ies, de am să ies, să fie totul „la număr şi în bună stare".

Mi s-au mărit pupilele, dar şi afară se înseninã, iar soarele străbătu până la coridorul închisorii şi de aici şi în acest mormânt, prin sticla de la geamul întărit cu gratii. Măsor cu paşii: trei metri în lungime şi aproximativ doi în lăţime. Un pat de lemn, fără pernă şi saltea: întind pătura peste scânduri, cu celălalt o să mă acopăr. Lângă pat o masă şchioapă şi un scaun fără spătar. În colţ, un closet turcesc. Pe pereţi, sâni de femeie desenaţi cu cărbune, sâni de femeie, picioare desfăcute, numele cuiva, date... ale oricui...

Cu ieşiri scurte în „libertate", printre deţinuţii corecţi, aici, îmi voi petrece în închisoare prima toamnă şi prima iarnă. Mă întorceau câte două-trei zile în pavilionul *nepopular* şi, întrucât refuzam în continuare să lucrez, din nou mă „izolau corecţional" cum se spune. Cele mai chinuitoare zile şi luni ale plicctisitoarei mele vieţi le-am petrecut în acest izolator.

În fiecare dimineaţă, la ora cinci, gardianul intra în celulă şi mă trezea cu strigăte şi scuturături. Apoi ieşea şi mă urmărea prin vizorul din uşă. Ştiu ce trebuie să fac şi mă ţin de asta. Întâi fac patul; acopăr pătura cu pătura. După aceea mă plimb până la şase, iar la şase iau micul dejun. Spăl lingura şi farfuria. Iarăşi mă plimb, mă plimb, însă nu îndrăznesc să mă întind şi să mă odihnesc. Îndrăznesc şi asta să fac dacă nu mă observă gardianul. Dar dacă... el dă buzna înăuntru, mă bate şi mă maltratează: nimeni nu aude, nimeni nu vede. Scaunul acela fără spătar, îmi explică el, nu întâmplător se află acolo. Scaunul îi serveşte banditului să se odihnească atunci când banditul oboseşte „de muncă". „Munca" în izolator este acest groaznic plimbat în cerc fără nici un ţel, până se tulbură creierul. Scaunul este schimbat la *staţionarul de zi* prin

aceea că, până stă, până „se odihneşte", banditul trebuie să-şi ţină mâinile întinse pe genunchi.

Şi astfel, dintr-o zi într-alta, de la micul dejun la prânz, de la prânz la cină. Dar noaptea? Atunci vin alte chinuri. Niciunde în închisoare nu există vreun cuptor, vreun încălzitor ori calorifer, iar un ger umed ce-ţi pătrunde şi în oase începe deja din noiembrie. Acesta e răul care în pavilioane este cât de cât suportabil. Sub piele - saltele de lână, pe piele - haine de deţinut şi două pături. În aceeaşi încăpere, douăzeci de oameni, astfel că şi din această cauză e mai cald. Dar în izolator? Până ce nu trebuie să încerce asta, omul nu bănuieşte cât poate îndura şi cu câte e în stare să se obişnuiască. Totuşi, de nu ar fi fost un gardian care, la sfârşitul lui noiembrie, să-mi aducă o pernă şi două pături, nu ştiu cum şi dacă aş fi supravieţuit. Păturile şi perna le ascundeam ziua sub pat, iar numele gardianului şi chiar şi descrierea superficială a chipului său nobil trebuie şi astăzi să le ascund. El încă se mai află la Melcul şi mă tem ca răzbunarea celor care nu cred că şi bandiţilor le poate fi frig, groaznic de frig, să nu-l ajungă pe binefăcătorul meu.

Zice-se că omul şi neomul nu se arată niciunde ca la război ori într-o închisoare.

Adaug şi faptul că, până la izolator nu m-am cunoscut nici pe mine însumi.

Noaptea te pişcă gerul, somnul nu se prinde de pleoape şi eu mă scol. Pe întuneric adun pietricelele de pe masă, pe cea mai mare o pun undeva (nu ştiu unde, fiindcă nu văd), şi atunci, pe dibuite, insist să o găsesc. Nu nimeresc, mă târăsc pe betonul celulei şi caut pietricelele să ţintesc din nou. Am nimerit abia la cea de a patra aruncare: numai ce nu am ţipat de bucurie când am auzit lovindu-se piatra de piatră!

Dar şobolanii! Aceste animale urâte şi flămânde s-au ivit în celula mea pe la jumătatea lui

ianuarie. S-au strecurat de prin găuri câte trei, o dată chiar toţi cinci, chiţcăind, plimbându-se apoi pe beton şi chiar vrând să se suie în pat. Mă descalţ şi arunc după ei, să îi omor. Se adăpostesc chiţcăind prin vizuini, iar eu zgârâi mortarul cu unghiile, să astup găurile. Îl chem pe gardian, iar acesta se îndoaie de râs: El este o persoană oficială şi nu pisică, el e plătit să bată şleahta şi nu şoarecii! Nu îndrăznesc să adorm, mă vor ataca pe întuneric, e îndeajuns o singură muşcătură pentru ca să mă îmbolnăvesc. Întreaga noapte mi-o petrec veghind, mă scol şi mă lupt cu ei. A doua zi, economisesc pâinea pe care o primesc de prânz şi cină, o fărâmiţez şi o împrăştii prin celulă: sunt forţat să hrănesc şobolanii, să mă pun bine cu ei. Asta a durat patru zile şi patru nopţi. Au venit în cele din urmă să astupe găurile şi, în ultima clipă, să mă izbăvească de nebunie.

Într-a patra noapte, nervii mi-au cedat, iar autocontrolul m-a părăsit. Îmi semănam mie însumi cu un şobolan, deveneam mic sub pătură, primeam coadă şi ochi bulbucaţi, iar de părul crescut simţeam mâncărime pe tot corpul. Cu o ultimă fărâmă de conştiinţă îmi dădeam seama că nu sunt animal şi, pentru a verifica acest lucru, mă pişcam, râdeam isteric, plângeam... Transformă-te-n şobolan, în şoarece, în purece, pentru că tu meriţi, meriţi, meriţi! - mă tortura gândul. În ianuarie trecut, în aceeaşi perioadă a anului, tu îi însoţeai la vânătoare, le-ai fost ogar şi doctor... tu le-ai crezut, i-ai divinizat. Te băteau pe umăr, te ghiftuiau, îţi dăruiau câte-un bax de ţigări americane ori câte-o sticlă de coniac şi tu nu ştiai şi nu vedeai nimic, pentru tine în Kosovo era totul minunat. Ţie... tu, atunci, nu acum, ai fost un animal! - îmi reproşam eu de parcă eram un altul, un al treilea. Şobolanii chiţcăiau, stăruiau pe coridor paşii gardienilor, gemea careva în celula alăturată. Bat în perete, însă geamătul nu se calmează. Bat mai puternic şi acel nevăzut şi

necunoscut mucenic îmi răspunde bătând. U-ri-nez sân-ge, mi-au ne-no-ro-cit ri-ni-chii! - am tradus eu mesajul lui. Cât aş fi dorit să urlu. Îmi muşc buza de jos: nu mă doare, nu există nici un pic de durere, însă dau cu degetele de sângele de pe bărbie şi mânjesc cu el zidul de lângă mine... Tâmplarul, tâmplarul, tâmplarul! - cine anume ţipă de sub pat, oare îşi bate şobolanul joc de mine? Nu vreau la tâmplari! Această muncă, tovarăşe Zeka, eu nu ştiu să o fac. Iar pentru palma aceea, tovarăşe Zeka, ne vom socoti când voi ieşi de la Melcul. Când... voi muri şi nu voi trăi ziua aceea... şi şobolanul din nou îmi spuse că sunt tâmplar... Toţi, noi toţi ştim totul! - striga animalul. Cu cine ai vânat urşi la Rugova? - mă întreba. Cine sunt vânătorii şi legendele tale? Tu trebuie să mergi la tâmplari şi la tâmplari vei merge! Să dea Dumnezeu să te apese Albania! - am auzit eu blestemul lui Ljuba şi, deja nebun, râd fără motiv. Albania .. sunt vânătorii. Albania mea...dormi acum, Milica... şi-a reparat Efendija dinţii stricaţi?

Ştiu: mintea mi se clătina la marginea nebuniei şi încă o noapte-două în societatea şobolanilor nu aş fi putut să petrec. M-au salvat constructorii. Tot felul de gânduri, însă îndeosebi cele stranii îmi roiau prin creier şi pe mai departe... Într-o dimineaţă, pe timpul acelei epuizante plimbări, mi-a sărit o scânteie prin creier şi am înţepenit! A fost, îmi amintesc ziua - 7 ianuarie - când m-am născut. A fost într-o zi de miercuri când l-au adus miliţienii la spitalul din Prizren pe Jastrebov, bătut şi fără cunoştinţă. A fost pe 7 ianuarie, de Crăciunul pravoslavnic când, la Salonic, a murit primul consul I. S. Jastrebov. Fata aceea, fiica târgoveţului Dušan Smiljanić din Salonic, care îl răpise pe Paşa de Salonic, purtase numele de Milica. Însuşi consulul I.S. Jastrebov era născut de Sfântul Sava, pe 27 ianuarie... Erau oare toate acestea întâmplătoare? Care anume forţă

a aranjat să coincidă datele şi să ni se amestece destinele? Descâlceam, în frica mea, ceva faţă de care eram neputincios, ceva amplificat de frică şi mai mult. În aceeaşi clipă, prin vizorul de la uşă, gardianul ordonă banditului să se odihnească. Nemişcat, priveam ţintă la mâinile aşezate pe genunchi. Şi iar mă fulgeră gândul acela nebunesc. M-am gândit că, de-adevăratelea, duhul consulului I.S. Jastrebov s-a mutat, după moartea acestuia, în Ljuba Božović! Duhul lui, sufletul lui, un fel de energie gânditoare, nici nu ştiu cum să-mi prezint mie însumi toate acestea. Şi, de undeva din neant, Milica, Milica lui Ljuba şi a mea, a fost suflată cu acea energie nepieritoare a acelei Milice de la Salonic... s-a întâmplat pe neaşteptate , la Sarajevo, poate la balul acela, când a dansat cu Ljuba, de fapt cu Jastrebov. Deja atunci a fost Ljuba Jastrebov şi Milica s-a îndrăgostit şi s-a măritat imediat, nu cu Ljuba Božović, de fapt , ci cu salvatorul ei de demult, din Salonic! Cărei fiinţe omeneşti normale îndrăzneam eu să-i încredinţez bizara mea bănuială că am fost trimis la închisoare încă din 27 ianuarie 1839, când lui Stjepan Jastrebov, preot rus din satul Gromuşka, gubernia Tambov, i s-a născut un fiu, Ivan?! Nu îndrăznesc să spun nimănui şi spre norocul meu, aici, la izolator, nici nu am cui. I-au legat micuţului Ivan buricul, apoi l-au îmbăiat, iar el plângea. Chiar şi-o fărâmă dintr-o forţă celestă, care trăia pe-atunci şi care trăieşte şi astăzi ca un gând ori ca o idee a celui mai mare sfânt sârb, dacă l-a atins şi s-a mutat, neobservat, în sufletul băieţelului, i-a decis viaţa viitoare şi destinul! De ar fi ştiut ce s-a întâmplat, Stjepan Jastrebov altfel şi-ar fi botezat a doua zi, la biserica din Gromuşka, fiul: nu i-ar fi dat numele de Ivan, ci de Rastko ori Sava, în cinstea îndepărtatului prinţ sârb şi sfânt de a cărui zi s-a născut copilul. Dar totul dovedeşte faptul că Ivan Stjepanovici Jastrebov, crescând şi ajungând consul rus la Prizren, şi-a înţeles destinul: fiul lui,

Rastko Ivanovici Jastrebov, va purta numele celui mai tânăr fiu al lui Nemanjić... Eu a trebuit să o întâlnesc şi să mă îndrăgostesc de Milica la Sarajevo. Ea a trebuit să plece după Jastrebov, iar eu, fără să ştiu că sunt acolo, să vin după ei în Kosovo... Cum s-au încâlcit toate acestea! Şi cine este ... mă cutremură nebunia, superstiţia? Gardianul mă urmăreşte în continuare prin vizor: îl întreabă pe bandit de ce s-a liniştit banditul? Iar banditului, din subconştientul său, îi apare capul retezat al unui nefericit, ulei, tramvai, comsomolistă! Acel maestru în magie neagră, în romanul lui Bulgakov... dar şi Bulgakov a fost medic, cum să mă găsească el la închisoare? Maestrul în magie ştie dinainte că femeii îi va cădea din plasă sticla cu ulei şi că, ceva mai târziu, redactorul-spion va alerga la telefon, va aluneca pe panta unsă cu ulei şi va cădea sub roţile unui tramvai condus de o comsomolistă! Fără îndoială, omul este de veacuri neputincios pentru a-şi schimba soarta. El doar citeşte ceea ce este deja scris, şi asta fără puterea de a vedea şi de a recunoaşte măcar o pagină din această carte, măcar un rând ori o literă înainte de a se întâmpla. Dar visele? Dar diferitele semne care anunţă nenorocirea? Da, oamenii care simt boala, nenorocirea ori moartea lor sau a altuia există într-adevăr? Ba chiar pun în gardă, însă totul în zadar. Nici maeştrii în magie, nici cititorii de vise, nici clarvăzătorii - nimeni nu poate mişca nici măcar o literă din cartea viitorului... Gardianul urlă: i s-a părut că banditul a adormit pe scaun. Mă ridic să leg în continuare, pe betonul rece al celulei, opturile şi cercurile mele. Aud întrebarea gardianului: doreşte banditul să fie tâmplar? Regretă banditul?

Banditul nu a regretat niciodată, însă spre sfârşitul acestei ierni crude a acceptat să meargă la tâmplari. M-a convins călugărul Paisie, banditul de la mănăstirea Ivanovo din Cetinje.

- Cedează, o să-ţi distrugă sănătatea... păstrează-ţi mândria în suflet, fratele meu - îmi spunea în şoaptă, din patul de la etaj, imediat lângă mine.

- Nu sunt vinovat... nu pot, părinte Paisie.

- Balanţa dreptăţii nu se află în mâinile noastre.

- Dar într-ale cui? În mâinile comandantului Sulejman Hodžović?

- În mâinile celui care vede şi notează totul. Este important, fratele meu, că în faţa lor, în inima noastră, tu nu ai greşit... Relaxează-te, nu te ataca pe tine însuţi.

- Sunt nevinovat... voi mânji această nevinovăţie, părinte Paisie. Fiecare dintre voi cei de aici a păcătuit cu ceva, măcar cu ceva anume. Doar eu...

- Doctore! - întinse el mâna să mă bată pe umeri. - De la Adam şi Eva păcatul se află în noi. Nu există oameni fără păcate, nu huli împotriva lui Dumnezeu!

- Voi trece şi dimineaţa. Trebuie atâta vreme cât rezist.

- Dar ce dovedeşti şi cui, fratele meu? Te vor întoarce la izolator, acolo te vor chinui două săptămâni, te vor lăsa aici câteva zile, după care iar te vor pune la izolator... Îţi vor fi interzise vizitele, scrisorile... ai prieteni, neamuri?

- Am, i-am spus, şi înainte de toate pe logodnica mea Milica. M-am simţit vinovat imediat ce am minţit. Unde-mi trăieşte logodnica? Nu ştiu să răspund, dacă va continua cumva să mă chestioneze. Poate la Nikšić, poate la Sarajevo, poate în Herţegovina. De când a început procesul, nu am de la ea nici un semn, nici o scrisoare. Nu ştie, de se află cumva la Nikšić, că mă găsesc la numai o jumătate de ceas depărtare de ea... Am şi la Gacko, mai spun eu, un unchi şi un prieten, dar ei doi sunt la închisoare.

- Dar de ce, pentru Dumnezeu? - se miră Paisie. Scuză-mă, nu trebuia - se grăbi el să se scuze.

Am zâmbit înţelegător. Despre motivele pentru care se află la închisoare deţinuţilor nu le place să vorbească. Asta măreşte chinul ori aţâţă setea pentru răzbunare de există vreunul care nu este conştient de vina sa şi dacă răul nu e atenuat de remuşcări.

- Sikter Efendija şi unchiul meu Danilo sunt şovini velikosârbi şi hegemoni, părinte Paisie. Nu m-ai crezut, nu ascund nimic. Dar din pricina aceluiaş rău sunt şi eu osândit.

- Şi eu, fratele meu! - strigă el fericit că poate să mi se destăinuie. - M-a pârât unul că port în buzunar doi morţi... două fotografii.

- Fotografiile cui?

- A lui Karađorđe şi a strănepotului său regele Alexandru... Au pus asta sub semnul naţionalismului velikosârb, al urii religioase şi al urii naţionale, al complotului împotriva acestei revoluţii a lor... Şi, iată, cinci ani... atât, frate.

- Barba ai avut-o înainte de închisoare?

- Da, am avut-o.

- Care va să zică, aici te-au bărbierit. Te-a bărbierit Sulejman Hodžović. De ce i-ai permis?

- Eu l-am rugat. L-am implorat omeneşte. Dar cum, frate, să-i şopteşti surdului şi să-i faci orbului semn cu ochiul.

- Dar l-ar fi bărbierit Hodžović pe un hoge?

- Al lui să fie păcatul, doctore. Cel de sus vede tot şi scrie tot... Cedează, te rog. Tâmplăria chiar că este o treabă fină. Zilele trec, nu te plictiseşti... Poftim, vom lucra împreună.

Dimineaţa, directorul Sulejman Hodžović vine să treacă în revistă deţinuţii. De altfel, el face asta doar câteodată, cînd are poftă. Câteodată, vine şi cinci dimineţi de-a rândul, iar apoi nu mai apare cu săptămânile. Lasă totul în seama

supraveghetorilor şi a comandanţilor. Apare pe neaşteptate, Totdeauna cu pompă, urmat de o suită de subordonaţi şi mândru de sine. Prin mers şi privire el arată că poate să atenueze pedeapsa, să limiteze numărul de scrisori şi vizite, să amărască ori să îndulcească soarta unui deţinut, să aprobe vizita rudelor de afară, ba chiar şi a cunoscuţilor, ceea ce după lege nu era permis. Era mic de statură, negricios şi avea mai mult de cincizeci de ani.Părul rar, pieptănat pe spate, era întotdeauna uns şi lins încât nu se putea dezlipi fir de fir. Se povestea că, de afla că avea vreun deţinut o nevastă frumoasă, se oferea să o viziteze, să-i ducă un bileţel de la soţ şi să aducă de acolo vreun mic cadou şi salutări din partea ei.

În dimineaţa aceea, după cum am spus, ne-am aliniat în faţa directorului. Comandanţii, gardienii şi şefii de celule îi prezintă raportul. El, plin de sine, ascultă, întreabă ceva, dă din când în când din cap şi ţine în permanenţă o ţigară neaprinsă între buze. Ajunge şi la mine. Mă întreabă: s-a cuminţit banditul? Caut cuvântul pe care i-l voi zârli în faţa lui pătrăţoasă, dar, din spate, din rândul al doilea, mă înghionteşte călugărul Paisie. Îmi şopteşte să-mi stăvilesc furia, să mă fac a nu fi auzit. Am strecurat, ruşinat, printre dinţi:

- Voi lucra, tovarăşe director!

- Aşa mă gândeam şi eu - zise el satisfăcut, arătând că a învins. - Încăpăţânatul şi-a venit în fire, încăpăţânatul a priceput unde se află!

- Da, banditul s-a cuminţit! - ţâşni din mine furia şi ruşinea.

- Aşa-mi place! - spuse, neînţelegându-mi maliţiozitatea.

- V-aş ruga ceva, tovarăşe director.

- Îi dai un deget, iar el imediat... ştiu ce m-ai ruga. Câte o scrisoare pe lună, câte un pachet la două luni, câte o vizită la trei luni... toate astea ţi se cuvin începând de astăzi. Nu te mai afli sub boicot.

- Mulţumesc, tovarăşe director, însă nu la asta m-am gândit.

- Nu cumva vrei mai mult decât atât? Dar e posibil, dacă dovedeşti că meriţi.

- Noi, aici, în staţionarul nostru, nu avem medic. Acesta vine din altă parte. Mă gândesc că... ştiţi, eu sunt medic, aş putea să ajut. Măcar cu ceva mai mult - zâmbesc eu - cunosc medicina decât tâmplăria.

- Păi atunci - zâmbi şi el - când vei cunoaşte mai bine tâmplăria, vino să stăm de vorbă...

Călugărul Paisie îl rugă pe gardian ca măcar în primele zile să mă pună la o muncă mai uşoară. Le aduceam tâmplarilor apă, le dădeam rindelele, dălţile, fierăstraiele, sfredelele, ţineam trunchiurile până ce le rindeluiau. Mai târziu m-au însărcinat să împletesc coşuri. Paisie mă ajuta să câştig în siguranţă şi pricepere: important e să porneşti, să pui baza, apoi merge totul de la sine. Îndoi patru nuiele lungi şi mai groase, le încrucişez, le aşez la aceeaşi depărtare şi le leg strâns. Acesta este scheletul, baza, în jurul căreia, la fel ca atunci când se împleteşte un gard în jurul unui par bătut în pământ, îndoi două rânduri de nuiele subţiri şi uscate. E uşor, chiar interesant, nu este obositor. Mă bucur când termin, mângâi coşul de parcă e viu şi mă consolez că viaţa nu a stat în loc şi că la Melcul lunile nu trec degeaba.

Era un adevărat rai în comparaţie cu izolatorul ori închisoarea din Prizren. În acest atelier, noi, cei treizeci, nu eram doar deţinuţi, ci o mare cooperativă, o familie formată din tot felul de destine unite cu forţa. Un maestru în magie, nevăzut şi atotprezent, a aranjat ca, în această tâmplărie, printre meterezele unei vechi fortăreţe turceşti, să se întâlnească ciobanul Murat din Bjelo Polje, cafegiul Krsto din Plave, drumarul Milivoje din Velimlje, contabilul Drago din Podgorica, eu, călugărul Paisie, un bătrân tăcut al cărui nume e

Safedin şi care va rămâne la Melcul încă mult după mine...

Să fie unul medic, iar altul cioban, acest lucru îl amintesc doar în treacăt, deoarece viaţa de dinainte de închisoare se şterge cu buretele, iar la închisoare începe o alta. Aici, la Melcul, noi eram cu toţii răufăcători după lege, tâmplari de nevoie şi familie între noi. Fosta viaţă şi fostele îndeletniciri reînviau doar în vise, în ochiul tulburat de melancolie, în zâmbetul nesănătos stropit cu speranţă, în poveştile noastre, în rarele scrisori şi în şi mai rarele vizite ale femeilor, copiilor ori părinţilor.

În afară de Paisie, nimeni dintre ei nu m-a întrebat multă vreme de ce am fost condamnat. Au întrebat doar la câţi ani sunt condamnat. Abia mai târziu, dacă osânditul este dispus la asemenea amintiri, se intră în amănunte, în motivele pedepsei.

De la Murat am aflat că Milivoj şi Krsto sunt criminali. Krsto, îmi spuse el în timpul plimbării în cerc, a tras în victima sa, iar Milivoj s-a folosit de topor. De ce? Această întrebare încă i se mai părea fără noimă deţinutului spân Murat. Cum de ce? Trebuie să fi fost un motiv! Nimeni nu ucide fără trebuinţă! Tânărul ştia exact atâta cât trebuia să ştie: pentru glonte 9, iar pentru topor 12 ani. Despre impulsul şi motivele crimei se dezbate la judecătorie şi nu la închisoare. Pedeapsa a fost pronunţată şi singurul lucru important este ca ea să fie executată.

Într-o zi, probabil în mai, lui Milivoj îi ajunge de acasă, de la femeie, un pachet. Ceva carne uscată, smochine uscate, colaci de casă, mere. Gardienii nu confiscă ţuica. La mâncare şi băutură şi tot povestind, l-am convins să vorbească...

- Nu a fost ea de vină - oftă Milivoje. - Câinele ăla s-a năpustit asupra ei. Ea nu... ea nu ar... i-a adus daruri de pe la Trebinje.

- Cine cui? - întrebă Paisie încet.

- El ei... acest câine femeii mele - îşi coborî celălalt, ruşinat, privirea spre pământ. - Ea nu e de vină.... el a atras-o, el a vrăjit-o... iată, mi-a trimis şi pachet... Ea nu l-a chemat în grajd... ea s-a dus să întoarcă fânul... Am două vaci... eu sunt sărac, dar cinstit... salariul mi-era mic... patru copii, unul altuia până la urechi... Şi câinele acela... a ştiu că nu sunt acasă, ci la curăţatul drumului... şi câinele s-a luat după ea în grajd... Ea nu... pe ea câinele ăla a păcălit-o - tăcu el şi se încruntă.

- El după ea în grajd, iar tu... tu erai la lucru - am spus doar să-l fac să continue.

- Mă împung într-un cui ruginit şi nicidecum să pot să-mi opresc sângele. Îmi sfâşii mâneca de la cămaşă, strâng rana de la picior şi... abia am adus bicicleta până acasă. Când acolo... iată, chiar dau de ei, a trântit-o câinele pe fân, ea se smuceşte sub el... ea i se împotriveşte... Iau toporul, mă apropii din spate şi... nu am dat cu ascuţişul, ci cu partea boantă... Nu ea este vinovată... nu este... iată, să nu mai vorbim despre asta!

Mi-e rece. Om bun, om nefericit, cu faţa brăzdată de chin, ochi blânzi şi nicidecum răi, e chiar ruşinos, umil, îşi împarte cu noi şi ultima ţigară. Cine ar spune că mâinile acestea au ridicat toporul şi că în această sinceritate şi blândeţe nu există loc pentru remuşcare? El nu regretă victima, el o urăşte. În povestea criminalului victima e doar *acest câine* şi *acel câine*: victima nu are un nume, nu are nici trăsături omeneşti, nici familie, nici profesie. Acel câine este de vină pentru cei 12 ani pe care-i va petrece Milivoje la închisoare. Ucigaşul este un mucenic şi dacă victima ar învia ar ucide-o din nou! Regretele au fost născocite de nişte filozofi fără ocupaţie, de scriitori naivi şi călugări, părinte Paisie. Răul s-a născut odată cu omul. La ce bun rugăciunile pe care le bolboroseşti în fiecare seară, înainte de culcare?

- Eu pe al meu l-am ucis mai uşor şi mai repede - strigă Krsto. - Un glonte în frunte, de faţă

cu martori! Au privit asta toţi cei prezenţi în cafeneaua mea.

- Dar de ce, pentru Dumnezeu? - se cruci părintele Paisie.

- M-a scuipat pe mustaţă! - spuse pe nerăsuflate, convins că nu trebuie să mai explice nimic.

Mustaţa lui este pentru el un lucru sfânt. În mustaţă îi stau bărbăţia, frumuseţea, puterea, cinstea, credinţa, numele şi strămoşii. El nu este un criminal, criminalul este cel ucis, cel care a scuipat pe toate acestea! Nici după cel de al treilea an de detenţie, Krsto parcă nu dorea ori nu putea să realizeze că preţul mustăţii, oricât de sfântă ar fi aceasta, este mai mic decât preţul vieţii. Dacă, dintr-o întâmplare, pe această mustaţă sfântă a lui Krsto ar fi picat găinaţul vreunei păsări, el nici nu s-ar fi gândit să ucidă pasărea, ci doar s-ar fi şters. Iar astăzi ar permite ca noi toţi cei din tâmplărie să-i scuipăm pe această aceeaşi mustaţă a lui dacă directorul Hodžović i-ar promite că va ieşi din închisoare mai repede cu o zi!

- Da, tu cu pistolul, iar eu cu cuţitul! - izbucni Murat. Eu i-am omorât pe toţi cu cuţitul!

Părintele Paisie se cruci, iar bătrânul Safedin Limoni se duse până într-un colţ al tâmplăriei şi începu să aşeze nişte scânduri şi să adune talajul. Drago din Podgorica, care stătea în uşă şi urmărea să nu apară vreun gardian, îl rugă pe Murat să povestească mai tare. Însă Murat s-a aprins la faţă, i se împleticeşte puţin limba şi se pare că l-a cam prins băutura. Stârnite de tăuni, vitele i-au fugit peste munte, pe păşunile unde păzeau oile ciobanii muntenegreni. Accentuă, dintr-o pricină anume, cuvântul *muntenegreni*. Se îndreptă şi el într-acolo, dădu bună ziua, iar ei îi răspunseră. Erau ei şase, spuse. Stăteau la umbră, sub un fag. I-au văzut vitele? îi întrebă. Care-i este numele? îl întrebară, la rândul lor. Şi de cum le spuse numele, începură să chicotească. Şi-i spuseră: "Stai cu noi, turcule!"

Iar când se aşeză, aceştia tăbărâră asupra lui. Îl înghesuiră lângă un fag şi-l legară de trunchi. Înainte de asta, însă, îi traseră jos pantalonii, până la glezne. Mulseră într-un castron de lemn nişte lapte de oaie şi atunci... nu mai vru să povestească şi ceru ţuică.

- Şi-atunci îmi înmuiară scula în castronul cu lapte şi aduseră un miel să sugă şi... acesta crezu că e ugerul şi de cum dispăru laptele, începu să dea cu capul...

Lăcrimam cu toţii de râs, până şi părintele Paisie. Se apropiase până şi taciturnul Safedin. Noi făceam observaţii ironice şi-i puneam tot felul de întrebări.

- De trei ori - continuă el - au muls lapte în castronul ăla... la început am plâns, dar apoi...

- Apoi a început să-ţi placă - se apucă Milivoje de stomac.

- Atunci mi se... atunci am omorât! - i-o reteză Murat.

- Cu ce? Cum? - se miră Krsto. - Parcă ai spus că te-au legat de fag.

- Nu atunci, ci seara... atunci când m-au dezlegat.

- Pe toţi şase? - îşi făcu Paisie cruce. El se crucea şi atunci când înjura careva.

- Am pus pe-o claie treizeci şi şase de bucăţi. M-am strecurat noaptea până la o stână... am azvârlit o ciozvârtă de carne câinelui-lup, să nu latre. Şi am luat-o la rând...

- Nu minţi, Murat! - strigă Drago din Podgorica. - De-ai fi tăiat atâtea persoane, nu ai fi primit tu doar un an şi trei luni.

- Dar cine a pomenit de persoane?! - se miră el. Eu am tăiat doar oile şi mieii. .. Am vrut şi mai multe, însă...

- Vine Zeka! - strigă Drago şi noi, într-o clipită, ascunserăm pachetul şi ne apucarăm de lucru. Zeka era unul din supraveghetorii care nu doar că ştiau, ci le şi plăcea să lovească. Cel mai

adesea cu palma deschisă, icnind, peste faţă, ori cu bastonul pe umeri. Pe mine încercase deja ambele variante.

- Ieşi puţin până afară, doctore - mă chemă el din uşă. Vocea nu-i semăna a comandă.

- Poftiţi - l-am măsurat eu bănuitor.

- Aici - arătă el ceva mai jos de buric, mi s-a blocat parcă ceva.

- Trebuie să vă întindeţi, să vă consult.

- Asta într-un izolator gol, să nu vadă nimeni - zise în şoaptă. - Ia-o în faţa mea, ca şi cum te-aş excorta.

Ce-o fi născocit? Cu siguranţă că a ascultat careva discuţiile mele cu Paisie. Ori o fi găsit Zeka cărţile călugărului pe care acesta le ascundea sub salteaua mea? Trei cărţi. *Vechiul Testament*, *Noul Testament* şi o carte intitulată *Dostoievski despre Europa şi lumea slavă*, disertaţia de doctorat a călugărului Justin Popović din anul 1940. Acest studiu, scria sub titlu, părintele Justin l-a dedicat noilor propovăduitori ai ortodoxiei, răposatului Tihon, patriarhul tuturor ruşilor, şi răposatului Varnava, patriarhul sârb. Le citesc şi eu, înainte de culcare. Când se sting luminile în dormitor, aprind o lanternă de buzunar şi-mi trag pătura peste cap. Această lanternă, împreună cu zece baterii, mi le-a adus unul dintre deţinuţii-liberi, cu riscul de a-i fi găsite la percheziţia de la poartă. Părintele Paisie mai are cărţi ce nu se găsesc în biblioteca închisorii, de care face rost pe căi numai de el ştiute şi pe care le ascunde acolo unde crede că e cel mai bine, chiar şi prin hornurile care nu slujesc la nimic întrucât focul nu arde niciodată în închisoarea Mielul.

- Nu mi s-a blocat nimic, doctore, am minţit - zise Zeka de cum trânti uşa izolatorului. - Uită-te, te rog - zise, apoi îşi trase cămaşa din pantaloni şi o ridică mai sus. - Aşa arăt şi pe spate şi sub genunchi.

- Mănâncă? - am întrebat, privind de aproape acele bubiţe de pe trupul lui, rozalii şi-n unele locuri transformate în bube.

- Să înnebunesc, îndeosebi seara... Mă scarpin până ce dă sângele. Am pus comprese de usturoi, am uns cu ţuică...

- La prima vedere, râie. Trebuie de îndată la spital, la specialistul de boli de piele...

- Nu pot, mi-e ruşine, doctore. Te rog... nu voi uita asta niciodată.

- Ce anume?

- Prescrie-mi vreun medicament... nu pot să merg la spital din cauza ruşinii.

- E nevoie de o reţetă, este necesară parafa unui medic.... asta este imposibil.

- Eu am făcut rost de o reţetă... priveşte, e goală, necompletată. Parafa e aici, totul e-aici, doar să scrii medicamentul, iar eu voi trimite pe careva dintre deţinuţii-liberi la farmacie... să nu se ştie că e pentru mine.

- Fie - am spus şi i-am prescris *eurax* şi *gamex*, depinde ce-o găsi din cele două. I-am explicat şi modul de întrebuinţare. El îmi mulţumi şi-mi oferi o ţigară. I-am spus atunci că râia este o boală foarte contagioasă şi conducerea trebuie să cheme de urgenţă un specialist în boli de piele, să consulte toţi condamnaţii şi toţi angajaţi civili.

- Nu pot, doctore. Se va afla de îndată că m-am umplut de râie.

- Nu trebuie să afle. Treceţi în seara asta prin dormitoare şi întrebaţi... treceţi prin ateliere şi vedeţi dacă există din cei care se scarpină.

- Nu-ţi voi uita asta niciodată. Scuză-mă pentru palma aceea şi pentru... pentru... - îşi reveni supraveghetorul. - Şi să ştii... îţi voi spune ceva, dar să rămână între noi.

- Poftiţi.

- Cu totul altfel se scrie dintr-o închisoare. Scrisorilor tale nu li se dă drumul mai departe.

- Cum... nu înţeleg... cum adică nu le dau drumul?

- Simplu, nu le dau drumul... Cine ţi-este Milica Božović?

- Logodnica - îmi năvăli mie sângele în obraji.

- Dar Vidosava Vukotić?

- Soţia unchiului meu, Danilo.

- Dar Halil Barbarić?

- Un prieten, cel mai bun prieten.

- Nu aşa se scrie, doctore... Tu scrii despre toate, şi despre cum e la izolator, şi cum gardienii încoace şi încolo, şi cum sunt eu şi cum e directorul... Nu se poate aşa. Vei scrie că eşti bine şi sănătos, că nu sunt nici un fel de probleme... poţi chiar scrie că nu sunt nici un fel probleme deosebite. Aşa, numai aşa şi scrisorile vor pleca mai departe. Şi să ştii... Această Milica Božović nu este logodnica ta?

- Este... adevărat, tovarăşe Zeka, noi trebuie să ne logodim.

- Chiar dacă nu a primit de la tine nici o scrisoare, ea a aflat unde eşti... şi a venit în vizită!

- A venit! - am sărit eu fericit, aproape să-l îmbrăţişez. - Când a venit?

- Alaltăieri. A interogat-o... de fapt, a discutat directorul multă vreme cu ea. Ea e văduvă, mamă a trei copii, iar tu... tu îi eşti un bun prieten... vă cunoaşteţi de la facultate.

- De ce nu m-a... de ce nu ne-am văzut, dacă tot a venit?

- După lege, nu se poate. Vizita este permisă doar părinţilor, copiilor, fraţilor... membrilor familiei restrânse. Ea nu-ţi este ţie nimic, frate... nu sunteţi neamuri după lege. Şi nu e... nu e, probabil, scuze, nici o minte... şi asta macină de toate, de parcă ai fi la odihnă şi nu la închisoare... Iată-ţi, citeşte şi înapoiază-mi-le imediat. Asta ţi-a scris-o luna trecută, însă... transmite-i cumva, să scrie altfel, aşa nu le lasă să treacă.

Dragul meu Ilija! Am aflat... - mâinile încep să-mi tremure şi-l rog pe Zeka să-mi dea o ţigară, însă nu îndrăznesc să-l rog să mă lase singur cu ea. *Am aflat de la avocatul Hajduković că te afli la Mielul şi asta m-a bucuat foarte mult. Acum suntem mai aproape, pot să trec să te văd în fiecare zi, dacă mă lasă. Dacă nu mă lasă, atunci să ştii că voi sta ore întregi în faţa porţii, ore-ntregi, zile şi luni întregi, asta până ce voi reuşi să te văd. Sufletul meu va sta de veghe, el va fi întotdeuna alături de tine, până ce vei ieşi. În afară de cei trei orfani te mai am pe tine şi pe nimeni altcineva. Voi îmi sunteţi unica speranţă, unicul ţel în viaţă. Te iubesc. Te iubesc, dacă asta e posibil, mai mult decât în ziua aceea când te-am sărutat la judecătorie. Veljko a văzut, am ştiut că el va percepe acest lucru drept un mare păcat din partea mea, însă eu a trebuit să te sărut, fericirea mea. De nu, aş fi murit în clipa aceea. Cât despre păcat, Dumnezeu mi-e martor şi el va fi şi judecătorul. Cu acel sărut eu nici nu l-am jignit, nici nu l-am făcut de ruşine pe Ljubo al meu, pe minunatul consul Jastrebov. El trăieşte în mine şi când spun că te iubesc eu mă gândesc că te iubim amândoi. Te iubesc, dragul meu, aşa cum îl iubesc, cum l-am iubit şi pe el. Şi tot cred că a fost la fel, că a fost întotdeauna la fel: noi trei, însă o singură iubire, un singur destin. Vom răzbuna, vom învinge. Vom răzbuna şi vom învinge moartea lui, chinurile tale, închisoarea, nenorocirea noastră comună.V ei avea doar patruzeci de ani când vei ieşi din închisoare, dacă nu-ţi vor da drumul mai devreme. Eu te aştept. Te-aş aştepta nu zece ani, ci zece veacuri.*

Casa din Đakovica nu am vândut-o. Halit Berişa şi-a mutat în ea ceva neamuri. Hajduković a deschis proces şi acum aşteptăm. Dacă tot l-am pomenit pe câinele acela de Berişa, să-ţi explic, iată, de ce în ziua aceea, când te-am aşteptat în

parcul din capătul străzii Sârbeşti, s-a crucit bătrâna aceea şi de ce se crucesc sârbii în faţa closetului public din Đakovica. Atunci am trecut peste asta, nici timp n-am avut... Pe locul acela, înainte de război, a fost ridicată biserica noastră cu cinci cupole, monumentul osuar pentru miile de copii sârbi care au murit de foame în Albania, în Primul Război Mondial. O delegaţie de arnăuţi din Đakovica, în care s-a aflat şi Halit Berişa, a solicitat încă din aprilie 1941, de cum au intrat soldaţii italieni în oraş, permisiunea să dărâme biserica şi, în locul ei, să ridice un monument în onoarea lui Mussolini. Comandantului italian puţin i-a lipsit să nu-i trimită pe toţi în faţa plutonului de execuţie. Aceeaşi oameni răi s-au dus să se ploconească, în primăara lui 1945, în faţa puterii noastre, a partizanilor, să-l roage pe eroul naţional Ilija, prietenul tău Ilija, să dărâme el biserica, iar ei să ridice pe locul acela un monument în onoarea lui Tito. Aceeaşi cerere au înaintat-o şi lui Čakmak-paşa, însuşi Halit Berişa s-a dus la el, la Priština... Şi să nu o lungesc. Exact de Sf. Sava, pe 27 ianuarie 1949, tizul tău, tovarăşul Ilija îi aduce pe mineri, o ceată de mineri, şi aruncă în aer monumentul-osuar! Cădeau craniile de copii pe o rază de jumătate de kilometru în jur! El personal, acest răufăcător, comandă minarea şi arestează, iar după aceea aruncă la închisoare şi omoară în bătaie pe cei o sută de sârbi care s-au culcat în poarta bisericii insistând să apere biserica. Când treaba a fost terminată, Čakmak-paşa a poruncit ca din oasele copiilor noştri şi din cărămizile monumentului-osuar să se zidească în Đakovica closete publice. Iată de ce ne crucim noi, dragă Ilija, în faţa closetelor. Şi iată...ah da, cât pe ce să uit. Şi tovarăşul Ilija a fost păcălit. Pe temelia fostei noastre biserici, albanezii amenajează parcul acela şi pun busturile a doi dintre ai lor şi nicidecum monumentul pe care l-au promis. Iată,

aşa s-a întâmplat şi poate nici n-ar fi trebuit să-ţi încarc memoria cu aşa ceva.

De altfel, eu m-am angajat la Nikšić. La un birou la Căile Ferate. Trăiesc cu copiii în locuinţa pe care a primit-o socrul meu. El se află la Župa, la sat, aici nu a locuit nici înainte. Cu el nici nu mai vorbesc de un timp. Eu sunt de vină pentru că Ljuba al meu, pentru că fiul lui a murit, a spus el. Eu l-am otrăvit pe Ljuba cu hegemonia velikosârbă. Fiul său, susţine acest nebun, a avut conştiinţă de clasă şi a fost un comunist bun, asta până ce nu s-a căsătorit cu mine!

Cum ţi-este acolo? Te bat, te umilesc? Cum e mâncarea? Partea bună a nenorocirii este că ai fost dus la Melcul. Închisoarea este peste tot închisoare, dar la Melcul sunt totuşi oamenii noştri: aş fi murit de frică dacă ai fi rămas în labele criminalilor acelora din Kosovo. Dar sunt şi eu aproape, trebuie să simţi asta şi să-ţi fie mai uşor, mai cald. Va trece, nu te necăji, te implor. Mai avem o viaţă întreagă înaintea noastră. Gândeşte-te, norocul meu, doar la ceea ce ne aşteaptă când vei ieşi de la Melcul. Scrie, scrie. Ce să-ţi trimit? Vreo carte, ceva lenjerie de corp, ustensile de bărbierit? Nu ştiu ce, dar îţi voi trimite tot ceea ce-mi scrii... există acolo vreun telefon, să mă suni câteodată? Copiii îţi transmit salutări, iar Milica... Milica ta te iubeşte, ea trăieşte pentru tine.

- Ce-i cu tine? - mă întrebă supraveghetorul Zeka. - Nu cumva plângi, doctore?

- Nu... nu-i nimic... mi-au dat lacrimile de la fumul de ţigară - îi restitui eu scrisoarea de la Milica.

- Va trece, sufletul meu, va trece. Un mărunţiş, ce mai înseamnă cei nouă ani? Parcă bătut, mă târâi prin cercul închisorii şi-mi şoptesc, plâng în sinea mea. Nu văd gardienii, deţinuţii, pe nimeni. Nu aud nimic...

CUNUNIE LÂNGĂ CEAIUL BABEI KRISTINA

Când Tribunalul Suprem din Kosovo a confirmat pedeapsa, m-am îngrozit de timpul mort care, dintr-o dată, s-a oprit pentru mine în loc. De parcă speranţa că va fi îndreptată nedreptatea judecătorilor din Prizren a stins şi schimbul între ziuă şi noapte, călătoria unei raze de soare dintr-un colţ într-altul al celulei mele, orice mişcare. Am ţipat de frică, de deznădejde, am îngenuncheat pe beton şi, cu voce tare, în intervalele care corespundeau unei secunde (mi-au luat ceasul imediat după arestare), am început să număr: unu, doooi, treeei... nouăăă... patrusprezeceeee. Nu, şaizeci este departe, departe: o veşnicie întreagă! Iar această veşnicie este doar un minut, iar şaizeci de veşnicii înseamnă o oră: de câte ori voi respira până trece o zi, doar o singură zi?! Dinaintea mea sunt mai mult de trei mii de astfel de zile! Îmi smulgeam părul, rupeam nasturii de pe bluza de deţinut, mi-am însângerat pumnii lovind în peretele celulei. Niciodată - îmi spuneam - nu va trece asta... Doamne-Dumnezeule, scapă-mă, de exişti!

Odată cu mutarea la Melcul, după cum mă linişteam şi îmi acceptam situaţia, timpul se mişca şi se scurgea tot mai repede. Închisoarea a devenit locul meu natal şi de muncă, casa mea, un mod de viaţă şi de gândire. Îmi luam rămas bun de la vechii prieteni şi aşteptam alţii noi. Pe Murat l-a schimbat Obrad din Budva, condamnat pentru un viol pe care nu l-a recunoscut niciodată nici faţă de noi, la tâmplăria de la Melcul. Patul lui Draga din Podgorica, care pentru fraudă şi-a executat pedeapsa de 20 de luni, l-a ocupat Velizar din Kolašin. O epavă de om: şi-a omorât fratele şi şi-a nenorocit unica fată, conducând beat, fără permis. Luni întregi a urlat ca un lup rănit: *De ce n-am*

murit eu, plânge-mi-ar mama la mormânt! Krsto mustaţă sfântă muri subit. Lui Milivoj i s-a spart ulcerul la pancreas şi abia a scăpat. Bătrânului Safedin i-a sosit o telegramă prin care i se anunţa că fiul lui cel mai tânăr a murit în munţi, într-un nefericit accident...

Cel de al patrulea an al meu la Melcul l-am petrecut la tâmplărie. Spun ani chiar dacă, atunci, socoteam altcumva timpul: de la o scrisoare la alta, pe care le primeam la Melcul doar de la Milica şi, mai rar, de la unchiul Danilo şi de la Sikter Efendija. Danilo şi-a ispăşit pedeapsa în toamna lui 1976, iar Efendija, cu un an mai devreme. I-am scris şi mamei mele Rabija, din Osmanovicii, dar nu mi-a răspuns nimeni. Milicei îi era şi în continuare interzis să mă viziteze, să ne vedem măcar prin geam...

La sfârşitul lui septembrie 1977, mă aflam în faţa porţii închisorii când au adus un nou deţinut. De vârstă mijlocie, nu deosebit de înalt, însă cu umeri largi, cu început de chelie şi care se împleticea în mers. Vesel, glumea cu străjerii care-l escortau. Era deja îndeajuns să mi se agaţe ochiul de el. Înăuntrul zidurilor de la Melcul, o asemenea faţă senină şi linştită au doar cei care pleacă. A doua zi l-am observat imediat în formaţie, la apelul de dimineaţă: stătea la câţiva paşi în stânga mea. Supraveghetorul Zeka începuse să se agite, se tot uita la ceas: aştepta pe cineva, de aceea nici nu începea cu apelul... Apăru directorul Hodžović! Trecu la repezeală în revistă formaţia, nu întrebă pe nimeni nimic... se opri abia în faţa noului venit. Îl privi şi strânse în dinţi ţigara aceea neaprinsă.

- Oare tu eşti, Miraš? - strigă directorul.

- Am fost, însă nu mai sunt, tovarăşe Suleiman!

- Tovarăşul meu de la calea ferată Brčko-Banovicii. Cunoştinţa mea din... din...

- Din închisoarea de instrucţie de la Podgorica, în iulie 1951 - spuse directorul de parcă ar fi raportat.

- Exact, exact... Ce ţi-e şi viaţa asta, Miraš Bradović... Dar porecla? Îmi stă pe limbă... cum ţi-era porecla?

- Mie, tovarăşe Suli, sentinţa mi-a desfiinţat numele, prenumele şi porecla - zise celălalt, cumva pe un ton plângăreţ.

- Nietzsche! - izbucni Hodžović. - Miraš Bradović - Nietzsche... totuşi mi-am adus aminte.

- Asta am fost înainte de sentinţă. Acum numele îmi este *Duşmanul*, prenumele *Poporului*, iar porecla *Trădătorul* - zise schimonosindu-se şi întreaga formaţie râse.

- Filosofezi? Tu ai vrea şi aici să filosofezi?

- Nu putem să fim cu toţii Hegel şi Marx. Permite-mi, tovarăşe Suli, să mai şi gândească unii şi să se ocupe de filosofie.

- Destul, Bradović! - se încruntă directorul. - Acum ce ai mai... nu cumva iar din pricina acelui Stalin al tău?

- De Stalin m-ai lecuit. Iar acum mă aflu aici din pricina babei... din pricina băbuţei, tovarăşe Suleiman!

- Din pricina babei! - se miră Hodžović. - A cărei babe... ce fel de babă, soarele tău?

- A babei Kristina... a băbuţei Kristina, odihnească-i-se sufletul în pace.

- Dar... dar, soarele tău, nu cumva ai omorât-o? - se apropie directorul.

- De aş fi omorât-o, nu aş fi regretat. Ea m-a descoperit, m-a schilodit!

- Jaf? Înşelătorie?

- Ceai, tovarăşe Suleiman!

- Ce... ceai, lovite-ar soarele de deştept şi de spoit ce eşti? - începu să-l roadă pe Hodžović curiozitatea.

- Ceaiul pentru micul Adolf, dar nu ştiu, te rog să mă crezi, din ce fel de ierburi l-a făcut baba

Kristina. Ceaiul ăsta m-a adus aici!

Chicoteau deţinuţii, dar nu pricepea nimeni nimic. Gândesc ei: noul venit nu are ce căuta la Melcul, ci la o casă de nebuni. Le era amuzant şi gardienilor, ba chiar şi lui Hodžović. Doar mie mi s-a răcit faţa de spaimă. Păi acesta era chiar Jastrebov! Vocea lui, cuvintele lui, ironia lui. Era dimineaţă, soarele se ridicase, însă era răcoare, şiroia ploaia şi tuna, la fel ca-n noaptea aceea, la spital, la Prizren! Undeva, sus, s-a repetat distanţa între stele şi s-a repetat şi povestea despre baba Kristina, aducându-l cu ea şi pe răposatul Ljuba Božović-Jastrebov! De-ai şti ceea ce ştiu eu, părinte Paisie, tu te-ai cruci şi nu te-ai uita, nu te-ai distra!

- Destul cu ironiile şi cu prostiile, Bradović - redeveni directorul serios. - Faci tu pe filosoful... mă voi uita eu prin dosarul tău, nu te teme.

- Îţi spun adevărul gol-goluţ. L-a întremat ceaiul babei Kristina pe micul Adolf şi el ţi-a...

- Destul, Bradović! - se răsti privind la ceas. - Am întârziat şi ne aşeaptă munca.

- Care muncă? Să nu dea Dumnezeu să te bazezi pe mine!

- Şi pe tine, Miraš... şi pe tine.

- Nu se va putea, tovarăşe Suleiman!

- Până te afli la Melcul, eu sunt pentru tine tovarăşul director. Pentru tine şi pentru toţi ceilalţi.

- Eu întotdeauna am fost alături de ceilalţi. Pe mine nu m-au înfrânt nici la Goli Otok, unde m-ai trimis în cincizeci şi unu în excursie şi la plajă - deveni şi el serios. - Eu mă aflu aici fiindcă îmi place ceaiul babei şi deoarece gândesc că există ceaiuri mai bune şi mult mai sănătoase - zise schimonosindu-se. - Eu sunt politic...

- Nu există la noi vinovaţi politici, Bradović - îi răspunse Hodžović. - Tu eşti criminal, la fel ca toţi ceilalţi. La muncă!

- Doamne fereşte. Doresc un birou, o maşină de scris, hârtie, indigo. Şi vreau... vreau cărţile pe

care le voi comanda.

- Nu cumva vrei să discutăm în contradictoriu, Miraš?

- Vreau aceleaşi condiţii pe care le-au avut revoluţionarii babei Kristina în acea burgheză, nepopulară, putredă, velikosârbă şi criminală Iugoslavie - zise, ţinându-şi mâinile împreunate, de parcă se ruga. - Nici pe Goli Otok nu m-au înfrânt, nu uita! - mai spuse, de parcă ameninţa.

- Legaţi-l pe bandit, duceţi-l la izolator! - mă aşteptam eu să urle Hodžović. Doi gardieni erau deja pregătiţi, numai să audă comanda. Însă directorul scuipă ţigara aceea neaprinsă şi plecă fără a spune vreun cuvânt.

- Vom mai discuta noi, Miraš - îi aruncă de departe.

Nu le pica bine gardienilor că insolenţa acestui nou bandit scăpase nepedepsită. Nu ne pica nici nouă bine. Ne bucuram de înfrângerea lui Hodžović, îl admiram pe Miraš şi-l invidiam şi mai mult. Ne simţeam înşelaţi, făcuţi de ruşine.

- O să lucreze - îi spun eu părintelui Paisie. - Nu este corect faţă de noi ceilalţi.

- Adu-ţi aminte - răspunse călugărul - de acea poveste a lui Isus despre stăpânul viei şi săpătorii pe care i-a năimit. Nu i-a dat stăpânul casei un dinar şi săpătorului care a lucrat doar un ceas?

- I-a dat.

- Iar când ceilalţi s-au revoltat şi i-au arătat gazdei că au săpat şi ei de la răsăritul până la apusul stelelor... ce le-a răspuns el, la asta?

- Le-a spus să-şi strângă lucrurile şi să plece, întrucât le-a promis la fiecare câte un dinar şi nu i-a înşelat.

- Şi i-a şi făcut de ruşine, frate, pentru că erau răi, pentru că erau invidioşi...

Întreagă acea zi, în tâmplărie, în timp ce împleteam la coşuri, l-am avut pe Bradović dinaintea ochilor. Ardeam pe dinăuntru, de parcă

m-ar fi ars ceaiul acela ghinionist al babei Kristina. Trebuie că Ljubo şi Miraš, Jastrebov şi Nietzsche s-au cunoscut. Dar cine de la cine a auzit povestea? Abia aşteptam sfârşitul orelor de muncă pentru a-l căuta pe Miraš... Pe la prânz, îmi aduc bine aminte, intră în atelier supraveghetorul Zeka şi ne chemă afară pe mine şi pe Paisie. Acolo ne spuse în şoaptă că să tragem chiulul! El ne dă libertatea să nu lucrăm. Directorul Hodžović a hotărât, ne destăinui el, ca Miraš Bradović să nu fie pus la orice fel de muncă! "Poate că, de nu trebuie Miraš, nu trebuie nici voi doi. Şi voi doi v-aţi înţepenit aici din pricina unui ceai asemănător" - spuse Zeko şi ne rugă să nu spunem nimic despre scutirea pe care ne-o dete de la el putere.

Părintele Paisie nu-şi putu reveni multă vreme după aceea. Mereu învăţa despre bunătatea omenească şi o propovăduia, însă, surprins fiind, nu a ştiut să-i mulţumească supraveghetorului, nu a putut nici măcar să zâmbească la mila ce l-a cuprins. Nu a ştiut ori nu a vrut de ruşine, ştiind că bunătatea lui Zeka faţă de noi doi a fost stârnită de aversiunea faţă de Bradović. Bineînţeles că Paisie nici nu bănuia că revărsarea generozităţii supraveghetorului fusese influenţată şi de râie. Nu voiam să-i spun despre asta. Înainte de toate, pe mine mă chinuia şi mă rodea neputinţa de a înţelege de ce a cedat Hodžović?! Nu-i fusese milă de Miraš. Acestui om nu-i era milă de nimeni. Poate îşi plătea vreo datorie de demult faţă de Miraš ori încerca să-şi plătească măcar parţial păcatele? Era vorba despre ceva deosebit. Indivizii asemenea lui Hodžović nu renunţă întâmplător la putere şi baston... Deţinutul a speriat cu ceva această forţă, această putere! Cine era acest Miraš Bradović?

L-am văzut la cantină. Ni s-au încrucişat privirile. M-am luat, după masă, după el, în sala de zi, dar se pierdu printre ceilalţi. Gardianul îmi dădu o scrisoare de la Sikter Efendija. Împodobise

mărunt patru pagini pline, ceea ce mă suprinse. Acest bătrân nu risipea, în mod obişnuit, nici cuvintele, nici timpul, nici hârtia...

Nu-ţi pot scrie, fiule, despre nimic bun. Mama ta adoptivă, Rabija, s-a mutat în rai, binecuvântat îi fie sufletul angelic! - scria. Mi se oprise răsuflarea şi parcă, undeva în piept, mă strângea cineva cu cleştele. *A orbit, săraca, şi s-a împiedicat de priponul pentru cal şi a căzut în groapa de var a lui Bajrica şi aici s-a înecat, mucenica! A fost înmormântată...* Plângeam. Nu mă puteam abţine.Nu mi-era ruşine că mă vedeau deţinuţii. Prin aceste lacrimi îmi venea durerea la suprafaţă, iar înlăuntrul meu rămânearuga, ruga să mă ierte Rabija. Eu eram de vină pentru moartea ei. Eu, care i-am promis şi nu am dus-o niciodată la operaţie. Cataracta aceea de la ochi trebuise să i-o îndepărteze chirurgul Vaso Kundačin, în august 1973, la clinica de pe Koševo, din Sarajevo. În mai m-au arestat ... dar nu, asta nu trebuie să-mi fie scuză. Ce am aşteptat până atunci? Eu nu aveam conştiinţă, suflet, nimic omenesc în mine! Eu... o vedeam cum îmi coase cămaşa, cum mă caută de păduchi prin păr, cum mă scaldă, cum mă îmbie cu pere murate, cum îmi povesteşte basme, cum îmi limpezeşte cu ţuică rana de la genunchi, cum îmi... suspinam eu tot mai adânc...

- Ce-i cu tine, frate? - îngenunchie lângă mine părintele Paisie.

- Mi-a murit mama! - i-am răspuns strângându-i amândouă mâinile şi el nu se putu cruci.

Mi-am aprins o ţigară şi l-am măsurat cu ură pe gardian; i-o voi stinge în ochi de-mi va spune că în staţionarul de zi nu se fumează! El îşi întoarse capul, de parcă nici nu văzuse fumul.

...Te mira faptul de ce la scrisorile tale de la Melcul ea nu ţi-a răspuns - îmi explica Efendija. *Fahrudin i-a plecat în Germania, şi-a dus cu el şi*

femeia şi pe cei trei copii. Ea, ştii şi singur, a fost analfabetă. Ţi-ar fi scris de ar fi ştiut să scrie. E plin de vecini cu carte, vei spune. Aşa este, dragă Ilija. Numai că vecinii te-au urât foarte mult, asta am văzut la înmormântarea Rabijei. Aşa au scris despre tine ziarele de parcă sugeai sângele a tot ceea ce era musulman, că nu ai vrut să le dai bolnavilor albanezi nici medicamente! Asta au anunţat şi posturile de radio şi televiziune până ce a durat judecata. Asta pe Rabija a chinuit-o şi a durut-o foarte mult. Ea, după mintea ei, a crezut în toate astea, însă tu erai copilul ei şi, de-ar fi ştiut să scrie, ea ţi-ar fi scris. A rugat, din câte am auzit, elevii şi studenţii de prin Osmanovicii să-ţi răspundă. Ei să scrie, iar ea să le spună ce anume. Nici unul dintre aceştia nu a vrut să-i satisfacă dorinţa... - citeam eu în continuare, însă literele deveneau tot mai înceţoşate şi parcă jucau... *În Ljeskovina toată lumea e bine, mai puţin Danilo. A început să urineze sânge, ştii de ce şi din cauza cui, nu trebuie să-ţi mai spun. Nu vrea să meargă la spital, ci mestecă toată ziua tutun, a devenit morocănos, nu scoate nici cinci vorbe pe zi.* Oftam şi înjuram în sinea mea... *Ştiu, fiule, cum îţi este* - scria, în final, Efendija*. Nu eu trebuie să te consolez, întrucât cred că nu duce la nimic. Nenorocirea care-l cuprinde pe om nu se învinge în suflet, ci în minte. Am băgat de toate în acest cap bătrân al meu şi am îndurat multe. Iată-mă viu şi poate fericit, fiindcă am ştiut ca în mintea mea să mă împrietenesc întotdeauna cu destinul meu şi să mă port cu indiferenţă faţă de propria-mi soartă. Omul, cred eu, este datornic să primească loviturile cu mult curaj, fără văicăreli, şi să nu-şi risipească forţa în încrâncenarea sa împotriva a ceea ce nu poate să evite. În această privinţă, eu sunt foarte apropiat lui Lucius Seneca şi de ortodoxie. Când am fost acolo unde eşti tu acuma, am repetat zilnic o anume rugăciune, o rugăciune stoică: "Halil Barbarić, nu ieşi de pe drumul ce de*

la Allah ţi-este dat." Evident că-mi plac mai mult veştile bune decât cele care anunţă lucruri rele şi mai bucuros aş fi împărat decât deţinut: totuşi, de mi se întâmplă a fi cel de al doilea, strâng din dinţi şi nu vreau să protestez. Până la cunoaşterea acestui adevăr se ajunge numai şi numai prin chin şi în singurătate. De aceea te rog: fereşte-te de turmă, fereşte-te, câteodată, de indiferent cine. După ce citeşti această scrisoare, cel mai mult m-ar bucura să te văd în propria-ţi companie. Consolatorii, toţi consolatorii nu fac altceva decât să zgândăre rănile şi-n consolarea lor există ceva ce nu e sincer. Scrie-mi. Al tău, Halil.

Şi, într-adevăr, m-am retras în mine, dar nu după sfatul lui Efendija, ci după mai multe necesităţi. Ca un om deştept şi nesâcâitor, Paisie intui cauza însingurării mele şi nu o tulbura. La tâmplărie, mă trăgeam într-un colţ, în spatele coşurilor împletite, şi tăceam. Luam cu mine, pe ascuns, şi câte-o carte, însă mă obosea şi lectura mai îndelungată. Gândurile, tot mai întunecate, îmi fulgerau prin creier, îmi amplificau tristeţea, îmi întindeau nervii şi impulsionau nonsensul general. În locul liniştii şi indiferenţei, pe mine mă apucase greaţa. Vedeam în tot şi în toate nedreptatea şi nefericirea, durerea şi nenorocirea. Ochii Rabijei în var, masa de Crăciun însângerată din Jugovicii, Halit Berişa rânjind în judecătoria din Prizren, toporul în ceafa unui om, Ljubo lovit de glonte, ca un porumbel, în mâinile mele... De ce, pentru a schimba ceva în şi pe lume, nu am nici o fărâmă de putere mai mult decât o furnică, mai mult decât o râmă? Cum să îndur o asemenea ordine şi propria-mi nimicnicie şi încă să îndur indiferent şi fără grijă? Eu nu pot aşa ceva. Eu cu satisfacţie m-aş chiar şi răzbuna! Pe cine, nenorocitule? Da, ştiu, aşa ar fi izbucnit Efendija. Pe aceia, Halil, care, fără nici o fărâmă de vină din partea mea, m-au declarat drept monstru şi drept criminal, iar Rabija

mea nu se va mai duce niciodată la operaţie. Pe aceia care şi pe tine, şi pe unchiul Danilo, şi pe Jastrebov... pe aceşti semănători de ură care au semănat în mine ura. Iată, mă urăsc până şi pe mine. Mi-e scârbă de scrisorile tale, de rugăciunile lui Paisie, acest sfânt inconştient de lângă mine, de această bucată urâtă de cer ce-mi acoperă suferinţa. Nu există vinovaţi, nu există frumuseţe, nu există sens, nu există bunătate, nu există iubire... nu există nici o fărâmă de iubire... *iubire există, iubire există!* începu să suspine Milica în pieptul meu. Există, prostuţo, există, draga mea! - mă cuprinse pe mine un fel de foc. *De vorbesc toate limbile omeneşti şi pe cele îngereşti, dar nu am parte de iubire, atunci sunt un clopot gol ce zadarnic dăngăne. Dacă nu am parte de iubire, eu sunt un nimic, chiar de am atâta credinţă încât să mut şi munţii din loc. Iubirea suportă multe, ea nu invidiază, ea nu se fuduleşte. Iubirea nu se gândeşte la rău, ea îndură totul, ea crede, ea speră, ea se bucură!* - şopteam eu, ascuns după grămezile de coşuri împletite, luminat de gândul la Milica, întregit prin ea şi renăscut. Şi m-am gândit: aceste câteva propoziţii i le voi trimite ca pe o scrisoare a mea. Ei acceptă asemenea scrisori. Cu condiţia... cu condiţia ca cenzorii de la direcţia închisorii să nu afle că aceste cuvinte nu sunt ale mele, ci ale apostolului Pavel, sunt *Imnul despre iubire, pe care îl şopteam la atelier, pe sărite şi din amintire*.

Zilele continuară să se scurgă după cursul lor. Eu m-am cunoscut şi m-am împrietenit cu Miraš Bradović. Mi-a spus că nu l-a cunoscut pe Ljuba şi nici n-a auzit de consulul Jastrebov. Povestea despre ceaiul babei Kristina era a lui şi zice că, de când a fost eliberat de pe Goli Otok, o povesteşte prin toată Iugoslavia. Merge prin cafenele, stă prin închisori, călătoreşte pe jos, pe cal, cu autobuzele, cu trenurile. Povesteşte peste tot că baba Kristina

l-a spurcat cu acel ceai al ei. E posibil atunci să-l fi întâlnit şi Ljubo. Şi nu este exclus, spuse, ca Ljuba, „precum un om care gândeşte", să fi ajuns la aceeaşi concluzie despre ceai. Era un adevărat cozeur şi un maestru într-ale povestitului. El nu doar că povestea, el şi interpreta, iar cu mişcările şi grimasele el reînvia întâmplările. De cum a venit, nimeni nu se mai plictisea în staţionarul de zi. La început, gardienii l-au atenţionat, l-au amenințat, s-au încruntat, au ieşit să nu-l asculte. Apoi s-au obişnuit, ba încă îl mai şi îmboldeau să vorbească. De intervine ceva, nu vor fi ei vinovaţi, ci directorul Hodžović, care i-a permis lui Miraš toate astea. Dar de ce i-a permis? Nimeni din cei de la Melcul nu îndrăzenau să-l întrebe aşa ceva pe Hodžović. Erau mulţi care, la fel ca mine, se străduiau să smulgă taina lui Bradović. *Ştie el bine de ce!* - răspundea acesta scurt.

Miraš era în permanenţă nedormit ori doar aşa mi se părea mie. Putea să povestească ore-ntregi, mergea de la un atelier la altul, în cantină de la masă la masă, totdeauna cu o nouă *teorie* de a sa şi totdeauna odihnit. Însă de cum tăcea, în aceeaşi clipă şi adormea. Nu avea darul de a asculta pe un altul. Asta îl obosea. Am început odată o poveste amănunţită despre explozia demografică în Kosovo. Despre cum poruncesc hogii şi muftii albanezilor să ţină mai multe femei şi să facă fiecăreia dintre ele cel puţin şase copii. Miraš dădea din cap şi eu am crezut că i-am stârnit interesul.

- Eu - mă înrerupse el, totuşi, nervos - am învăţat matematic, deci ştiinţific, am demonstrat că toţi arnăuţii din Kosovo şi Metohia se trag dintr-o singură pereche, năimită de undeva din partea cealaltă a munţilor Prokletije pentru a ţesăla calul de rezervă al banului Strahinjić!

- De ce de rezervă? - întrebă careva în vacarmul şi chicotelile generale.

- Vă rog, dacă această pereche a născut doar patru şi dacă urmaşii au continuat cu aceeaşi progresie, atunci, după teoria lui Miraš Bradović, ei ar fi trebuit să fie mai mulţi de două milioane - nu luă el în seamă întrebarea pusă, ci continuă. - Şi întrucât se crede că şi ei mor şi că au murit şi în trecut, reiese exact că sunt cu ceva mai mulţi de un milion şi că se trag cu toţii din grăjdarii calului de rezervă a banului Strahinjić.

- Şi arnăuţii sunt oameni - spuse pe neaşteptate tăcutul Safedin Limoni. - Noi nu suntem animale, suntem şi noi oameni, prietene!

- După teoria lui Miraš Bradović, cunoscut şi sub numele de Nietzsche - răspunse el - între cuvântul popor şi cuvântul animal nu există nici un fel de deosebire. A naşte, a popula, a făta, toate spun acelaşi lucru. Până au avut cuvintele un înţeles, nici un domnitor muntenegrean nu s-a exprimat: *Poporul meu!* Asta ar fi sunat la fel ca *Animalele mele!* Acum suntem popor, animale, dar atunci am fost eroi, sârbi, ortodocşi, fraţi, cumetri... Aşa este, Safedine. Şi să ştii...

- Ai fraţi? Eşti însurat? - insistă Safedin să afle mai multe despre el.

- Am trei vii, stimate uncheş. Am mai avut încă doi, însă mi i-au ucis Hegel şi Marx, pe unul chiar aici, în Zeta, iar pe celălalt, la Doboj.

- Pe dos! - se cruci Paisie. - Ce tot spui, fratele meu?

- Pe Boro mi l-au înfundat la cetnici, iar pe Gligor, la partizani. S-au omorât între ei, s-au ucis unul pe celălalt... De nu ar fi existat Hegel şi Marx, Hegel pentru că l-a creat pe Marx, şi de nu l-ar fi salvat baba Kristina cu ceaiul ei pe micul Adolf... de n-ar fi fost acesta din urmă, nu ar fi existat aceste nefericite divizări, vreau să zic fericita noastră revoluţie. Hegel şi Kristina m-au despărţit de fraţi. Iar acest Hegel... - zise Miraš făcând loc unui nou ascultător - acest Hegel m-a jefuit, după război, în mod direct

- Fute-te-ar Hegel! - înjură careva dintre gardieni. - Hai, popor, împrăştierea!

- Mie mi-au smuls oamenii lui Hegel zece brazde de pământ din Martinicii, asta în vreme ce eu îi studiam pe Nietzsche şi Dostoievski şi-mi spărgeam capul cum să luăm Ţarigradul şi să recâştigăm Alaska!

- Nu ai spus dacă eşti însurat şi dacă ai copii? - insistă Safedin.

- Am, chipurile, o nevastă şi doi fii. Nevasta m-a părăsit şi a luat cu ea, la neamurile din Nevesinje, şi copiii.

- Eu mă mir de ea - interveni gardianul, maliţios - cum de a rezistat cu tine chiar şi o noapte.

- Ai grijă de copii, prietene - gemu Safedin. Doar ei mai rămân după noi.

- Eu, stimate uncheş, nici nu mă bucur prea mult - se precipită Bradović. - Astăzi, cunosc în Muntenegru abia trei-patru creaturi pe care le-aş recunoaşte cu drag că-mi sunt fii. Toţi ceilalţi flecăresc cum că Marx a zis asta, că Marx a spus aialaltă, că a zis Blažo, că a zis Peroš, că a zis Đuro, că a zis... ei, de ăsta principalul nici nu îndrăznesc să pomenesc - abordă el o grimasă de actor speriat. - Nici nu e necesar să-l pomenesc... toţi aceştia, în frunte cu ei, cu fiii lui Hegel, Marx şi Kristina... Acum vreo două zile... poftim şi cu mine... acum câţia ani, când pentru puţină vreme nu am fost la închisoare, călătoresc cu trenul spre Belgrad, dau o raită prin lume, să-mi răspândesc teoriile. Într-un cupeu, tot povestea un tată fericit şi mândru de fiii săi. Cel mai în vârstă, zicea el, a terminat medicina, şi-a găsit o slujbă undeva prin Bosnia, îngrijeşte de zece sate şi cu atâţia bani nici nu mai ştie ce să facă. Cel mai tânăr, arhitect, şi-a cumpărat casă la Belgrad. Iar cel mijlociu, se necăjea bătrânul, nu a fost în stare să termine nici şcoala elementară. Nu se prindea şcoala de el, dar nici meseriile. Trage mâţa de coadă şi trăieşte pe

spinarea altuia. Şi-atunci intru şi eu în vorbă. Zic: nu vorbi aşa, tovarăşe, pentru că cel mijlociu ţi-e cel mai bun! Cum adică? - se miră el. - Aşa - zic eu - pentru că medicul şi arhitectul sunt, potrivit tovarăşului Marx, nişte burgheji şi reacţiunea însăşi, în vreme ce ăla mijlociul este mândria, este avangarda! După Marx, cel mijlociu poartă stindardul progresului! Cel mijlociu... - Miraš nu-şi mai termină însă povestea din cauza râsetelor noastre dezlănţuite.

Miraš Bradović-Nietzsche ne înveselea, făcea timpul să curgă mai repede şi scurta zilele, însă şi atunci şi acum Melcul era Melcul şi nu un teatru. De prin izolatoare răzbăteau şi-atunci vaietele, îndeosebi noaptea şi în lunile de iarnă când gerul biciuia şi îi aducea pe nenorociţii de-acolo până în pragul nebuniei. Pereţii celulelor răsăreau însângeraţi de frunţile izbite în disperarea de a se curma astfel suferinţele. Conform unui ordin, în ateliere a fost ridicată norma, aceasta pentru a nu se plictisi bandiţii. Velizar din Kolašin, acel nefericit care şi-a nenorocit fata cu maşina, a fost găsit la closet, cu gâtul tăiat! Şi l-a retezat cu o lamă de ras! În calitate de tâmplar care a terminat cândva medicina, am participat la anchetă. Velizar şi-a pus lama la gât şi a tras, dar lama s-a rupt. Atunci s-a folosit de cealaltă parte a lamei, pe care a tras-o pe urma lăsată de cealaltă şi, când a ţâşnit sângele, a lăsat lama alături de el, pe un ziar larg desfăcut, sub tilul scris cu litere de-o şchioapă: La mulţi ani 1978! Câtă ciudă a avut faţă de viaţă şi câtă ură pe sine însuşi! Încă şi-acum mă urmăreşte acea groaznică imagine a lui.

Puţină vreme după aceea, muri la Ljeskovina unchiul meu, Danilo. Supraveghetorul Zeka mi-a adus telegrama la tâmplărie şi şi-a exprimat condoleanţe. Îmi scria Vidosava că au fost la înmormântare toate satele de prin jur. A fost coborât în mormântul tatălui său, adică al

bunicului meu, Lazar. Cel mai frumos lucru ce şi-l poate cineva închipui a fost că de la răposat şi-a luat adio Sikter Efendija. *Unchiul tău a lăsat ceva pentru tine şi asta te aşteaptă când, să-ţi dea Dumnezeu sănătate, o să ieşi de-acolo...* - scria mătuşa Vidosava.

Da, cînd voi ieşi! Laşitatea venea în valuri, neprevăzută. Atunci se căsca disperarea, iar vremea se oprea în loc de parcă abia atunci fusesem arestat. Cel mai greu era luatul adreselor şi despărţirea de cei care părăseau Melcul. Zile întregi după aceea eram abătut, amărât. În afară de glumele şi teoriile lui Bradović, care nu aveau nici început, nici sfârşit, monotonia şi deşertăciunea vieţii de deţinut le mai alinam citind. Unele cărţi le găseam la biblioteca închisorii, însă cea mai mare parte mi le împrumutau părintele Paisie şi Miraš. Lui Miraš, venindu-i în vizită mama, Krstinja, învăţătoare pensionară, i-i aducea pe Platon, Schopenhauer, Seneca, Dostojevski, Njegoš, Russel, Aristotel.. tot ceea ce solicita şi ceea ce-i permitea directorul Suleiman Hodžović. Bunul părinte Paisie nu avea parte de un asemenea privilegiu, astfel că şi pe mai departe făcea rost de cărţi pe ascuns, le învelea în nailon şi cârpe şi le păstra în saltele, în găurile de sub podea şi prin coşuri. A făcut astfel rost şi de studiile lui Nikolai Berdiaiev, de povestirile vlădicăi Nikolaj Velimirović, de *Coran*, de *Talmud*, sfânta carte a evreilor, de studiul lui Heinze intitulat *Omul contemporan şi Biblia*...

Nu l-am văzut niciodată pe Miraš Bradović citindu-şi cărţile. Ştia pe de rost întreaga carte a lui Njegoš, *Cununa munţilor*, ba ştia pe de rost chiar şi jumătate din *Šćepan Mali*. M-am documentat şi era adevărat că îi cita aproape literă cu literă pe Schopenhauer, Heraclit, Kant, Nietzsche... Nu ştiu unde şi când i-a citit. Poate înainte de a ajunge la închisoare, însă la închisoare, în închisoarea Melcul, nici nu deschisese aceste cărţi. Deşi purta

mereu în buzunar cartea lui Friedrich Nietzsche, *De cealaltă parte a binelui şi răului*, nici măcar nu a frunzărit-o.

Părintele Paisie a pus capăt bărbieritului. Încă vreo lună-două şi el va pleca spre Cetinje. Voia să-i crească barba, să nu se arate spân dinaintea frăţiei mănăstirii Ivanovo.

- O iubeşti, te iubeşte... am citit, frate, că asta se poate după lege chiar şi-aici... acum... Hodžović îţi va da drumul şi afară, acum e primăvară acolo.

- Ce e de făcut?

- Păi... păi... să te cununăm pe tine şi pe Milica! - mă privi el drept în ochi. - Se poate, după lege... se poate, nu pot să respingă... Ea-ţi va fi atunci, după lege, ruda cea mai apropiată... îţi va veni în vizită în fiecare lună... şi te va lăsa Hodžović cu ea, cu soţia ta, să ieşi puţin afară... - mă convingea el neştiind că îmi aprinsese deja imaginaţia. - Păi... dacă eşti de acord, eu aş fi naşul.

Duminică, 2 aprilie, 1978... *Pavilionul nepopular* se afla în alertă. Deţinuţii au năvălit asupra lui Paisie, a lui Miraš şi a mea, pe cei doi naşi şi pe mire, ne perie hainele vărgate şi ni le îmbie pe ale lor în ideea că sunt mai bine păstrate. Dinaintea noastră, a celor trei, o grămadă de cămăşi şi de pantofi lustruiţi: să alegem.

În partea de afară a închisorii se află o construcţie care ea însăşi seamănă cu un deţinut înlănţuit de zidul Melcului. În această clădire se află cartoteca, biroul directorului şi încă vreo două-trei birouri. Pe coridor se găseşte un pult deosebit, semănând cu unul de cafenea, unde deţinuţii primeau vizitele... În spatele acestuia, câteva minute după ora 10, ne aliniară pe Paisie, pe Miraš şi pe mine. Acesta era primul meu pas în afara meterezelor Melcului şi pentru prima dată am privit din nou, chiar dacă de după geamuri,

căldările Zetei. Dar unde era Milica? Unde era ofiţerul de stare civilă?

Iată-i! Au ieşit din cancelaria directorului. Ea purta o rochie albă, de mireasă, iar obraji-i erau îmbujoraţi ca unui copil mânjit cu mure necoapte. Ea nu păşea, ea plutea, de parcă era un vis, de parcă era zâna care apare în cântece. Tremuram tot şi mi se îndoiau genunchii.

Ea se opri de cealaltă parte a gardului. Eram atât de aproape şi totuşi atât de departe unul de celălalt. Tăceam. Ne priveam. Toate cuvintele, toate dorinţele de atingere se aflau în ochii noştri. Vedeam că tremura şi ea.

- Să începem - tulbură ofiţerul de stare civilă tăcerea de biserică.

Ne verifică certificatele de naştere, după care verifică dacă suntem noi, dacă nu suntem cumva consagvini, dacă suntem sănătoşi mintal... Citi apoi nişte prevederi plictisitoare şi urâte din C*odul familiei*: totul se învârtea în jurul averii, iar cuvântul iubire nu fu nici măcar o dată pomenit...

- Deţinut Ilija Jugović! - mi se adresă ofiţerul stării civile, privind în certificatul meu de naştere aflat în faţa lui. Numele dumneavoastră de botez a fost Alija, iar numele de familie Osmanović? - îşi lăsă el puţin ochelarii jos.

- Aşa este - am murmurat eu, măsurându-i pe Miraš şi pe Paisie. Le citeam pe feţe uimirea. Lor nu le-am povestit despre originea mea, despre Crăciunul din 1942 şi despre Jugovicii mei.

- Deţinut Ilija Jugović, de bunăvoie şi nesilit de nimeni iei în căsătorie pe Milica Božović, născută Vukojević? Răspunde da sau nu?

- Da - am izbucnit eu, cu voce tare, iar ofiţerul de stare civilă începu să râdă.

- Tovarăşă Milica Božović, de bună voie şi nesilită de nimeni luaţi în căsătorie pe deţinutul Ilija Jugović? Răspundeţi: da sau nu?

- Da, da, da! - zise ea dintr-o suflare.

- V-aţi înţeles în privinţa numelui de familie?

- Da - spuse Milica. - Numelui meu actual îi voi adăuga numele de Jugović.

- Atunci faceţi schimb de verighete, da... ai verighetă, deţinut Jugović?

- Are, verighetele sunt la mine - strigă ea şi păşi până la gard.

Ne punem verighetele unul altuia. Parcă ard şi verighetele. O simt toată, îi inspir răsuflarea, iar inimile ni s-au unit.

- Acum vă puteţi săruta - spuse ofiţerul de stare civilă.

- Fericirea mea! - exclamă ea aproape aruncându-se peste gardul acela. Acel pult blestemat, acel zid între libertate şi robie stă între noi de la jumătate în jos. Ne atingem doar cu mâinile, doar cu feţele, doar cu buzele. - Iubirea mea cea mai scumpă! - gemea Milica şi mă săruta, mă săruta, iar din ochi îi curgeau, de-a lungul obrajilor fierbinţi, perle sărate.

- Acum semnaţi - puse ofiţerul stării civile registrul între noi. - Iar aici - arătă el cu degetul - să semneze martorii, naşii.

După Milica şi după mine se semnă martorul ei, Nikola Perović. Apoi părintele Paisie. Apoi...

- Mulţumesc, nu e necesar - îi zise lui Miraš Bradović ofiţerul stării civile. - Sunt îndeajuns doi martori.

- Mai bine să confirm şi eu - spuse Miraš.

- Nu e nevoie.

- Călugărul e jumătate de om, iar eu sunt cealaltă jumătate. Noi suntem bandiţi, nu suntem oameni întregi - începu Miraš să-l ironizeze.

- Permiteţi-i, tovarăşe, vă rog... pun eu mâna pe umărul ofiţerului stării civile.

- Fie - răspunse acesta sfios - fie, legea impune cel puţin doi, dar de trei nu spune că este interzis... Semnează şi tu - împinse el registrul către Miraš.

Ne felicitară naşii, ofiţerul stării civile, directorul Hodžović, gardienii, salariaţii închisorii.

Cununia noastră luase sfârşit. Gardianul privi la ceas şi ne atrase atenţia. Timpul s-a scurs, trebuia să mă întorc între ziduri.

Milica alergă spre pult, să-şi ia rămas bun de la mine. Gardianul mă împingea, însă eu nu voiam să mă despart de ea.

- Destul! - mă smulse el din îmbrăţişarea ei. - La pavilion! Înaintea mea!

- Numai două minute... doar un minut... vă rog, vă implor - strigă Milica disperată.

- După lege, nu se poate, tovarăşă!

- Aşteaptă... aşteaptă-mă duminica viitoare - plângea şi-mi făcea ea cu mâna în vreme ce pleca.

Te voi aştepta şi duminică, şi sâmbătă, şi miercuri... - îmi ascund eu în spatele lat al lui Miraš faţa schimonosită de durere, de parcă mergeam la spânzurătoare. Te voi aştepta în fiecare zi, în fiecare oră, în fiecare minut: banditul este după lege pedepsit să aştepte... Căsătoria! Aşa se căsătoreşte un bandit, după lege. Nevasta, la Nikšić, iar banditul în staţionarul de zi şi la tâmplărie, să-şi petreacă luna de miere cu ceilalţi bandiţi, cu Miraš şi Paisie! Voi înnebuni, voi înnebuni! Aproape că mă făcusem una cu nefericirea mea şi acum totul s-a dărâmat. Cum să mă duc iarăşi în peşteră, în întuneric, când eu am văzut soarele?

A venit Milica şi-n prima duminică, şi-ntr-a doua, şi-ntr-a treia, însă eu nu m-am aflat dincolo de gard. În holul acela, unde se primeau vizitele, mi se dădea voie doar o dată pe lună. Darşi atunci numai pentru o jumătate de oră, sub supravegherea gardianului care-mi stătea în spate. Milica şi cu mine ne şopteam, iar el asculta. Milica şi cu mine ne sărutam, iar el ne privea. Aşa era, după lege.

Aşa era, însă nimic din această viaţă trecătoare nu durează veşnic. La sfârşitul lui mai, izbucni bucuria şi aceasta din norul de la care nu mă aşteptasem la ceva atât de cald. Directorul

Hodžović trimise un gardian după mine. Puse chiar să mi se aducă şi o cafea, asta până stăm de vorbă în biroul său. L-a întâlnit, spuse el, pe judecătorul Boža Nikočević din Prizren. El şi Boža erau rude, din aceeaşi familie. Judecătorul Nikočević i-a povestit despre mine numai lucruri frumoase. Judecătorul i-a spus că am fost condamnat pe nedrept! Dar... dar... tresăltam eu de bucurie şi de mirare - pe mine exact acest judecător m-a condamnat pe nedrept! La care Hodžović îmi spuse că sunt naiv. Nici măcar sentinţa mea nu o ştiu citi printre rânduri. M-am întrebat vreodată care anume dintre judecători şi de ce, înainte de vot, s-a abţinut? Şi care judecător în afară de Boža ar fi permis ca la judecarea mea să spun ceea ce am spus? Boža era un om cinstit şi el îl crede pe Boža. Pe el Boža l-a rugat să mă ajute. Şi iată, în curând el mă va muta în staţionarul închisorii, să mă îngrijesc de bolnavi, să-mi fac meseria. Destul cu tâmplăria, râse el. O dată sau de două ori la trei luni, pentru o jumătate de zi mă va lăsa să ies. Însoţit, evident. Acesta era darul lui de nuntă pentru mine şi pentru soţia mea, spuse. Mai mult... mai mult... va scrie conducerii provoinciei Kosovo şi le va propune tovarăşilor să-mi micşoreze pedeapsa ori să mă graţieze! Poate se va duce şi la Priština... De ce tac? Oare - întrebă Hodžović - nu mă bucuram? El ar cânta în locul meu!

Chiar aşa, cine spunea că nu mă bucuram, tovarăşe director! Nu doar atunci, în biroul dumneavoastră, ci am cântat în sufletul meu toată vara. Am amuţit din cauza ceţii şi a ploilor de toamnă, de la care se sălbătici Zeta şi inundă valea. Am citi despre aceste inundaţii în *Pobeda*. Supraveghetorul Zeka îmi aducea ziare la tâmplărie. Milica venea la mine şi în continuare *după lege*... Niciodată, tovarăşe director, nu-l momiţi pe ocnaş cu libertatea, fiindcă el va dori să şi ucidă dacă va afla că a fost înşelat. Eu unul am dorit aşa ceva.

Cu siguranţă că dumneavoastră, tovarăşe director, nici nu vă amintiţi de asta. A fost în decembrie, poate chiar în ianuarie, când aţi dat buzna în *staţionarul de zi* şi aţi strigat violent, chiar violent:

- Tu, Jugović, eşti o haimana obişnuită! Voi alunga eu din capul tău de reacţionar şi de criminal pe Isus şi Evanghelia!

Mi-aţi promis munca la ambulanţă, plimbări pe Muntele Velje şi mi-aţi anunţat graţierea, fiindcă am fost condamnat pe nedrept. Şi deodată: eu sunt haimana, criminal! În loc să vă ţineţi de cuvânt, dumneavoastră m-aţi ameninţat cu izolatorul, cu interzicerea vizitelor Milicei şi mi-aţi luat cărţile pe care, la plecare, mi le-a dăruit naşul meu, părintele Paisie. Atunci am dorit să ucid!

Nu ştiu cum s-ar fi terminat acea întâlnire, deoarece mă gândeam în acele clipe la ceva rău, dar, din fericire, directorul urlă la Bradović care moţăia lângă fereastră:

- Nietzsche, amărâtule, de ce eşti aşa de îngândurat? Spune care ţi-e necazul?

- Un chin mare de tot - tresări Miraš. - Nu pot nicidecum să dezleg o enigmă, tovarăşe Suleiman.

- Dar ce anume nu poţi?

- Nu ştiu care dintre ei doi este mai mare. Njegoš sau Blažo... sunt amândoi cam la fel, însă unul dintre ei trebuie să fie măcar cu puţin mai mare decât celălalt.

- Iar mă tachinezi. Profiţi de bunătatea mea...eu ştiu tot ce povesteşti, mi se transmite totul.

- Nu există îndoială că în afară de Njegoš şi Blažo noi nu am avut doi oameni mai de seamă în istoria noastră - îşi învinse Bradović aţipeala. - E greu, însă eu în plictiseala asta încerc să-i compar unul cu altul.

- Dar cine eşti tu de-ţi permiţi să-l compari pe tovarăşul Blažo? - îl bruftului Hodžović.

- Eu, tovarăşe director, ca filosof, compar minţile lor mari, geniale... Njegoš, de pildă, zice: *De răsăritul sfântul soare-l naşte, de clocoteşte fiinţa-n luminoasele raze, de nu-i pământul nălucire, de-i nemuritor sufletul omului...* Despre aceleaşi lucruri, Blažo zice: *Când a atacat Hitler Uniunea Sovietică, am crezut cu toţii că în două săptămâni ruşii vor fi la Berlin. Singur Bătrânul a fost înţelept şi clarvăzător.* Într-altă parte, Njegoš zice...

- Mai bagă-l pe undeva şi pe Nietzsche al tău, să nu-ţi fie ciorba nesărată - îl ironiză directorul.

- Într-altă parte Njegoš zice: *De la mine urlă cu blestemăţie, îi privesc porcosul teatru; însă pe soartă nu îndrăznesc a striga, cu voia Creatorului nădejdea-mi străluceşte!* Iar Blažo zice: *Când a ajuns Hitler la porţile Moscovei, noi am crezut că e gata totul. Înţelept şi clarvăzător a fost doar Bătrânul!...* Şi din nou... şi din nou, Njegoš: *Nu e zi pe care s-o dorim, nici fericire după care să murim. Cine-i poate pune frâu nebunaticului vânt? Mării cine-i poate opri frământarea? Cine-i va pune dorinţei capăt?* Gândul lui Blažo este, de asemenea, genial, însă puţin mai altfel: Noi nu am fost lipsiţi de curaj în 1948, când ne-a defăimat Stalin. *Bătrânul şi-a revărsat puterea şi credinţa asupra noastră!* Cu înfrigurare şi teamă...

- Măi, Nietzsche, nu cumva îţi baţi tu joc? - întrebă Hodžović bănuitor.

- Să nu dea Dumnezeu, tovarăşe director - întări Miraš. - Care batjocură... aceasta este analiza abstractă, iar sinteza... - careva spuse ceva şi-l întrerupse. - Njegoš nu-şi ascunde îngrijorarea şi teama când proroceşte: *Mii de zeităţi crea-vor oamenii orbiţi, al lor fi-va nimicul divin, numai degeneraţi în neobrăzare*. Probabil că bănuiala profetică a lui Blažo este mai adâncă, mai subtilă. *Bătrânul ne-a condus prin întuneric, a descoperit unicele drumuri şi gândirea sa genială este farul*

călăuzitor pentru generaţiile viitoare! Aş putea să...

- Ce anume ai putea? - îşi miji directorul ochii.

- Aş putea să aprofundez analiza mea şi mai mult. Ajunge însă şi sinteza.

- Şi care e mai mare, care e mai bun? - îl râcâi Hodžović.

- Să mor dacă ştiu, Suleiman. Ce e drept, e drept, după Marx, fără nici un fel de analiză şi sinteză, Blaža este în faţa lui Njegoš.

- Cum aşa?

- S-a născut mai târziu. A trăit mai târziu. - Potrivit lui Marx - îşi ridică Miraš vocea de actor - sufletul omenesc se află într-o permanentă ascensiune. Aşa cum cresc producţia şi consumul, aşa cum, scuze, e mai plin curul, cu atât e mai dezvoltată şi masa aceea gelatinoasă în craniul omenesc.

- Creatura flămândă nu poate să gândească - îi răspunse directorul. - Nu mi-ai filozofa tu mie, măi Nietzsche, dacă te-aş ţine chiar şi numai două-trei zile departe de cazan.

- Marx ne învaţă că conştiinţa umană se găseşte în stomac şi în cur şi că un tip neghiob şi neîndemânatic, care a puiat ieri, este mai înţelept decât Heraclit şi Aristotel. Iar eu... eu... - uită el ceea ce începuse. - După teoria lui Miraš Bradović, cunoscut şi sub numele de Nietzsche, curul este cel mai mare duşman al sufletului şi tocmai de aceea este atât de îndepărtat de cap. Pot să dovedesc... pot să dovedesc... - aşteptă să se potolească râsetele şi să continue. - Cu uşurinţă dovedesc faptul că baba Ćuka din Martinicii mei este mai deşteaptă decât Marx deşi nu a mers niciodată la şcoală.

- Ai grijă ce vorbeşti! - se zburli directorul. - Pentru ultima dată îţi atrag atenţia să nu trăncăneşti aiurea!

- Pentru ceea ce pălăvrăgesc - zise Miraš cu pocăinţă - eu sunt deja condamnat. M-au trimis la tine, să mă îndrept.

- Văd cum te îndrepţi - dădu Hodžović din mână.

- Baba Ćuka - continuă Miraš - a rămas devreme fără părinţi. S-a dedat la vagabondaj, şi-a vândut trupul. Acum, la bătrâneţe, hoinăreşte prin sate cerând milă şi chiar furând. De întâlneşte nefericita vreun student emerit ori vreo personalitate, ea aleargă să-i sărute mâna. Se topeşte de bucurie şi-i gângăveşte: Ferice de noi toţi cu tine! Asta spune Ćuka, această fantomatică Ćuka , pentru care literele sunt o necunoscută... După Marx, însă, fiecare ins talentat, fiecare personalitate, fiecare tip deosebit care sare peste mare este un duşman al clasei muncitoare, el reprezintă reacţiunea. O reacţiune potenţială, o reacţiune ascunsă, inteligenţa neloială, ultima...

- Termină! Gata! - se răsti directorul. - Să... să nu aud că mă-ta îţi aduce cafea şi că Jugović... mi s-a spus, Jugović, că ai perfecţionat fiertul cafelei în cutie de conservă. De aprinzi rumeguş ori ziare... ştii că este strict interz băutul cafelei?

- Dar ştii tu, Suli, când la studii ne-au învăţat că mama şi patria semnifică acelaşi lucru? - mă salvă Miraš de anchetă.

- Ştiu... ştiu, Miraš - de parcă se bucură Hodžović. - Patria şi mama chiar înseamnă acelaşi lucru pentru fiecare, mai puţin pentru trădători şi reacţiune!

- Cum acelaşi lucru, pentru numele Sfântului Vasilije! - se miră Bradović teatral. - De fiecare dată, mamei mele Krstinja îi percheziţionează gardienii traista dincolo de pult. Iau ouăle, iau şunca, plăcinta, rachiul. Ea-mi strecoară doar cafeaua şi vreo para pe care mi-o vâră pe furiş în buzunarul bluzei... Mama aduce, iar patria percheziţionează şi confiscă! - exclamă Miraš şi toţi cei ce ascultau, mai puţin directorul, izbucniră

în râs, ca la comandă. Zâmbi şi Hodžović, însă reţinut, din colţul buzelor.

- În locul tău, Bradović, eu unul m-aş ruşina. Puţin îţi pasă că o chinui pe bătrâna aceea dacă tu îţi şi baţi joc de ea - zise directorul, dezaprobator.

- Să nu dea bunul Dumnezeu, Suleiman. Eu m-am gândit la viaţa Krstinjei... pot numai să-mi închipui cât de fericită este ea când împleteşte plăcinta aceea, când frământă lipia aceea. Abia aşteaptă să o întrebe careva la ce s-a aşteptat după atâtea pregătiri, iar ea să-i răspundă: Mă duc la Melcul, în vizită la fiul meu. Înainte de Melcul nu mă vedea cu lunile, nici nu ştia pe unde mă aflu. Iar acum... după teoria lui Miraš Bradović, eu i-am dat înapoi funcţia de mamă, pentru ea închisoarea nu este o pedeapsă, ci un premiu! - spuse Miraš foarte serios şi era fericit că reuşise cu noua lui teorie să descreţească frunţile.

VIEDI SORARABI BEREDI KOSOVO

La sfârşitul celei de a şasea ierni a mea la Melcul şi a doua a lui, Miraš se îmbolnăvi. Pe neaşteptate, făcu temperatură mare şi-l luă cu nişte friguri de clănţănea şi sub cinci pături. Iar când se liniştea puţin şi adormea, începea să delireze. Pomenea de un vapor, de un pat de armă, de creier vărsat pe jos, de rechini... Doctorul ajunse abia în cea de a treia zi, trecu repede la stetoscop şi-i spuse bolnavului să nu-şi facă griji. Aprindere de plămâni, ceva pentru care o injecţie este îndeajuns! Îi spun doctorului că şi eu la rândul meu sunt doctor şi că ar trebui... Eu - îmi replică - sunt acum doar un simplu deţinut şi mă roagă să nu mă amestec!

Îl mutară pe Miraš la staţionar, unde acesta rămase mai mult de cinci săptămâni. Dacă penicilină primea cu regularitate, îi lipseau multe alte medicamente existente, însă care la Melcul nu se puteau obţine: o cameră caldă, limonadă, lenjerie curată, fructe, hrană consistentă, zâmbetul unei femei la căpătâi... Se întoarse printre deţinuţii sănătoşi palid şi vlăguit. Slăbise de cădeau pantalonii de pe el. Îşi reveni abia cu soarele de primăvară, cu usturoi verde, spanac şi ridichi, cu balsamuri de-ale lui Paisie şi smântâna Krstinjei.

Bunul meu naş popa Paisie! Nu scăpa nici o vizită, cu toate că ştia că nu poate să ne vadă, fiindcă după lege nu eram rude. El, totuşi, venea. Cunoştea gardienii şi-i întreba ce mai e cu noi. Îl vedem şi ne vede când mă vizitează Milica, iar pe Miraš mama Krstinja. I-a crescut barba, i-a revenit rumeneala în obraji iar odoarele călugăreşti îl fac parcă şi mai înalt.

E pustiu la Melcul fără el. Nu mai există nimeni care să insufle speranţă în deţinuţi, să-i consoleze cu poveşti cum că sunt cu toţii nişte

păcătoşi şi orice rău este o încercare a Satanei şi că aceasta poate fi învinsă doar prin recunoaşterea păcatului, în sinele fiecăruia, şi printr-o ţinută smerită dinaintea judecătorilor pământeni. Conducătorii pământeni, spunea el, caută supunere şi noi nu ne umilim făcând ceea ce ne cere vanitatea lor. Să ne plecăm capul sub sabia tiranului, să ne ploconim la ordinul lui, umbrei lui, monumentului, străzii ce poartă numele lui, fotografiei tiranului din ziar sau de pe pereţi.

Toate acestea sunt fum, toate acestea sunt trecătoare. Niciodată nu-i suntem Domnului mai aproape şi niciodată nu suntem mai puternici şi mai liberi decât atunci când violenţa şi îngrădirea ne doboară în genunchi. Atunci suntem pe cruce, pe Golgota, iar acolo nu există moarte, acolo se reînvie. Lui Dumnezeu nu-i plac cei mândri. Dumnezeu le-a spălat picioarele viitorilor apostoli. Dumnezeu nici nu s-a gândit să ridice vocea la Pilat din Pont, nici să-i dorească vreun rău lui Iuda trădătorul ori legionarilor romani şi evreilor care, pe drumul până la Golgota, l-au biciuit şi l-au scuipat. Dumnezeu este iubirea universală şi chinul celor nevinovaţi. Dumnezeu este împăcarea vinovatului cu cel nevinovat, este îmbrăţişarea lor când cel vinovat se căieşte. Dumnezeu înseamnă schimbarea urii în iubire, a efemerului în veşnicie... Aşa vorbea el. La tâmplărie, fără el era ca într-o pădure. Doar scrâşnet de rindea, ploaie de înjurături...Dimineaţa şi seara, dormitorul era surd fără rugăciunile lui Paisie. *Aş accepta să rămân la Melcul până la capătul vieţii, numai să-mi dea voie să atârn într-un colţ o candelă, o cruce de lemn şi câteva icoane* - spunea el adeseori.

Cu vreo câteva zile înainte de ieşirea lui de la închisoare, m-am tăiat la deget şi el, pentru ca eu să-mi fac norma, îmi sări în ajutor. La care i-am spus: După mine, Iuda nu a fost un trădător; el este un mare mucenic, este un sfânt! Paisie îşi făcu repede cruce. *Vai, tocmai invers!* - exclamă şi

parcă am văzut frica plimbându-se prin ochii lui vineţi. Isus, am continuat eu, nu a coborât pe pământ pentru a se arăta evreilor. El li s-a arătat încă pe timpul lui Avraam. El a venit să se arate politeiştilor şi ateiştilor. Cu mici schimbări, el a propovăduit *Tora*, legea evreiască pe care aceştia o ştiu încă de pe vremea lui Moise. De ce i-ar fi învăţat Isus pe evrei ceva ce ei ştiau deja? *Vai, tocmai invers!* - se cutremură Paisie. *Evrei l-au... vai, tocmai invers! Ei nu l-au recunoscut pe Dumnezeu!* Isus, am spus eu, nu le-a permis să-l recunoască. De l-ar fi recunoscut evreii pe Dumnezeu, atunci ei nu l-ar fi ucis pe Dumnezeu. Ei i s-ar fi închinat lui Dumnezeu, ar fi căzut în genunchi dinaintea lui şi-atunci venirea lui Hristos pe pământ ar fi fost în zadar. Încetează... tremur! - începu să se vaite Paisie. Dumnezeu a trebuit să fie ucis şi asta au trebuit să facă taman evreii - am continuat eu cu logica unui laic ce tocmai citise Biblia. Dacă Iuda evreul nu ar fi trădat şi dacă gloata evreiască nu i-ar fi cerut procuratorului roman capul omului care, după cum credeau eu, se dădea drept cel care este alfa şi omega... de nu ar fi fost asta, Pilat din Pont nici nu l-ar fi osândit pe Isus şi nimeni nu l-ar fi răstignit. Fără această răstignire nu ar fi existat nici învierea lui Hristos, iar fără înviere nu ar fi existat acele legende ce s-au răspândit în afara Israelului şi a atras popoarele păgâne spre credinţa într-un singur Dumnezeu, înviat. *Vai, taman invers! Asta nu e legendă, acesta este adevărul!* - se crucea Paisie tot mai îngrozit. Da, acesta este adevărul - îl linişteam eu. Însă al evreilor este meritul că de adevărul acesta s-a auzit şi el a învins. Mie - îl scuturam eu pe Paisie - mi se pare că în afară de răstignirea lui Isus de către evrei şi de trădarea lui Iuda un alt drum nu a existat pentru ca Dumnezeu, el însuşi evreu după mamă, să piară şi să reînvie şi pentru ca ceilalţi, aproape cu toţii, să preia credinţa evreiască într-un singur Dumnezeu şi să pună

bazele acestei credinţe, să preia sfânta carte a proorocilor evrei. Mie, am spus, toate acestea îmi apar legate una cu alta, foarte logic şi fără tăgadă. *Piei, Satană, din faţa mea!* - se ruga în genunchi Paisie. *Iuda să fie sfânt... vai, taman invers! Fă-ţi cruce...* - mă trase el de mână - *roagă-te, frate!* În tâmplărie se opri orice activitate. Cu toţii priveau şi ascultau. Iuda, am continuat eu, a trădat fiindcă a fost nevoit, iar pentru asta a suferit cumplit. De aceea s-a şi spânzurat. El este de două ori merituos pentru victoria lui Hristos. Prin trădarea sa el l-a împins pe Dumnezeu la moarte, respectiv la înviere. Toată acea viitoare şi uriaşă ură a creştinilor faţă de trădător s-a transformat în divinizare faţă de Hristos. *Omoară-mă... omoară-mă, frate, numai taci!* - începu să plângă Paisie. Am mai vrut să spun şi că, prin trădarea sa, Vuk Branković, a amplificat gloria lui Miloš Obrenović, însă lacrimile lui mă făcură să tac, dar şi ceilalţi tâmplari porniră să vocifereze cerându-mi să tac.

Doi ani după aceea, într-o scrisoare a sa, el m-a rugat să-l iert. În judecătoria lui Pilat şi pe Golgota - îmi scria acest om bun - s-a înfăptuit cea mai cumplită crimă din istoria lumii şi Iuda este cel mai mare trădător. Aşa a gândit el la închisoare, aşa gândeşte şi după închisoare. Atunci, în tâmplăria de la Melcul, eu nici nu i-am schimbat şi nici măcar nu i-am zdruncinat credinţa. Îşi dădea totuşi seama că a greşit. Nu m-a lăsat să termin gândul. Şi deoarece gândul este cel mai de preţ dar de la Dumnezeu, el prin asta l-a jignit pe Dumnezeu. El, zicea, a interzis unei părţi din Dumnezeu să vorbească! Dumnezeu i-a dăruit omului dreptul de a se îndoi şi de existenţa lui Dumnezeu. Lui, care este Adevărul absolut şi Iubirea, îndoiala nu-i poate dăuna. Fiinţei iubirii, a oricărui fel de iubire, îi este mai dragă îndoiala decât poruncile.

Chiar dacă nu vreau, amintirea despre această scrisoare şi discuţia de la tâmplărie se provoacă una pe alta... A fost o noapte adâncă. Dormeam cu toţii. Atunci mă arse ceva pe faţă, dar nu într-un singur loc, ci peste tot şi în aceeaşi măsură. M-am trezit: întuneric şi sforăitul vreunui deţinut ce spinteca liniştea. *Ilija!* - şopti careva şi parcă-mi dădu careva cu jăratec prin faţa ochilor. M-am ridicat şi m-am proptit în coate. Am ciulit urechile şi am privit în jur. *Ilija!* - fulgeră flacăra şi glasul acela din flacără... Nu, nu sunt superstiţios. Nici nu am visat, acesta nu a fost un vis... flacăra plutea pe deasupra mea! Lucea, dar nu lumina. Am întins mâna şi ea dispăru. Deodată, mă trase de picioare. Am privit: în capătul patului stătea omul-torţă, omul-clar-de-lună! Recunoşteam totul: părul, nasul, mâinile. Ljuba, tu eşti?! - am exclamat eu înfricoşat. Eu sunt... nu te teme, Ilija! - răspunse el şi, în aceeaşi clipă, frica din mine pieri. Eram pe de-a-ntregul conştient: şi că el era mort, şi că eu eram viu iar el era în mormânt, şi că eu mă aflam la închisoare. Totuşi, credeam că acela era el şi nu mă temeam de nimic... Milica şi eu ne-am... - am îngăimat, însă el mă întrerupse. *Ştiu, eu v-am felicitat* - zise Ljuba. *Adu-ţi aminte: nu cumva a fost fierbinte verigheta?* A fost. *Dar faţa ei: nu ţi-a semănat aceasta cu clarul-de-lună?* A semănat - am spus eu. De fapt, el vorbea cu voce tare, însă nu ştiu dacă şi eu am vorbit la fel cu el ori numai în gând. Principalul e că eu l-am auzit şi el m-a auzit pe mine... Cum îi este acolo? - l-am întrebat. *De nedescris, minunat!* - spuse, apoi adăugă: *Doar te purifici de două ori şi devii precum zorile, precum curcubeul, precum lacul cristalin în pădure, precum picătura de rouă când se oglindeşte soarele în ea, precum...mai frumos decât atât nici că se poate descrie.* M-am gândit să-l întreb cum şi cu ce se purifică, însă Ljuba continuă spunând cum se poate el preface în tot ceea ce doreşte: în flacără, în rază de soare, în

icoană, în lacrimă, în umbră...zise, ba chiar şi într-o faţadă de casă ori scoarţă de copac! Spre surprinderea mea, toate acestea le credeam şi nu puneam nici o întrebare. *L-am întâlnit pe Jastrebov!* se apropie şi mi se aşeză pe piept. Se pare că-mi stătea pe piept, simţeam chiar şi căldura trupului său fără trup, însă nu-ncăpea la îndoială: era mai uşor decât un fulg de nea. L-am întrebat prosteşte: Cum e consulul Jastrebov, Jastrebov cel adevărat? La asta Ljubo zâmbi: până şi dinţii îi erau, îmi aduc aminte, din clar-de-lună. Spuse: *Eu sunt Jastrebov. Şi tu eşti Jastrebov. Ştii cine l-a ucis pe Jastrebov? Cine? - am întrebat şi am aşteptat să-mi răspundă...* însă el dispăru. M-am frecat la ochi şi el... lucea, ca o frescă, pe geamul închisorii. Era el, dar era şi frescă. Zise: *Ţi-i voi arăta pe trădătorii Kosovo-ului... pe trădătorii autohtoni, cum bine le-ai spus tu la judecată.* Şi de parcă era geamul o pânză de cinema, pe el începură să defileze tot felul de chipuri, chipuri vii şi nu fotografii. Se schimbau rapid şi nu le puteam memora. Aveau cu toţii ochii legaţi cu pânză neagră. Şi spuneau cu toţii aceleaşi cuvinte: *Vom răsuci beregata hegemoniei velikosârbe, vom răsuci beregata hegemoniei velikosârbe...* Iată-l pe judecătorul meu! - am sărit eu în pat când mi se păru că recunosc una dintre aceste imagini. Însă atunci şi judecătorul Tasić şi toţi ceilalţi care s-au perindat înaintea lui au năvălit înapoi şi, îmbrăţişaţi, porniră pe sticlă o horă. Cine-s ăştia? - l-am întrebat mirat pe Ljuba. *Orbii sârbi. Conducătorii. Fantezia lui Domanović* - strigă el, însă nu-l mai vedeam pe geam. Clarul de lună se mutase pe tavan, deasupra mea. Şi-mi vorbea de sus: *Ei au ucis Kosovo-ul şi pe Jastrebov. Ştii cine a tras în noaptea aceea la Đakovica?* Nu ştiu, doar bănuiesc... - am tăcut eu, deoarece flacăra începuse să se legene în geam. Două persoane, le cunosc pe amândouă. Halit Berişa şi arnăutul acela plin de ifose care, cu puşca în mână, s-a plimbat prin faţa

tatălui lui Ljuba... şi această puşcă se contura pe sticlă. Halit Berişa l-a sugrumat pe Jastrebov, iar acesta cu puşca în mână, pe maiorul Rašović! Futu-vă ţâţa mamii voastre de criminali! - strigai eu pe cei doi, dar Halit Berişa rânji: *Eu sunt pentru mareşalul Tito şi pentru frăţie şi unitate... da, pe cuvânt de comunist!* Poţi, Ljubo, să tragi cu ochiul prin viitor? - mă holbam eu la tavan şi respiram greu. La fel ca în trecut. Ilija. Spune-mi, te implor, ce se va întâmpla cu Berişa, ce se va întâmpla cu Kosovo? *Viedi sorarabi beredi Kosovo!* Ce spui? Eu înţeleg doar ultimul cuvânt. *Aceasta, Ilija, este limba Domnului. Aşa se vorbeşte aici!* Tradu-mi, te rog. *Asta nu se poate. Dar... ai auzit, Dumnezeu i-a dat Kosovo-ului numele de Kosovo!* Şi cum spuse asta, se desprinse de tavan şi apăru scânteind pe patul în care dormea Miraš. Şi spuse cu voce tare: *Spune-i naşului tău, Paisie, că eu niciodată nu mă voi îmbrăţişa şi nici nu mă voi împăca cu Halit Berişa!* Prinse a răsuna întreaga încăpere şi eu m-am speriat să nu-i trezească Ljuba pe deţinuţi. Nu am spus nimic, însă el înţelese ceea ce am gândit. Zise: *Auzi şi vezi doar tu, ei nici nu văd, nici nu aud!* Continuă şi mai tare: *Libertatea, Ilija, e de la Dumnezeu poruncă. Libertatea nu se pleacă dinaintea ne-libertăţii şi stăpânilor acesteia. Dumnezeu nu se află în grumazul ce sub rău s-a plecat. Dumnezeu se află pe frescele sfinţilor ce străjuiesc cu sabia scoasă la mănăstirea Visoki Dečani. Dumnezeul se află în puterea cea dreaptă şi nu în rugăciunile deşarte. Dumnezeu ne-a dăruit nouă Kosovo, Dumnezeu a dat numele de Kosovo şi Dumnezeu vrea să-l apărăm. Dumnezeu ne recunoaşte drept poporul său şi pentru Gračanica, pentru Dečani, pentru Lazar, pentru Obilić, pentru bătrânul Bogdan şi cei nouă Jugovici ai săi. Dumnezeu este preschimbarea mâniei în iubire, dar şi a iubirii în mânie, şi a cernelii în sânge, şi a îndurării în sabie, şi a bisericii în cazarmă, dacă nu există un*

alt drum să învingă Adevărul şi Halit Berişa să nu devină stăpân. Dumnezeu se află în acea vorbă a lui Njegoš: Ivan închină paharul pentru răzbunare, cu sfânta băutură a lui Dumnezeu cel botezat! Tu, dragă Ilija, eşti acum tatăl fiilor mei şi alor tăi. Beţi vin doar din potirul, din sfântul potir al lui Njegoš!... Linişte. Deodată, linişte... Pe pat, nimeni, pe tavan nimeni, pe geamuri nimeni.

Despre acest vis, despre această realitate ce mi s-a arătat ca un vis nu îndrăznesc să spun nimănui de la Melcul. Nici chiar Milicei, chiar dacă, o dată, să nu audă gardianul, ea îmi relată în şoaptă cum că se întâmplă ceva ciudat cu fiul ei mai vârstnic, Boško. Va trebui să-l ducă la psihiatru: îşi imagina că el poate vorbi cu morţii! La care i-am spus că pubertatea era de vină şi va trece totul şi fără doctor. Singur, însă, mă scufundam în misticism. Simţeam totuşi nevoia imperioasă de a citi din nou Evanghelia. Unde ascunsese directorul Hodžović cărţile din salteaua mea? L-am rugat pe supraveghetorul Zeka să le găsească. El îmi spuse că Hodžović i-a dat Evangheliei mele foc! L-am rugat pe Miraš să-mi facă rost de o Biblie, de *Noul* şi *Vechiul Testament*, fiindcă Suleiman Hodžović nu îndrăzneşte să dea foc şi cărţilor lui.

- Bine, îţi voi face rost de victoria iudeilor - promise el, însă era dezamăgit de ceva.

- Ce e cu tine? Nu cumva eşti supărat pe mine? - l-am întrebat.

- Lasă asta... eşti un om deştept... cum de nu sesizezi înşelătoria?

- Care înşelătorie?

- Acest Isus Nazariteanul al tău, acest Mântuitor care le aduce robilor şi nefericiţilor victoria este un Dumnezeu străin şi o cale greşită înspre valorile şi idealurile jidovilor. Mulţumită lui, Iudeea a pus Roma cu umerii la pământ şi a prefăcut în realitate setea sa de răzbunare - tună

Miraš şi-n cuvintele lui l-am recunoscut pe Nietzsche.

- Evreii l-au răstignit pe evreul Isus pe cruce şi l-au declarat drept duşman al lor, pentru ca ceilalţi să muşte din momeală şi... şi, asta este, de fapt, măiestria magică a marii politici a răzbunării, dragă Ilija!

- Din Nietzsche - am răspuns eu - a izvorât ura şi nu mintea, când a scris asta. Evreii sunt... ne sunt fraţi, soarta ne este la fel.

- Roma împotriva Iudeii şi Iudeea împotriva Romei! - îşi desfăcu Miraš braţele, de parcă nici nu auzise ceea ce i-am spus. - În istoria de până acum nu a fost un eveniment mai important decât această neînţelegere mortală. Romanii au fost puternici şi distinşi, mai puternici şi mai distinşi nici că au existat nici în vis. Evreii erau un popor de clerici şi prooroci geniali, însă nu atât de geniali ca romanii. Şi cine a învins? Mulţumită celor ce s-au petrecut pe Golgota, în curând aristocratica şi filosofica Romă va începe să se încline dinaintea unei evreice şi a trei evrei: a tâmplarului Isus din Nazaret, mamei lui Maria, pescarului Petru şi ţesătorului Pavel! - mă privi el dojenitor.

- Singur ai recunoscut că niciodată nu ai citit Biblia. Nu judeca ceva ce nu cunoşti.

- Dar Golgota sufletului nobil - se făcu el a nu fi auzit - s-a mai întâmplat cel puţin de două ori: prin revoluţia franceză din 1789 şi prin ceea ce s-a întâmplat în 1917 în nefericita Rusie. Niciodată nu a răsunat atât de mult pământul de strigătele şi entuziasmul mulţimii... Pe noi - zise pe neaşteptate - acest nazaritean ne-a ucis la Jasenovac! Şi tot el ne ucide azi în Kosovo!

- Tu îţi dai seama ce ai spus?! - am sărit eu. Cum de nu ţi-e frică... fă-ţi cruce! - tremuram eu dinaintea lui aşa cum, atunci, la tâmplărie, în faţa mea, tremurase Paisie.

- Roma catolică, Vaticanul catolic - nu se tulbură el în mod deosebit - a ucis la Jasenovac cel

puţin un milion de sârbi! Roma unuia pe nume Seneca ori chiar a acestui Pilat din Pont nu ar fi făcut niciodată una ca asta.

- Revino-ţi, omule! - am zis eu mai calm. Isus Hristos nu a locuit niciodată la Vatican. Isus Hristos a fost ucis chiar la Jasenovac! El... arnăuţii taie astăzi trupul lui în bucăţi şi-i ascund leşul, pus într-un sac cu pleavă, undeva în Albania!

- Este posibil... iartă-mă - se fâstâci el, de parcă regreta. - Totuşi... totuşi, învăţătura lui Isus şi a lui Marx corespunde perfect cu aceste nimicuri, cu aceste mărunţişuri, cu faptul că ei aprind biserici, că scuipă pe duh şi cultură, că urăsc şi scârnăvesc tot ceea ce e măreţ!

- Tot ceea ce este mare şi măreţ în Kosovo a fost ridicat în slava lui Hristos. Asta dărâmă arnăuţii, fiindcă strălucirea mănăstiri Gračanica şi Dečani deranjează vederii lor atrofiate! De pe chipul lui Hrisos din Kosovoul sârbesc ei ar sfâşia şi ar sfărâma fiecare piatră a constructorului, orice urmă a pictorului, orice pas regesc, mormântul vitejilor, zapisurile monahilor şi poeţilor, litera legiuitorlilor, tot ceea ce este prezent în jurul sfînţilor. Ei ar acoperi toate astea cu păşuni pentru bivoliţe şi cu haremurile lor. Ei ar... nu, Miraš, când tu-l aşezi alături de ei, tu amarnic îl umileşti pe Hristos... Dar nici pe Marx nu-l înţelegi. Nu vezi prăpastia dintre Marx şi cei care urlă că sunt marxişti, aşa cum nu vezi aceeaşi prăpastie între Hrist şi Vatican!

După cum am mai spus, la Melcul primăvara a fost aşteptată cu bucurie. A dus cu ea gerul, tusea, reumatismul, amorţeala, ceaţa, epuizarea pricinuită de aceeaşi hrană. A adus căldura, lumina între ziduri, legume pe mesele din cantină, rândunici din Africa, o anume dispoziţie generală şi surescitare. Şi-n această a şaptea primăvară a mea la Melcul se reînnoi totul, însă buna dispoziţie se stinse. O umbră de prevestire sumbră acoperi

feţele celor din închisoare. Ascultam în fiecare seară ştirile şi mergeam la culcare nemângâiaţi, însoţiţi de tot mai puţine speranţe. Ne-au răzit scrisorile şi vizitele, iar deţinuţilor-liberi le-au interzis ieşirile. Gardienii dintre metereze băteau şi percheziţionau mai des, iar gardienii de pe ziduri îşi puseseră căştile. Amuţiră glumele şi aproape toate discuţiile. Până şi Miraš Bradović se retrase şi se liniştise.

Pe neaşteptate, în ziua de duminică, 4 mai, înainte de răsăritul soarelui, începu să răsune clopotul închisorii, iar după el şi sirena de alarmă. Ne alungară din staţionarul de zi, din staţionar, din closet, şi ne mânară pe teren, unde ne aliniarăm. Am aşteptat mai mult de o oră. În cele din urmă, sosi directorul Suleiman Hodžović.

- Tovarăşi deţinuţi! - începu el încet, cu vocea frântă. - Tovarăşi deţinuţi, trebuie să vă comunic o veste groaznică, o veste grea, o veste crudă, o... o... - izbucni Hodžović în plâns. - Cel mai mare fiu, cel mai mare geniu al nostru, fierarul nostru... fierarul victoriilor noastre, viitorul nostru, forţa noastră, cel mai iubit, unicul nostru... - gemu el puternic şi-şi şterse faţa cu batista - A murit tovarăşul Tito! - abia îngăimă el şi se prinse cu amândouă mâinile de cap.

Noi tăceam. Plângea directorul, plângeau gardienii, iar noi tăceam. Eram trişti, abătuţi, însă tăceam. Directorul se opri din plâns. Era la doi paşi de mine. Avea fulgere ucigătoare în priviri.

- Banditule! - urlă la Miraš. - Jubilezi în sinea ta, banditule!

- Eu sufăr. Eu sufăr cumplit, tovarăşe director! - zise Bradović cu tristeţe.

- Cine eşti tu?, Hai, să auzim!

- Eu, tovarăşe director, sunt banditul popular, duşmanul poporului.

- Cine a murit?

- A murit fiul nostru, cel mai mare fiu al nostru, voievodul nostru veşnic care va trăi veşnic!

- urla tristeţea în vocea lui Miraš.

- Şi-atunci de ce nu plângi, futu-ţi soarele mă-ti?! - i se înfipse în faţă directorul Hodžović.

- Nu pot... nu pot fără permisiunea ta - spuse Bradović.

- Banditule! Reacţionarule - ţipă directorul. - Plângeţi. Haide, plângeţi cu toţii! - privi el la ceas. - Aveţi timp un minut!

Bineînţeles, noi eram îndureraţi şi eram deja gata cu toţii să izbucnim în lacrimi, însă deţinuţii, din obişnuinţă şi teamă, nici măcar să plângă nu îndrăznesc fără comandă. Şi de cum am primit această permisiune, ba chiar ni se ordonă să plângem, începură să ne curgă lacrimile şiroaie pe obraji şi rândurile lungi şi strânse de deţinuţi se cufundară în bocete şi suspine isterice. Această văicăreală îi cuprinse ca o boală şi pe bandiţii ai căror ochi erau cei mai uscaţi, iar inimile, cele mai tari.

- Aşa, bandiţilor! Aşa, bandiţilor! - se bucura Hodžović. - Ia te uite... criminalul, ia te uite răufăcătorul! - se holbă el la un deţinut robust, pe care-l întâlneam la cantină însă nu-l cunoşteam mai de aproape. - De ce nu plângi, futu-ţi soarele mă-ti!? - urlă directorul şi din doi paşi fu dinaintea acestuia.

- Nu pot, tovarăşe director! - recunoscu speriat deţinutul.

- Care va să zică tu te bucuri?

- Nu mă bucur, tovarăşe director.

- Şi-atunci de ce nu te vaiţi, futu-ţi soarele mă-ti?!

- M-aş văita, mă forţez, dar... dar... - începu acesta să se bâlbâie. - Nu am vărsat nici o lacrimă nici când mi-a murit mama.

- Mi se rupe mie de maică-ta, măi, criminalule! A murit... a murit... astăzi plâng toţi oamenii cinstiţi, dar şi cei necinstiţi sunt îndoliaţi. Astăzi a dispărut... şi tu îndrăzneşti să o compari pe maică-ta cu această pierdere comună !

- Mama e mama, tovarăşe director!

- Maică-ta e un căcat... şi tu eşti un căcat... plângi, mă, futu-ţi soarele mă-ti!

- Mama mea este... mama mea este... - îi tremură acestuia falca de jos.- Tu eşti un căcat şi căcat e şi cea care te-a născut pe tine, nu pe mine!

- Zeka, ia-l! - urlă Hodžović. - Fute-i, Zeko, totul până-ntr-a şaptea spiţă! Să ţină minte, Zeka, această zi tristă şi să... - mai trase directorul urlând o înjurătură.

Robustul Zeka îi legă banditului mâinile şi-l duse într-unul dintre izolatoare. Cu urechile ciulite, am ascultat vreme îndelungată vaietul banditului. Seara, la cină, se auzi însă o împuşcătură!

Supraveghetorul Zeka fu găsit în celulă, strangulat. Lângă el zăcea banditul, la fel de nemişcat şi vânăt de la lovituri. A răbdat palmele şi loviturile lui Zeka şi Zeka s-a aşezat, se pare, să-şi aprindă o ţigară. Banditul a sărit atunci asupra lui, de la spate, şi a cuprins cu mâinile legate în faţă gâtul supraveghetorului. După care a desfăcut tocul pistolului lui Zeka, a pus degetul pe trăgaci şi a prins ţeava între dinţi. Auzind împuşcătura, gardianul de pe coridor a fugit de îndată în celulă. Lângă cele două leşuri încă mai fumega o ţigară.

Timpul îşi făcut efectul şi totul fu uitat. Celor care erau conduşi la izolator nu li se mai legau mâinile în faţă, ci la spate. Lui Milivoj din Velimlje îi fu redusă pedeapsa şi el îşi luă rămas bun de la Melcul pe la începutul lui decembrie. În patul lui, de jos, m-am mutat eu. Lui Miraš îi muri mama, Krstinja. Pe Obrad din Budva îl anunţară că nevasta, pe care nu o mai văzuse de patru ani, îi născuse un fiu. Între timp, a venit Milica să-mi ureze un an 1981 fericit. Era fericită: în aprilie va părăsi apartamentul socrului şi se va muta într-al său, primit de la Căile Ferate...

Pe neaşteptate, şi primăvara următoare aduse cu sine o anumită stare de nervozitate şi-i agită pe

gardieni. Hodžović, întunecat, punea să fim mereu număraţi şi percheziţionaţi prin celule. Până la noi ordine, ne interzise şi vizitele. Întări paza pe zidurile Melcului. Ne rodea şi teama, şi curiozitatea. Prin ziare, nici o veste neagră. Nu se mai aştepta nici o moarte care să îndurereze întreaga lume. Nu începuse nici războiul. Nu era nici o revoltă, deşi martie era luna puciurilor.

- Tovarăşi deţinuţi! - ni se adresă Hodžović abia pe la jumătatea lui aprilie. - În Kosovo a izbucnit contrarevoluţia!

De data asta el nu suspina, iar noi nu tăceam. Îi spuneam directorului că nu suntem animale, că ne uităm la televizor şi citim ziarele. De ce nu ne-a spus asta în martie? Sau are cumva să ne spună ceva ce nu se află prin ziare?

- Pretind o atenţie şi o disciplină de fier - spuse Hodžović. - Naţionaliştii şi hegemonii velikosârbi jubilează acum. Sub masca formală a apărării fiinţei naţionale, ei vor acum să se târască afară de prin vizuinile lor antirevoluţionare şi procetnice. Noi îi vom întâmpina pe aceşti bandiţi...

- Mai încet, Suleimane! - se zbârli Miraš Bradović. - Scrie prin ziare că în Kosovo s-au răsculat arnăuţii. Ei ucid pe-acolo sârbii, siluiesc copii sârbi, îi castrează pe nou-născuţi, ştrangulează lăuzele! Ei cer republică arnăuţească şi unirea cu Albania. Asta scrie prin ziare, Sulia. Iar tu... iar tu ai pus totul pe seama sârbilor!

- Eu am pus totul pe seama naţionaliştilor şi hegemonilor. Partidul nostru nu va permite niciodată revanşismul şi ura faţă de poporul frate albanez! Şi să ştii... ascultă-mă bine, Miraš. Cu mine va avea de lucru fiecare dintre voi care se uită cruciş la vreun deţinut albanez ori încearcă să se poarte cu el ca un sârb!

- Ba tu să mă asculţi pe mine bine, Suleiman! - izbucni Miraš, însă fără prefăcătorie, ci pe faţă. - Din poarta acestei închisori, unde tu comanzi, se

vede biserica aceea părăsită din Martinicii mei. Când, în urmă cu o sută şi ceva de ani a atacat Omer-paşa Latas Muntenegrul, în biserica aceea s-au baricadat treizeci dintre Bradovicii mei. Au pierit cu toţii, dar au omorât înainte de asta cinci sute de turci! Aceşti Bradovici... - ieşi Miraš din formaţie - au pierit aceşti Bradovici pentru ca tu să-mi interzici astăzi să fiu sârb?

- Eu... eu nu-ţi interzic asta - parcă se sperie Hodžović. - Îţi interzic doar să-i urăşti pe albanezi şi să faci pe sârbul! Îţi interzic ideile velikosârbe şi procetnice... şi nu nuita, unul dintre fraţii tăi a fost cetnic şi a pierit ca un trădător! - prinse directorul curaj.

- A pierit, fie iertat, ca un contrarevoluţionar - îşi puse iar Miraš masca de actor, de parcă se afla la teatru. A fost contrarevoluţionar, dar nu a fost trădător.

- A fost, a fost! - zise Hodžović cu asprime. - A fost cel mai mare trădător posibil!

- De fapt, adevăr grăieşti - recunoscu Miraš. - Acest răposat frate al meu, ruşine să-i fie, l-a trădat pe Stalin, l-a trădat pe Marx, l-a trădat pe Enver Hodja, l-a trădat pe...i-a trădat pe toţi fiii babei Kristina. Să-i fie ruşine, a fost un mare trădător! Dar... dar acest frate al meu nu a trădat Kosovo, măi, Sulia. Asta au făcut alţi trădători.

- Eu am spus ce am avut de spus, iar tu ai recunoscut! - îl ameninţă Hodžović subtil şi plecă.

HOMER ŞI BISMARK, ÎN POSTURĂ DE SÂRBI

Închisoarea Melcul se transformă în Kosovo. În ateliere, în staţionarul de zi, în dormitoare, în plimbarea în cerc - povesteam cu toţii despre Kosovo. Cimitirul sârbesc din Đakovica, dărâmat. Au siluit o fată sârboaică la Priština. Citeam în ziare că au scârnăvit cu fecale frescele sfinţilor din biserica mănăstirii Gračanica. Au siluit trei călugăriţe. Au tăiat livezile. Au scos ochii boului mănăstirii. Copiii albanezi au ciuruit un bătrân cu cuţitele - citim noi în ziare... Aflăm şi de grozăviile trecute, despre care nu s-a spus nimic înainte. Am aflat mult mai multe decât ceea ce ştiam trăind la Prizren decât am ascultat de la Ljuba ori decât ce-i scria el din Đakovica ţarului rus. Un oarecare Bacić mărturisea în ziar cum, în toamna lui 1978, trei arbanaşi l-au atacat pe proprietatea lui, l-au împuns cu furcile şi, crezând că e mort, l-au urcat pe cal şi l-au dus peste graniţă, în Albania. A fost atunci, povestea el, o noapte furtunoasă, astfel că răufăcătorii s-au rătăcit şi au dat peste grănicerii sârbi. Nimeni, zicea acest Bacić, nu a pornit vreodată vreo anchetă... Abia acum se scotea la lumina zilei faptul că arnăuţii aprinseseră Patriarhia din Peć. Puternicul aparat de stat nu a putut, din păcate, să-i găsească pe piromani. A vrut, dar nu a putut. Abia acum se afla că un întreg ţinut din Metohia, presărat cu morminte sârbeşti vechi de o mie de ani, a fost dăruit Albaniei şi acoperit de un lac artificial. Mâlul albanez a acoperit dovezile cum că sârbii ar fi trăit vreodată aici...

Abia acum se afla... De crimele fraţilor Dautai şi Halit Berişa încă nu se afla. Nici un cuvânt prin ziare despre asta şi nici despre cum şi de ce am fost eu osândit. Le va veni rândul - mă

bucuram eu - şi lui Ljuba, şi lui Srđan, şi lui Mitar, şi mie, şi văduvei Maria Lučić căreia i-a dispărut fiica încă din 1969. Spera şi acum Maria, de mai era vie? Prea lungă era lista celor dispăruţi şi a celor cărora li s-a pus pumnul în gură în trei luni, în trei ani, în trei veacuri, pentru a încăpea toată în ziar.

- Cum poţi să taci... cum de nu ţi-e ruşine? îl atacă Miraš pe bătrânul Safedin Limoni, în staţionarul de zi.

Despre Safedin ştiam doar că era din satul Stublica, lângă Gnjilane, că a ucis patru dintre conaţionalii săi care îi *erau datori cu sânge* şi că a fost osândit la 15 ani. Îşi omorâse datornicii la Gusinje, astfel că nici nu fusese judecat în Kosovo. Vorbea curgător sârbeşte, fără greşeli în accent ori caz.

- Pe mine, prietene, nu mă interesează ceea ce scriu ziarele - răspunse Safedin.

- Dacă ar face fraţii mei, cei de un nume cu mine ori vecinii ceea ce fac ai tăi, eu aş muri de ruşine. De-aş fi în locul tău, eu m-aş spânzura! - se înfoie Bradović.

- Fii atent, prietene, nu vorbi aiureli! - se înfoie şi Safedin Limoni. - Eu nu te-am jignit pe tine cu nimic.

- Mi-ai luat Kosovoul, mi-ai siluit Kosovoul, mi-ai scârnăvit cele sfinte, mi te-ai căcat pe obraz, pe lumânarea de botez, pe numele... auzi la el, nu m-a jignit! - sări Miraš. - Încă mă mai ameninţi, încă mă mai şi ameninţi! - se ridică el deasupra lui Safedin şi deţinuţii se îmbulziră la masa la care se confruntau cei doi. Printre ei se aflau şi douăzeci de albanezi din Muntenegru, din Plav, Gusinje, Bar, Podgorica, Ulcinj.

- Nu te ameninţ, prietene - se eschivă Limoni. - Doar te rog să nu mă jigneşti şi să judeci pe bună dreptate. Şi noi am pătimit multe din partea voastră.

- Dar când asta şi unde, pentru Dumnezeu? - se aşează Bradović.

- Pe vremea Serbiei. Pe vremea celeilalte Iugoslavii. Îţi sunt martor viu nenumăratelor voastre crime! Ceea ce se petrece astăzi este răzbunare, o răzbunare poate prea blândă, prietene!

- Exact, tată Safedin! - îl aprobă unul dintre deţinuţi - unul nou, atunci l-am văzut pentru prima dată.

- Să auzim despre ce crime este vorba - m-am amestecat şi eu în discuţie.

- Eşti prea tânăr, doctore, să-ţi aminteşti de hegemonia sârbă - spuse bătrânul. - Există însă mulţi martori vii, există multe cărţi... totul e scris în cărţi.

- Poţi să te fuţi în ele! - aruncă unul dintre gardieni. - Omul îţi spune frumos să înşiri aceste crime: s-a întâmplat atunci şi atunci, asta şi asta, aici şi aici.

- Nu ştiu, fiule, de unde să încep - îl privi Safedin fix pe gardian.

- De unde ţi-e mai uşor! - îi răspunse gardianul cu asprime şi se uită să nu cumva apară pe neaşteptate Hodžović. Era duminică şi el nu venea aproape niciodată duminica. Teama însă îl determină pe acel tânăr să fie atent.

- Pe noi ne-au căsăpit sârbii în războaiele balcanice, la Uroševac, la Međara, la Debar... despre asta mărturiseşte şi Dimitrije Tucović în cartea sa *Serbia şi Albania* - începu Safedin, de parcă se afla la catedră. - Nouă ne-au răpit sârbii pământurile şi au mutat pe ele străini din Muntenegru, din Bosnia, din Lika şi Herţegovina... - porni bătrânul să tuşească. - În cealaltă Iugoslavie nu am fost decât ţapinari şi slugi. Nu am fost niciunde reprezentaţi în această stăpânire. Ne-au interzis legile şi obiceiurile, iar statul făcea planuri cum să ne mute în Turcia ... - îl măsură el pe gardian satisfăcut. - Mai sunt multe, dar ajunge şi-atât.

Gardianul roşi de neştiinţă şi neputinţă. Câţiva deţinuţi albanezi porniră să vorbească veseli, se apropiară de Safedin şi-l bătură pe umeri. Miraš adormise. De cum tăcea, de cum nu se afla în centrul atenţiei, el începea imediat să picotească. Mă gândeam: de unde bătrânului Safedin atâta stăpânire de sine şi locvacitate?

- Dumneavoastră minţiţi, domnule! - strigă un lungan. Fusese adus la Melcul în urmă cu vreo trei-patru zile şi încă nu ştia cum trebuia să se comporte. - Eu mi-am dat doctoratul cu războaiele balcanice. Eu ştiu toate numele şi prenumele tuturor şiptarilor ucişi în Uroševac, la Debar şi Merdar!

- E, fiule, nu mint! - răspunse Safedin. - Şi eu îmi aleg cuvintele... ştiu şi să... - îşi termină ameninţarea cu privirea.

- Albanezii voştri... la Merdar, albanezii voştri îi dau cuvântul locotenentului nostru Milan Popović şi însoţitorilor lui că pot veni în siguranţă la tratative - ajunse lunganul împingându-se până la masă. - Îi întâmpinară pe cuvântul dat... pe cunoscutul vostru cuvânt dat şi-i căsăpiră pe toţi! Atunci noi am replicat... am împuşcat douăsprezece albanezi... cap pentru cap, nici o unghie mai mult.

Gardianul îl sculă pe unul dintre deţinuţi, să se aşeze lunganul.

- Aţi împuşcat oameni nevinovaţi - răspunse Safedin cu asprime.

- Iar la Uroševac... acolo s-a întâmplat acelaşi lucru. Fruntaşii albanezi au ieşit dinaintea locotenentului sârb evreul Moshe Amar cu pâine şi sare... De cum au lăsat armele jos, ai voştri i-au legat şi i-au căsăpit!

- De unde ştii... tu eşti un mincinos! - îi aruncă în faţă unul dintre deţinuţii albanezi.

- Nu înjura omul! - strigă Safedin la el. - A dus pârâul la moara lui, dar ştie mult mai multe ca tine.

- Armata sârbească a intrat a doua zi în Uroševac şi a împuşcat optzeci şi şapte de albanezi. Şi din nou cap pentru cap!

- Din nou v-aţi răzbunat pe oameni nevinovaţi! - răspunse Safedin.

- Comandamentul sârb interzisese răzbunarea oarbă. Dar... spuneţi şi voi, dacă vreo armată din lume ar fi dat peste optzeci şi şapte de tovarăşi de-ai săi căsăpiţi, s-ar fi comportat altfel?!

- Poate da... poate ar fi putut - răspunse Safedin, nesigur.

- Ar fi putut, însă numai să fi fost şi mai brutală, să nu se oprească la numărul tovarăşilor ucişi! Armata sârbă... descoperiţi-vă în faţa acestei armate, domnule! La Debar, lumea s-a minunat de această armată... da, chiar la acest Debar de care vorbiţi - se precipită lunganul.

- La Debar, tinere, a fost ucisă multă sărăcime de-a noastră! - ridică Limoni vocea. - La Debar mi-au omorât unchiul. Te rog să nu-mi pomeneşti de Debar.

- În noaptea dintre 20 şi 21 septembrie 1913, asupra a 1 200 de soldaţi ai Regimentului 19 s-au năpustit mişeleşte 10 000 de arnăuţi - turnă lunganul la cifre. - A fost un masacru! Regimentul a rămas fără 854 de soldaţi, subofiţeri şi ofiţeri. Au împiedicat masacrul total unităţile sârbeşti din vecinătate... Iată, domnule, ce s-a întâmplat la Debar.

- Şi cu ce am uimit lumea, pentru Dumnezeu? - se auzi Miraš, pe care nu l-am observat când s-a trezit. - După cele povestite, acolo albanezii ne-au mutilat!

- Lumea a fost uimită că armata noastră a renunţat la răzbunare. Însuşi comandantul acelui regiment măcelărit, locotenent-colonelul Radonjić, a rugat comanda supremă să-i mute, pe el şi pe martirii scăpaţi cu viaţă, în altă parte, să nu fie astfel tentaţi să se răzbune. Acea scrisoare a lui...

- Prostul! - strigă Bradović.

- Ce spuneţi? - se miră lunganul.

- Acest locotenent-colonel Radonjić a fost un prost obişnuit! În locul lui eu nu aş fi lăsat nici şarpele sub piatră!

- Nici eu, pe onoarea mea - aprobă gardianul părerea de rău a lui Miraš pentru faptul că la Debar nu se ajunsese la răzbunare. - Dar tu ce ai făcut? - îl întrebă apoi pe lungan. - La cât ai fost condamnat?

L-a denunţat prietena lui, zise, fiindcă a povestit de faţă cu ea cum că şi partizanii au săvârşit crime. Lui i-au aruncat, la Žabljak, în fântână, bunicul , mătuşa şi încă vreo patru din familie. Acestea sunt faptele, spuse, şi ele nu se pot ascunde de istorie. Nu a primit mult, în total doi ani şi jumătate. Va rezista, adăugă, fiindcă, pentru nimic, oamenii rezistă şi mai mult. L-am întrebat de nume, de ocupaţie, de unde este. Numele, zâmbi, îi era Novak, iar el era din Kosovicii. Ai lui erau din Šavnik. Până la arestare lucrase la Podgorica, la Institutul pentru cercetarea istoriei contemporane.

- Am fost adus aici - îi zâmbi el străjerului - pentru reeducare. Când ies de la Melcul, să nu ştiu ceea ce ştiu şi că nu este ceea ce este.

- Ţine tu aproape de mine - zise Miraš. Te vei reeduca şi te vei cuminţi... să nu-ţi faci probleme pentru asta, Kosović.

Abia ce venise şi despre Novak Kosović ştiam totul. Şi că avusese o prietenă spioană, şi că i-au aruncat bunicul în fântână, şi că era născut în 1950, şi că mai avea fraţi şi două surori, şi că era doctor în ştiinţă, şi că la Melcul va fi pantofar. Safedin se afla deja la Melcul de douăsprezece ani: omorâse patru persoane, era de loc din Stubljica, a pierdut un fiu... altceva nu mai ştiam. Mai avea şi alţi fii? Îi era nevasta în viaţă? Când s-a născut? Unde a învăţat aşa de bine sârbeşte?

- Cu ce te ocupai înainte de război? - l-am întrebat pe Safedin.

- Judecător - răspunse el. - Avocat şi judecător.

- Când ţi-ai luat licenţa?

- În douăzeci şi nouă.

- La Belgrad?

- Unde altundeva dacă nu la Belgrad. Pe noi ne considerau atunci drept animale, noi nu aveam şcolile noastre înalte... Doi ani după facultate, am lucrat la un avocat... la... bătrâneţe deşartă, i-am uitat numele. Un timp am avut propriul meu birou de avocatură, la Valjevo, iar înainte de război... în vara lui treizeci şi şapte, am fost instalat judecător la Prizren.

- După teoria lui Miraš Bradović, cunoscut şi sub porecla de...

- Te rog, Miraš - l-am oprit eu. Mă îndemna dorinţa să dovedesc ceva din ceea ce am ascultat de la Ljuba şi să discut cu Safedin.

Au existat pe vremea aceea - întrebai eu - ofiţeri, parlamentari, senatori de naţionalitate albaneză? Au existat, însă puţini - răspunse el. Au existat preşedinţi de comune albanezi? Rar, foarte rar - spuse Safedin. În raionul Đakovica - am spus eu - din opt preşedinţi de comune şapte au fost şiptari. E posibil - spuse Safedin. Existase pe lângă fiecare judecătorie sârbească şi câte un cadiu? A existat - răspunse Safedin. El însuşi - adăugă el - a fost cadiu vreme de şapte luni.

- Tu, Safedin, ai spus mai devreme că sub stăpânirea velikosârbă nu aţi fost niciunde reprezentaţi.

- Ei ne-au luat pământul - răbufni el cu ură.

- Asta nu a fost un rapt, ci reforma agrară. Înainte de toate, a fost împărţit pământul nimănui, respectiv aşa-zisele proprietăţi împărăteşti... e-adevărat, Safedin? - l-am privit eu în ochi, însă el nu răspunse. - Aceste pământuri împărăteşti au fost împărţite atât sărăcimii albaneze, cât şi celei

sârbeşti. Coloniştii, ori străinii, cum le spui tu, au primit exclusiv terenuri pline de mărăcinişuri sălbatice, imaşuri şi povârnişuri stâncoase. Aşa a fost, Safedin?

- Beii noştrii au fost jefuiţi! - răspunse el.

- Drept spui. Aproape şapte mii de agale şi bei ai voştri.

- Şi tatăl meu a fost unul dintre aceştia - îşi reveni Safedin.

- Aceşti şapte mii de bei şi-au pierdut feudele, aşa este. Fiecare palmă de pământ care li s-a luat le-a fost plătită în aur şi la preţul pe care l-au fixat ei înşişi. A primit sau nu tatăl tău aurul, Safedin?

- A primit, însă, totuşi, a fost un rapt. Acel pământ el nu l-ar fi vândut de nu ar fi fost forţat.

- Regatul Iugoslaviei a abolit în Kosovo şi Metohia relaţiile sociale anacronice. Acest stat a introdus principii de drept europene şi a pus capăt anarhiei seculare a turcilor şi arnăuţilor - spuse Novak Kosović. - Cât despre strămutarea arnăuţilor în Turcia... da, a fost studiată şi această posibilitate. Numai să nu uitaţi...

- Nici o grijă, asta nu vom uita niciodată - dădu Safedin din mână.

- Nu uitaţi - continuă Kosović - că treaba asta, cu strămutatul, a fost oferta Turciei. Turcia a insistat foarte mult. Trebuie ştiut că...

- Povesteşti incorect - îl întrerupse din nou Safedin.

- Povestesc aşa cum este - continuă Kosović netulburat. - Turcii au izgonit în jur de o mie de greci din Ţarigrad şi din oraşele din Asia Mică, iar în 1915 şi 1916, au ucis mai mult de un milion de armeni. Atunci s-au gândit să populeze aceste pământuri creştine pârjolite. Li s-a părut că voi, că arnăuţii sunt cei mai corespunzători... Turcii, stimate domn, ştiu cel mai bine de ce i-au ales chiar pe albanezi. În principiu, Regatul Iugoslaviei nu a avut nimic împotrivă...

- Tu să nu-mi pomeneşti de acest regat - sări Safedin de pe scaun. În acest stat noi am fost ţapinari şi sărăntoci - zise şi, în clipa aceea, mi se păru că văd în el pe unul din cei doi ţapinari pe care i-am cunoscut în pivniţa de vizavi de gimnaziul din Gacko.

- Şiptarii - am zis - au fost proprietarii aproape tuturor joagărelor, morilor, prăvăliilor, brutăriilor, hotelurilor şi hanurilor din Kosovo şi Metohia. E-adevărat?

- Noi - răspunse el - nu am avut universitatea noastră, drapelul nostru albanez, nu am avut ţara noastră... autonomia noastră.

- Şi nu aţi siluit, nu aţi furat, nu aţi ucis, nu aţi dărâmat, nu aţi incendiat, nu-i aşa ? - sări Miraš. - Multe drepturi naţionale şi obiceiuri v-au fost atunci interzise!

- Noi suntem şi astăzi fără drepturi! - răbufni bătrânul. - Noi suntem străini pentru voi, ucigaşi, hoţi... întoarceţi capul când ne vedeţi, de parcă am fi leproşi! Şi astăzi, prietene, există sărăcime în Kosovo. Jumătate dintre noi sunt analfabeţi. Jumătate dintre noi sunt şomeri. Fiecare al patrulea moare în scutece... Ce dacă dorim o republică a noastră? Este o crimă să iubeşti Albania? Eu sunt albanez... eu cred că e normal ca sârbul, oriunde ar trăi, să iubească Serbia. Pe copiii noştri... - răsfoia el surescitat un ziar şi arăta un raport despre judecarea unui grup de tineri albanezi din Priština - pe stundeţii noştri îi aruncaţi la închisoare numai pentru că sunt albanezi şi fiindcă doresc ca toţi albanezii să trăiască într-o singură ţară. Este corect acest lucru? - se holbă el la Miraš, respirând sacadat.

- Înţeleg dorinţa şiptarilor de a se uni - mi se făcu mie milă de el. - Eu, Safedin, am spus asta şi la judecata mea. Însă nicidecum nu pot să înţeleg... voi acest noroc al vostru, de se poate numi noroc, vreţi să-l dobândiţi prin nişte fărădelegi dinaintea cărora i se opreşte omului răsuflarea. Eu nu

vreau... eu nu sunt de acord că studenţii voştri sunt trimişi la închisoare pentru lozincile şi cântecele lor. Însă nu eu sunt cel care-i trimit, nu noi îi judecăm, ci...

- Ci? - izbucni Safedin.

- Vânătorii de capre sălbatice şi de urşi. Ei, ei.. îi cunosc bine... îi vom vedea şi-n această seară la televiziune. Ei comandă noaptea crimele şi incendierile, iar ziua, de la tribune tapetate, îi acuză pe criminali şi pe piromani, însă nu vor să-i aresteze şi să-i pedepsească. Din cauza acelor lozinci şi cântece îi arestează pe copii, pe propriii lor copii, pentru a-i umple pe şiptarii creduli şi mai mult cu ură faţă de sârbi şi pentru a-i aţâţa la alte crime. Aşa.. dragul meu Safedin, aşa se face în fiecare mafie.

- Exact aşa - strigă Novak Kosović. - Aceiaşi care umplu închisorile cu copii albanezi plâng a doua zi dinaintea Europei şi lumii cum că asta au făcut sârbii. Voi faceţi, de fapt, aceste lucruri - se întoarse el spre Safedin. - Cât despre sărăcia voastră... vă rog, domnule, pentru dezvoltarea şi progresul Kosovoului Serbia dă până şi negrul de sub unghie. De o jumătate de secol, se poate spune, le dăm şiptarilor şi cu pumnul şi cu şapca, iar voi...

- Mai bine ar fi fost - interveni Miraš - să fi dat numai cu pumnul. Şi de acum aşa vom face... numai cu pumnul, între coarne!

- Între coarne să o fut eu pe mă-ta! - înjură careva din grămadă. - Îţi voi tăia gâtul, porcule!

- Hai, viteazule, să te vedem! - sări Miraš făcându-şi loc în jur. - Arată-te, nu lătra pe la spate, fiu de căţea ce eşti! Aşa aţi şi învăţat! Hai, să-l vedem pe acest viteaz arnăut care vrea să-mi taie mie gâtul!

Porni de la un deţinut albanez la altul. Îl apuca pe fiecare de gât şi-l întreba dacă acesta îl ameninţase. Gardienii urmăreau în linişte. Nu recunoscu nimeni înjurătura. Nu ştia nimeni cine

anume înjurase. Miraš se întoarse la masă. Unul dintre gardieni ne aminti că mai avem ceva mai puţin de o oră până la cină.

- Cu banii pe care i-a dăruit Serbia Kosovoului s-ar fi putut clădi un întreg Belgrad - continuă Novak Kosović. - Însă conducerea albaneză a vărsat aproape toţi banii aceştia în prădarea proprietăţilor sârbeşti, în buzunarele sale şi-n înmulţire. Producţia de copii... vă rog, cea mai mare fabrică de făcut copii din lume se află astăzi în Kosovo. Cum să nu fiţi analfabeţi şi şomeri, stimate domn? Faceţi câte zece copii, ba chiar şi treizeci, şi cereţi de la săraca Serbie să construiască pentru tot acest furnicar şcoli, spitale, fabrici. Câţi copii aveţi dumneavoastră? - îl întrebă pe Safedin.

- Şapte în viaţă - răspunse acesta cu mândrie. - Doi mi-au pierit, iar trei mi-au murit.

- Şi câte femei aveţi? Două, trei.. câte?

- Asta nu te interesează pe tine. Nu te lua de familia mea.

- Dacă albanezii cuceresc cu sulele şi fărădelegile lor şi Belgradul şi alungă întregul popor sârb pe insula Ratna... potrivit teoriei lui Miraš Bradović, comuniştii sârbi ar flecări despre hegemonia velikosârbă şi s-ar bate cu pumnii-n piept nu cumva să le fie jignit vreunul de-ai lor. Această *teorie*, comandată parcă, provocă râsete şi ne mai însenină. - Până la victoria slăvitei noastre revoluţii - Eu am avut la Sköder şaizeci de mii de fraţi şi de surori şi poate şi două sute de mii în întreaga Albanie. Pe toţi aceştia Hegel mi i-a luat, pe toţi i-a albanizat.

- Hegel?! - se miră zâmbind Novak Kosović. El încă nu înţelegea zigzagurile *cauzalităţilor istoriei*.

- Acest Hegel, dragul meu Kosović, l-a şcolit pe Marx, Marx i-a şcolit pe Lenin şi Stalin, aceştia doi i-au şcolit pe Dućo şi pe Miladin, iar aceştia din urmă pe Enver Hodja şi pe Mehmed Shexu.

Comuniştii noştri i-au creat pe comuniştii albanezi, i-au adus la putere, şi mulţi ani după război am hrănit întreaga Albanie... Aceşti fraţi de clasă au nimicit tot ceea ce a fost sârbesc în Albania şi acum ne cer întreaga Metohie, jumătate din Muntenegru, jumătate din Macedonia, întreg Kosovoul... De când suntem, nimeni nu ne-a mutilat mai rău decât Hegel! - La asta *staţionarul de zi* răsună de hohote, însă Miraš nu se opri. - Prin şaptezeci şi patru, m-au înfundat un an la reeducare, fiindcă am spus că în Kosovo ar trebui interzise şcolile albaneze, universitatea, guvernarea arnăuţească, drapelul lor. Judecătorul a spus că, după Hegel.. după Marx, aşa ceva nu se poate. Dar, după acelaşi Hegel, hegelianul Enver Hodja poate să albanizeze două sute de mii de sârbi din Albania. Şi poate amicul ăsta - arătă el spre Safedin - să se vaite că-i oprimăm, că sunt lipsiţi de drepturi. Şi poate... poate - se înfurie Miraš - spune, bătrânule, au siluit sârbii albanezele între cele două războaie, au dărâmat geamii, au bătut copiii voştri... s-a întâmplat ceva din toate acestea?

- Nu s-a întâmplat - răspunse Safedin.

- V-am forţat după victoria revoluţiei noastre şi a voastre?

- Nu, nici atunci. Însă nu e totul...

- Aşteaptă, amice. V-am răspuns noi măcar şi cu o palmă la violurile, crimele şi jafurile voastre de după război?

- Nu ştiu - se încurcă Safedin. - Ştiu că nu ne-aţi iubit niciodată şi că întotdeauna am fost străini pentru voi. Voi sunteţi un popor mai înzestrat, mai cultivat... deja prin asta suntem oprimaţi.

- Asta este - exclamă Miraš - cea mai mare minciună pe care ai scos-o astăzi

- Nu mă jigni, amice.

- Potrivit teoriei lui Miraš Bradović, cunoscut şi sub numele de Nietzsche, niciodată cei cultivaţi

nu i-au oprimat şi nu i-au jefuit pe cei necultivaţi. Adevărul este chiar pe dos, bătrâne.

- Cum adică? - întrebă Safedin.

- Să zicem că omenirii i-au trebuit mii şi mii de ani să ajungă până la telefon, până la avion, până la curentul electric şi televiziune. Câţi de Pitagora, Aristotel, Tesla, Heraclit, Spinoza, Punin ori Galilei au precedat aceste descoperiri? Şi acum, peste noapte, pe gratis, fără nici un fel de eforturi şi participare din partea lor, acestea sunt primite de triburile africane, de papuaşi, de albanezi... Potrivit teoriei lui Miraš Bradović, furtul spiritului şi exploatarea inteligenţei sunt lucrurile cele mai teribile!

- Dar cine spune că într-o bună zi nu vom da şi noi naştere unui Tesla, Einstein ori Mendeleev?

- Pe voi v-ar trage înapoi asemenea oameni! Oameni asemenea lor nu incendiază patriarhiile, nu trag pe nimeni în ţeapă, nu violează, nu jefuiesc, nu mint, nu le scot boilor ochii, nu dărâmă mormintele, nu castrează copiii altor naţii, nu nasc câte treizeci de copii... să nu dea Dumnezeu să aveţi parte de o asemenea nenorocire!

- Ţi-este inima plină de venin! - oftă Safedin. - Noi suntem un popor cinstit... uităm repede răul şi jignirile, însă ţinem minte multă vreme şi cea mai mică faptă bună. Nu avem propriii noştri filosofi şi oameni de ştiinţă, însă avem...

- Noi suntem iliri, noi ne tragem din iliri - îi sări în ajutor lui Safedin un arnăut negricios din Gusinje al cărui nume l-am greşit şi care trăia la Melcul sub un nume fals şi urât. Doar ce fusese adus la închisoare că s-a auzit de undeva că el, pentru un pariu, probabil pentru două mii de mărci germane, a mâncat două sute de grame de rahat omenesc şi din această cauză, de fapt pentru jocuri de noroc şi îmbogăţire necinstită, a şi fost condamnat. De cum s-a aflat acest lucru, nefericitul om primise porecla de Rahatul şi astfel i

se adresau până şi gardienii. În primele zile, el s-a înfuriat, a înjurat şi a ameninţat, de câteva ori s-a şi bătut cu deţinuţii, dar după aceea s-a mai muiat şi a îndurat în tăcere batjocura, conştient că nu o putea opri. Vorbea răguşit şi parcă din stomac, astfel că răufăcătorii puneau şi asta pe seama acelui pariu. - Spune-le, tată Safedine, că ne tragem din iliri şi că...am ajuns în Kosovo înaintea sârbilor. Spune-le că... - însă aici fu întrerupt de corul ironic.

- Hai, Rahatule - îl înţepă careva - să punem pariu pe un blid de rahat că tu nu ştii nimic despre aceşti iliri ai tăi.

- Măi, animalule, eu am terminat liceul - zise Rahatul, răguşit, neluând în seamă ironia. - Noi suntem... noi avem cultura noastră veche... noi, spre deosebire de voi, nu am luat nimic nici de la greci, nici de la romani, nici de la bizantini. Noi suntem...

- Gura! - urlă Safedin. - Nu mă fă să roşesc dinaintea acestor oameni. Nu fi orb dinaintea geamiei Sofia şi nici surd dinaintea lui Homer. Strămoşii tăi şi ai mei s-au minunat de frumuseţea mănăstirilor sârbeşti Gračanica şi Visoki Dečani. Ei...

- Atât de mult s-au mirat încât au scos ochii reginei Simonida de pe fresca din Gračanica ! - îi scăpă lui Novak Kosović.

- Asta - zise Safedin cu mâhnire - a făcut un nebun. Poate.. poate l-au pus ori l-au mituit turcii. Voievozii albanezi au păzit vreme de cinci veacuri aceste biserici şi mănăstiri ale voastre din Kosovo şi Metohia.

Kosović contestă asta. Voievozii albanezi, spuse el, au apărat mănăstirile, însă nu pentru frumuseţea acestora, ci pentru folosul lor propriu. Struguri, vin, ţuică, miere de stup, fân... două treimi, iar câteodată şi mai mult, lua pentru sine, de pe proprietăţile mănăstireşti, voievodul-protector. Călugării erau iobagii şi slugile lui

personale. Stareţul mănăstirii Visoki Dečani a trebuit să călătorească în Rusia şi să cerşească aur de la ţar pentru a-i plăti voievodului arnăut răscumpărarea. Despre o asemenea protecţie a locurilor sfinte sârbeşti s-au păstrat multe documente, spuse Kosović.

- Noi nu ne înţelegem unii pe ceilalţi - oftă Safedin. - Fiecare s-a legat de propriul adevăr. Asta se va preface într-o mare nenorocire!

- Ştiinţa istoriei nu dispune de nici o dovadă că albanezii sunt urmaşii ilirilor - l-am bătut eu uşor pe Safedin pe umăr. - Strămoşii voştri au venit de undeva de prin Caucaz ori de prin Arabia - şi de cum am spus asta, el îndepărtă scaunul şi-mi împinse mâna de pe umărul său.

Atunci mi-am adus aminte de o scrisoare pe care a trimis-o răposatul Ljuba ţarului rus şi am tăbărât asupra lui Safedin. Am început de la Constantin Profirogenetul, istoric şi împărat al Bizanţului. Acest om, am spus, nu a ştiut nimic despre albanezi în secolul al X-lea, cu toate că a povestit în detaliu despre popoarele împeriului său. El pomeneşte de albanezi doar în treacăt şi asta ca despre nişte triburi din zona Caucazului. În Caucaz, am adăugat eu, există şi astăzi o regiune numită Arbania. Flecărelile despre originea iliră a şiptarilor sunt de dată recentă şi sunt văduvite de orice fundament. Acest mit despre cum că albanezii se prezintă drept cei mai vechi locuitori ai Balcanilor a fost născocit pur şi simplu pentru a face rost de documente pentru campaniile asupra ţinuturilor sârbeşti. Primii albanezi au ajuns în Balcani abia pe la începutul secolului al XI-lea: asupra acestui fapt sunt de acord toţi celebrii istorici. - *Albanus* înseamnă în limba latină străin, iar *Albania* - ţara străină. De unde au venit, aşadar, aceşti străini? - l-am înghiontit eu pe Safedin. Mulţi dintre bătrânii arbanaşi din Kosovo şi Metohia mai ţin şi astăzi minte o legendă interesantă, am zâmbit eu. Strămoşul lor de demult

a ajuns, potrivit acestei legende, din Arabia, şi asta pe la sfârşitul veacului al X-lea, când în Arabia s-a aflat sub domnia unui calif pe nume Imer, poate a lui Azeti sau Azeti Imer. Acest calif a scuipat, alţii spun că l-a pălmuit pe acest strămoş al lor pentru că a furat o cămilă, iar acesta, făcut de ruşine, s-a mutat cu femeia sa în Albania de astăzi. În timp ce a fost în slujbă la Constantinopol, consulul rus Ivan Stjepanoici Jastrebov a fost de câteva ori în Albania şi a descoperit că şi acolo există o legendă asemănătoare - am spus şi mi-am aprins o ţigară, mândru de cunoştinţele altuia şi de descoperirile altuia. - Un arbanas arab, am continuat eu povestea, certându-se cu un şeic, a fugit cu tot cu tribul său în străinătate. Acest trib, mărturisea Jastrebov, arabii l-au denumit *arnaud* - adică, în arabă, alungat, dezavuat.

- De unde - tresări Safedin - un trib nearab în Arabia? Povesteşti tâmpenii, doctore!

- De aici, nu m-am lăsat eu tulburat, - şi faptul că Arbania caucaziană, de care pomenesc atât Profirogenetul, cât şi consulul rus Jastrebov, s-a aflat în Evul Mediu timpuriu în falia dintre imperiile iranian şi bizantin, acceptând să fie vasala conducătorului arab, califul Aod ad Malik - am pronunţat eu acest nume la repezeală şi în şoaptă, întrucât nu eram sigur dacă l-am ţinut bine minte. Când au pornit trupele arăbeşti în campanie asupra Europei, arbanaşii caucazieni au pornit alături de ei. Conducătorul de oşti bizantin Gheorghe Maniakis învinge oştirea invadatoare a arabilor şi ia prizonieri cu miile. Acest Maniakis - l-am îmboldit eu pe Safedin care se prefăcea a fi adormit - a căzut în dizgraţia împăratului său şi s-a revoltat. A folosit prizonierii arbanaşi de mercenari, însă oastea împăratului Constantin al IX-lea a obţinut victoria. A pierit însuşi Maniakis, iar restul mercenarilor săi, arbanaşii şi ceilalţi, fugi prin munţii din sudul Albaniei, care va purta astăzi numele de Albania de la acei străini.

- Atât... atât să mai adaugi - trase bătrânul adânc aer în piept - că sârbii au ajuns în Albania înaintea albanezilor!

- Dar cum să nu - m-am apropiat eu de el. - Sârbii au locuit în Albania de astăzi măcar cu patru veacuri înainte de a fi apărut acolo primii albani, primii arbanaşi. Albanezii sunt străini, sunt colonişti, iar sârbii, vechi locuitori. Niciodată coloniştii şi veniturile nu au dat nume râurilor, munţilor, câmpiilor, lacurilor ori pădurilor, decât numai atunci când acest pământ pe care s-au mutat a fost pustiu, nelocuit. Până chiar în secolul al XVII-lea, pe cuprinsul Albaniei de astăzi numele aproape tuturor munţilor, defileelor, livezilor ori pârâurilor au fost de origine sârbă. Arnăuţii au preluat de la sârbi şi multe denumiri de copaci, de pomi fructiferi, de flori, de animale de casă ori sălbatice, de unelte, de mobilier, de meserii, de diverse ocupaţii...

- Vai şi-amar de cei bolnavi dacă te pricepi la medicină aşa cum te pricepi la istorie - îmi întrerupse Safedin povestea şi căscă teatral.

Novak Kosović nu rezistă şi spuse că a citit şi el ceva asemănător. Miraš adormise. Gardianul privi la ceas: ne atenţionă cu părere de rău că se apropia ora cinei.

Spre regretul meu, la această masă rotundă ajunse şi deţinutul Đuro Mačak şi călcă în picioare, făcu fără noimă tot ceea ce am spus până atunci. Acest ţăran blajin, dintr-un sat de lângă Andrijevica, se lăudă cum se culcase el cu soţia unui om de stat arab în vremea vizitei acestuia la Belgrad. Spionii au dezvăluit puterii secretul şi Đura, pentru faptul de a fi atentat la imaginea unei ţări străine şi, din câte îmi dădeam eu seama, din cauza subminării relaţiilor frăţeşti dintre Iugoslavia şi această ţară islamică, a fost trimis pentru o jumătate de an la Melcul.Ajungând în societatea unor bandiţi ca noi, Đuro şi-a negat fărădelegea, s-a jurat că nici nu a fost măcar o dată

la Belgrad şi nici nu ştie dacă acest frate islamic al nostru este căsătorit. Bineînţeles că nu am vrut să credem în această apărare a lui. L-am tot înţepat şi am provocat tot felul de poveşti, totul în speranţa de a-l determina să recunoască şi de a auzi cum anume s-a întâmplat. Şi într-o bună zi, la masa de dimineaţă, i se dezlegă limba şi-i scăpă cum că el, acasă, avea un motan greu de douăzeci şi nouă de kilograme. De cum destăinui Đuro acest lucru, îi şi mieună careva la spate! Preluară acest mieunat alţi doi-trei deţinuţi, iar după ei şi ceilalţi. Miau, miau, miau! - se cutremura sala de mese de-atâtea mieunături. Đuro se trezi la strâmtoare. În loc să-şi retragă minciuna, el o repetă şi se năpusti cu pumnii asupra acestei haite înfierbântate. Primi porecla de Motanul şi câtă vreme a stat la Melcul a fost urmărit de aceste mieunături batjocuritoare... Şi cum am spus, se apropie de masă, îmi întinse mâna şi spuse:

- Felicitări, doctore, i-ai spus lui Limoni adevărul gol-goluţ.

- Miau! Miauuu! - izbucni din zecile de gâtlejuri din spatele lui Đura Mačak. Mulţi se apucară să scuipe şi să sforăie ca pisicile.

- Bine ai zis, Motanule, chiar aşa - profită Safedin de clipa în care se potoliră mieunăturile. - Şi această poveste a doctorului este grea de douăzeci şi nouă de kilograme!

- Miau! Miauuu! - se dezlănţuiră ceilalţi din nou.

- Eu, taică Safedine - m-am aprins eu la faţă de scârbă - am auzit asta de la Ljuba Božović şi el mi-a arătat nişte cărţi vechi care spun că primele traduceri, aşa-zise dorice, ale *Iliadei* şi *Odiseei* au fost scrise într-o limbă foarte apropiată de cea sârbă, că există cuvinte sârbeşti în rădăcina limbii vechilor copţi, acel popor care a zidit piramidele egiptene! Răposatul Ljuba a avut dovezi cum că sârba este cea mai apropiată de sanscrită, recunoscută de ştiinţă drept izvor a tuturor limbilor

indo-europene. Desena tabele lungi, pe care le umplea cu cuvinte sanskrite şi sârbeşti. Aceste coincidenţe şi asemănări nu sunt întâmplătoare... Ljuba a vorbit, tataie, şi de faptul că mama lui Bismark a fost sârboaică din Lužica, şi că nu a ştiut limba germană deoarece, chiar şi atunci, jumătate din Prusia era locuită de sârbi. Acest mare popor este astăzi redus la numai trei sau patru sute de sârbi lujicieni... Şi-acum, ce? - l-am tras eu de mânecă pe Safedin. - Să luăm piraimedele egiptene, să-l declarăm pe Homer de sârb, să incendiem şi să jefuim Germania?

- Treaba ta. Asta pe mine nu mă priveşte - se oţărî el.

- Când l-au ucis pe Ljuba Božović mişeleşte, în întuneric, la Đakovica, nici unul dintre albanezi nu a venit la înmormântare, dar...mulţi, mulţi, Safedine, i-au transmis în scris condoleanţe văduvei, numai că nu au îndrăznit să să se şi semneze. Din cauza cui nu au îndrăznit, taică Safedine? Care credinţă, a cui minte şi care idee forţează deja de secole un popor întreg să se acopere de ruşine şi fărădelegi?

- Există neghină şi-n grâul albanez, şi-n cel sârbesc, şi-n cel grecesc, în fiecare - îi scăpă lui Safedin.

- Cina! - ţipă gardianul.

- Ascultă, Safedine! - se trezi Miraš. - Tu vrei Kosovoul meu, iar eu nu-ţi dau acest Kosovo. Ce e de făcut?

- Să fim oameni şi ca oamenii să trăim împreună.

- Fii atent, bătrâne, gândeşte bine. Dacă vrei să trăim ca oamenii, trebuie să renunţi la violuri, jafuri, incendieri, la vizitarea mănăstirilor cu buzunarele pline de rahat, la otrăvirea fântânilor... gândeşte-te bine, de-ţi dau cuvântul, cuvântul te şi obligă.

- Toate astea se vor întoarce împotrivă! - tresări o umbră de frică pe faţa galbenă ca o frunză

veştedă a lui Safedin. Noi nu ne înţelegem, noi nu ne credem unii altora. Noi ne urâm ca nişte bestii! Cândva ne încuscream, dar acum...

- Ne încuscream! - exclamă Miraš. - Să nu dea Dumnezeu, noi nu ne-am încuscrit niciodată.

- Ba, ne-am încuscrit, Bradović... Fii precum voievodul Marko, precum Marko Miljanov... îmbrăţişează-ne în inima ta ca pe nişte oameni. Nu vorbi şi nu gândi că suntem cu toţii nişte lepădături, criminali şi că ştim numai să ne înmulţim ca iepurii. Ştim şi noi să ne jertfim vitejeşte pentru umanitate, pentru vecin, pentru prieten. Ştim şi noi să...

- Şi-atunci de ce nu arătaţi ceea ce ştiţi? - îl întrerupse gardianul. - Vă interzice cineva... hai, cina!

- Îmi interzice, sigur că-mi interzice! răspunse Miraš cu satisfacţie şi am simţit cu toţii că inventase la repezeală o nouă teorie de a sa. - Nu mai există arbanaşi despre care a scris şi s-a adunat şi s-a încuscrit Marko Miljanov. Şi pe aceştia i-a nimicit Hegel! - zise satisfăcut. - Hegel, Hegel... deasupra lui Marx, asta se înţelege de la sine. Pe timpul voievodului Marko... cine a condus pe vremea aceea triburile voastre, cinstite bătrân? - îl întrebă prieteneşte pe Safedin.

- Malisore conducea pe-atunci... stai puţin, Malisore conducea...

- Numele nu au importanţă - se grăbi Miraš să-şi continue ideea. - În fruntea fiecărui trib albanez au fost atunci cei mai buni. Cei mai buni viteji, cei mai distinşi bătrâni, din cele mai bune familii. Atunci, potrivit teoriei lui Miraš Bradović, cunoscut şi sub numele de Nietzsche, Hegel, tovarăşul Hegel i-a proclamat pe cei mai buni drept cei mai răi, iar pe cei mai răi drept cei mai buni... Am scăpat efectiv din vedere această circumstanţă... scuză-mă, preacinstite bătrân!

- Hegel - zâmbi şi Safedin - mi se pare că acest Hegel al tău a preluat puterea şi-n Serbia.

- Şi încă cum, încă cum! - se bucură Miraš pe neaşteptate de acest ajutor. - Şi pe noi ne-a cernut Hegel prin aceeaşi sită. Ba chiar printr-una mai deasă, prin cea mai deasă, să ... Crunt ne-a mai spurcat Hegel pe noi toţi!

- Mult ne-am mai urât, prietene. Mult, că nici să râd de aceste ale glume ale tale nu mai pot de-atâta tristeţe.

- Glume?! - se oţărî Miraš. - Astea nu sunt glume... să ni se coboare Hegel de pe grumaz şi să ne dea voie să discute cei mai buni. Să ne permită tovarăşul Hegel să discutăm noi doi!

Multe zile după acea discuţie, Miraš Bradović a stat departe de ceilalţi bandiţi şi s-a folosit de orice prilej pentru a rămâne singur cu bătrânul Safedin. Au povestit ore întregi. Nu ştiu despre ce, însă atunci a început o prietenie neobişnuită. Neobişnuită întrucât leagănul s-a oprit, ba chiar şi-a revenit în momentul când s-a înclinat de partea urii făţişe. De parcă acea polemică furtunoasă a curăţat ceva în ei. Au şi corespondat după ieşirea de la închisoare a lui Miraš. Asta până în februarie 1984, când bătrânul Safedin a murit, la Melcul. Miraš a plecat de la Melcul în iulie 1982, iar eu la nouă luni şi jumătate după el. Acest timp a trecut repede... ba, nu, asta astăzi doar mi se pare. Îmi amintesc limpede de fiecare zi, de fiecare ceas, de ziua lungă şi de ora prea lungă... că trec repede şi că sunt scurte ele au devenit abia când, pe 6 mai 1983, stând cu spatele la poarta de fier a închisorii Melcul, am îmbrăţişat-o pe Milica.

A FACE RĂU, A TE APĂRA DE RĂU, ÎN ACEASTA NU EXISTĂ NICI UN FEL DE RĂU

Sunt norocos, bineînţeles că sunt norocos - îi spun Milicei la cină. Ea nu mă crede. Mişcările, vorbele, privirea, zâmbetul, sărutul, toate acestea trădează faptul că îi ascund o anume suferinţă. Ce tot scriu, deja de luni de zile, până noaptea târziu, întreabă ea? De-mi aduc aminte de Prizren şi Đakovica, atunci acestea sunt şi amintirile ei. Iar ai ei, zice, sunt şi anii mei petrecuţi la Melcul. De ce nu mă destăinui şi ei, de ce doar hârtiei? O iubesc eu? Mă roagă să nu ascund nimic, ci să împart cu ea până şi gândul cel mai urât.

Doresc, însă nu îndrăznesc. Cum să-i recunosc că port blestemul în sânge şi, iată, nu mă pot bucura de fericirea şi dragostea ei? Şi că există o căldură bolnăvicioasă în gândurile mele despre închisoare?!

Tu eşti liber, noi suntem liberi! - sărea ea în sus de bucurie în dimineaţa când mă aşteptase în faţa zidurilor Melcului. Mie, însă, îmi venise să plâng. M-am întors către înălţimile de piatră ale Melcului, deodată cuprins de regretul că las acolo ceva anume. Ceea ce era şi mai ciudat, un fior rece mă îndemna să mă întorc, să mai petrec acolo câteva nopţi şi în aceeaşi clipă am zorit-o pe Milica să ajungem cât mai repede la maşină, gonit de frica să nu pornească în poteră gardienii şi să mă ducă acolo unde, în subconştient, am dorit şi de care m-am speriat groaznic de tare.

Fugeam nu de Melcul, ci de mine însumi. Fugeam de ideea lui Miraš cum că închisoarea şi

suferinţa omenească sunt un fel de magie neagră: ele îmbată, seduc, vrăjesc.

Nu am fugit. Voiam să uit, însă a uita este imposibil. Am ieşit de la Melcul, însă Melcul intrase în mine. Zidurile lui mă înconjurau pe dinăuntru, în suflet şi în minte.

Nu există noapte în care să nu mă văd cum împletesc coşuri ori cum zgârâi peretele izolatorului aşteptând să mi se anunţe careva din mormântul de alături. Visez rugăciunile lui Paisie, closetul acela cu grumazul tăiat al lui Velizar, holul acela pentru vizite şi la clipa în care cineva a aruncat fân pe beton şi a pornit în goană după Milica să o siluiască, iar Milivoje din Velimlje i-a zdrobit capul cu partea boantă a toporului, mă visez pe mine însumi legat de trunchiul părului aceluia din Osmanovicii şi pe Murat cum mulge lapte într-un castron şi aduce un miel sub mine, visez cum că Tito încă nu a murit, că este bolnav şi, de frică, transpir, că lui Miraš i se taie limba la cantină, că sar peste zidurile închisorii, că mă ajung gloanţele surde în vreme ce fug, că Halit Berişa s-a îmbolnăvit de râie şi că este însărcinat, îl visez gol-puşcă pe Paşa Salonicului care are buza şi ochelarii judecătorului Tasić, visez că Ljuba este ginecolog şi că îi taie pe fraţii Dautai şi pe Efendija (*Nu, nu pe Efendija!* - strig eu în somn!) şi că mă cunună cu Mirjana, nu cu Milica... Şi astfel, noapte de noapte, somn de somn, fantezia şi cele trăite se amestecă într-un mod coşmaresc.

Dar ziua, atunci când nu visez? De la şapte dimineaţa până la trei după-amiaza aştept să se termine programul de lucru al Milicei, scriu vederi şi scrisori la Melcul, scriu aceste confesiuni. Tai de prin ziare taloanele de participare la diverse concursuri, caut de lucru. Cei care oferă de lucru solicită biografiile. Nu pot să evit să scriu că am petrecut zece ani la închisoare. Ştiu însă un lucru: chiar şi de aş putea ascunde această perioadă pierdută a vieţii mele eu nu aş face-o.

Mă mândresc cu închisoarea? Aş fi fericit să nu fi fost, aş fi nefericit dacă mi-ar fi ruşine de ea. La Melcul, eu am cunoscut şi am apreciat mulţi oameni buni... hoţi, incendiatori, criminali, excroci, dar oameni buni şi prietenii mei. Prieteni pe care mi i-a ales soarta şi eu nu-i reproşez aceste alegeri.

Odată, la Melcul, părintele Paisie mi-a spus: *Omul este cel mai mult om când se află la închisoare!* Atunci am crezut că s-a scrântit. Chiar şi când este liber, cel mai deosebit gând fuge de banalităţi şi de norocul ieftin, se retrage în singurătate şi caută pentru sine o celulă. Omenirea le datorează cel mai mult celor care au pătimit cel mai mult şi au suferit cel mai greu!

Închis la Melcul eu nu am fericit şi nu am îndatorat pe nimeni, însă acum găseam în cuvintele lui Paisie câte-o fărâmă de adevăr inexplicabil. Simt efectiv dulceaţa amărăciunii şi nu recunosc că la Melcul am cheltuit pe nimic anii mei cei mai buni.

Poate şi trebuie să simt astfel, deoarece viitorul caută această carapace a amăgirii. În ea nu există loc pentru cel ce recunoaşte faţă de sine însuşi că a fost mort un deceniu întreg.

Şi exact de această deznădejde îngrozitoare, că mă întorc dintre cei morţi, am dat din prima zi de la ieşirea de la închisoare, privind fiii Milicei şi ai lui Ljuba. Nu l-am recunoscut pe nici unul. Boško terminase gimnaziul, era puternic şi mai înalt decât mine. Avea statura tatălui, părul şi zâmbetul mamei. Cel mijlociu, Vojin, împlinea şaptesprezece ani, iar eu l-am ţinut minte ca pe un elev în clasa întâi, pe care, să nu-l bată copiii albanezi, îl aşteptam în faţa şcolii. Celui mai tânăr, Komnen, îi mijea mustaţa, iar pe-atunci abia ce învăţa să meargă şi să vorbească! Unde şi de ce am fost eu în timpul când copiii au crescut în voinici şi soţi?!

Durata izgonirii mele din viaţă am recunoscut-o şi la Sikter Efendija. Am lăsat un bătrân viguros şi am dat de un Halit Barbarić astmatic şi încovoiat care nici cu ajutorul toiagului nu a putut să mă însoţească până la Ljeskovina. Dar la Ljeskovina? Chipul Vidosavei brăzdat de riduri, crucea de lemn înnegrit de timp pe mormântul răposatului ei soţ şi mie unchi Danilo. Eu nu mai am nici bunici, nici unchi şi, chiar după anii mei puteam să fiu, nu eram nimănui nici bunic, nici unchi. A crescut şi rodeşte de multă vreme prunul pe care l-am sădit trei zile după înmormântarea bunicului Lazar...

- Cum zboară timpul. Eu îmbătrânesc iar tu chiar că ai îmbătrânit - îi spun lui Efendija, după întoarcerea din Ljeskovina.

- Eu, fiule, am lăsat bătrâneţea în urma mea - înşira el mătăniile cu degetele tremurânde. - Pe mine socoteşte-mă printre cei care ating sfârşitul.

- Nu te ştiu atât de slab de înger, unchiule Halil.

- Laş! Am dovedit eu asta şi-ţi seamăn pe cineva care e mort după bucurie şi viaţă?

- Bucuria şi recunoaşterea că a venit sfârşitul nu merg una cu alta.

- Ei, nălucire! - vorbi din el Halit Barbarić cel de demult, care, când era ascuţit la limbă, în suflet era cel mai blând. - Cel mai bun e ultimul pahar de vin şi cele mai bune fructe sunt cele care se termină.

- Apropierea morţii sau presimţirea morţii trebuie, totuşi, să întristeze.

- Aşa cum îmi este mie moartea în gând, aşa ar trebui să-ţi fie şi ţie - zise Efendija. - Nu ne cheamă Allah după ani. Şi în afară de asta... nimeni, la urma urmei, nu este atât de bătrân încât să nu mai spere măcar la încă o zi.

- Exact, unchiule Halil. Însă speranţa slăbeşte când ştii că zilele vieţii ce a mai rămas sunt

numărate. Nu vreau să spun că este cazul tău, ci doar...

- Consolează-mă numai - ripostă Efendija. - Moartea nu este nici un fel de viitor dinaintea căruia trebuie să ne cutremurăm. Încă de la naşterea noastră, moartea se află în noi, după noi. Fiecare zi trăită, fiecare oră trăită moartea le înhaţă cu mâinile sale. Până şi toată această discuţie a noastră s-a prefăcut în moarte. Nu o putem repeta, nu o putem învia.

- Atunci trăim în zadar - am spus eu, speriat.

- În zadar, fiule, trăiesc cei ce le provoacă altora chin şi durere. În zadar trăiesc şi cei care nu fac nimic. În zadar... în zadar se află viaţa în cei care fac ceea ce nu ştiu.

- Eu sunt unul dintre aceştia - am spus. - Eu sunt un doctor care zece ani a îndoit şi a împletit nuiele la închisoare.

- Nici o meserie făcută cinstit nu dezonorează. Înţeleptul Cleant, învăţăcelul lui Zenon, a cărat apă şi a udat grădini. Dar şi Hristos... Isus este mai mic din cauză că a fost tâmplar?

- Kosovo a devenit mai puţin înrobit prin faptul că eu am împletit coşuri? - l-am întrebat. Dacă nu a devenit, atunci am stat degeaba la închisoare.

- Ai stat degeaba - se tulbură bătrânul - dacă nu înţelegi că libertatea a murit de mult. *Ce te interesează pe tine dreptatea şi nedreptatea, sensul şi fără de sensul, când deja ştii, când ştim cu toţii că ţara a ajuns pe mâinile unor criminali! De ce tu, om deştept, să-ţi baţi tu capul...* aşa i-a scris lui Cato un prieten şi nu vreau nici eu să-ţi vorbesc în van. Ai o soţie, ai copii şi încă veţi mai avea. Prelungeşte-ţi viţa, înmulţeşte-te pe tine însuţi... însingurat şi rob fiind nu te vei ajuta nici pe tine, nici Kosovo.

Întorcându-mă la Nikšić, am meditat zile întregi la această discuţie cu Efendija. A nu căuta vinovaţi, a nu-i pedepsi pe vinovaţi, a recunoaşte neputinţa şi a te înmulţi, asta mă sfătuia acest bătrân înţelept! Să le fiu stăpânilor supus şi să rabd ca un animal. Să fiu indiferent în faţa sorţii. Să nu le doresc duşmanilor mei chiar nimic rău, cum ar spune părintele Paisie. Atunci de ce să mă înmulţesc? De ce să dea robul naştere altor robi? Spera Efendija la un Spartacus care încă nu s-a născut? Era, poate, înţelept, dar nu şi corect. Mi-e ruşine chiar şi numai la gândul să las copiilor lui Ljuba şi ai Milicei şi urmaşilor dorinţa mea de răzbunare a Kosovoului meu. Aceasta era răzbunarea mea, acolo l-au ucis pe Jastrebov, l-au înecat pe Mitar, l-au tăiat în bucăţi pe Srđan... Răzbunare este un cuvânt blând, chiar prea blând, unchiule Halil! Kosovo, părinte Paisie, ne este tuturor lumina ochilor!

Chiar aşa: ce înseamnă Kosovo pentru mine? Iată-mă la Nikšić, în apartamentul soţiei, trăiesc din salariul soţiei, mă holbez la ruinele unei cule în care, cândva, au domnit, bei fiind, turciţii şi turbaţii din familia Mušović. În jur mi-era totul străin. Nu am nici apartamentul meu, nici domiciliul meu, nici serviciul meu, nici ţinutul meu natal. Satul Jugovicii, unde m-am născut, nu mai există încă de la naşterea mea. În satul Osmanovicii, unde am crescut şi unde m-au turcit, nu mai îndrăznesc să mă întorc. Eu i-am făcut în Kosovo de ruşine, mi-au transmis Osmanovicii, Osmanovicii mei. Nu ştiu unde este înmormântată mama mea şi nici nu pot trece pe la mormântul mamei mele adoptive Rabija fiindcă sunt un criminal, un trădător. Am pierdut totul în afară de Kosovo! Părinţii, copilăria, cimitirele, ba chiar şi profesia. Din cauza Kosovoului am pătimit în Kosovo şi am fost exilat din Kosovo. Din cauza Kosovului am pierdut şi Kosovo! Jugovicii - Osmanovicii - Gacko - Sarajevo - Alija - Ilija -

Ljeskovina - Prizren - Melcul - Nikšić: era cercul închis? Sfârşitul s-a unit cu începutul şi acum sunt din nou fără nimic, pe nimic! Era oare Kosovoul cărarea pe care am trecut?

- Să rămânem oare fără asta! - îmi aduse Boško o monografie. - Să ne ia asta şi să ne-o distrugă şiptarii?!

Priveam la frescele din bisericile şi mănăstirile din Kosovo: sfinţi, îngeri, scene ale Judecăţii de Apoi, ctitorii domnitori, micul Hristos pe care-l alintă mama la mănăstirea Visoki Dečani... Chipurile întemeietorilor, ale regilor şi ţarilor noştri medievali mă răscoleau în mod deosebit. Purtau pe spate odoare ale Bizanţului, în mâini o biserică bizantină, pe blazon vulturul bizanzin. Sunt cu toţii înalţi, mlădioşi, puternici, ososi. Feţele tuturor seamănă cu cea a lui Hristos. În ochii tuturor jarul unei rase tinere şi sănătoase ce zideşte pe temeliile duhului Greciei şi Bizanţului şi care doreşte şi vrea să-şi depăşească modelele şi învăţătorii... Dintr-o dată, printre aceşti regi şi ţari se strecură, de undeva, Halit Berişa, aşa cum l-am memorat eu, la Melcul. Începu să vorbească: Totul în Kosovo, deasupra de Kosovo şi dedesupt de Kosovo este al meu! Eu, îmi spune el, nu am pe nimeni, iar el, zice, are trei femei, optsprezece copii, cinci case pe care le-a luat cu forţa. Copiii lui, Kosovoul lui. El va ucide, va dărâma şi va incendia tot ceea ce nu-i place în Kosovo!

- Nu ne vor lua Kosovoul - îi spun lui Boško.
- Deja l-au luat!

- Nu l-au luat! - izbucni tânărul - şi nu-l vor lua niciodată. Aceste fresce, aceste mănăstiri, această comoară... - bolborosea el răsfoind monografia.

- Eu am vizitat toate aceste biserici, Boško.

- Pe toate opt sute?! - se miră el.

- Atâtea sunt?! - m-am mirat eu la rândul meu.

- Atâtea... atâtea au fost, unchiule Ilija. Majoritatea au fost dărâmate de turci şi de arnăuţi, însă nu le-au dărâmat şi în noi. Noi le vom zidi din nou - spuse cu o hotărâre care pe mine mă frapă. - În fiecare vară, eu merg acolo. Eu... nimic, şi tu vei râde de mine la fel ca mama.

- Spune fără probleme - l-am invitat eu să ia loc lângă mine.

- Eu, în vis, am stat de vorbă cu regina Simonida... Dar am discutat şi cu ţarul Lazar! - mă privi el neîncrezător, aprins.

- Ce ţi-au spus?

- Asta e secret... nu pot să dezvălui. Dar să ştii că vom dispărea dacă nu recăpătăm, dacă nu răzbunăm... Kosovo nu este capitala ţării noastre, ci a istoriei noastre. Kosovo ne este izvorul... este sfânt... acolo a pierit tatăl meu! - exclamă el şi se ridică. - Acolo... arnăuţii doar l-au omorât, însă el nu a murit. Noi, unchiule Ilija, nu putem pieri în Kosovo - spuse şi în glas avea acea credinţă a părintelui Paisie că pe Golgota nu se moare.

Îmi închipuiam căciula cu însemnele de erou pe capul lui Boško, armura pe piept, iar în mâini stindardul regal ţinut cândva de un alt Boško, care, pornit spre Kosovo împreună cu tatăl şi încă opt fraţi, a murit lângă Sitnica. Dar mi-l închipuiam pe acest flăcău şi ca pe un scutier al lui Dušan, şi ca pe unul dintre acei viteji pe care-i atrage vinul tânăr şi renunţă la asediu, ca pe un soldat din garda regelui Vukašin care-şi persiflează propria moarte conducându-şi călăreţii spre ultimul şi evitabilul măcel, fiindcă bătălia era deja pierdută. În aceeaşi clipă, mi-l închipuiam pe Boško şi în postură de cronicar la mănăstirea Dečani, şi ca monah la Hilandar, şi ca judecător împărătesc la Skopje, şi ca pe un legiuitor care sârbizează Iugoslavia, şi ca zidar al mănăstirii Gračanica, şi ca pe pedagogul care-i predă tânărului ţarevici Dušan Stefan tactica

militară a lui Alexandru Macedon, *Iliada* lui Homer şi *Etica* lui Aristotel... Geneticienii au dreptate: se moştenesc şi mândria, şi orgoliul, şi statura, şi darul de a construi, şi elanul războinicului, şi spiritualitatea călugărului, şi delicateţea poetului şi a pictorului. Moştenise Boško şi veşnica pregătire de a se jertfi, lipsa de răspundere faţă de propria viaţă, credinţa că el nu poate pieri în Kosovo. Dorea să-şi răzbune tatăl, să ridice bisericile distruse, să studieze bizantologia.

Dar nu, nu! - mă opri pe mine un altfel de gând, iar capul judecătorului Momir Tasić se mişca pe umerii lui Boško. *Gapo bas muri!* Şi asta se moşteneşte? Cinci veacuri am purtat şi am răbdat Asia, eram şi noi obosiţi sub această piatră. Noi suntem sămânţa supuşilor vizirilor turci, a agiilor, a paşalelor, a hogilor, a dervişilor, a celor mai nebuni ieniceri. Noi suntem viţa celor înfrânţi şi umiliţi. Jastrebov a scris că, de fiecare Bairam şi de câte ori se plictiseau şi doreau să se distreze, arnăuţii din Đakovica călăreau pe uliţa principală. Până şi ultima lepădătură islamică avea dreptul să ne izgonească şi să ne ia locul în patul conjugal. În acest răstimp, noi îi plimbam opincile. Plimbă-mi opincile, raiauă! - asta însemna ca soţul sau fratele sau tatăl să încălţe papucii stăpânului şi să umble în jurul casei până ce osmanliul, arnăutul sau neamul turcit nu-şi duce până la capăt treaba cu nevasta, sora sau fiica raialei. Toate acestea le-am răbdat şi am stins cântând la guslă umilirea lui Nemanja, Dušan, Obilić, Jugović, a haiducilor. Ne-am minţit pe noi înşine că suntem ceea ce nu suntem şi ceea ce am fost demult, în amintiri. Noi suntem grânele călcate cinci veacuri de-a rândul de copitele iepei lui Pejgamber, noi suntem ceea ce a rămas din noi... Nu, noi suntem mai puţin, mult mai puţin decât asta. La locul de treierat erau aduşi, în final, armăsari noi, odihniţi, care să arate ce pot. Niciodată nu voi uita... mi-era rece şi eram înfăşurat cu o pătură în timp ce scriam cele de

faţă... S-a întâmplat în satul herţegovinean Prebilovci, în august 1968. Setea m-a mânat în casa lui Petko Bulut şi lacrimile bătrânului m-au determinat să mai rămân. L-am găsit îngenuncheat, pe podeaua de pământ, în faţa unei mulţimi de lumânări şi a unei icoane micuţe. Dă-le, Doamne, odihnă veşnică robilor tăi... şi deschide-le mintea cea de pe urmă copiilor mei, părinţilor mei, fraţilor mei, unchilor mei... deschide, Doamne, mintea cea de pe urmă a lui Slavko, Jova, Milena, Ruža, Veljko, Anđelko, Slobodan, Slavojka, Radoika, Milan, Milutin...

În vreme ce citea aceste nume de pe o listă lungă, lacrimile-i curgeau una după alta. Mi-am anunţat prezenţa abia când termină rugăciunea, la care el îşi îndoi gâtul şi spuse: *Du-mă!* Crezuse că sunt o autoritate de la Mostar sau Čaplina. Mai târziu, când îşi învinse bănuiala şi se dezgheţă, mă rugă să mă duc până în colţ şi să număr lumânările. *O sută treizeci şi nouă, le-ai numărat bine, fiule* - spuse. *O sută treizeci şi nouă de morminte ale mele! O sută treizeci şi nouă...* - îmi arătă el lista pe care o citise. În aceeaşi zi, pe 6 august 1941, ustaşii din Međugorje au aruncat în groapa comună de la Šumarica o sută treizeci de membri ai familiei Bulut... i-au ucis pe toţi din familia Bulut, doar Petko a scăpat! Atunci am scris această listă şi acum notez: *au ucis patru nou-născuţi, douăzeci şi unu de copii sub cinci ani, şaptesprezece mai mici de zece ani, douăzeci şi patru mai tineri de cincisprezece ani, douăzeci şi trei mai tineri de douăzeci de ani...* Într-o singură zi şi dintr-o singură familie, cuţitul a tăiat optzeci şi nouă de gâturi de copii! Nu, îmi fac păcate şi spun minciuni, dacă adun astfel. Au fost ucise încă pe atâtea viitoare căsnicii, de trei sau patru ori mai mulţi copii nenăscuţi, şi căsătoriile acestora, şi copiii acestora... în acea dimineaţă, în familia Bulut, a fost ucis viitorul unui popor. Iar groapa comună de la Šumarica, numai ea, a înghiţit

douăsprezece mii de sârbi din Herţegovina. Şi de la Drina şi până la Velebit şi ţinutul Cazinskăi mai există încă douăsprezece sute de gropi comune. Dar Jasenovac, dar Gradiška, dar râurile, dar gropile de var, dar casele, dar colibele, dar bisericile transformate în crematorii! Nici asta nu este totul, sunt altele şi mai rele. Lista morţilor săi Petko Bulut nu putea să o publice niciunde. Pentru aceste pomelnice erau închise toate cărţile şi ziarele. Trei ani a petrecut Petko Bulut la Zenica, la închisoare, pentru faptul de a fi avut şi a fi arătat încă o listă: pe aceea cu cei care i-au prins pe cei din familia Bulut, i-au legat pe cei din familia Bulut şi i-au dus pe cei din familia Bulut până la groapa comună şi nu au fost niciodată judecaţi. Această listă i-au luat-o. El a compus-o din nou, iar ei din nou l-au arestat. Atunci el a mutat lista în minte şi aprindea pe ascuns lumânări în casa sa, fiindcă biserică nu mai exista, şi aceasta fusese dărâmată de vecini, pietrele fiind aruncate în groapa comună, peste cei ucişi! Dăruieşte-le, Doamne, odihna veşnică! Doamne Dumnezeule... se ruga Petko Bulut şi, prin această rugăciune, el aţâţa ura, înfigea spinii în piciorul sănătos şi strecura cu perfidie poziţiile velikosârbe! ...Gojko Keserović s-a rugat numai o dată. A citit pe Ponikve, un podiş în sus de oraş, un parastas pentru copiii din Šumadija, pentru ţăranii tineri şi elevii mobilizaţi la sfârşitul războiului şi care, cu steagul regelui şi al patriei, au fost luaţi prizonieri la Gacko şi executaţi pe acest podiş. Săptămâni întregi după aceea, leşurile lor neîngropate (devenea trădător şi cel care i-ar fi îngropat pe trădători) au fost trase în toate părţile de către lupi, vulpi şi câinii din Gatačka. Gojko Keserović a ţinut slujbă în faţa oaselor fraţilor săi şi a doua zi a fost lichidat! Câţi urmaşi de-ai noştri au fost omorâţi pe Ponikve, mă întreb? Şi de ce? De ce anume? Pierderea era mai mică, considerabil mai mică decât dacă în susul localităţii Gacko ar fi fost

ucişi şiptarii. Aceştia se înmulţeau mai des şi mai repede. Dar pe aceşti ciobani şi elevi din Šumadija nici nu i-ar fi ucis dacă ar fi fost şiptari. Mai mult de zece mii de balişti, care, pe timpul războiului, i-au exterminat pe sârbi în Kosovo şi Metohia, au fost rugaţi la sfârşit să treacă de partea partizanilor. Toate le-au fost iertate. Au fost pedepsiţi doar pentru că au cusut steaua roşie cu cinci colţuri acolo unde se aflau vulturul albanez şi securea fascistă... Geniile ţin în memorie teama..., da, şi teama se moşteneşte. Încotro te vei duce Boško, în Kosovo? Din punct de vedere biologic, noi suntem secătuiţi. Abia anul trecut s-a dansat la Prebilovci la prima nuntă! Eu sunt unicul viitor neucis din Jugovicii, iar nunta mea... am întâmpinat-o la închisoare fiind, acuzat şi condamnat pentru *hegemonie velikosârbă!* După părerea judecătorului Tasić, Petko Bulut şi cu mine eram împărăţia-vampir a lui Dušan şi toţi cei din Balcani erau îngroziţi din cauza noastră! Nici când va rămâne singur în Kosovo şi îşi vor dezlega izmenele deasupra fiicei şi nepoatei sale, Momir Tasić nu va lepăda cartea lui Ivan Ljevin. Nu va face asta: noi suntem schilodiţi şi mintal!

Mă uitam, alaltăieri, la televizor: tovarăşul M. M. şi tovarăşul F. H. (sau tovarăşul Čakmak-paşa) stăteau în fruntea unei mese lungi şi discutau despre ceva. Chipul revoluţionar al şiptarului F. H. era chipul nostru, prea serios şi arogant. Revoluţionarul chip al sârbului M. M. era precum chipul cameristului paşei, alungit spre plecăciune şi linguşeală. Erau pornite doar videocamerele, nu şi microfoanele, astfel că nu se auzea ceea ce discutau. De fapt, nici nu era o discuţie: F.H. doar tăcea, se încrunta şi dădea uneori din cap, iar M. M. îl trăgea de mânecă, se foia pe scaun, îşi ştergea broboanele de sudoare de pe frunte şi zâmbea binevoitor de fiecare dată când i se părea că i-a spus paşei lui ceva pe plac. De ce se încrunta

F. H. ? Cu ce anume îl supăra pe paşă supusul său? *Evident că este uriaş numărul albanezilor partizani ai lui Tito în gând şi faptă, însă este groaznic şi de neacceptat faptul că o mână de huligani a scârnăvit chipul tovarăşului Tito... scuzaţi, tovarăşe F. asta nu se poate tolera!* - mă gândeam eu, la intervenţia acelei vechi boli a mea, că a spus M. M. *Dar şi aceste violenţe asupra sârbilor... în regulă, în regulă, presa exagerează, şi eu sunt de acord să o domolim... totuşi, există grosolănii... scuze, am vrut să spun comportament deviant...da, bineînţeles, tovarăşe F., tu condamni asta, bună ţi-a fost cuvântarea aceea de la Prizren! Dar nu lovi în revanşismul şi naţionalismul velikosârb ... loveşte... de fapt, dă-mi voie mie şi celorlalţi tovarăşi sârbi, care au arătat... bizuie-te pe noi, spune ce doreşti şi noi..., da... evident, noi credem în forţele albaneze sănătoase... vom, veţi primi şi banii, şi autonomie lărgită... mâna pe inimă, albanezii au o republică a lor, sârbii nu o au... nu, tovarăşe F., să nu mă înţelegeţi greşit, Serbia nu prea este egală cu celelalte... de fapt, este egală şi, bineînţeles, bineînţeles, noi nu vom accepta propaganda naţionaliştilor velikosârbi, noi... ştii, de fapt, cum facem noi treaba asta* - şi atunci paşa F. a aprobat dând din cap. *Nepotul meu studiază... închipuie-ţi, tovarăşe F., că dobitocul m-a făcut trădător... închipuie-ţi, doar închipuie-ţi că spune cum că eu sunt erou al Albaniei, iar chestia cu trădătorul... înţelege, nu-mi cade nici mie bine* - însă paşa nu înţelese, ci doar se încruntă. *Devotat fără şovăieli şi compromisuri poziţiilor principiale ale Partidului în rezolvarea problemei naţionale în Iugoslavia şi jurat tovarăşului Tito şi revoluţiei noastre, eu sunt, aminteşte-ţi, tovarăşe F., cum noi, tovarăşii sârbi, am sfărâmat hegemonia sârbă* - şi paşa îşi aminti şi se binedispuse imediat. *Eu am votat pentru ca două sute de mii de sârbi să fie expulzaţi din Kosovo şi Metohia în Muntenegru şi*

Serbia... scuze, mă gândeam la restul de sârbi... din Pomoravlje şi Šumadija... nu iau eu în socoteala, tovarăşe F., că Voiodina se află în Serbia... de fapt, ea este... dar şi nu este, nu este - şi F. H. aprobă zîmbitor. *În octombrie 1944, eu am dat ordin ca la Smederevo să executăm 527 de prizonieri ziarişti, avocaţi, scriitori, studenţi şi judecători, fiindcă au petrecut războiul în Belgradul ocupat... au învăţat la şcoală, au muncit, au primit salarii în vreme ce noi, prin păduri... ce judecată, nu a fost nici o judecată, nici nu a trebuit să fie... la Podul de Piatră noi am executat douăzeci de mii de trădători de-ai noştri, noi şi astăzi îi prindem... noi... am lichidat atâţia intelectuali de-ai noştri, atâţia preoţi, ofiţeri, comercianţi... eu nu le ştiu nici numărul, nu i-am numărat* - paşa era în continuare satisfăcut. *Eu, personal, am curăţat doar pe o stradă din Belgrad mai mulţi reacţionari sârbi decât au curăţat baliştii în întreg Kosovoul* - îi scăpă, iar F. H. se încruntă de îndată. *De fapt, este absolut în regulă că baliştilor le-a fost iertat, noi am înţeles şi am acceptat imediat strategia umanitară şi revoluţionară a tovarăşului Tito că din duşman trebuie să ne facem un prieten şi că aici, în esenţă, aceşti oameni sunt de partea noastră, însă îi revoltă hegemonia sârbă. Eu, tovarăşe F. H. , am dat totul pentru... pentru idealurile noastre comune şi, iată, această bestie de nepot şi nişte scriitori şi nişte sârbi obscuri împrăştie zvonuri că sunt un trădător al neamului meu şi că eu am pregătit terenul pentru genocid şi pentru toate crimele groaznice asupra sârbilor din Kosovo şi...* - şi îl năpădi sudoarea, *fiindcă F. H. se încruntă foarte, foarte tare. De fapt... vreau să spun... naţionaliştii sârbi spun că este vorba despre genocid, însă eu cred că... contrarevoluţia... de fapt... nu este în regulă ca o... câţiva huligani albanezi... pervertiţi, oricum pervertiţi... nu este în regulă să ascundă tablourile cu tovarăşul Tito şi*

să ne murdărească ceea ce avem noi mai sfânt şi că... da, acest comportament deviant este tot mai rar şi forţele albaneze sănătoase vor câştiga, oricum, şi această luptă, aşa cum... te încredinţez, tovarăşe F., nu vor sta cu mâinile încrucişate nici forţele sănătoase ale poporului sârb, întrucât acestea niciodată nu au... mă gândesc la faptul că naţionalismul sârb este în clipa de faţă cel mai periculos, el exteriorizându-şi dorinţa de revanşă, de alungare a dreptăţii şi... te încredinţez, tovarăşe F., că aceste vise despre genocid şi ura nu vor avea câştig de cauză şi noi vom lovi puternic în această nălucă a hegemoniei sârbe - a strălucit de fericire revoluţionară chipul tovarăşului M. M. întrucât, în acel moment, chipul revoluţionar al tovarăşului F. H. s-a înseninat pe deplin. Camera nu-i mai filma, iar eu, încă multă vreme după aceea, m-am mai holbat scârbit la ecran, de parcă nici nu mi-aş fi închipuit întreg monologul tovarăşului M. M... Nu puteam să citesc, nu puteam să stau, nu aveam chef să mă duc să mă culc, iar Milica adormise de mult. Am început scrisoarea către Miraš şi nu eram în stare să încheg măcar o singură propoziţie. M-am hotărât să plec la Martinovicii, să-l caut.

Trei zile mai târziu, l-am găsit pe Miraš la cârciuma din sat. Lumea se adunase la masa lui, să-l asculte. M-am aşezat mai la o parte, în spatele lui Miraš, să nu mă vadă.

- ... Hoţul, însă, face altfel - am intervenit eu la jumătatea teoriei fără a-mi putea da seama despre ce anume vorbeşte. - El pleacă la furat la modul cinstit şi corp la corp: de îl prind, el îşi riscă viaţa, îşi riscă sănătatea, îşi riscă libertatea. Şi, asemenea lui Mileta, nu caută niciodată să fie slăvit şi să-l aplaudăm. El nu se consideră drept eliberator şi salvator, nici nu flecăreşte cum că ne-a îndatorat. Potrivit teoriei lui Miraš Bradović, hoţul este cu mult mai cinstit decât ruda mea,

Mileta - toţi râdeau de el, iar el dădu peste cap trei pahare de ţuică la rând.

M-am apropiat şi l-am bătut pe umăr. El îşi întoarse capul şi parcă nu mă recunoscu imediat. Abia când am vorbit, a sărit şi m-a îmbrăţişat.

- Acesta, oameni buni, este prietenul meu de la Melcul... l-au înfundat arnăuţii pentru zece ani! - strigă Miraš. El mi-e fin... eu, oameni buni, l-am cununat la închisoare. Eu şi nefericitul de călugăr Paisie... - spuse el totul în doar câteva cuvinte.

- Sunt cinci luni de când am ieşit - i-am reproşat eu. De ce nu vii, de ce nu-mi telefonezi?

- Drept să-ţi zic, nu am apucat de-atâta treabă. Am fost la Sarajevo, la Trebinje, la Kragujevac, iar vara, pe plajă, de la Budva la Ulcinj... Abia ce m-am întors alaltăieri de la Belgrad.

- Treabă... groaznic de ocupat, a făcut bătături de-atâta treabă! - îl înţepă unul dintre vecini.

- Ceea ce lucrez eu - zise Miraš încântat - nu se poate plăti cu nici un fel de parale. Eu unul la cinci sute de mii! - dădu el din cap fără să explice şi făcându-ne curioşi. - Cinci mii de doctori în ştiinţă care şi-au dobândit doctoratul în Marx - simţi Miraš momentul când să continue. - Şi mai sunt două sute de mii dintr-aceia ce iau salarii grase şi-şi menţin poziţia interpretând ceea ce a gândit Marx. Şi mai sunt, cel puţin trei sute de mii, care şi cred în aşa ceva. Eu sunt singurul care-i contrazic... ei se tem de mine!

- Vezi, au picat de frică - zise unul mustăcios. De o jumătate de veac eşti la închisoare!

- De nu le-ar fi frică - nu se lăsă Miraš - mi-ar fi permis accesul la televiziune, să-mi expun teoriile în faţa întregului popor. Astfel... astfel, cei mai mulţi ascultători îi adun la închisoare, iar vara, pe plaje - spuse pe neaşteptate şi nu mai râse nimeni.

- Sapa în mână, asta ar fi cel mai bine - zise careva dinspre pult şi eu m-am întors într-acolo. Transpirat şi încruntat, un miliţian cumpăra ţigări.

- Ţi-au năpădit buruienile câmpul, iar tu... sapa în mâini, asta ţi-ar fi cel mai bine.

- Nici chiar aşa, tovarăşe Nikola - i se adresă Miraš pe nume. - Eu, care va să zică, sunt de vină pentru că nu m-am născut cu cinci ani mai devreme.

- Ce legătură are asta cu săpatul?

- O legătură mare, tovarăşe Nikola. De m-aş fi născut cu aceşti cinci ani mai devreme, eu, prin patruzeci şi unu, aş fi şters-o în pădure. Şi eu, la fel ca ruda mea, Mileta, aş fi cotonogit vreun duşman de clasă sau al poporului... vreun vecin, vreun unchi, vreo mătuşă, m-aş fi descurcat eu cumva. Şi astăzi, la fel ca ruda mea, Mileta, aş fi fost un revoluţionar plin de demnitate. Aş fi supt un salariu ori vreo pensie grasă şi aici, la această masă, aş fi povestit oamenilor ce a gândit Marx... Aşa se întâmplă, tovarăşe Nikola, când se naşte cineva când nu e timpul său! - abordă Miraš o mină teatrală. Ascultătorii, dar şi eu împreună cu ei, am izbucnit în râs abia după ieşirea miliţianului.

Miraš m-a dus acasă la el. O clădire cu două etaje, din piatră fasonată, parcă răsărită din pământ, singură de la sine, una cu terenul stâncos din jur. Înăuntru, peste tot înăuntru, semne ale delăsării şi decăderii. Praguri mâncate de carii, cu podeaua spartă într-una dintre camere, cu geamurile pătate de muşte, cu zidurile afumate şi păianjeni prin toate colţurile.

- De ce nu aranjezi toate astea? - l-am întrebat pe Miraš. - Te voi ajuta. Fă rost de parchet, de var, de ceva tâmplărie.

- Pentru cine să o aranjez? - dădu el din mână. - Câtă vreme a fost Krstinja vie, ea a mai făcut pe-aici una-alta. Unul din fraţi îmi este în Germania, altul în Australia, iar cel mai bătrân, la Belgrad. Şi el este revoluţionar, aidoma lui Mileta, nu dă pe-aici nici măcar o dată la două veri... nu are timp apărându-i pe Hegel şi pe fraţii şiptari... N-are

decât să se dărâme, pentru cine să o ţin curată şi să o repar?

- Pentru tine, pentru Dumnezeu!

- După ce închid ochii, nu ştiu dacă mai văd lumina zilei. De cum observ pe careva în uniformă, imediat mă gândesc că vine după mine... Dar mă aflu rar pe-aici, fiindcă umblu mereu.

Tăie nişte şuncă şi brânză, apoi continuarăm multă vreme cu poveştile. Mă întrebă, după nume, de mulţi dintre deţinuţii care au rămas în urma lui la Melcul. Dacă a ieşit Novak Kosović? Dacă s-a adeverit că Slavko a înghiţit o lingură? Asta, credea el, omul nu poate face în mod voluntar. Întrebă îndeosebi de Safedin şi scoase din buzunar o scrisoare de la acesta. A fost la Cetinje, cu părintele Paisie. Mă mai văd cu Paisie? Am fost în Herţegovina? Şi, din nou: *Cum e, pentru Dumnezeu, cu acel şontorog de Blagota... cel care dormea la trei paturi mai încolo de tine?* I s-a potolit lui Safedin rana aceea de la genunchi? Bineînţeles că mai întrebam şi eu de una, de alta. Nu cumva a trecut prin Velimlje şi l-a întâlnit pe Milivoj? Nu, dar s-a gândit. De ce i-a permis Hodžović atâtea lucruri? *Ştie el de ce*! - exclamă Miraš, căruia taina încă nu i se lăsa citită. Tăcu, tăcu, după care adăugă: Dar poate contează că am spatele tare... fratele meu, Petar, este general, iar ruda mea, Mileta, este colonel. M-a pus, deodată, în genunchi. Nu trebuie, zise, să mă supăr pe Hodžović. Directorul a vrut să mă ajute. A umblat pe la Prizren şi pe la Priština şi a solicitat să fiu graţiat. Cei de acolo m-au ponegrit şi m-au insultat în faţa lui Hodžović. Cum a aflat aceste lucruri, l-am întrebat. Nu vru să-mi răspundă. Am mai povestit vreme de un ceas şi tot despre aceleaşi lucruri. Cine spune că închisoarea se termină odată cu ieşirea din închisoare?

- Ce facem cu Kosovo? - am tăiat eu cercul vicios. - Putem şi ne mai permitem să îndurăm în continuare? Putem să trăim alături de ei?

- Sfântul Sava, Tesla, Obilić şi Njegoš! - spuse el pe neaşteptate. - Noi am atins doar bolta spiritualităţii, a ştiinţei, a eroismului şi artei. Nu putem mai departe. Acum ne micşorăm. ne scufundăm!

- Ce tot spui?!

- Naţiunea este un drum lung şi anevoios al naturii pentru a se naşte câţiva dintre cei mai mari oameni. Chiar dacă... chiar dacă aceşti oameni ar fi ocoliţi.

- Cum adică, ocoliţi?

- În acest nefericit popor sârb se vorbeşte astăzi cel mai puţin de Sfântul Sava, de Obilić, de Tesla şi de Njegoš... Noi îi aplaudăm pe Perica, pe Harica, pe Đura, pe Ilija, pe Sivi, pe Mrka, pe Îngheţatul... aceştia ne sunt cele mai mari genii. Ei ne sunt ... iar Hilandar, Lovčen, Topola... toate acestea au fost puse de-o parte de ceaiul Kristinei.

Niciodată nu l-am văzut la Melcul atât de exaltat.

- Ne-au luat Kosovo! - i-am atras eu nervos atenţia lui Miraš că erau momente când nu puteam să ascult *teoriile* lui. Nu orice timp este pentru râs.

- De cum se îngroaşă gluma, arbanaşii devin nişte lingăi. Aceasta a fost întotdeauna isteţimea laşului. Dar sunt şi ei înţelepţi, deosebit de înţelepţi şi... ei pedepsesc toate virtuţile noastre şi laudă toată prostiile şi greşelile noastre.

- Care virtuţi şi care greşeli?

- Morala noastră, credinţa noastră, arta noastră... toate acestea plutesc în compasiune, în cedare către duşman, în iertare. Acestor virtuţi le imput cel mai mult decăderea noastră... Dar şi toate teoriile sârbeşti şi toate legile şi constituţiile noastre, de la Garašanin încoace, sunt parcă croite după necesităţile decăderii. Acest ideal deosebit s-a insinuat îndeosebi în cultura şi ştiinţa noastră! - deveni el deodată serios, întunecat, aşa cum nu l-am cunoscut niciodată.

- Exemple... dă-mi nişte exemple - am spus sperând că nu le va putea găsi.

- Popii te învaţă că este o cinste umilinţa şi-şi fac cruce când pomeneşte careva de răzbunare. De acum o sută cincizeci de ani, de la Constituţia lui Stretenja, toate constituţiile sârbeşti au fost sincere în osteneala de a le face străinilor pe plac. De un veac şi jumătate, legiuitorii şi conducătorii politici caută cu înfrigurare să se linguşească pe lângă arnăuţi, turci, turciţi... Iar oamenii noştri de ştiinţă şi de artă sunt atât de naivi... atât de naivi, dragă Ilija! Ei s-au... veselul Cvijić s-a ostenit demonstrând că musulmanii autohtoni şi şiptarii ne sunt cei mai buni fraţi. Aleksa Šantić doar ce nu izbucneşte în plâns spunând: Rămâneţi aici, soarele cerului străin nu vă va încălzi aidoma acestuia... Şi au rămas fraţii, i-am rugat noi să rămână... aproape să umple gropile comune cu leşurile noastre! - spuse şi mi se păru că ochii i se înroşiră de furie. Doream să mă împotrivesc, însă ceva anume mă reţinea. - Arnăuţii ne-au dat cu focul, cuţitul ori cuiul în ochi, iar noi le-am răspuns cu universitatea, cu steagul albanez, cu statul albanez! Fie, să scrie vreun istoric ori scriitor sârb chiar şi despre a zecea parte a adevărului despre fărădelegile arnăuţilor, că de îndată îl vor încolţi, ca pe un monstru, generoşii, umanii şi adevăraţii oameni de ştiinţă şi artă sârbi - zise exprimând cu ură cuvintele *generoşii, umanii şi adevăraţii*. - Destulă vorbărie despre Golgota, despre diaconul Avacum, despre bătrânul tău Vukašin din Jasenovac. Lui Miloš Obilić şi Gavrilo Princip... lor, criminalilor, lor să le ridicăm de Vidovdan o biserică în Kosovo!

- Nu mai fă atâta gălăgie, Miraš - m-am precipitat eu gândind la vecinii lui. Se adunaseră pe terasele caselor lor, nici la zece paşi de noi, şi ne ascultau.

- În fiecare zi - coborî el vocea - cumpăr ziarul în speranţa că voi da peste ştirea cu

răzbunătorii noştri din Kosovo. Până ce nu vom începe să le-o întoarcem cu aceeaşi măsură, ăştia nu se vor astâmpăra!

- Cum cu aceeaşi măsură... cum să... copiii, femeile, oamenii nevinovaţi?! - am întrebat, tremurând, de parcă eram în plin decembrie, la Melcul.

- Până fac ceea ce fac, nu există nevinovaţi!

- Deci, tu... şi pe Safedin?

- Pe Safedin al nostru? - îşi miji el ochii.

- Pe el, pe Safedin al nostru!

- Păi el este... Safedin nu este... l-ai găsit tocmai pe Safedin - se fâstâci el. - Safedin este domn... Canaliile arnăuţeşti produc nenorociri prin Kosovo. Eu cred că cei din familia lui Safedin au fost bei şi cu zece generaţii în urmă.

- Iar eu cred că Safedin al nostru nici nu ştie bine limba arnăuţească!

- Foarte important. A studiat la Belgrad, a lucrat...

- Şi cred că bunicul lui a fost sârb! - m-am grăbit eu să-l iau prin surprindere.

- Ce tot spui, pentru numele lui Dumnezeu? - se miră Miraš, dar se şi bucură în acelaşi timp.

Îi arăt un articol pe care l-a publicat în 1872, în *Buletinul ştiinţific sârb*, tipărit la Belgrad, consulul rus de atunci la Prizren, I. S. Jastrebov. Reista aceasta am găsit-o printre cărţile lui Ljuba... Aşadar, a notat Jastrebov, în satul sârbesc Stublica, nu departe de Gnjilane, într-o noapte, în primăvara lui 1869, au năvălit arnăuţii şi au răpit-o pe una Zorka Limonović. Au dus-o la Đakovica, au îmbrăcat-o în dimie şi, cu blagoslovirea hogelui, a primit numele de Nezrija. Fata, însă, a fugit cumva la Stublica şi, pentru a păcăli potera, s-a ascuns împreună cu fratele ei Milan şi cu vărul Uroš într-un sat de lângă Kumanovo. Arnăuţii o găsesc, le taie capetele lui Milan şi Uroš, iar pe ea o forţează să călărească până la Stublica ţinând în mâini amândouă aceste capuri. Pus să aleagă între a fi şi

el ucis şi a se albaniza, celălalt frate s-a convertit la islam şi a primit numele albanez de Faruk, iar pe lângă acest nume nou, şi un prenume: Limoni.

- Mie, Miraš, mi se pare că Safedin Limoni al nostru, din Stublica, este nepotul acestui Stojan Limonović!

- Prostii... efectiv prostii - murmură Miraš şi ceru să citească el însuşi acest articol al lui Jastrebov. - Păi el este sârb... el este...

- El, dragă Miraš, este ceea ce este. El este şiptarul Safedin Limoni.

- Îi voi scrie... în cât suntem astăzi... îl voi întreba de acel Stojan.

- Nu doar că nu-ţi va recunoaşte, dar se va simţi şi ofensat. Puţin dintre cei convertiţi care şi-ar recunoaşte credinţa anterioară. Acest secret se duce în mormânt odată cu el.

- Cum adică? De ce? - se miră Miraš. - Dacă ascunde de mine, de el însuşi nu poate ascunde. Safedin ştie cu siguranţă cine din cine se trage.

- El poate chiar ştie, pentru că arnăuţirea lui este recentă. Mulţi însă nu ştiu, majoritatea nu ştie. Ei ascund această ruşine de alţii, de ei înşişi. Nu există... nu cred că există arbanaşi curaţi nici în o sută de case din Kosovo şi Metohia. De aceea ne şi urăsc atât... eu ştiu asta cel mai bine... eu am fost un turcit vreme de douăzeci de ani.... eu... eu, dragă Miraš, am urât până şi în somn!

- Atunci şi Safedin... atunci el minte în scrisorile lui, el se preface... nu-mi place ceea ce-mi spui.

- Safedin este un tip inteligent şi cu siguranţă că el îşi potoleşte ura prin raţiune. Dar se află într-o dilemă cumplită... Câteodată mă gândesc că de aceste chinuri nu s-a vindecat pe deplin nici Sikter Efendija al meu. Şi-ţi mai pot spune că...

Mi-am muşcat limba şi nu i-am spus asta niciodată. Tot mai rar şi mai domol mă

surprindeam pe mine însumi într-o stare asemănătoare.

M-au turcit, abia născut, pe cadavrul mamei mele. Am aflat totul, ştiam totul, dar începe şi-acum să mă mănânce câte-o cicatrice din vremurile când am fost ienicer. Cât am putut atunci să mă chinui şi să urăsc! De ce vorbesc acum limba sârbă, această limbă străină? Deja într-al cincilea an de viaţă m-am întrebat acest lucru. De ce nu ştia nimeni în Osmanovicii turceşte? De ce mă batjocoresc şi-mi spun turcitul ciobanii sârbi? De ce... de ce... de ce? Am suferit şi, la început, am urât această neputinţă a mea în a afla şi a scruta ceaţa deasă ce mă sufoca. Într-o anumită măsură, eu mă uram pe mine însumi. Micuţul Alija Osmanović s-a poticnit sub această povară uriaşă. S-a poticnit, a înjurat şi a plâns în singurătate. Şi această povară a putut să dispară doar aruncând pe seama altuia acest chin al meu. Să mă lecuiesc de ură şi să o îndrept asupra acelora a căror limbă o vorbeam. Şi fără poveştile Rabijei despre sârbi ca neam de răufăcători, şi fără ajutor similar din partea lui Dedaga şi a hogelui, eu aş fi găsit acest drum al autosalvării.

Eram deja în cel de al cincilea an la medicină şi deja în postură de fost ienicer Ilija Jugović. Ne-am dus la Moscova, în excursie. Am trecut pe la o cafenea, pe bulevardul Gorki. Beam, făceam gălăgie, spuneam bancuri. La pult stătea un ofiţer al armatei ruse, cu părul încărunţit, şi dădea pe gât votcă după votcă. Şi-şi fixa tot mai mult privirea moartă asupra noastră. În curând, începu să ne spună că suntem câini, animale şi fascişti. Atâta rusă mai pricepeam şi noi. Pe neaşteptate, frecă un chibrit de cutie şi-l aruncă asupra noastră. În zbor sau abia la masa noastră, acesta se aprinse. Repetă încă o dată... şi încă o dată... iar că suntem fascişti spunea necontenit. Ne era teamă, nu îndrăzneam nici să ne revoltăm. L-am chemat pe chelner să facem plata şi să fugim. Spre mirarea noastră,

ofiţerul scoase portmoneul şi plăti tot ceea ce am mâncat şi am băut. Apoi veni la masa noastră cu o sticlă de votcă şi ne turnă la fiecare fără să scoată un cuvânt. Transpira şi-şi ştergea fruntea cu batista. *Voi sunteţi nişte animale... voi sunteţi dragii mei fascişti!* - strigă el pe sârbeşte. Ne-am holbat la el cu răsuflarea tăiată. *Ah, copiii mei... oi... cât de mult mă urăsc şi cât de mult v-am îndrăgit!* - se chinuia el să-şi ascundă lacrimile... *Iată, aceasta este mama mea, acesta este fratele meu, aceasta este casa mea la Nevesinje* - ne arătă el nişte fotografii. El, zise, este *colonelul sovietic Maksim Bojović*. Iar în patruzeci şi opt, *când a trădat şi şi-a vândut Tito sufletul papei de la Roma şi lui Churchill,* el a fost sârb, a fost locotenentul iugoslav şi studentul Academiei Militare Sovietice, Maksim Bojović! El a rămas în Rusia. Începând din patruzeci şi opt, Rusia îi este patrie. Începând din patruzeci şi opt, el nu şi-a văzut nici mama, nici fratele şi pe nimeni din fostul ţinut natal. *Ah, cât vă urăsc... ce spuneţi să trecem pe la mine, la un pahar şi la un caviar*!

Prin ceva asemănător am trecut şi în Canada, la Toronto, unde m-am dus să caut martori la măcelul ustaş din ziua de Crăciun a anului 1942. Să caut, de fapt, pe careva dintre cetnicii fugari ai voievodului Mitar Žeravica, care au ajuns la Jugovicii câteva ore după crima Osmanovicilor. Să întreb, să găsesc pe cineva, unde mi-e mama îngropată... Spre nenorocul meu, se dovedi că Blagoje Mišović nu putea să mă ajute. A trecut de partea lui Žeravica abia în primăvara lui 1942, iar până atunci a fost la partizani. Nu a fost la Jugovicii, dar a fost la Ljeskovina, în batalionul comandantului Munja, când, din cauza *şovinismului velikosârb*, l-au executat pe unchiul meu Jovan. Trei zile mai târziu, comandantul Munja îi ordonă lui Blagoje să frângă *pleava culacilor şi reacţiunea sârbească* şi-i dete o listă cu opt ţărani săraci pe care trebuia să-i execute

până în zori. Înaintea zorilor, Blagoje Mišović fugi de partea voieodului Žeravica... L-am întrebat pe Blagoje: Cum s-a acomodat şi s-a descurcat în Canada? *De minune!* - răspunse el ca din puşcă. A învăţat limba engleză, a obţinut o pensie, are o casă, o maşină, are libertate... nici că se poate mai bine. S-ar întoarce în Herţegovina de i s-ar permite acest lucru? - l-am întrebat. I s-a făcut dor de această Herţegovină? *Niciodată*! - sări el. Pentru el, Herţegovina a murit! De parcă nici nu ar fi trăit vreodată acolo! Avea chiar senzaţia că în Canada s-a şi născut... A doua zi, la prânz, aflându-ne în casa lui cu o grădină mare şi o mică piscină, Blagoje mă întrebă: Când ai fost pe Vilovača, la fântâna Vilovača, lângă Fojnica, pe care au zidit-o voinicii în 1936? Trec deseori pe-acolo, am spus eu. *Şi cum e apa?* - s-a oprit Blagoje din mâncat. Ca gheaţa, ca trăsnetul! - i-am zis. *Nucul lângă fântână... mai există acel nuc?* I-au crescut crengile, s-a înălţat douăzeci de metri - i-am răspuns. Iar el... el plângea, la fel ca şi colonelul Maksim Bojović. Eu... eu am plantat acest nuc! - se bâlbâi Blagoje.

Ce legătură avea asta cu Kosovo, cu Halit Berişa, cu Safedin, cu amintirile mele de ienicer? Poate nici nu avea, poate m-am rătăcit. Cred că, totuşi, Maksim Bojović şi Blagoje Mišović s-au acoperit de ură pentru a-şi ascunde chinurile şi pentru a-şi uşura sufletul. Însă această ură a lor încă nu devenise una de profunzime, ci rămăsese una de suprafaţă, transparentă. Pentru noi, ea se prefăcuse în lacrimi... da, asta mi s-a întâmplat mie. Aflând cine eram, am plâns şi eu. Unde există lacrimi există şi întoarcere, răul încă nu a făcut rădăcini. Uşor s-a putut întâmpla ca eu să nu aflu niciodată adevărul şi acest adevăr să fie dezvăluit de cineva abia nepoţilor mei. Ei nu ar plânge. Ei nu ar da crezare. Ei ar întorce capul de la adevăr, aşa cum şi l-au întors Halit Berişa, Safedin ori Dedaga. Albanizatul Stojan Limonović

mai putea şi dorea să se întoarcă, însă acest lucru era prea tardiv pentru nepotul său Safedin Limoni. Halit Berişa şi l-a uitat de tot pe strămoşul său Periša. Sikter Efendija nu a uitat. La raţiune l-a întors raţiunea, de raţiune i-au amintit limba sârbă, prenumele sârbesc. Însă pătimea şi el, era şi el un Maksim Bojovič. Dar directorul Suleiman Hodžović? Se înrudea el cu judecătorul meu Boža Nikočević? Iar eu bănui, doar bănui, că şi de Miraš îl lega ceva asemănător unui strămoş comun. Era şi acesta în conflict cu sine însuşi, numai că mai raţional şi mai suportabil. Din rădăcina plopului răsare frasinul, la bază se află biserica iar în continuare, geamia. Pentru a se răsufla mai uşor, este îndeajuns a se şti şi a se recunoaşte aşa ceva. În caz contrar, renegatul ajunge pe cărarea îngheţată a urii, aceeaşi pe care am pornit eu la Osmanovicii. Deosebirea dintre Halit Berişa şi mine consta doar în faptul că eu mă oprisem. Halit Berişa ura fără şansă de vindecare, ura cu perseverenţă. El se afla în tunel neştiind că se află în tunel. Era înnecăcios şi întunecos, astfel că un călător buimac visa la regina *sa* Teuta şi la ilirii *săi*.

Aseară, Halit Berişa a fost prezentat la televiziune. El era de puţină vreme preşedintele Komitetului pentru ONO din Đakovica. *Au existat şi în această comună anumite nedreptăţi, cum să spun, anumite deviaţii* - zicea Berişa. *Acestea au existat însă... cum să spun, doar înainte de aceste nedorite evenimente... nu găsesc cuvântul... înainte de contrarevoluţie. Acum, noi, forţele sănătoase, curăţăm toate acestea... aici au să domnească unitatea şi frăţia, da, pe cuvânt de comunist!* Cameramanul prinse în obiectiv reverul sacoului: se părea că Halit Berişa nu se despărţea de acele două insigne ale lui, cu Tito şi cu Lenin, pe care le-am ţinut minte de la judecata mea. Cum se ascundea el în spatele unor simboluri, mă gândeam

eu. De cum va sfârşi treaba, de cum va lua tot ceea ce nu-i aparţine în Kosovo, el va călca în picioare toate aceste insigne. Va înceta atunci să se jure şi "pe cuvântul de comunist". Cu aceeaşi sinceritate şi patimă, el s-a jurat, câtă vreme i-a fost de folos, şi dinaintea regelui sârb, şi pe timpul ocupaţiei lui Musolini, şi a scuipat pe toate acestea de cum s-au schimbat vremurile. Numai în asemenea ticăloşii sunt Halit Berişa şi alţii ca el sinceri şi perseverenţi.Cameleonismul serveşte şi pentru dispreţ, şi pentru încântare. *Dar prin ce s-au manifestat deviaţiile despre care vorbiţi, tovarăşe Berişa?* - întrebă reporterul de la televiziune. *În ceva... în câte ceva... s-au întâmplat asemenea lucruri, nu vom ascunde. Însă nu se vor mai întâmpla... contrarevoluţia nu va învinge şi nu ne va abate nimeni de la drumul trasat de Tito* - se încruntă preşedintele Halit Berişa. *Contrarevoluţia este o treabă murdară şi asta doare pe fiecare albanez cinstit. Noi, albanezii, nu ne ascundem după unele întâmplări, dacă au şi fost întâmplări... Pe noi ne doare că se ridică praful la Belgrad, iar presa belgrădeană, astfel că... cum am zis că spun... astfel că hegemonia velikosârbă ne ameninţă astăzi... acestea sunt atacuri deschise asupra temeliei revoluţiei noastre şi... duşmanul capul şi-l ridică şi atacă însăşi personalitatea mareşalului Tito. Eu, acum... asta nu va reuşi şi asta o spun în faţa revoluţionarei localităţi Đakovica şi a întregului popor albanez din Kosovo!* Preocupat de soarta revoluţiei, tovarăşul Berişa dăea din mâini, se înfuria, ameninţa reacţiunea. Reporterul îi mulţumi pentru *convorbirea deschisă şi folositoare.*

Rudele tovarăşului Berişa au dărâmat casa lui Ljuba şi au construit pentru ei, pe proprietatea lui Ljuba, o casă nouă şi mai mare. Fostul plaţ al lui Božović şi fostul consulat al lui I. S. Jastrebov a fost împrejmuit cu un zid arnăuţesc de doi metri

înălţime. Avocatul S. Hajduković a pierdut litigiul. El a acuzat jefuitorii şi opresorii, însă judecata nu a fost stabilită nici după zece ani.

Avocatul S. Hajduković nu va câştiga niciodată acest proces. Şi nu pentru că suspectez justiţia din Đakovica , ci pentru faptul că avocatul S. Hajduković a dispărut într-un incendiu cu o lună înainte de ieşirea mea de la Melcul. I-a luat foc autoturismul în canionul Bistrica: pe drum s-a aprins, pe drum a ars şi abia atunci, cu şoferul carbonizat, s-a îndreptat spre prăpastie! Cu siguranţă că investigaţiile vor stabili cum s-a întâmplat totul. Eu unul nu suspectez investigaţia celor din Prizren.

Judecătorul meu, Božo Nikočević, s-a mutat, fiind acum pensionar la Smederevo. S-a mutat şi infirmiera Mirjana. Dar, înainte de asta, aşa cum s-a stabilit la investigaţie, ea a reuşit, cu ocazia autoviolării, să-şi zgârâie faţa şi să-şi rupă o mână.Acum lucrează într-un spital din Kraljevo. Dar judecătorul meu? După izbucnirea "contrarevoluţiei", Momir Tasić a fost pus în funcţia de preşedinte al Comitetului pentru ONO la Prizren. Asta mă bucura de două ori mai mult: în Kosovo şi Metohia nu pătimeau chiar toţi sârbii şi nici nu s-au mutat cu toţii de acolo.

De altfel, presa nu înceta să ne tulbure liniştea şi pacea cu ştiri despre mortalitatea din război, de după război şi de acum. În primăvara anului 1981, când a acest cazan a început oficial să dea în clocot, nu a fost deţinut care să nu se înspăimânte. Dintr-o dată, pe oameni a început să-i strângă tot ceea ce le-a fost până atunci ascuns. Deja de trei ani curgea acest negru adevăr şi deja de trei ani nu se schimba nimic. Migraţii, incendii, omoruri, jafuri, violuri - totul continua. Citeam chiar ieri: Lui Sima Urošević, un ţăran de lângă Uroševac, i-a murit copilul de şase luni. Copilul a murit, însă Behim Tiranai a arat cimitirul sârbesc şi Sima nu

are unde să-şi îngroape fiul. S-a dus la primărie, însă acolo i-au arătat registrul fondului funciar: Le părea rău, dar cimitirul era proprietatea tovarăşului Tiranai! Din fericire, avea şi Behim Tiranai suflet! Măsură pe proprietatea sa o suprafaţă de şaizeci de centimetri în lungime şi de treizeci în lăţime. Sima putea să sape groapa, dar cu condiţia ca el, stăpânul cimitirului, să are şi acest micuţ mormânt! El era un om sărac şi-i era de nepreţuit fiecare palmă de pământ... Dar citeam şi despre faptul cum în registrele fondului funciar mănăstirile au fost trecute drept geamii! O greşeală întâmplătoare, o greşeală de computer?! L-au ucis pe Pešić, pe Šarić, i-au siluit pe cei din familia Krstić, l-au omorât pe Milinčić, i-au alungat pe cei din familia Beljović... Toate astea se întâmplau după lichidarea cu succes a "contrarevoluţiei". Ajungeau veşti despre noi crime, însă asta nu mai erau, în conştiinţa noastră, nici noutăţi, nici crime. Totul nu însemna decât o realitate neobişnuită, cu care ne obişnuiam. Forţele conştiente, progresiste şi revoluţionare dădeau totul de la sine pentru ca realitatea aceasta, indiferent cât de suportabilă era, să fie şi mai suportabilă. *Cu duşmanii indiferent de culoare* - promiteau Halit Berişa şi Momir Tasić - revoluţia se va socoti şi mai hotărât, şi mai cu succes, şi mai fără compromis! În diversitatea culorilor duşmane şi contrarevoluţionare, degetul era îndreptat îndeosebi înspre revanşismul velikosârb, înspre ura velikosârbă, înspre hegemonia velikosârbă. *Revolta tovarăşilor sârbi este poate îndreptăţită, însă comuniştii nu vor permite... naţionalitatea albaneză şi-a dobândit drepturile în revoluţia noastră şi în frunte cu tovarăşul Tito, astfel că... nu vom permite hegemonismul velikosârb şi propagarea ideologiei cetnice* - spuse Halit Berişa cu hotărâre. *Noi trebuie să deosebim nemulţumirea neîndreptăţită a individului de aşa-zisa îngrijorare a revanşismului velikosârb faţă de soarta poporului sârb în Kosovo*

şi trebuie să împiedicăm la timp încercările lor profund hegemoniste şi antimuncitoreşti de a pune beţe în roate revoluţiei noastre socialiste - spuse, la fel, tovarăşul Momir Tasić. *Şi presa belgrădeană... scrie doar în negru, totul e doar întunecat, toţi albanezii sunt întunecaţi... eh, aşa nu se poate* - se supără tovarăşul Halit Berişa. *Unele ziare ale noastre crează în Kosovo psihoza lipsei de nesiguranţă şi neîncrederea interetnică trecând sub tăcere succesele noastre, iar în prim-plan pun doar succesele noastre incomplete* - se supără tovarăşul Momir Tasić... Şi, astfel, *ne înrudim cu toţii prin aceste succese şi succese incomplete ale noastre*. Tot mai rar povestim şi ne gândim la Kosovo. Pentru aceia care nu au trăit în Kosovo, Kosovo devine o piesă de teatru: de-atâta repetare, mulţi dintre spectatori au adormit, astfel că nici nu mai aud ţipetele de pe scena din Kosovo. Şi, încet-încet, oboseala mă cuprinde şi pe mine şi pe toţi aceia dintre noi care am fugit şi care am jucat vreun rol în această dramă. Ne-am terminat de jucat rolurile?

- Ce facem cu proprietatea şi casa din Đakovica? - am întrebat-o pe Milica. - Se gândesc ei să stabilească ziua de judecată?

- Cu averea... cu casa... - răspunse ea posomorându-se. - Eu nu mă mai duc acolo. La ce-mi trebuie casa, la ce mi-ar trebui ceva din Albania?

- Nici eu nu mă gândesc să ne întoarcem acolo. Însă nici nu mă gândesc să le las rudelor lui Berişa...

- Nu mai aminti, uită! - exclamă Milica. - Să ne gândim la... la - roşi ea de bucurie. - A reînviat... dă din picioare, ascultă - vru ea să-i pun mâna pe pântec.

Eram tulburat, însă nu şi atât de fericit pe cât îi arătam ei. Acesta eram eu, nu ştiam să mă bucur.

- Numele... gândeşte-te la un nume - mă îmbrăţişă Milica.

- Dacă va fi fată...păi, asta e, de va fi fată, să fie Ljubica. Ljubica Jugović.

- Sau Ivan, de va fi băiat - mă sărută ea.

- De ce, Ivan? După cine?

- După consulul Jastrebov.

- Bratomir... eu m-am gândit să-i dau numele răposatului meu tată, dar... Iva... Ivan... dar de ce nu Ljuba... Ljuba Jugović?

- Ljuba e Ivan... Ivan e Ljuba... amândoi au fost consuli imperiali.

- Nu ştiu... totuna, va fi cum hotărăşti tu.

- La ce te-ai gândit?

- La textul pe care-l vom dăltui pe piatra funerară a lui Ljuba.

- Boško s-a gândit deja la asta. Boško... iată, să-ţi arăt - se duse ea în camera fiului ei mai mare. - E treaz, încă nu a adormit - se întoarse Milica repede. - Acuş va veni şi el...

Apăru şi Boško.

- La ce te-ai gândit? Adu-mi, să văd.

- Nimic... eu, unchiule Ilija, am copiat.

- Ai copiat?

- *A provoca răul, a te apăra de rău, în asta nu există nici un fel de rău!* - declamă el aceste versuri ale lui Njegoš. - Eu... mie... răposatul meu tată mi-a spus să dăltuiesc aceste versuri!

- Iarăşi tu, Boško, despre duhuri! - îl dojeni Milica.

- El, mamă, mi s-a anunţat de două ori... Eu am visat de două ori că tata spune aceste cuvinte la mormântul său.

- Auzi la el... el e... el e... - mă privi Milica.

- Eu nu mint, mamă! Şi nici nu mai sunt un mucos căruia tu... asta voi dăltui eu şi eu voi răzbuna! Cum poţi să... eu m-aş ruşina!

- De ce anume te-ai ruşina tu? - i-am oferit eu o ţigară.

- De aceste lucruri - răspunse el refuzând ţigara - şi anume să nu pună arnăuţii stăpânire pe ceea ce este al meu, pe ceea ce este al nostru... Tu, unchiule Ilija, ai fost la închisoare şi ţie nu-ţi reproşez nimic. Mă gândesc la mama, la unchiul Veljko, la moş Mijat... Criminalul nici nu a fost găsit. Şiptarii ne-au luat averile şi casa... aşa, iar sutele de Božović n-au mişcat nici un deget!

- Dar tu ce-ai fi făcut? l-am întrebat eu.

- Ceea ce voi şi face. Tatăl meu nu va rămâne nerăzbunat şi nu va pune nimeni stăpânire pe ceea ce este al meu! - tună el, iar eu nu am ştiut dacă să-l îmbrăţişez sau să-l dojenesc sau să-l liniştesc. - Oare să ne temem, mamă, de Halit Berişa?

- Mie mi-este frică de ai mei - ţipă Milica. Eu, fiule, mă tem de moş Mijat şi de alţii aidoma lui! Eu sunt... - mai spuse şi plecă la culcare, lăsându-mă singur cu Boško.

Era nedreaptă cu Mijat. Îl întâlneam adeseori pe bătrân la cimitir, la mormântul fiului său. Stătea şi medita. Stătea piatra pe piatră, iar ceea ce gândeşte - să-mi spună mie. De cum veneam, el se ridica şi pleca. Făcea acest lucru pentru faptul că am luat femeia fiului său? Pentru faptul că am fost deţinut, unul care a lovit în *frăţie şi unitate*, sfânta revoluţie a lui Mijat? Ori eram pentru el de vină pentru amândouă? Nu ştiam. Eu nu-l mai învinuiam nici măcar pentru discursul de la Đakovica. Preşedintele Halit Berişa era pentru el pedeapsa şi premiul totodată . Chiar şi mâine, eu unul aş îndura mai degrabă închisoarea.

De fapt, Halit Berişa şi Momir Tasić erau şi pentru mine o pedeapsă. Da, însă numai o caznă, nu şi un premiu. Eu eram banditul şi duşmanul, iar Mijat era comunistul şi prietenul. Mijat le ceda acestor doi, Berişa şi Tasić, stindardul revoluţiei sale.

Da, este vremea să duc această povestire la bun sfârşit. Trebuie să dau curs altor zece noi

anunţuri publicitare, încă mă hrăneam cu speranţa că voi găsi ceva de lucru. Dacă nu dorea nimeni un medic - duşman, dorea un duşman - tâmplar? Aveam două meserii şi concuram în acelaşi timp. Să nu uit. Ieri mi-a scris Colonelul. A răspuns la scrisoarea mea. Am dat de adresa lui prin hârtiile lui Ljuba. El este, zicea, *cutremurat şi scârbit* de tot ceea ce ni s-a întâmplat mie şi lui Ljuba. El se mira că Ljuba nu răspundea la scrisorile lui. Le-a trimis, zicea, şapte ani la rând, apoi s-a lăsat păgubaş. Lui i-a scăpat faptul că ziarele au scris despre uciderea lui Ljuba. Era întrucâtva furios pe mine. I se părea, zicea el, că am *început să şovăi*, ceea ce nu am nicidecum voie. El era un luptător, membru al Partidului încă dinainte de război. El credea în continuare în *socialismul adevărat*. Au fost trădate idealurile sale, tovarăşii lui au căzut umpluţi de ruşine, el a părăsit Partidul, însă mai credea. Poporul sârb, zicea el, a fost umilit, comuniştii sârbi au fost duşi pe un drum greşit şi au fost păcăliţi, însă el încă mai credea. Era ameninţat şi putea ajunge uşor la închisoare, însă nu va şovăi şi nu va înceta să creadă în *socialismul adevărat*. Mă va ajuta pe cât poate, zicea, să găsesc de lucru... Pe lângă scrisoare mi-a trimis şi un mandat poştal - o treime din pensia lui. Mi-era teamă şi ruşine: mă aflam oare la poarta cerşitului? Trebuie să plec la Belgrad, să-l cunosc pe acest om bun şi neobişnuit care le vede, le crede şi le ştie pe toate. Ceva anume mă atrăgea la Colonel: mai credeam şi eu? - m-am întrebat. Voi pleca imediat după sărbătorile de iarnă. Iată o ocazie să trec şi prin Cetinje, pe la părintele Paisie.

AJUN DE CRĂCIUN LA CETINJE

În noul an 1984 am intrat fără zăpadă. Vremea senină şi vântul din sud ne-au adus dinspre mare nişte zile calde, ca în octombrie. Se încălzise atât de mult încât, de 1 ianuarie, la prânz, cei trei fii ai Milicei şi cu mine, plimbându-ne până la izvorul Vidrovan din Nikšić, a trebuit să ne dăm jos de pe noi puloverele. Milica rămăsese acasă: era în luna a opta, se îngreunase, nu mai mergea nici la lucru. Am dus-o, în ajunul sărbătorii, la policlinică, la Podgorica, la o consultaţie cu ultrasunete. Ne-au spus că fătul se dezvolta normal şi că era... băiat! De va fi totul în regulă, pe la jumătatea lui februarie ea şi cu mine vom avea un fiu, pe Ivan. Mie încă nu-mi venea deloc a crede. Aş cânta de fericire, mă trezeam noaptea din somn de bucurie, dar din nou parcă nu-mi venea a crede. Bucuros aş destăinui această veste şi celui mai tânăr, Komnen (el încă mai urmează cursurile şcolii elementare), dar mi-e ruşine de Boško şi Vojin. Lor era timpul să li se nască fii şi nu fraţi.

În locuinţa Milicei (mi-e ruşine să spun că şi a mea) au ajuns o grămadă de felicitări: îi erau adresate, deocamdată, ei, lui Boško şi Vojin. Se găsea totuşi câte una şi pentru mine. De la Sikter Efendija, de la mătuşa Vidosava din Ljeskovina, de la părintele Pajsije, de la Miraš, de la Novak Kosović. Pe felicitarea lui Miraš, ştampila poştei din Zagreb: se dusese tocmai până acolo pentru a-şi face cunoscute teoriile. Novak Kosović scria din Chicago. Era acolo în vizită la neamuri sau a fugit? Eu le-am trimis felicitări doar deţinuţilor din Melcul: nu foştilor, ci cunoscuţilor mei care încă mai erau închişi acolo. Una i-am trimis-o şi bătrânului Safedin. *Toate cele bune în Noul An*... - această flecăreală era, dealtfel, dezagreabilă şi lipsită de sens, iar atunci când e adresată unui

deţinut este, pe deasupra, şi ipocrită. Şi totuşi, această expresie seacă am scris-o de treizeci de ori, întrucât ştiam că puşcăriaşilor de la Melcul le era mai puţin amară lipsa de sens decât teama de a nu-şi aduce aminte nimeni de ei, că sunt uitaţi.

Pentru a mă vedea cu Colonelul, am plecat la Belgrad, cu maşina Milicei, în 6 ianuarie, în Ajunul Crăciunului.* Am scris: *cu maşina Milicei*. Ea spunea *locuinţa noastră, banii noştri, maşina noastră...* dar se ştia că, fără acel *casa noastră* al ei nu aveam unde să mă adăpostesc de ploaie şi că, fără acele *mici salarii* ale ei, aş cerşi. Nu aveam nimic. În locuinţa aceea mică din Prizren, l-au instalat pe fratele infirmierului Zeciri în aceeaşi când a început judecata mea. Toată mobila, toate hainele şi obiectele mele de uz casnic au fost luate în stăpânire de acest necunoscut. Răposatul avocat S. Hajduković a făcut plângere, însă aceasta a fost respinsă pe motivul că era vorba de o locuinţă de serviciu şi că în ea nu a fost nimic. Aşadar, eu am trăit acolo vreme de doi ani şi am dormit pe parchetul de serviciu şi sunt în permanenţă îmbrăcat cu hainele în care am fost şi în momentul arestării. Nu am avut nici măcar prosoape, nici săpun, nici periuţă de dinţi. În timpul cercetărilor, l-am împuternicit pe Hajduković să-mi vândă maşina, o *zastava 101*, iar banii să-i pună pe carnetul meu de economii, aceasta în cazul în care voi fi condamnat. Î-am dat lui S. Hajduković cheile de la maşină şi i-am explicat că aceasta se află parcată în faţa noului motel de pe Brezovica. Numai că el nu a mai găsit-o acolo. A anunţat imediat de furt miliţia din Prizren, însă nu i s-au comunicat niciodată rezultatele căutării hoţilor. La şapte luni după furt, atunci când eu am fost deja dus la închisoarea Melcul, infirmiera Mirjana a dat peste maşină: o conducea o rudă de-a infirmierului Arifi, care nu-i schimbase nici măcar numărul de înregistrare. Ea l-a anunţat de îndată pe avocatul S.

Hajduković şi, în aceeaşi zi, el l-a şi dat în judecată pe hoţ. În aceeaşi zi, maşina a dispărut. Acuzaţia a fost respinsă ca fiind mincinoasă şi calomniatoare, iar hoţul l-a acuzat pe S. Hajduković pentru calomnie şi ofensă. Această acuzaţie a fost admisă, iar S. Hajduković a fost amendat şi, în plus, condamnat la şase lunit închisoare, condiţionat la doi ani. Ceea ce a însemnat că va trebui să stea şase luni la închisoare dacă, în următorii doi ani, va calomnia pe oricine cum că a furat maşina cuiva... Pe Hajduković l-au ucis, pe Mirjana au violat-o şi au alungat-o la Kraljevo. Mirjana dorea să-mi fie martoră, însă eu nu îndrăzneam să dau în judecată. Aş îndrăzni şi aş da în judecată, dar numai de nu s-ar judeca la Prizren. În acest fel, eu ştiam sentinţa deja înainte de judecare: nu am putut fi furat întrucât nu am avut nimic! În afară de asta, ar fi reieşit că am dat în judecată în ideea să-i calomniez pe şiptari, că sunt un adept al revanşismului velikosârb şi că închisoarea nu m-a lecuit de ura patologică faţă de albanezi. Cinstiţii judecători din Prizren mi-ar fi stabilit un tratament suplimentar! Mi-era ruşine de această recunoaştere, însă eu unul nu voi da pe nimeni în judecată întrucât nu mă încumetam. *Care vin îl bea Dumnezeu?* - m-a întrebat într-o seară părintele Paisie, la Melcul.Am tăcut. Numele acestui vin este chinul celui nevinovat, l-a citat el pe Nikolai Berdiaiev şi un ceas întreg mi-a şoptit şi mai entuziasmat despre semnificaţia cerească a patimilor. Nu pot spune că mintea mea a aprobat fiecare cuvânt al lui Paisie, însă era o plăcere să-l asculţi pe călugăr şi eu, liniştit, am căzut într-un somn dulce. Astăzi, aceste iluzii îmi erau caraghioase şi insipide. Detestându-mă pe mine însumi, am apăsat pedala de acceleraţie, să fugă maşina mai repede şi să ajung să văd Cetinje cât mai repede. Să-i spun părintelui Paisie ce fel de vin sunt eu şi cu ce se sfârşeşte ceea ce el numeşte *sfântul chin al celui nevinovat*.

Îi voi spune - mă gândeam - că după Melcul, eu, umbra celui care am fost cânda, sunt doar o exaltare stoarsă care nici măcar în vis nu mai doreşte să se apropie de flacăra de pe aripile sale de ceară. Am oroare şi de dreptul de a da jos de pe hoţ pantalonii şi cămaşa mea. Nu îndrăznesc să-mi caut averea, nu îndrăznesc să alung rudele lui Halit Berişa din casa de la Đakovica a soţiei. Nu îndrăznesc nimic. Numai la gândul la Prizren şi deja mă cutremur. Cu înfrigurare scriu chiar şi aceste rânduri. Pe mine - îi voi spune părintelui Paisie - mă sperie până şi amintirile! În această frică deşartă, sunt destule lucruri pe care le trec sub tăcere. Mă mai fură adevărul, scriu câteva pagini şi atunci îmi atrag atenţia că, de fapt, redactez o acuzaţie împotriva mea. Mai repede-mai bine, tai pasaje întregi, rescriu, atenuez. Suferinţa se despoaie prin frică, iar din frică încolţeşte suferinţa. Din acest cerc nu există ieşire. Dostoievski se află în eroare. Niciodată nu vor răsări din nefericire nici libertatea, nici dragostea lui Alioşa. Inchiziţia şi aşa-zisa dictatură a proletariatului s-au născut în Apusul european, însă nu este nicidecum întâmplător faptul că sămânţa aceasta şi-a găsit o bază de rai abia în Răsărit. De ce chiar în Rusia, părinte Paisie? Nu cumva îi este şi ortodoxia noastră naş de cununie acestei ciume? Ideile totalitare germane şi cele ale Vaticanului i-au dăruit ortodoxei Rusii suferinţă generală şi chin, exact acele fructe după care se pare că ea a tânjit şi pe care călugării şi teologii ortodoxiei le-au preamărit până la divinizare! Din aceleaşi motive, Răul şi-a întins tentaculele şi în Serbia. Îndrăznesc să spun că de ar fi trăit Dostoievski Kosovoul de astăzi, nu cred că s-ar fi entuziasmat în faţa chinului nici Alioşa, nici bătrânul Zosima. Ar fi ajuns la adevărul că nici un fel de vin, şi oricum nu cel ceresc, nu poate să se scurgă dintr-un om călcat în picioare. Un astfel de

mucenic nu ştie nici să gândească liber. Robul îşi cară lanţurile până şi în somn.

- Bucuria mea! - întinse părintele Paisie mâinile. - De ai ştii cât mă bucur... te-am visat azi dimineaţă înainte de a se face lumină, pe tine şi pe Miraš... am primit felicitarea ta... nu cumva ai slăbit, frate? - se tulbură el în faţa mănăstirii.

Mă prezentă călugărilor şi bătrânului stareţ. Ţopăia în jurul meu, mă îmbia cu mied, cafea şi ţuică. Mă întreba de cei de la Melcul, de Milica, de Herţegovina mea. Aveam veşti din Kosovo? I-am dat în judecată pe tâlharii aceia despre care i-am povestit la închisoare? Am găsit de lucru?

Mă conduse prin mănăstire, îmi povesti istoria fiecărui mormânt, a fiecărei urme de picior şi a fiecărei pietre. Îmi arătă şi-mi explică ce însemnau relicvele de muzeu. Veni cu mine pe jos până la Orlov Krš, mă conduse şi până la Poiana lui Obilić. Mă conduse şi până la palatul de cândva al regelui Nikola. Voia, dintr-o suflare, să-mi imprime în suflet întregul Cetinje.

- Ai timp să mergem până la Lovčen, la Njegoš? - l-am întrebat.

- Te voi conduce până la Ivanovo Korito... mai departe eu nu mă duc - se întristă Paisie. - Tu du-te, eu te voi aştepta la Ivanovo Korito... Nu căuta de la mine, frate, să urc şi eu.

- De ce, părinte Paisie?

- Pe vlădici îi îngroapă lângă şi în biserici şi nu în mausolee şi... iată, ridicându-i cu forţa monstruozitatea aceea, ei l-au proclamat pe Njegoš de faraon şi păgân. Tu du-te, dar înţelege-mă şi pe mine.

- Nu trebuie să vii nici până la Ivanovo Korito. Voi merge singur - i-am spus.

- Cum singur?Dar tu te-ai supărat, frate... Bine, mă voi urca şi pe munte, dar nu vreau şi nu pot...

- Nu vrei... nu vom merge, cu altă ocazie - i-am răspuns şi i-am întins mâna să-mi iau rămas bun.

- Vai de mine... tu eşti supărat... eu am crezut ... tu nu ai înţeles nimic - Astăzi nu te duci niciunde... acum vom lua prânzul, apoi... în seara aceasta se va pune în faţa mănăstirii stejarul de Crăciun.

- Plec la Belgrad.

- Dimineaţă... cu ajutorul lui Dumnezeu, pleci dis-de-dimineaţă. Iată, eu te voi trezi, dacă-ţi spun - îşi împreună el palmele la piept şi mă rugă.

Am prânzit la o cârciumioară şi asta lui nu-i fu pe plac. Dorise să prânzesc în sufrageria mănăstirii. Mâncând peşte şi bând vin, am început ciondăneala despre suferinţă, teamă, răzbunare şi iertare. Eu, i-am spus, nu recunosc suferinţa ca principiu şi virtute a vieţii. Astea sunt pretext pentru laşitate şi scuză în faţa conştiinţei care se teme de răzbunare.

Cel care îndură cel mai mult răul şi ajută acest rău. Nu se poate stând în genunchi dinaintea minciunii să-i slujeşti adevărului şi nici călăul nu va fi adus la raţiune de plânsul şi iertarea victimei. Nu cred că poate fi vreodată o iertare sinceră. Eu îl voi ierta pe Halit Berişa - am strigat - fiindcă ceea ce doresc nu pot şi nu îndrăznesc. Această virtute a ortodoxiei nu este nimic altceva decât dorinţa de răzbunare ascunsă în hainele neputinţei. Cel slab iartă, iar cel tare îşi plăteşte datoriile. De unde, la urma-urmei, dreptul celor neucişi de a ierta în numele celor ucişi? Înainte de a ierta, călugării şi scriitorii noştri ar trebui omorâţi la Jasenovac şi în Kosovo! - am ridicat eu prea tare glasul şi am stârnit curiozitatea celorlalţi meseni... Mai încet, mai încet - mă rugă el. Să învăţăm de la evrei - se aplecă el peste masă. Ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte! A trebuit ca poporul acesta să petreacă douăzeci de veacuri în exil şi să fie înjumătăţit la Auschwitz, Treblinka, Jasenovac şi

Mathausen pentru a ajunge la conştiinţa de sine şi pentru a înţelege acest adevăr din Vechiul Testament. Ochi pentru ochi, nu există iertare.

Am mai povestit mult după aceea, fără a alege cuvintele şi chiar cu intenţia să-l provoc şi într-un anume fel să-l şi jignesc. Paisie îndură toate acestea zâmbind cu tristeţe, ba chiar şi fără să se încrunte.

- Cel puternic iartă, crede-mă - zise el când ieşirăm.

- Iartă laşii şi robii!

- Eşti prost dispus astăzi şi slab... slab în faţa ta, de aceea şi vorbeşti astfel - se opri Paisie. - Când dă şi peste mine o zi atât de urâtă, eu mă rog, stau în genunchi sub...

- Stai în genunchi pentru a te îndrepta... cum de nu-ţi dai seama cât e asta de fără sens?

- Aşa, să mă îndrept, să-mi fie înapoiate puterea şi bunătatea, frate - îşi miji el ochii. - Iată, aminteşte-ţi... începe cu tine. Când eşti fericit şi satisfăcut de cea... iată, aminteşte-ţi, atunci vrei să ierţi datoria, să treci peste jignirea cuiva, să te jertfeşti pentru altul... atunci eşti puternic şi poţi să faci asta. Iar când eşti prost dispus, aşa ca astăzi, şi când te deranjează totul...iartă, bunătatea fuge de cei slabi.

Seara, dinaintea mănăstirii Ivanovo se strânse jumătate din Cetinje. În faţa porţii fură aprinse trunchiurile tinere de stejar. Cântăreţii din guslă stăteau lângă foc. Pentru ei şi pentru recitatori au fost instalate microfoane. Veselia va începe abia când se va sfârşi liturghia şi abia când, după aceea, va toasta lângă foc unul din călugări. Obiceiul ca în Ajunul Crăciunului să se danseze şi să se cânte întreaga noapte în faţa lavrei Ivanovo era vechi deja de sute de ani. A fost întrerupt doar pe timpul domniei turceşti la Cetinje şi, a doua oară, prin victoria revoluţiei socialiste. Turcii au fost alungaţi, iar turciţii, anchetaţi. Revoluţia continua,

însă interdicţia sărbătoririi serii Ajunului de Crăciun fosese nu demult ridicată.

- Binecuvântaţi să fiţi, fraţii mei, de Domnul nostru Isus Hristos, de a cărui naştere ne bucurăm - se apropie părintele Paisie de foc, cu Evanghelia într-o mână şi cu un pahar cu vin în cealaltă mână.

- Amin! - răspunseră câteva glasuri.

- Aşa cum s-au înmulţit aceste scântei - îngenunchie Paisie lângă foc, scoase doi tăciuni şi începu să-i lovească unul de altul - aşa să se înmulţească şi mai mult bucuria noastră! Să dea Domnul ca astfel să roiască bogăţia noastră şi în leagăn, şi în jurul mesei, şi pe masă, şi sub acoperişul casei, şi pe câmp, şi pe munte, şi ziua, şi noaptea, şi în fiecare clipă fericită, dacă dă Domnul. Să ne cânte nuntaşii în fiecare clipă - turnă el in pe focul de lemne de stejar - să ne crească Obilicii şi Jugovicii, în biserică şi pe lângă biserică să fie ca în stup, înţelegerea şi dragostea frăţească pe toţi să ne îmbrăţişeze. Sunt sărac şi nimic altceva, Doamne, şi-n afară de această rugăciune şi aceste cuvinte nu am nimic a-Ţi aduce jertfă. Ridică-i pe cei slabi, încurajează-i pe cei speriaţi, luminează-i pe cei îndepărtaţi de neam, opreşte-i şi învinge-i pe duşmanii noştrii. Nu da, Doamne, ca poporul sârb de la naştere să lupte pentru Tine şi lupta să o termine învins. Nască-se învingătorul în fiecare dintre noi şi să ştie că este pentru victorie născut. Slavă Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh, în veacul veacurilor, amin! - îşi făcu el cruce şi se ridică. - Iar acum, fraţilor, să cântăm şi să ne veselim. După obiceiul din bătrâni, întâi îl vom asculta pe cântăreţul din guslă.

- De rău să vă fie, muntenegreni, Crăciunul şi Ajunul de Crăciun! - ţipă o femeie şi-şi croi drum până la foc, ţinând un copil în mâini.. - Pentru ce vă veseliţi, bate-v-ar Dumnezeu?! - îşi puse ea jos pruncul. - Unde-ţi sunt aripile, unde-ţi sunt mâinile... spune-le, Radovane, acestor fraţi răi, acestor slugi! - striga ea dând jos hainele de pe

copil. - Iată fericirea mea şi Crăciunul vostru şi sămânţa voastră... iată, iată! - arăta ea cioturile mâinilor tăiate deasupra cotului ale fiului ei.

Se aşternu o tăcere de mormânt, apoi începură şuşotelile. Cine era ea? Ce i s-a întâmplat copilului?

- Vă voi spune, muntenegreni, cine sunt şi de unde sunt - strigă ea după ce-şi îmbrăcă fiul. - Acum sunt nimeni şi de niciunde, iar până la Crăciunul de anul trecut am trăit în Kosovo. Mi-au ucis soţul în şaptezeci şi nouă, în Ajunul de Crăciun, cu toporul... au năvălit noaptea în casa mea, m-au legat la ochi... eu dormeam când mi-au pus cârpa la ochi, când mi-au legat mâinile... atunci i-au tăiat cu securea aripile acestei păsări! Am venit la voi nu să plâng şi să cerşesc, ci să vă trezesc din amorţeală, muntenegreni! Am venit să caut fraţii şi răzbunătorii, şi am găsit... deie Domnul să vi se întoarcă de zece ori mai urât! Deie Domnul să vă fie aceste cântece ultimele şi deie Domnul... deie Domnul, haide, săracul meu Radovan! - îl ridică ea în braţe pe micuţ.

Am aşteptat o explozie de furie, însă nici măcar un strigăt nu tulbură liniştea şi nici nu spuse nimeni nimic. Doar se dădură la o parte din drumul femeii şi parcă aşteptau cu toţii ca ea să se îndepărteze. Mergea încet, cu fruntea sus, fără a privi la cineva. Deodată se opri, se întoarse la foc, se cruci şi sărută mâna părintelui Paisie.

- Iartă-mă, Doamne! - privi ea spre cer. - Nu-mi împlini blestemul, ci... ci... Tu singur, Doamne, vei lovi în criminali! Nu mai există nici Muntenegrul, nu mai există nici muntenegreni pentru a pedepsi şi a răzbuna în locul Tău!

- Stai jos, mamă! - îi aduse părintele Paisie un scaun. - Ţi-e foame... îi este foame celui mic? Să-ţi aduc...

- Mi-e foame de adevăr şi de răzbunare, călugăre.

- Dumnezeu, soră, este amândouă. El este adevărul şi răzbunarea, speranţa în deznădejde, lumina în beznă, puterea în neputinţă. Roagă-te, soră, şi El îţi va ajuta.

- Mâinile, să-i redea fiului meu... mâinile... asta nici Dumnezeu nu poate!

- Poate... El poate totul, soră. L-a ridicat pe Lazăr dintre morţi, i-a redat regelui nostru Stefan vederea. El este, slăvit să fie...

- Dă-mi gusla - îi strigă ea cântăreţului din guslă. - Să spună o femeie muntenegrenilor cine le-a călcat în picioare lumănarea de botez, numele sârbesc, cine le-a călcat obrazul... dă-mi gusla aceea, să vă...

- Veniţi cu noi, tovarăşă! - se apropiară de ea doi bărbaţi în mantale. Unul dintre ei îşi arătă legitimaţia de serviciu.

- De ce să plec şi unde să plec? - se ridică ea.

- Dumneata, tovarăşă, tulburi liniştea publică... deranjaţi cetăţenii prezenţi.

- Nu este adeărat - strigă părintele Paisie.

- Ba da, ba da... pe ei i-am jignit şi i-am ofensat - se precipită ea. - Sunt plătiţi să aresteze adevărul. Sunt plătiţi...

- Aşa este! - o întrerupseră strigătele din rândurile din spate.

- Dă-i drumul! - o bruscă unul din cei doi şi mie mi se păru că mă aflu la Ljeskovina, la înmormântarea bunicului, şi că nu o arestează pe această femeie, ci pe unchiul meu, Danilo.

Liniştea ruşinii acoperi chipurile din faţa mănăstirii Ivanovo. Ruşinea omului de a privi în ochii omului. Cine să mai cânte la guslă, cine să pornească hora?

- Cine, Doamne Dumnezeule, m-a doborât la pământ, să le fiu tovarăş de drum ucigaşilor şi celor fără de Dumnezeu? - aprinse pe neaşteptate liniştea glasul părintelui Paisie. - Aman, Doamne, mângâie, ajută, luminează, curăţă de lepră! - stătea el în genunchi lângă focul de Ajun de Crăciun şi

plângea. - Dă Doamne să văd sfârşitul acelora care-mi smulg inima şi aici şi în Kosovo. Nimiceşte-i, să fiu liniştit. Nu lăsa, Doamne, nici sămânţa din această blestemată sămânţă. Răzbună-mi neputinţa, durerea femeii aceleia şi cu securea mânuţele tăiate ale fiului ei. Răzbună, răzbună şi ridică-mă pe muntele Šar şi prefă-mă într-unul din izvoarele tale. Ţie mă leg: curge-voi prin piatra seacă şi în veci nu mă voi tulbura. Nici o salcă nu va umbri apa mea şi nici un şarpe nu va intra în lacurile din Kosovo. Înarmează-mă, Doamne, cu mânia celui răzbunător. Răzbunare cere sufletul meu, răzbunare... Doamne Isuse, ce tot spun?! - parcă se trezi părintele Paisie dintr-un coşmar, lovindu-se cu palmele peste buze. - Încotro m-au dus şi m-au atras gândurile-mi rănite? - se cruci el. Miluieşte, Doamne, şi iartă-mă pe mine cel păcătos. Dăruieşte-mi seninătatea fiului, să-mi fie ruşine să-mi revărs mânia şi să ucid robii. Pe cine, pe cine să răzbun... oare pe ei, oare pe animalele fără minte ce singure se duc la tăiere? Se răzbună medicul pe bolnavi, chiar dacă aceştia îl scuipă şi-l insultă de pe patul de moart? Doar acela este mai puternic decât răufăcătorii săi care este neputincios în a repeta fărădelegea lor. Piatra aruncată asupra celui drept este în sus aruncată şi, căzând din înălţime, ea sporeşte în greutate. Oare nu vedeţi, duşmani ai mei, că Domnul ia de la voi tot ceea ce este al Lui. Vă ia minţile, bunătatea şi frumuseţea. Când simte că sunteţi prin apropiere, corbul va anunţa şi celorlalte păsări nenorocirea voastră. Sub norul sub care vă aflaţi, soarele nu va vrea de ruşine să se roage. Vai de voi, duşmanilor mei. Vai de mine pentru că voi cerşi mila voastră de la Domnul şi pe care, teamă mi-este, nu o voi putea cerşi. Iartă-mă, Preamilostive! Iată, eu mă anunţ că-i apăr dinaintea ta. Iată, eu mă căiesc şi suspin pentru păcatele lor. Blagosloveşte, Hristoase, pe duşmani mei. Mai mult mă mână ei în braţele tale decât prietenii. Ei m-au biciuit când m-am oprit

din a mă biciui pe mine însumi. Ei m-au chinuit când am fugit de chinuri, m-au scuipat când m-am mândrit şi m-au insultat când m-am adulat... Fraţi şi surori, să credem în El care este veşnicia, care este puterea, care este iubirea, care este adevărul. Puterea tuturor tiranilor de pe pământ nu este nici cel mai mărunt fir de nisip în comparaţie cu puterea şi slava lui. La închisoare, la Melcul, am auzit un mare adevăr de la unul dintre deţinuţi, pe prietenul meu - spuse pe neaşteptate părintele Paisie, iar eu m-am speriat, fiindcă m-am gândit că mă va aminti pe mine. - Ce s-ar întâmpla, spunea acest deţinut, dacă ar avea tiranii ocazia să hotărască raţia de văzduh pentru oameni? Dacă cineva dintr-un anume comitet ar putea să spună: Răsuflă, banditule, prin bronhii, fiindcă s-a hotărât să-ţi micşorăm raţia de oxigen şi să te forţăm astfel să-ţi schimbi comportamentul! - Pe mine mă sufoca o veselie tristă de la această *teorie* a lui Miraš. - Să lăudăm şi să slăvim pe Domnul, fraţi şi surori, pentru că aşa ceva nu se va întâmpla niciodată - îşi ridică vocea călugărul . - Cu văzduhul, cu lumina, cu izvoarele de apă şi cu tot felul de bogăţii am fost blagosloviţi încă din ceasul naşterii noastre şi nici unul dintre aceste daruri ale Stăpânului Cerurilor nu ne poate fi luat de cezarii cei putrezi. Noi nici nu bănuim cât de bogaţi suntem şi cât de liberi. Bătaia şi minciuna sunt numai armele forţei oarbe şi fără de minte care ne goneşte din Kosovo. Să urâm frica şi să îmbrăţişă,... să îmbrăţişăm... - nu am auzit ce anume să îmbrăţişăm, fiindcă în clipa aceea pe părintele Paisie îl trădă glasul. De fapt, călugărul vorbea în continuare şi lumea asculta în continuare, însă aceste cuvinte nu ajungeau până la mine.

În mulţimea ce se înghesuia în jurul focului de Crăciun l-am observat pe Ljuba Božović! Cu un cap deasupra tuturor celorlalţi, stătea în spatele

cântăreţului din guslă şi mă fixa având în privire o anume lumină, o anume strălucire care mă făcu să mă cutremur.

Piei, drace...! - mi-am făcut eu cruce şi am spus în şoaptă nişte cuvinte învăţate de la Hikmeta, însă ele nu-mi ajutară. Năluca începu să păşească şi se îndreptă către mine. Pantofi de nea, haine de nea, cu faţa şi părul parcă de argint. Albul acesta păşea şi parcă nici nu atingea pământul şi nu-şi lua privirea de pe chipul meu înspăimântat. Am ţipat - gâtul mi-era îgheţat, aş fugi - picioarele mi s-au muiat.

Nu era acesta Ljubo din Sarajevo cel spătos şi puternic, nu era acesta Jastrebov din Đakovica cel copleşit de suferinţă şi chinuri, însă nu era nici acea arătare-clar-de-lună din închisoarea Melcul. S-a lungit, nu-şi îndoia genunchii în mers, se apropia de mine ca o lumânare albă uriaşă cu două flăcări sub sprâncene. Avea pe chip o linişte înspăimântătoare: fiecare nerv, fiecare muşchi era întins în tăcere, însă o tăcere care provoacă fiori şi care aminteşte de ceva groaznic...

Ruşinează-te, Ilija! - zise el, oprindu-se în faţa mea.

Pronunţă aceste cuvinte fără a deschide gura şi astfel încât reproşul lui, asemenea unui clopot, l-am auzit în mine ca pe un blestem în propriul meu piept. În aceeaşi clipă, îmi întoarse spatele şi... atunci, am observat pe umărul lui Ljuba o puşcă, o puşcă de aur ori din ceva ce semăna cu aurul!

De cum am văzut puşca aceea, eu m-am dezgheţat, tremurul dispăru şi picioarele mă purtară singure înainte. Am strigat:

Te rog, Ljuba, dă-mi-o!

El călcă însă în foc, întră în flăcări şi acolo rămase.

Arde... arde... oameni buni, acolo e Ljuba... arde consulul rus! - alergam eu în jurul focului şi strigam.

Ce vrei la Nikšić, Ilija? - întrebă focul şi asta mă linişti. *Întoarce-te la Prizren şi la Đakovica şi ia-i şi pe fiii mei! Viedi sorarabi beredi Kosovo! - să nu-ţi aduc asta aminte şi a treia oară. Şi spune-i naşului tău, Paisie... de fapt, îi voi spune eu, şi mie îmi este naş, cu toate că nu ne cunoaştem...*

Şi, de cum spuse el aceste cuvinte, privirea mi se dezlipi de foc şi se opri la Paisie. De pe sutana acestuia săreau scântei, cercul aceleiaşi străluciri din ochii lui Ljubo se rotea în jurul capului, lăsându-se şi până la barbă şi ridicându-se până la mâinile ridicate în care ţinea călugărul deschisă Evanghelia.

- Nu refuza, Doamne Dumnezeule, să asculţi când suspină mucenicii de bucurie - se ruga el. - Pune, Doamne, la brâul meu şi al încercatului meu popor sabia iubirii, a iertării şi milosteniei, cu forţa aceea cerească dinaintea căreia... dinaintea căreia distrugători Ierusalimului... dinaintea căreia duşmanii noştri... noştri, ai noştri... balaurul din Kosovo cu şapte, cu o sută de capete, balaurul de la Jasenovac, şi aceia din gropile comune, din spărturi, din lacuri, din peşteri, din cenuşa bisericilor noastre, din temniţe, de la amvoanele însângerate şi negre ale fraţilor răi şi ale relei credinţe, din amintirile noastre călcate în picioare, din târlele răpănoase ale Brankovicilor noştri... întăreşte-mă, Dumnezeule Atotputernic, cu bunătatea Ta de pe Golgota, cu puterea ta pentru ca iubirea să triumfe... iubirea să triumfe... iubirea să triumfe... - şi în clipa aceea cercul de lumină închise gura lui Paisie şi el închise Evanghelia. Loveşte-l pe diavol, nici urmă să nu rămână! - strigă înflăcărat, iar puşca aceea de argint de pe umărul lui Ljuba se pomeni în mâinile lui.

A mea este, călugăre! - sări cântăreţul din guslă şi sărută puşca pe care Paisie i-o dărui.

Spre surpinderea mea, călugărul dete puşca însă nu rămase fără ea, fiindcă o alta îi luci între

degete. O dărui şi pe aceasta şi obţinu în acelaşi timp, de undeva, o alta!

Mulţimea se agită şi se năpusti înspre călugăr. Împărţea şi înmulţea de undeva puştile aşa cum şatunci, demult, la nuntă, a înmulţit şi Hristos vinul. Abia m-am strecurat până la el.

- Adu-ţi fiule aminte - îmi întinse el o armă automată din argint, însă eu nu am reuşit nici să o ating. Cineva mă împinse, eu m-am împiedicat şi m-am trezit sub picioarele mulţimii.

Plin de noroi şi călcat de lume, abia m-am ridicat. Trei miliţieni băteau un tânăr doborât aproape de focul de Crăciun, iar Paisie, ca o statuie a tristeţii, plângea cu faţa în Evanghelia deschisă.

Mie mi se păru că erau cei trei de la spitalul din Prizren şi-l băteau pe consulul Jastrebov.

- Ce aştepţi, unde ţi-e puşca? - am ţipat la cântăreţul din guslă.

- Puşca?! De unde mie puşcă... despre ce vorbeşti, sărmane frate?

- Dar nu ţi-a dat mai înainte părintele Paisie o puşcă de argint... cruciuliţe argintate? - mi-am venit eu abia atunci în fire şi mi-am amintit că am primit şi eu o cruciuliţă. - De ce-l bat pe tânărul acela şi de ce nu-l ajută nimeni? m-am holbat eu la cântăreţul din guslă.

- Du-te şi întreabă-i! - se răsti el. - Să-ţi spun de ce - adăugă el mai calm. - Pentru că, fratele meu, pentru că pentru noi el nu există. Şi pentru că... pentru că astăzi Kosovo este pentru noi pretutindeni!

- La horă, popor! - strigă plângând Paisie şi mă împiedică să termin discuţia cu cântăreţul de guslă. - Să cântăm şi să jucăm, să prefacem tristeţea în veselie, lacrimile în râs, teama în ciudă, neputinţa în putinţă, lipsa de curaj în forţa ce va creşte până la cer! După mine, fraţilor, într-un glas: Ajun de Crăciun fericit şi Hristos s-a născut, muntenegreni!

- Adevărat...! - răsună ecoul acestui răspuns în poarta mănăstirii Ivanovo şi, bubuind în noaptea de iarnă, se sparse de stâncile muntelui Lovčen.

- SFÂRŞIT -

P. S.

Nu există sfârşit. În acea noapte, părintele Paisie a fost arestat. În zadar m-am dus la Belgrad: a fost arestat şi Colonelul. Miraš a fost arestat la mijlocul lui ianuarie, la Sarajevo. Numele crimei era acelaşi: hegemonia velikosârbă! Din revolverul trofeu, pe care l-a luat de la balişti în 1944, cu ocazia eliberării Prizrenului, la Nikšić s-a sinucis tatăl lui Ljubo, Mijat Božović. Tovarăşul Halit Berişa a fost avansat şi mutat la Priština. Milica a născut un băiat. Eu caut în continuare de lucru. Boško i-a scris tovarăşului Berişa şi i-a dat termen de 30 de zile să se mute din casa lui Božović.

La Nikšić, 19 februarie 1984.